

NAMN OCH BYGD

TIDSKRIFT FÖR NORDISK
ORTNAMNSFORSKNING

108 • 2020

NAMN OCH TIDSKRIFT FÖR NORDISK ORTNAMNSFORSKNING BYGD

UTGIVEN AV KUNGL. GUSTAV ADOLFS AKADEMIEN
FÖR SVENSK FOLKKULTUR

REDAKTÖRER
STAFFAN NYSTRÖM, EVA NYMAN, INGE SÆRHEIM

REDAKTIONSRÅD
TERHI AINIALA, VIBEKE DALBERG, LARS-ERIK EDLUND,
LENNART ELMEVIK, BENT JØRGENSEN, MICHAEL LERCHE NIELSEN,
SVAVAR SIGMUNDSSON

With English summaries

Årg. 108 · 2020

KUNGL.
GUSTAV ADOLFS AKADEMIEN
FÖR SVENSK FOLKKULTUR
UPPSALA

Distribution
eddy.se ab
VISBY

Utgivet med bidrag från Nordiska publiceringskommittén för
humanistiska och samhällsvetenskapliga tidskrifter (NOP-HS)

För bedömning av manuskript till uppsatser i Namn och bygd anlitas
vetenskapliga granskare utanför redaktionen

ISSN 0077-2704

© Respektive författare

Produktion: eddy.se ab, Visby 2020
Tryck: RK Tryck, Uppsala 2020

Innehåll

<i>Frändén, Märıt: Lundén, Lundin, Lundell. Om tre svenska efternamnstyper</i>	115
<i>Holm, Olof: Gård- och bynamnsbildning i Jämtland från vikingatiden till 1500-talet</i>	47
<i>Källström, Magnus: Ett defekt och tidigare otolkat mansnamn på Kungsbergastenen (U 22)</i>	87
<i>Lerche Nielsen, Michael: Om navnebeläggene kuprlaug og su...-u i U 253 Fresta kyrka</i>	95
<i>Schybergson, Anita: Fortuna, Delfin och Sankt Johannes – 1600-talets fartygsnamn i krig och handel</i>	157
<i>Strandberg, Svante: Namnforskningen i Uppsala</i>	5
<i>Særheim, Inge: Sørvestnorske øydegardsnamn på -land – spegling av förhistorisk busettnadsnamngjeving?</i>	19

Smärre bidrag

<i>Fridell, Staffan: Juttern och Djursdala</i>	193
<i>Strandberg, Svante: Salgha i Gårdveda. Fjärravhängig ortnamnsbildning?</i>	195
— Sjönamnen <i>Åländern</i> och <i>Ämmern</i> i Kinda härad	198

Recensioner

<i>Aikio, Samuli: Davvisámi báikenamat oktan čilgehusaiguin (2017). Rec. av Håkan Rydving</i>	203
<i>Bebyggelsenamnets dynamik. Handlingar från NORNA:s 47:e symposium i Lund 11–12 maj 2017. Red. av Kristina Neumüller & Elin Pihl (huvudred.), Sofie Laurine Albris & Jesper Hansen (2019). Rec. av Per Vikstrand</i>	205
<i>Danielsen, Martin Sejer: Da Lille Peder fik Per Lilles Eng i faddergave. Et studie af stednavneforklarende elementer i den folkløstiske genre sagn (2017). Rec. av Ulf Palmenfelt</i>	209
<i>Gibka, Martyna: Literary Onomastics: a Theory (2019). Rec. av Benedicta Windt-Val</i>	210
<i>Onoma. Journal of the International Council of Onomastic Sciences 50 (2015). Editors-in-chief: Oliviu Felecan & Unni-Päivä Leino. Rec. av Eva Nyman</i>	213
<i>Onoma. Journal of the International Council of Onomastic Sciences 51 (2016). Editors-in-chief: Oliviu Felecan & Unni-Päivä Leino. Rec. av Eva Nyman</i>	215
<i>Onoma. Journal of the International Council of Onomastic Sciences 52 (2017). Editors-in-chief: Oliviu Felecan & Unni-Päivä Leino. Rec. av Staffan Nyström</i>	217
Författarna i denna årgång	221
Förkortningar	223
Ortnamnsregister till årgångarna 107 (2019)–108 (2020)	227
Övriga register till årgångarna 107 (2019)–108 (2020)	233

Namnforskningen i Uppsala

Av Svante Strandberg

Namn och bygd 108 (2020), 5–18.

Svante Strandberg, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University: Onomastic research in Uppsala.

Abstract

The author gives a survey of onomastic research in Uppsala from the beginning of the 20th century down to 2020. This is an area of scholarship that has held a strong position in the city for over a hundred years. The Swedish Place-Name Archives, which became an important research centre, was established in Uppsala in 1928. In 1930, Jöran Sahlgren was awarded a chair in Scandinavian place-name research at Uppsala University. Down to the present time, many doctoral theses relating to names have originated from Uppsala, along with many other books and innumerable journal articles. The rapidly expanding name collections of the Swedish Place-Name Archives (later the Institute of Place-Name Research, Uppsala, and now part of the Institute for Language and Folklore) came to be regarded as the most extensive in the world.

Keywords: Uppsala, onomastics, place-names, personal names, Swedish Place-Name Archives, Jöran Sahlgren, chair in onomastics.

1. Inledning

Uppsala har betecknats som den nordiska namnforskningens Mekka. Man behöver nog inte vara lokalpatriot för att kunna biträda denna uppfattning. I en installationsskrift konstateras 1995 att »Det finns vissa discipliner, inom vilka ett speciellt lärosäte intagit en initierande och ledande ställning. Detta kan sägas gälla relationen Uppsala universitet och den nordiska ortnamnsforskningen.» Under mer än hundra år har namnforskningen stått stark i Uppsala, och onomastiken där har haft en ledande ställning. Namnforskare i orter som Göteborg, Lund, Stockholm och Umeå har också gjort mycket omfattande och viktiga insatser. Min uppgift denna gång är emellertid att blicka tillbaka på vad som förevarit i Uppsala.¹

¹ Föreliggande framställning är en bearbetad version av ett föredrag hållet vid Uppsalasymposiet Namnforskning i Uppsala – i går, i dag och i morgon; det ägde rum den 5 och 6 mars 2020 med deltagande av bl.a. gästprofessorerna Damaris Nübling och Mirjam Schmuck från Johannes Gutenberg-Universität Mainz.

En rad olika förhållanden har lett till framväxten av ett viktigt onomastiskt centrum i just Uppsala. Samspelet mellan namnforskningsprofessuren vid universitetet, världens största ortnamnsarkiv, världens äldsta specialtidsskrift för toponymisk forskning och Ortnamnssällskapet i Uppsala har haft avgörande betydelse, men till blomstringen har även krafter på andra håll i staden bidragit. En nära nog oöverskådlig ström av onomastiska arbeten har under årens lopp publicerats i serier knutna till Uppsala: Ortnamnsarkivets serier, seminariets Namn och samhälle, Dialekt- och folkminnesarkivets serier, universitetets acta-serie *Nomina Germanica*, Kungl. Gustav Adolfs Akademiens huvudserie, NORNA-rapporter och tidigare även *Anthroponymica Suecana*. Genom tidningar och radio har namnforskningen nått många intresserade utanför universitetets ramar.

2. Konferenser och internationella kontakter

Namnforskningen i Uppsala med sina många internationella förbindelser har bidragit till att göra staden känd också i utomnordiska sammanhang. Kontakterna mellan namnvetenskapare i Uppsala och forskare i övriga Norden och i det övriga Europa har varit mycket talrika. Jöran Sahlgren hade goda internationella kontakter. Thorsten Andersson underhöll betydelsefulla förbindelser med tysk onomastik. Under Svante Strandbergs tid förelåg kontakt med bl.a. flera ryska forskare; en gästforskare från Sankt Petersburg arbetade under en lång period inom Namnseminariets ram. Många kända utomnordiska forskare har besökt Uppsala, t.ex. Ernst Eichler från Leipzig, Margaret Gelling från Birmingham, Albrecht Greule från Regensburg, Bill Nicolaisen från Aberdeen och Damaris Nübling från Mainz.

Namnforskare från Uppsala har varit medlemmar av styrelsen för den internationella samverkansorganisationen International Council of Onomastic Sciences (ICOS). Mats Wahlberg var dess ordförande 2002–2005; som ledamöter har under senaste tid fungerat Katharina Leibring, Staffan Nyström och Alexandra Petrulevich. Emilia Aldrin, den nuvarande skattmästaren, är utgången från Namnseminariet i Uppsala.

Ett fält där Ortnamnsarkivet länge har varit internationellt engagerat är namnvården. I arbetet inom United Nations Group of Experts on Geographical Names (UNGEGN) har namnvårdsexperter från arkivet som Allan Rostvik, Leif Nilsson, Annette Torenjö och Leila Mattfolk och Namnseminariets Staffan Nyström tagit del. En viktig del av namnvårdsarbetet inom Sverige har inneburit språklig granskning av officiella ortnamnsformer på kartor. Ann-Christin Mattisson, som disputerat i Uppsala med Thorsten Andersson som

handledare, deltog i Lantmäteriverkets framställning av kartor, innan hon blev chef för Svenska Akademiens ordbok.

Uppsala har varit skådeplatsen för en mängd namnvetenskapliga sammankomster. Två världskongresser har ägt rum i Uppsala, åren 1952 och 2002. Uppsala svarade också för de internationella symposierna *Probleme der Namenbildung* (1986), *Suffixbildung in alten Ortsnamen* (2004) och *Probleme der Rekonstruktion untergegangener Wörter aus alten Eigennamen* (2010), i samtliga fall med deltagande av tyskspråkiga forskare. Internationell karaktär hade också NORNA-symposiet *Ortnamn och språkkontakt*, som genomfördes i Uppsala 1978 och besöktes av forskare från alla de sex nordiska länderna och från Belgien, Nederländerna och det ännu tudelade Tyskland.

Ivar Modéer var initiativtagare vid tillkomsten av Kungl. Vetenskapssamhället i Uppsala. För att hedra hans minne anordnade Vetenskapssamhället 2011 i samarbete med Namnseminariet det internationella symposiet *Facts and findings on personal names – some European examples*. Med föredrag bidrog Uppsala-professorerna Lennart Elmevik och Staffan Nyström, norrmannen Olav Veka och tio forskare från olika utomnordiska länder, bland dessa Milan Harvalík, Carole Hough och Mirjam Schmuck; den sistnämnda gav en rapport från Konrad Kunzes och Damaris Nüblings välbekanta projekt *Deutscher Familiennamenatlas*.

NORNA har under åren förlagt en rad av sina symposier till Uppsala, bl.a. det första ägnat åt personnamn, Binamn och släktnamn. *Avgränsning och ursprung* (1974). Som exempel bland flera andra på uppsaliensiska arrangemang kan också nämnas *Ortnamn i språk och samhälle* 1994, ett symposium till Lars Hellbergs ära, och NORNA:s jubileumssymposium 1997. År 2006 högtidlighöll Ortnamnssällskapet i Uppsala sitt 70-årsjubileum med symposiet *Namn och mångkultur – flerspråkiga miljöer och kulturella influenser*. Symposiet *Plurala ortnamn* 2016 anordnades av Kungl. Gustav Adolfs Akademien och genomfördes i dess lokaler.

Kulturanropologer och namnforskare vid Uppsala universitet arrangerade 1996 i Sigtuna det tvärvetenskapliga, av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien understödda symposiet *Personnamn och social identitet*. Detta åtföljdes av seminarier gemensamma för Namnseminariet och Institutionen för kulturanropologi och etnologi.

3. Namnforskningens etablering, uppsving och vidare utveckling i Uppsala

Ett begynnelseår för den moderna ortnamnsforskningen i Sverige är 1902. Då inrättades Kungl. Ortnamnskommittén, som erhöll uppgiften att utge det väl-

diga verket Sveriges ortnamn. Dess första ledamöter var riksantikvarien Hans Hildebrand, kammarrådet Gabriel Thulin och Uppsalaprofessorn och nordisten Adolf Noreen. Inom kort hade Uppsala blivit av stor betydelse för rikets namnforskning.

Den tidigast påbörjade och tidigast avslutade delserien inom Sveriges ortnamn blev Ortnamnen i Älvsborgs län, vars första volym fick tryckåret 1906. Det var främst Noreen som svarade för namntolkningarna i SOÄ.

Som akademisk lärare spelade den beundrade portalfiguren Adolf Noreen en viktig roll i den moderna svenska onomastikens barndomstid. Vid sidan av centralgestalten Jöran Sahlgren kan också Elof Hellquist och Hjalmar Lindroth nämnas som uppbyggare av namnforskning i Sverige. För Sahlgren blev Noreens lärargärning mycket betydelsefull. Hellquist dedikerade sitt stora grundläggande arbete om svenska sjönamn (1903–06) till »min förre lärare Adolf Noreen». I Uppsala avlade Lindroth 1904 filosofie licentiatexamen med ämnena nordiska språk och tyska. Redan 1905 försvarade Robert Norrby i Uppsala sin doktorsavhandling om gårdnamn i Ydre härad. I förbigående kan väl också nämnas att Elias Wessén, till vars vidsträckta intressen namnforskningen hörde, 1914 disputerade i Uppsala; i avhandlingens förord tackar han sina lärare Adolf Noreen och Otto von Friesen.

År 1928 blev Uppsala säte för världens sedermera största ortnamnsarkiv, Svenska ortnamnsarkivet (senare benämnt Ortnamnsarkivet i Uppsala; numera, inom Institutet för språk och folkminnen, en del av Namnarkivet i Uppsala). Sveriges första och enda specialprofessur för nordisk toponymisk forskning var från och med 1930 förenad med detta arkiv och med Seminariet för nordisk ortnamnsforskning vid Uppsala universitet.

Med den nytillträdde professorn Jöran Sahlgren kom redaktionen för Namn och bygd, världens äldsta specialtidsskrift för ortnamnsforskning, att förenas med Seminariet för nordisk ortnamnsforskning.

1932 grundades Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, en upsaliensisk riksakademi. Initiativtagaren var Jöran Sahlgren, och i akademins styrelse har namnforskningen varit väl representerad, bl.a. genom sekreterarna Sahlgren, Folke Hedblom, Lennart Elmevik och akademins nuvarande preses Lars-Erik Edlund. Ett stort antal onomastiska arbeten har utgivits i akademins stora skriftserie, som inleddes med Ivar Modéers dissertation om småländska skärgårdsnamn (1933). Akademins årsbok *Saga och sed* innehåller talrika bidrag inriktade på namnforskning.

Viktiga inslag i bilden av universitetsstadens namnforskning är det 1935 grundade Ortnamnsällskapet i Uppsala och dess årsskrift. Under perioden 1982–2002 stod sällskapet t.ex. för en stor mängd artiklar om egennamn i Namnspalten i *Uppsala Nya Tidning*.

3.1. Personnamnsforskningen i Uppsala

Inom Uppsalaonomastiken var den toponymiska sidan länge dominant, men staden har också varit ett centrum för landets personnamnsforskning.

Upphovet till det som senare blev ett personnamnsarkiv i Uppsala är en på 1940-talet påbörjad excerpering av material ur Svenskt diplomatarium. Initiativtagare var Ivar Modéer, som gjort avgörande insatser för personnamnsforskningen i Uppsala och Sverige. Uppbyggnaden av personnamnssamlingar knöts 1947 till Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, som etablerade en personnamnskommitté. Denna skulle leda insamlingsverksamheten och senare utge en personnamnsordbok på grundval av materialet. Den förste ordboksredaktören blev Roland Otterbjörk. 1984 fick projektet officiell status som arkiv för Sveriges medeltida personnamn (SMP) vid sidan av Ortnamnsarkivet. Senare blev SMP-arkivet en särskild enhet inom Institutet för språk och folkminnen. En i begynnelsen Uppsalabaserad skriftserie är Anthroponymica Suecana, som Modéer grundade. I denna har Modéer utgivit sitt arbete Personnamn i Kalmar tänkebok (1955), seriens förstling. Senare följde bl.a. Modéers postumt ederade Svenska personnamn. Handbok för universitetsbruk och självstudier (1964), samlingsverket Personnamn från medeltid och 1500-tal (1957) och Lena Petersons doktorsavhandling, Kvinnonamnens böjning i fornsvenskan. De ursprungligen starkt böjda namnen (1981).

Peterson och hennes handledare Thorsten Andersson grundade 1983 landets första specialtidsskrift för personnamnsforskning, *Studia anthroponymica Scandinavica* (SAS). De har båda i hög grad bidragit till att personnamnsforskningen i Uppsala blomstrade upp under 1900-talets tre sista årtionden. Peterson ägnade framgångsrika studier åt personnamn i runinskrifter; hennes arbete inom detta fält kröntes med det moderna standardverket Nordiskt runnamnslexikon (2002), vars femte och reviderade upplaga utkom 2007. Andersson har publicerat en rad värdefulla tidskriftsbidrag om antroponymer från olika tidsåldrar. Som framhållits ovan genomförde man 1974 i Uppsala det första NORNA-symposiet inriktat på personnamn. Den antroponymiska forskningens framryckning efter 1971 reflekteras också av Uppsalasymposiet Personnamn i nordiska och andra germanska fornspråk 1991 och av sammankomsten Runor och namn 2003.

Det första häftet av ordboken Sveriges medeltida personnamn utgavs 1967 med Roland Otterbjörk som redaktör. På Vitterhetsakademiens uppdrag svarade senare Per-Axel Wiktorsson för en icke obetydlig rad av i snabb takt utkommande häften (1973–1983), innan ansvaret för ordboken överfördes på Arkivet för ordbok över Sveriges medeltida personnamn i Uppsala. Personnamnssamlingarna bevaras numera i Institutet för språk och folkminnen. Utgivningens av SMP har hitintills nått fram till häfte 17 (2016).

4. Forskning inom Namnseminariet och Ortnamnsarkivet

Jöran Sahlgren blev legendarisk som banbrytare inom svensk namnforskning. Han grundlade sin ställning som ledande forskare genom metodiskt nydanande naturnamnsundersökningar men kom senare att ägna stor uppmärksamhet åt bebyggelsenamn och var överhuvudtaget mycket mångsidig. Han betonade kraftigt nödvändigheten att förena det språkliga namnstudiet med realundersökningar; saklig ortnamnsforskning kom att känneteckna Uppsalaskolan.

När Sahlgren efterträddes av Ivar Lundahl, hade professurens benämning blivit nordiska språk, särskilt ortnamnsforskning. Under Lundahls tjänsteperiod utgjorde Seminariet för nordisk ortnamnsforskning och Svenska ortnamnsarkivet fortfarande en organisatorisk enhet med ämnesprofessorn som chef. Den mycket framstående etymologen Lundahl inriktade i hög grad sin verksamhet på utgivningen av Sveriges ortnamn; han lyckades utföra forskarbragden att ensam utge hela delserien Ortnamnen i Skaraborgs län.

Lundahls efterträdare blev en annan lysande etymolog, Lennart Moberg. Hans tid på lärostolen blev kortvarig (1960–1961); snart nog tillträdde han professuren i nordiska språk vid moderinstitutionen i Uppsala.

Harry Ståhl arbetade som mångkunnig och vederhäftig namntolkare med kravet på saklig ortnamnsforskning som ledstjärna. Innan han 1963 påbörjade sitt värv som professor i nordiska språk, särskilt ortnamnsforskning, hade namnarkivet och seminariet hunnit bli organisatoriskt åtskilda institutioner. Den förste arkivchefen enligt den nya ordningen blev Helge Lindberg. Arkivet lydde under Kungl. Ortnamnskommissionen, vars dåvarande ordförande var Jöran Sahlgren.

Den Sahlgrenska epoken har betecknats som den svenska ortnamnsforskningens guldålder. När Thorsten Andersson 1971 övertog lärostolen inleddes en andra guldålder. Nya doktorander och nya projekt kom till, samarbetet med NORNA inleddes, den tematiska bredden blev betydande, personnamnsforskningen blomstrade upp. Ett mycket centralt tema blev ortnamn och samhälle. Forskning kring distriktsnamn blev ett av de upsaliensiska kännetecknen.

1994 fick jag förtroendet att efterträda min lärare Thorsten Andersson på lärostolen. Denna hade då fått en ny benämning, som avspeglar utvecklingen i ämnet: nordiska språk, särskilt namnforskning. Jag försökte fasthålla och vidareföra forskningslinjerna från Anderssons tid. Jag hade under min period glädjen att se det första stora svenska ortnamnslexikonet utkomma och att uppleva världskongressen i onomastik i Uppsala 2002. Skriftserien Ortnamn och samhälle erhöll det nya namnet Namn och samhälle. Denna serie blev Namnseminariets eget forum; där kunde även doktorsavhandlingar utges. Det givande samarbetet med Ortnamnsarkivet och dess dugande och initiativrika chef Eva Brylla var hela tiden av största betydelse.

Under åren 2008–2019 var Staffan Nyström Uppsalaprofessor i nordiska språk med inriktning mot namnforskning. Hans ledarskap präglades av både tradition och förnyelse. Nyström var intresserad av nya tankar och inriktningar inom ämnet. Han gav t.ex. namnvården en särskild plats i sin undervisning. Hans internationella kontakter var utmärkta; han deltog i talrika symposier och konferenser i olika världsdelar.

Presentationen här av just lärostolsinnehavare har företagits i förhoppningen att genom denna kunna spegla något av Namnseminariets utveckling och verksamhet under olika skeden. Men Namnseminariets historia är självfallet inte bara dess föreständares. Giganten Lars Hellberg var en av Jöran Sahlgrens lärjungar. Utgångna från seminariet är också viktiga och välkända forskare som Gösta Franzén, Lena Peterson, Stefan Brink, Staffan Fridell, Eva Nyman och, på arkivsidan, Allan Rostvik, Evert Melefors, Eva Brylla, Mats Wahlberg och Per Vikstrand. De elva nu nämnda forskarnas författarskap utgör tillsammans en avsevärd och viktig del av de senaste hundra årens svenska onomastiska litteratur. Här kunde ytterligare forskare nämnas, inte minst sådana som disputerade i ett tidigare skede med Jöran Sahlgren som handledare, men utrymmet medger inte en uttömmande redogörelse för alla som varit knutna till seminariet och Ortnamnsarkivet.

Då jag 1966 erhöll en amanuensjänst vid Svenska ortnamnsarkivet, var verksamheten inom detta fortfarande i mycket hög grad inriktad på insamling av nytt namnmaterial genom uppteckning och excerpering. Medarbetare som Harry Ståhl, Helge Lindberg, Bertil Flemström och Gunnar Pellijeff hade under sin långvariga tjänstgöring deltagit i den storartade uppbyggnaden av arkivets samlingar, men författandet av volymer i serien Sveriges ortnamn hade uppdragits åt andra, bland dessa t.ex. fil. dr Torsten Bucht (Ortnamnen i Västernorrlands län). Under Allan Rostviks cheftid bereddes arkivarier möjlighet att bedriva forskning inom sin tjänst.

Här skall slutligen påpekas att finska och samiska ortnamn i Sverige har fallit inom Ortnamnsarkivets intressesfär. Gunnar Pellijeff, sedermera arkivchef i Umeå, var en kännare av finska ortnamn, och professor Björn Collinder har i serien Sveriges ortnamn utgivit Ordbok till Sveriges lapska ortnamn (1964).

5. Forskning bland Uppsalanordister som ej varit anställda vid Namnseminariet eller Ortnamnsarkivet

En framstående ortnamnsforskare med anknytning till Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala (ULMA) var Bror Lindén, vars Dalska namn- och ordstudier i tre band (1947–54) utgavs i SvLm. Han har svarat för många bidrag i

NoB. För Ortnamnsarkivets räkning utarbetade han en rad manuskript rörande ortnamn i Dalarna; i Sveriges ortnamn publicerades 1990 Ortnamnen i Kopparbergs län 10. Mora kommun. Bebyggelsenamn.

Folke Hedblom, som 1967 blev chef för Uppsala landsmålsarkiv (ULMA), har utgivit två viktiga avhandlingar om ortnamn, doktorsdissertationen om namn på *-säter* (1945) och monografin Gästriklands äldre bebyggelsenamn (1958). ULMA-chefen Erik Olof Bergfors har också publicerat onomastiska arbeten, bl.a. – i serien Sveriges ortnamn – en volym om bebyggelsenamn i Leksands kommun (2001). Docent Manne Eriksson, dialektolog och förste arkivarie vid ULMA, gjorde flera inlägg i den långvariga diskussionen om ortnamnelementet *torp*, bl.a. artikeln *Torp och villa*. Ett betydelsehistoriskt bidrag i NoB 31 (1943). Vår främste kännare av gotländska folkmål, ULMA-arkivarien Herbert Gustavson, publicerade en översikt över Gotlands ortnamn i OUÅ 1938.

Även anställda vid Uppsala universitetsbibliotek har lämnat bidrag till namnforskningen. Anders Grape, senare överbibliotekarie, disputerade 1911 vid universitetet på avhandlingen *Studier över de i fornsvenskan inlånade personnamnen (företrädesvis intill 1350)* 1. Bibliotekarien Oskar Lundberg behandlade sakrala ortnamn och har bl.a. författat ett avsnitt i del 26, *Religionshistorie*, av *Nordisk kultur*. På titelbladet i den allra första årgången av NoB (1913) står Grape och Lundberg som utgivare tillsammans med Jöran Sahlgren.

Alltsedan Adolf Noreens dagar har namnforskning varit en angelägenhet för hela Institutionen för nordiska språk i Uppsala. Vid Namnseminariets sida har universitetslärare i nordiska språk eller svenska lämnat betydelsefulla bidrag till onomastiken. Noreens avgörande insatser för ortnamnsforskningens uppsving vid universitetet och för etableringen av Sveriges ortnamn (Ortnamnen i Älvsborgs län) har understrukits ovan. Räckan av uppsatser i den första årgången av NoB inleds med en utredning av Noreen om sjönamnet *Anten*. Hans populärvetenskapliga *Spridda studier* innehåller åtskilliga bidrag om egennamn.

Språkhistorikern och runologen Otto von Friesen (1870–1942) har också offentliggjort ortnamnsundersökningar, bl.a. en om namnet *Jönköping* (1915) och en annan med titeln *Bynamn på de uppländska runstenarna* (i NoB 18, 1930).

Den store Bengt Hesselman (1875–1952) omfattade även ortnamn med intresse. Ett av hans arbeten är *Långheden och Hälsingskogen*. Namnstudier kring en gammal färdväg (i NoB 18, 1930); han deltog i debatten kring landskapsnamnet *Närke* (i NoB 2, 1914) och behandlade i en fängslande utredning bakgrunden till det uppländska sjönamnet *Erken* (1922).

Hesselman insåg hur viktigt ortnamnsmaterial kan vara för den språkhistoriska forskningen. Om detta vittnar hans imponerande Huvudlinjer i *nordisk*

språkhistoria (1948–52), där ortnamnen spelar en mycket framträdande roll. I många år var han ordförande i Kungl. Ortnamnskommissionen.

Erik Noreen innehade 1940–1946 den professur i nordiska språk som fadern Adolf tidigare hade ansvarat för. Före Uppsalatiden hade han medverkat som författare i Värmlandsdelen av Sveriges ortnamn och publicerat en rad bidrag i NoB.

Natan Lindqvist, professor i svenska språket vid Uppsala universitet 1936–1947, hade liksom Erik Noreen tidigare varit verksam som namnforskare när han tillträdde sin lärostol vid vårt universitet. 1926 utkom hans stora arbete Bjärka-Säby ortnamn 1.

Lindqvists efterträdare som Uppsalaprofessor i svenska blev den mycket lärde Valter Jansson. Hans onomastiska huvudarbete är det respektingivande verket Nordiska vin-namn. En ortnamnstyp och dess historia (1951).

Ivar Modéers vägröjande insatser för personnamnsforskningen i Uppsala har redan nämnts. Han har också publicerat värdefulla arbeten om ortnamn: böckerna Småländska skärgårdsnamn. En studie över holmnamnen i Mönsterås (1933), Färdvägar och sjömärken vid Nordens kuster. Namntolkningar (1936), Namn- och ordgeografiska studier (1937) och en rad tidskriftsuppsatser.

Lennart Moberg och Lennart Elmevik tillhör de ledande namnforskarna, trots tung meritering också på andra fält inom nordistiken. De har svarat för omfattande och viktig namnforskning och firat triumfer i den högre etymologiska skolan. Brilljanta framställningar av Moberg är bl.a. Långtora (i NoB 39, 1951), Värmland (i NoB 54, 1966), *Alma* och *Silma*. Ett ånamnspar av principiellt intresse (i NoB 75, 1987) och Attmar (i NoB 76, 1988). Mycket betydelsefulla är Elmeviks bidrag till diskussionen kring omstridda ortnamnstyper; här kan nämnas *lösa*-namn (i NoB 59, 1971, 88, 2000), *sta(d)*-namn (1994, i NoB 88, 2000), *tuna*-namn (1996, 2018), *vin*-namn (i NoB 102, 2014) och plurala bebyggelsenamn (2018); han framstår som en viktig och uppslagsrik förnyare. I en av sina många eleganta studier tolkar han t.ex. övertygande det östgötska sockennamnet *Sya* (2012).

Även Gun Widmark har publicerat onomastiska arbeten av stort värde; mycket intressant från den toponymiska namnbildningens synpunkt är Mørn och Mandalen (i NoB 51, 1963). Hon visste liksom Hesselman att namnmateriale kan få stor betydelse vid språkhistoriska undersökningar; detta framgår bl.a. av boken Fornvästnordiska förleder i omljudsperspektiv (1991).

Uppsaladocenten, sedermera Lundaprofessorn Börje Tjäder publicerade det tungt vägande arbetet Studier över de plurala bebyggelsenamnens morfologiska utveckling (1967). Under sin tid i Uppsala fullbordade Sigurd Fries, blivande professor i Umeå, bl.a. den även för ortnamnsforskare viktiga doktorsavhandlingen Studier över nordiska trädnamn (1957) och boken Öländskt och uppsvenskt. En ord- och ortnamnsgeografisk studie över uppsvenska drag

på Öland och längs Götalands östkust (1962). En värdefull recensionsartikel av hans hand är Brudarebacken och Rottneros (om Lars Alfvegrens doktorsavhandling; i NoB 49, 1961).

År 1969 försvarade Karl Axel Holmberg sin doktorsavhandling *De svenska tuna-namnen* vid Uppsala universitet. Han hade naturligt nog kontakt med forskningen inom Namnseminariet, men hans handledare var Valter Jansson vid moderinstitutionen.

I sin avhandling om utvecklingen av gammalt kort *i* i ord av typen *vidja* (1970) har Claes Åneman utnyttjat även ortnamnsmaterial; hans arbete är redan därför av intresse för namnforskare.

Ytterligare forskarnamn bland nordister utanför Namnseminariet kunde nämnas i detta sammanhang, men det är inte möjligt att här redovisa alla.

6. Bidrag till den nordiska namnforskningen från andra ämnen än nordiska språk

Med tanke på ortnamnsforskningens tvärvetenskapliga karaktär är det inte förvånande att även vetenskapare från andra fack än nordiska språk har deltagit i den svenska onomastiska debatten. Som exempel på sådana forskare i Uppsala kan här nämnas historikern Erland Hjärne, arkeologen Bo Gräslund, kulturgeografen Sölve Göransson, germanisten Birger Sundqvist och latinisten Josef Svennung. NoB har i sina mer än hundra årgångar givit plats åt ett inte obetydligt antal författare med annan huvudinriktning än nordiska språk.

7. Utvecklingen efter 1971

Trots allt bistånd från andra krafter inom Institutionen för nordiska språk har Seminariet för nordisk namnforskning med sin lärostol tillsammans med framför allt Ortnamnsarkivet hela tiden varit ett naturligt centrum för namnvetenskapen och ett värn för ämnets fortlevnad. Efter 1971 har namnforskningens karaktär av särskild vetenskapsgren inom Uppsalanordistiken blivit mer uttalad än tidigare. Seminariet och namnarkiven har haft egna skriftserier, har stått i nära samband med specialtidskrifterna NoB, SAS och OUÅ och har deltagit i arbetet inom Nordiska samarbetskommittén för namnforskning (NORNA). Som språkligt ämne uppvisar den senare tidens onomastik tydliga särdrag, den har i mycket sin egen terminologi, sin egen teoretiska diskussion och ämnes- typiska språkliga problem. Den med dialektologi och språkhistoria kombinerade namnforskning som i Uppsala har så ärorika hävder är nödvändig för att

lösa mera komplicerade tolkningsproblem och har till all lycka företrädare ännu i dag, men för yngre namnforskare är denna klassiska inriktning inte alltid lika närliggande som den tidigare har varit.

Thorsten Anderssons framgångsrika professorstid, den svenska namnforskningens andra guldålder, var en viktig uppbyggande period. Teoretiska frågor dryftades, namnens beroende av och vittnesbörd om samhällsförhållanden tilldrog sig stort intresse, personnamnsforskningen expanderade, kontakterna mellan Uppsala och namnforskningen i Leipzig var givande, det internordiska samarbetet var omfattande, så kallade övriga namn erhöll stor uppmärksamhet. De bärande inslagen i arvet från Jöran Sahlgrens tid var fortfarande aktuella; verksamheten utmärktes av både kontinuitet och förnyelse.

De senaste tjugofem åren har kännetecknats av fortsatt strävan att utvidga onomastikens domäner och av fortsatt intresse för nya idéer och nyare tendenser i tiden. Redan titlarna på doktorsavhandlingarna från Namnseminariet under denna period säger något om tematisk spännvidd och strävan mot ämnesutvidgning och nytänkande:

- Aino Naert 1995: Ortnamn i språkkontakt. Metoddiskussion med utgångspunkt i ortnamnsskicket i ett finsk-svenskt kontaktområde.
- Eberhard Löfvendahl 1998: Post- och järnvägsstationers namn i Götaland 1860–1940. Namngivning i spänningsfältet mellan allmänna och enskilda intressen.
- Leibring, Katharina 2000: *Sommargås* och *Stjärnberg*. Studier i svenska nötkreatursnamn.
- Eva Nyman 2000: Nordiska ortnamn på *-und*.
- Per Vikstrand 2001: Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälardalsregionen.
- Lennart Ryman 2002: *Salanus*, *Tunström* och *Sporrong*. Tillnamnsbruk och framväxten av släktnamn i Uppland.
- Vera Lif 2004: Ingermanlänningarnas namnskicket under 1900-talet. Kontinuitet och förändring.
- Maria Löfdahl 2006: Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län 19. Ortnamnen i Tanums härad 2. Naturnamn.
- Carina Johansson 2007: I gatuplanet. Namnbrukarperspektiv på gatunamn i Stockholm.
- Kristina Neumüller 2007: *Vattensjön* och *Vattenån*. Samband mellan sjönamn och ånamn i Medelpad.
- Frändén, Märta, 2010: "Att blotta vem jag är". Släktnamnsskicket och släktnamnsbyten hos samer i Sverige 1920–2009.
- Emilia Aldrin 2011: Namnval som social handling. Val av förnamn och samtal om förnamn bland föräldrar i Göteborg 2007–2009.
- Elin Pihl 2014: Ågonamn. Namnstruktur och namnkontinuitet i två uppländska socknar.

Alexandra Petrulevich disputerade 2016 på avhandlingen Ortnamnsanpassning som process. En undersökning av vendiska ortnamn och ortnamnsvarianter i Knýtlinga saga. Hennes huvudhandledare var professor Henrik Williams, ledande runolog vid moderinstitutionen. Eftersom avhandlingsämnet är toponymiskt, Staffan Nyström var hennes andre handledare och arbetet publicera-

des i serien *Namn och samhälle*, redovisar jag här hennes avhandling tillsammans med sådana som har utgått från Namnseminariet.

Den senaste föreståndaren för Namnseminariet, Staffan Nyström, har visat stort intresse för nya idéer och strömningar i sitt ämne. I seminarieprogrammen från 2009 och framåt finner man en rik mångfald av ämnen med spännvidd från urgamla ortnamn, förkristen kult och runantroponymer till IKEA:s produktnamn, könsneutralisering av förnamn och invandrade efternamn. För etableringen av forskning kring övriga namn i Uppsala har Katharina Leibring spelat en viktig och framträdande roll. Bland de talrika publicerade onomastiska arbetena av Uppsalaforskare från samma tidsperiod finner man bidrag om t.ex. namn på bockar, getter, hundar, katter och nötboskap, firmanamn, lämpliga och olämpliga förnamn, personnamns roll som etniska markörer och ungdomars attityder till förnamn. Intresset för namnsociologi och nu mycket aktuella samhällsfrågor är oförtydligt. Etymologiskt baserad namntolkning av hög kvalitet förekommer dock fortfarande.

Ortnamnsarkivets betydelse för svensk namnforskning kan knappast överskattas. Namnforskningen i Uppsala har i hög grad varit beroende av materialet i detta arkiv. Även efter den organisatoriska skilsmässan – Namnarkivet och seminariet står inte ens under ett och samma regeringsdepartement – har samspelet mellan arkivet och seminariet varit vittgående. Arkivsidan, med sina större ekonomiska och personella resurser, har varit av synnerligen stor betydelse för seminariet. Världskongressen i Uppsala 2002 och den efterföljande, mycket arbetskrävande rapporteringen därifrån, för att ta ett exempel, byggde väsentligen på insatser från arkivet med Eva Brylla och Mats Wahlberg i spetsen.

8. Dagsläget

Arbetet på det gigantiska sekulärverket Sveriges ortnamn pågår alltjämt inom Namnarkivet; ett mycket imponerande antal volymer har utgivits, men väldiga uppgifter återstår. Arkivet har förblivit Sveriges ledande forskningscentral inom sitt ämnesområde och är nu viktigare än någonsin. I dagens läge är det svårt att skönja seminariets kommande öden. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens och Ortnamnsällskapets stöd till namnforskningen i Uppsala och hela riket kan bli ännu viktigare än förut. Även om en alltför stor del av framtiden ter sig oviss, finns dock åtskilligt att knyta förhoppningar till. I Uppsala bedrivs namnforskning fortfarande av utmärkta yngre krafter.

Litteratur

- Andersson, Thorsten, 1991: Harry Ståhl 22/9 1905–27/2 1991. I: NoB 79. S. 157–164.
- 1993: Seminariet för nordisk namnforskning. I: Uppsala arkivcentrum. Skrift utg. till invigningen den 26 november 1993. Uppsala. S. 82–101.
- 2006: Lennart Moberg 13/12 1914–25/10 2005. I: NoB 94. S. 99–110.
- 2017: Namnforskaren Svante Strandberg. I: Svante Strandbergs skrifter. En bibliografi. Med en inledning av Thorsten Andersson. Sammanställd och redigerad av Katharina Leibring & Staffan Nyström. Uppsala. S. 5–20.
- Dens., se SBL.
- Berg, Gösta, 1982: Kungl. Gustav Adolfs Akademien 50 år. I: SaoS. S. 5–21.
- Brylla, Eva, 1993: Ortnamnsarkivet i Uppsala. I: Uppsala arkivcentrum (se Andersson 1993). S. 102–112.
- 2005: 100 years of official Swedish place-name research. I: Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences. Uppsala 19–24 August 2002. 1. Eds.: Eva Brylla & Mats Wahlberg in collaboration with Vibeke Dalberg & W. F. H. Nicolaisen. Uppsala. S. 1–6.
- Brylla, Eva & Strandberg, Svante, 2014: Allan Rostvik 22/3 1930–16/5 2014. I: NoB 102. S. 175–178.
- Elmevik, Lennart, 2012: Ivar Modéer – scholar and teacher. I: Facts and findings on personal names. Some European examples. Proceedings of an international symposium in Uppsala, October 20–21, 2011. Ed. by Lars-Gunnar Larsson & Staffan Nyström. Uppsala. (Kungl. Vetenskapssamhällets handlingar 22.) S. 9–16.
- Dens., se SBL.
- Holm, Gösta, se SBL.
- Jansson, Valter, se SBL.
- Johannisson, Ture, se SBL.
- Melefors, Evert, 1993: Sveriges medeltida personnamn. I: Uppsala arkivcentrum (se Andersson 1993). S. 113–123.
- Moberg, Lennart, 1986a: Ivar Lundahl 5/11 1894–2/7 1985. I: NoB 74. S. 169–175.
- 1986b: Ortnamnsällskapet i Uppsala 50 år. I: OUÅ. S. 7–17.
- Modéer, Ivar, 1932: Schwedische Ortsnamenforschung. Geschichte, Ergebnisse und Organisation. I: Zeitschrift für Ortsnamenforschung 8. S. 61–76, 162–175.
- Nya professorer vid Uppsala universitet. Installationer våren 1995. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Skrifter rörande Uppsala universitet. B. Inbjudningar 108.)
- Peterson, Lena, 2015: Eva Brylla (1/3 1944–27/3 2015). I: SAS 33. S. 111–116.
- Rostvik, Allan, 1997: Helge Lindberg 1908–1997. I: OUÅ. S. 75–76.
- SBL = Svenskt biografiskt lexikon 1–. 1917–. Stockholm. Artiklar om Elof Hellquist (av Gösta Holm), Bengt Hesselman (av Valter Jansson), Hjalmar Lindroth (av Ture Johannisson), Adolf Noreen (av Lennart Elmevik), Erik Noreen (av Lennart Elmevik), Jöran Sahlgren (av Thorsten Andersson).
- Strandberg, Svante, 1991: Harry Ståhl 1905–1991. I: OUÅ. S. 72–77.
- 1999: Huvudlinjer i 1900-talets svenska namnforskning. I: Den nordiska namnforskningen. I går, i dag, i morgon. Handlingar från NORNA:s 25:e symposium i Uppsala 7–9 februari 1997. Red. av Mats Wahlberg. Uppsala. (NORNA-rapporter 67.) S. 119–132.
- 2003: Gösta Franzén 14/6 1906–14/8 2002. I: NoB 91. S. 101–105.
- 2006: Lars Hellberg 3/3 1914–13/6 2006. I: NoB 94. S. 91–98.

- 2012a: Hundra år med Namn och bygd. Tendenser och utvecklingslinjer. I: NoB 100. S. 11–26.
- 2012b: Namn och bygd under 100 år. I: SaoS. S. 159–163.
- 2018: Thorsten Andersson 23/2 1929–22/4 2018. I: NoB 106. S. 125–133.
- 2020: Staffan Nyström – hemma i Sörmland och ute i världen. I: OUÅ. Dens., se Brylla & Strandberg 2014.
- Strandberg, Svante & Wahlberg, Mats, 2015: Eva Brylla 1/3 1944–27/3 2015. I: NoB 103. S. 99–102.
- Ståhl, Harry, 1971: Jöran Sahlgren 8/4 1884–28/8 1971. I: NoB 59. S. 7–14.
- 1979: Ortnamnsarkivet 50 år. I: NoB 67. S. 5–19.
- Wahlberg, Mats, se Strandberg & Wahlberg 2015.

Summary

Onomastic research in Uppsala

By Svante Strandberg

The author gives a survey of onomastic research in Uppsala from the beginning of the 20th century down to 2020. This is an area of scholarship that has held a strong position in the city for over a hundred years. An important teacher in the field in the early part of the 20th century was Adolf Noreen, professor of Scandinavian languages, who acted as PhD supervisor to the pioneering founders Jöran Sahlgren and Elof Hellquist.

The Swedish Place-Name Archives (*Svenska ortnamnsarkivet*), which became an important research centre, was established in Uppsala in 1928. In 1930, Jöran Sahlgren was awarded a personal chair in Scandinavian place-name research at Uppsala University. This later became an established chair, attached to the Scandinavian Onomastics section of the Department of Scandinavian Languages.

Down to the present time, many doctoral theses relating to names have originated from Uppsala, along with many other books and innumerable journal articles. The rapidly expanding name collections of the Swedish Place-Name Archives (later the Institute of Place-Name Research, Uppsala, and now part of the Institute for Language and Folklore) came to be regarded as the most extensive in the world. In the *Sveriges ortnamn* series, a very large number of volumes have been published by the Place-Name Archives and its successor institutions. Uppsala is also home to important collections of personal names. Two world congresses on onomastic sciences have been held here.

Sørvestnorske øydegardsnamn på *-land* – spegling av førhistorisk busetnadsnamngjeving?

Av Inge Særheim

Namn och bygd 108 (2020), 19–46.

Inge Særheim, Department of Cultural Studies and Languages, University of Stavanger: South-west Norwegian *-land* names for deserted farms – a reflex of prehistoric settlement naming?

Abstract

Toponyms ending in *-land* are linked to a number of deserted farms from the Iron Age in south-west Norway. These names are often identical to and seem to be of the same type and age as existing Norwegian farm names in *-land*. Many names for deserted farms, ending in *-land*, denote farming settlements that were established in the Early Iron Age but abandoned around AD 550, probably owing to a climatic crisis caused by a series of volcanic eruptions from 536 to 547 in North and Central America, which led to abnormally cold summers, crop failure, famine, depopulation in northern Europe, and pandemics. These names have most likely been passed on through the centuries in the local oral tradition, as a result of the farmland having been used up to the present day by a more central neighbouring farm. The names thus reflect and throw light on prehistoric naming of farms and settlements.

Keywords: toponyms, settlement names, farm names, names ending in *-land*, deserted farms.

Innleiing

I Ættegård og helligdom (1926) nyttar Magnus Olsen døme frå Lista og Jæren når han skal gjera greie for bakgrunnen til busetnadsnamna på *-land*. Han understrekar at busetjinga i desse områda i ekspansjonsperioden for denne namneklassen «skred opover og indover» (op. cit. s. 115), og på Jæren «blev der også mellem de gamle gårder tatt op nytt land til dyrkning» (loc. cit.). Døme som *Skrettingland* og *Valland*, som har namnet til ein eldre og meir sentral grannegard som føreledd (*Skretting* og *Voll*), speglar at «*-land* er sekundært i forhold til en modergård» (op. cit. s. 116).

I denne samanhengen nemner Olsen også øydegardsnamnet *Ullaland* (uttala *Udla-*), der føreleddet *Ulla-* er tolka som gudenamnet *Ull*, gno. **Ullarland*.

Denne øydegarden var nær knytt til den store og sentrale garden Bø (i Nærbo, no Hå kommune), og er no eit gardsbruk under Bø. Det er også vist til gardsnamnet *Nærland* frå same bygdelaget, tolka som gno. **Njarðarland*, samansett med gudenamnet *Njord*, eit gudenamn som også er føreledd i namnet på grannegarden til Nærland: *Njærheim*, gno. *Njarðarheimr*. Dei to gudenamna *Ull* og *Njord* førekjem i *land*-namn fleire stader i Noreg. Olsen understrekar at desse gudane hadde si glanstid før vikingtida, og han sluttar ut frå det – og andre kriterium – at *land*-namna dels bør først attende til folkevandringstida (op. cit. s. 120).

I denne samanhengen er det interessant å merka seg at øydegardstuftene på Ullaland av arkeologar som Jan Petersen og Bjørn Myhre er tidfeste til eldre jernalder (Petersen 1936 s. 56, Myhre 1972 s. 168). Det er også busetjingsspor på denne staden frå yngre jernalder. Ein kan med andre ord rekna med at garden var busett i eldre jernalder, deretter fråflytt, men fekk ny busetjing i yngre jernalder.

Det er registrert mange øydegardar og øydegardsnamn på *-land* på Jæren og i tilgrensande område i Sørvest-Noreg. Mange slike namn er presenterte og drøfta i avhandlinga mi om busettnadsnamn på *-land* (Særheim 1999). Fleire av øydegardstuftene er undersøkte. Busetnadsspora er for ein stor del av dei daterte til eldre jernalder, med fråflytting ca. 550 e.Kr. Nokre av stadene synest ha lege øyde sidan fråflyttinga i eldre jernalder, men andre fekk busetjing att etter ca. 650 e.Kr., dvs. i yngre jernalder, og andre att i vikingtida eller mellomalderen. Det er gjeve ulike forklaringar på kvifor så mange øydegardar i dette området og andre stader i Skandinavia vart fråflytte tidleg på 500-talet. Det er bl.a. sett i samband med ei klimakrise frå 536 e.Kr. og etterfølgjande hungersnaud, pandemiar og avfolking (jf. nedanfor).

I og med at det er knytt eit *land*-namn til mange av øydegardsanlegga som er daterte til eldre jernalder, er det naturleg å spørja om også slike øydegardsnamn går attende til denne perioden, og om dei svarar til dei vanlege gardsnamna av denne typen. Med nemninga *øydegardsnamn* (og *øydetunsnamn*) er det her meint eit namn som er nytta om eller nær knytt til tuftene av eit gardsanlegg som har vore fråflytt i ein lengre periode. Er slike *land*-namn like gamle som dei registrerte gardstuftene på vedkomande stad? Drøftinga av dette spørsmålet vil venteleg vera med på å kasta lys over busettnadsnamngjevinga i førhistorisk tid, både når det gjeld *land*-namna og andre namnetypar. I dette området finst det nemleg også øydegardsnamn av andre namneklassar, t.d. med etterledd som *-heim*, *-stad*, *-bø* og *-tveit*, men endinga *-land* er klart vanlegast (Særheim 1999 s. 308 ff.).

I denne samanhengen vil det også vera av interesse å undersøkje det semantiske innhaldet i namna, bl.a. for å sjå om øydegardsnamna på *-land* svarar til matrikkelgardsnamna av denne typen. Med nemninga *matrikkelgardsnamn* er

det her meint namn som er nytta om ein matrikkelgard, dvs. eit gardsområde som har eige gardsnummer i matrikkelen; ein matrikkelgard (oftast ein historisk gard) omfattar i dag gjerne fleire einskilte gardsbruk med eigne bruksnummer og bruksnamn. Det vil også vera av interesse å vurdere om det ut frå øydegardsnamn på *-land* som er knytte til førhistoriske gardstuffer i dette området, er råd å rekonstruera eit meir opphavleg namne- og gardsmiljø frå jernalderen. Sambandet mellom gardsbusetjing og namn vil vera eit springande punkt, dessutan det innbyrdes tilhøvet mellom gardane med dei ulike namnetypane. I denne art. er øydegardar og øydegardsnamn som er omtala, lokaliserte til vedkomande matrikkelgard og kommune, t.d. «*Hanaland* (Re, Time)», dvs. øydegarden *Hanaland* på matrikkelgarden Re i Time kommune, og «*Homsland* på Eidland (Gjesdal)», dvs. øydegarden *Homsland* på matrikkelgarden Eidland i Gjesdal kommune.

Busetnadshistorisk bakteppe

Myhre (1972 s. 151) viser til Petersens undersøkingar frå 1930-åra og skriv at «landnåmet i Rogaland allerede hadde nådd et maksimum i eldre jernalder», noko som ifølgje Helge Gjessings studium også gjeld for Vest-Agder (loc. cit.). Strukturen til øydegardane, med bl.a. geil, utgard og rydningsrøyser, er påvist på 300-talet og synest ha eksistert ut eldre jernalder (Myhre 1972 s. 165, jf. også Rønneseth 1974).

I første bandet av Norges landbrukshistorie (2002) skriv Myhre at det i eldre jernalder var om lag 440 gardstun på Jæren. I tillegg til dei 260 historisk kjende gardane, der det ved tunet eller innmarka er påvist spor etter gardsbusetjing frå romartid og folkevandringstid, er det funne spor etter minst 180 øydetun «med hustuffer og åkerland på morenerygger og høyder med tørrlendt jord, noen på nåværende innmark et stykke fra gårdstuna, andre i utmark og langt fra dagens bebyggelse» (op. cit. s. 130 ff.). Eit bronsealderterritorium på Nord-Jæren skal gjennomsnittleg vera delt opp i 3–5 gardseiningar fram til yngre romartid: «De nye gårdstunene ble lagt på lokaliteter hvor det tidligere har vært åkerrydninger og kortvarige bosetninger, men også på steder hvor boplasser har ligget mer eller mindre kontinuerlig siden eldre bronsealder» (Myhre 1984 s. 171). Metningspunktet for oppdelinga av dei gamle territoria skal ha blitt nådd i det 5. hundreåret. Myhre skriv at ein i eldre jernalder finn «gårdsanlegg på langt flere steder enn i moderne tid, og det er tydelig at bosetningen har hatt en videre geografisk spredning enn i nyere tid» (Myhre 2002 s. 132) – med andre ord: «Ein gard på kvar hol» (Særheim 2011). Etter 550 skal det «ha foregått

en betydelig omstrukturering av bebyggelse og landskapsutnyttelse» (Myhre 2002 s. 132).

Myhre understrekar (1972 s. 182) at det generelle inntrykket er «at de aller fleste ødegårdene ble forlatt i slutten av folkevandringstid». Med bakgrunn i undersøkingar i Høyland fjellbygd peikar han på at det har vore to store ekspansjonsfasar med kraftig bureising, den eine på 300–500-talet, den andre frå 700-talet til mellomalderen. Han understrekar at øydegardane truleg var blant dei siste som vart tekne opp i den første ekspansjonsfasen, og at det var desse som vart hardest ramma i nedgangstida som følgde: «Fram mot 14. årh. ble en stor del av dem tatt opp igjen, men bare for å bli forlatt igjen etter Svartedauen» (op. cit. s. 186). I nyare tid har det ofte lege husmannsplassar på øydegardane, men først etter omlegginga av jordbruket i førre hundreår (dvs. på 1800-talet) med utskiftingar og gardssprenging kom det på ny gardsbruk på øydegardane. Dei historiske gardane har gjennom heile denne tida hatt ei meir stabil busetjing: «En del av gårdene kan ha blitt forlatt i en kortere periode etter år 600, og omkring halvparten ble trolig lagt øde i 200–300 år etter Svartedauen, men de representerer likevel kontinuiteten i bosetningen» (loc. cit.).

Myhre (loc. cit.) understrekar at øydegardane «får funksjon som en slags ventiler for befolkningspresset. Når behovet for jord var sterkt, ble de bosatt, og når folkepresset var lite, ble de forlatt». Dette er også naturleg i og med at dei stort sett ligg på marginalområde som er dårlegare eigna for gardsdrift.

Kvifor vart øydegardane fråflytte – klimakrise, pandemiar e.a.?

Landbrukshistorisk forskning tyder, som nemnt, på at det vart ei stor endring i gardsdrifta og gardsstrukturen midt på 500-talet e.Kr., og at mange – gjerne perifere – gardar vart fråflytte og har lege øyde – som øydegardstufter – i terrenget, mange av dei fram til i dag (jf. fig. 1). Ulike syn er lagde fram når det gjeld den omfattande nedlegginga av gardar ca. 550–600. Dette har blitt rekna som resultat av ei krise, t.d. ei økologisk krise med overforbruk av naturressursar, eller som resultat av krigar eller pandemiar, jf. den justinianske pesten, også kalla den seinantikke svartedauden, ein smittsam byllepest i 540-åra (Lillemhammer 1994 s. 198 f.).

Fig. 1. Frå øydegarden *Lyngaland* i utmarka til Sæland (Time). Den lengste hustufta er 63 m lang. Buplassen er datert til eldre jernalder, men funnmateriale frå den lengste hustufta tyder på at det kom ny busetjing her i yngre jernalder. Foto: Inge Særheim.

Ifølgje Myhre (2013 s. 293 ff.) er det først og fremst tale om omstrukturering og sentralisering av gardsbusetnaden, med flytting til meir sentrale stader. Det var konsentrasjon av jordbruksbusetnaden på færre stader, svarande til det mønsteret ein finn i historisk tid (høgmellomalderen). Omlegginga, som skal ha vore styrt av mektige jordeigarar, vart gjennomført i perioden 500–700. Folk flytte inn frå dei meir perifere gardane og gardstuna til meir sentrale tun. Sjølv om mange gardstun vart fråflytte, vart marka ved desse tuna framleis nytta, som åker, eng og beite, av den meir sentrale garden i området. Det var med andre ord kontinuerleg bruk av jorda, noko som også talar for namnekontinuitet. Også tidlege skriftlege belegg for fleire av namna er argument for namnekontinuitet.

Ei forvitneleg og tiltalende forklaring på gardsnedlegginga er nyleg lagd fram av nokre forskarar, bl.a. Bo Gräslund (2018 s. 26 f.), som set slike endringar i samband med ei klimakrise som følgje av fleire store vulkanutbrot i Sentral- og Nord-Amerika 536–547 e.Kr. Svovelgass la seg over skylaget og sperra for sola, noko som førte til kaldare verlag med unormalt kalde somrar 536–550, øydelagde avlingar over fleire år, hungersnaud og avfolking. Folke-

talet i Skandinavia vart redusert med 50 % eller meir (Gräslund & Price 2012). Også pandemiar som den justinianske pesten kan ha samband med denne klimakatastrofen. Ved hjelp av isboring i Antarktis og på Grønland og dendrokronologi har ein kunna påvisa resultat av sær store vulkanutbrot (Toohey & al. 2016, Büntgen & al. 2016). Gräslund peikar elles på at førestillinga om Ragnarok og uttrykket *fimbulvinteren* er minne om denne klimakrisa, det sistnemnde med tydinga 'den evige vinteren' (Gräslund 2018, jf. også Gräslund 2008, Gräslund & Price 2012). Også runeinnskrifta på den kjende Rök-stein (ca. 800 e.Kr.) er sett i samband med slike tilhøve (Holmberg & al. 2018–19). Det synest her bl.a. vera referert til folk som miste livet for ni generasjonar sidan (ein generasjon er rekna som 30 år), dvs. tidleg på 500-talet (op. cit. s. 23). Ein reknar med at teksten, som har bakgrunn i ein person som er død (Vámóðr), også gjev uttrykk for otte for ein ny klimakatastrofe svarande til den ein hadde etter 536. Relevante parallellar til innhaldet i denne innskrifta skal også finnast i tidleg norrøn poesi, særleg i eddadiktet *Vafþrúðnismál*. Ein føreset m.a.o. munnleg tradering av minnet om desse hendingane over ca. 260 år, noko som ikkje synest urimeleg. Det var elles fleire uvanlege kosmiske og klimatiske hendingar også kring 800 e.Kr., bl.a. ein sterk solstorm med raude skyer i 775, ein uvanleg kald sommar same året og nesten total solformørking i 810.

Ulike namnetypar som er brukte om øydegardstun i Sør-Rogaland

Øydetun frå jernalderen har stundom blitt kalla «*land-gardar*» av arkeologar, nærast som ei typenemning, også i høve der det ikkje ligg føre eit namn med dette etterleddet. I det materialet av øydegardar som Petersen presenterer frå Rogaland i bøkene frå 1933 (s. 110 ff.) og 1936, finst det ca. 29 døme med *land*-namn. Dei fleste øydetuna som Petersen har undersøkt, er daterte til den yngre romartida eller folkevandringstida, nokre få til merovingartida eller vikingtida. Myhre har opplyst munnleg til forf. at når ein kjem over eit lokalitetsnamn med *land*-ending, er det stor sjanse for at ein på slike stader også vil finna spor etter gammal gardsbusetnad.

Under djupinnsamling av stadnamn i Rogaland sidan 1982, i regi av Stadnamnprosjektet i Rogaland, har det kome fram mange namn som synest vera eldre busetnadsnamn. Dei fleste endar på *-land*, men også andre etterledd førekjem, som *-stad*, *-tveit* og *-bø*, og jamvel *-heim*. Mange døme frå Sør- og Midt-Rogaland er presenterte i Særheim 1999 (s. 167 ff., 308 ff.). Sør-Rogaland høyrer til kjerneområdet for gardsnamn av *land*-typen. I dei tidlegare herada Varhaug og Gjesdal har om lag annankvar matrikkelgard eit namn med etter-

leddet *-land*. I Vormedalen (Hjelmeland kommune) finst det ei samla klyngje av 13–14 gardar med *land*-namn – ingen gardar med andre namnetypar skil seg inn mellom dei. Dette har blitt rekna som uttrykk for ein sterk ekspansjon i gardsbusetjinga i folkevandringstida.

Øydetufter som det er knytt eit *land*-namn til i Sør-Rogaland, ligg ofte i utmarka til ein matrikkelgard, gjerne i grensa med ein grannegard. I eit område som omfattar 23 tidlegare herad (etter 1960 16 kommunar) i Sør-Rogaland (Dalane, Jæren og Sørøst-Ryfylke) og tre tilgrensande herad i noverande Sirdal kommune i Vest-Agder (jf. fig. 2 og 3), eit område med 288 samansette matrikkelgardsnamn på *-land*, er det registrert 242 andre namn på *-land*, som anten er nytta om øydegardstuffer, grasmark e.a., eller står som føreledd i eit samansett stadnamn (oftast eit naturnamn). Av desse synest minst 150 vera gamle busetnadsnamn (Særheim 1999 s. 308 ff.). På mange stader med slike namn har arkeologar gjort registreringar frå førhistorisk tid, som øydetunstuffer og gravhaugar, i regelen frå eldre jernalder; fleire av stadene er omtala i faglitteratur innom arkeologi og gardshistorie. Nokre av desse namna er nemnde i eldre skriftlege kjelder. Det er i dag nyare gardsbusetnad (bureising) på fleire av stadene.

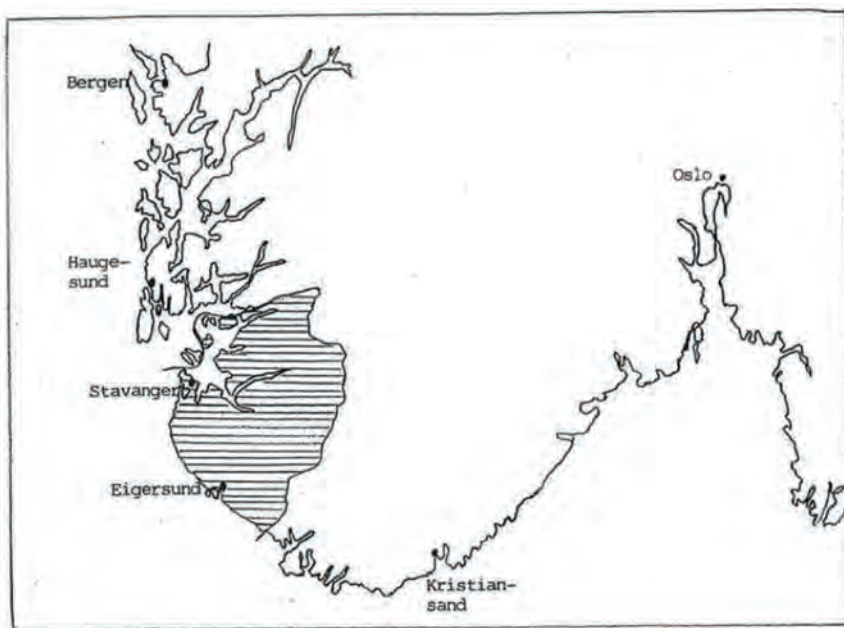

Fig. 2. Det undersøkte området i Sørvest-Noreg.

Også andre namnetypar er, som nemnt, representerte blant øydetunnamna (jf. Særheim 1999 s. 311 ff.), t.d. namnet *Auglend* (gno. **Auklendi* ‘tilleggs-

jord'), som førekjem mange stader. *Auglend* ligg også føre som matrikkelgardsnamn seks stader i det nemnde området. Av namn på *-stad* kan nemnast *Sverkestad* (på Skåra i Eigersund), *Skogstad* (både på Hogstad og Røydland, baa Eigersund), *Skibstad* (Grøsgjel, Eigersund), *Nuvlust* (Varhaug, Hå), *Svertingstad* (Håland, Time), *Svebastad* (Høyland, Sandnes), *Kjervastad* (Austrått, Sandnes) og *Fjogstad* (Fossvatne, Sandnes). Døme på *heim*-namn er *Austreim* og *Asseim*, som baa førekjem fleire stader. Også namn på *-bø* ligg føre, som *Austbø* (Re, Time), dessutan *tveit*-namn, som *Rettveid* (Hovland, Bjerkreim).

Fig. 3. Kommuneinndelinga (t.o.m. 2019) i det undersøkte området.

Usamansette og samansette naturnamn er også nytta om førhistoriske øydetun, noko som er ventande jamført med eksisterande matrikelgardsnamn. Frå Time kan nemnast *Kvåle* (*Quallen* 1668), som er gno. **Hváll*, sideform til gno. *hóll* m. 'låg, rund jordhaug, hol', her utvikla av dativforma gno. **Hváli*. På denne staden har det vore samanhengande jordbruk og busetnad i meir enn 4000 år, frå yngre steinalder og bronsealderen til mellomalderen (Løken & al. 2001 s. 7 ff.). I Bjerkreim finn ein øydetuna *Uadal* og *Storrsheia*. Føreleddet i *Uadal* (*Uldahl* 1723) synest ha parallell i matrikelgardsnamnet *Ualand* (3 stader), og har kanskje samband med nyno. *uven* adj. 'vid, som omfattar mykje', med bakgrunn i store utmarker med mindre verde (Særheim 1999 s. 156 f.). Namnet *Storrsheia*, samansett av *hei* f. og plantenemnet *storr* m. 'storr(gras)', har bestemt form; truleg er det ei yngre namnelaging.

Rekonstruerte øydegardsnamn på -land

I nokre høve er vedkomande øydegardsnamn ikkje lenger i bruk som sjølvstendig namneform, men det førekjem som føreledd i eit anna stadnamn (oftast naturnamn), og det kan såleis rekonstruerast. Eit godt døme er **Lyngaland*, av arkeologar omtala rett fram som *Lyngaland*, nytta om ein velkjend øydegard (fig. 1 og 4). Namnet kan rekonstruerast med bakgrunn i relasjonsnamnet *Lyngalandsberget* frå denne staden, med parallell i dei mange andre øydegardane med *land*-namn frå dette området. Det synest såleis her rimeleg å rekna med eit opphavleg gardsnamn, gno. **Lyngvaland* (*lyng* n.). Staden der øydegards-tuftene ligg, blir no kalla *Homsi*, som kanskje er eit opphavleg innsjønamn med *s*-suffiks, tidlegare nytta om Melsvatnet, som ligg ved buplassen. Hus-tuftene på denne staden er svært store; den lengste er på 63 m. Petersen (1933 s. 114, 1936 s. 37 f.) reknar her med busetjing frå slutten av 300-talet eller rundt 400 og fram til ca. 550 e.Kr., då buplassen vart fråflytt. I yngre jernalder kom det ny busetjing på denne staden.

Fig. 4. Øydegardsnamnet *Lyngaland (Sæland, Time) er rekonstruert på grunnlag av relasjonsnamnet *Lyngalandsberget* (øvtst i bildet). I framgrunnen ser ein noko av den minste hustufta, som er 30 m lang. Foto: Inge Særheim.

I nær tilknytning til eit førhistorisk gardsanlegg på Sørå Sunde (Stavanger) finn ein relasjonsnamnet *Heislandsrudla*, nytta om ein gravhaug (Myhre 1980 s. 130, 136, 180). Det synest her rimeleg å rekna med eit tapt gardsnamn **Heisland*, der føreleddet kan tolkast som mannsnamnet gno. *Heðinn*, i så fall gno. **Heðinsland*. Dette mannsnamnet førekjem i fleire *staðir*- og *rud*-namn (Rygh 1901 s. 120 f.), og dessutan i det båhuslenske *Hessland* (Tanum; OGB 19:1 s. 19 f., Lind s. 501). Det synest også førekoma på ein runestein med man-jær-ske runer frå Kleppe (Klepp; jf. Olsen 1954 s. 152 f.).

Ein lang bekkedal som endar i Indra Eidetjørn på garden Indra Evje (Sokndal), er kalla *Vatlandsdalen*. Her finn ein dessutan relasjonsnamn som *Vatlandsbekken*, *Vatlandsfjellet* og *Vatlandslega* (liggjeplass for sauer). I skulebarnoppskriftene frå 1930-åra finn ein dessutan namna *Vatlandsbakken*, *Vatlandskleiva* og *Vatlandsurd* noterte frå denne staden. Vest for den nemnde tjørna er det registrert fornminne. Frå dette området er det nærliggjande å rekonstruera eit namn **Vatland*, med gno. *vatn* n. som føreledd, gno. **Vatzland*. Eit tilsvarende *Vatland* er registrert som bruksnamn og mogleg øydegardsnamn på Åse

i Eigersund. Dette *land*-namnet førekjem elles som matrikkelgardsnamn 12 stader i Noreg (Særheim 1999 s. 401).

Andre stadnamn som indikerer øydegardar

Det finst fleire døme på at andre stadnamn frå eit område indikerer at det har vore ein øydegard i vedkomande område, t.d. *Øydgard* eller *Øydgarden*, ev. eit samansett namn med føreleddet *Øydgards*-. Frå Birkeland i Sokndal kan nemnast relasjonsnamnet *Eigelandsskogan*, som truleg inneheld eit øydegardsnamn **Eigeland* (gno. **Eikiland*), svarande til det svært vanlege norske gardsnamnet *Eike-/Eigeland*. Også andre stadnamn vitnar om ein gammal øydegard på denne staden, som *Øydgarden*, *Øydgardshagen*, *Øydgardsmyra* og *Øydgardsbekken* (Midbrød 1961 s. 72).

Tjetlandsvadet frå Edland (Gjesdal) synest innehalda namnet på ein øydegard **Tjetland*. Like ved finn ein fleire namn som indikerer ein gammal øydegard på denne staden, t.d. *Øydgard* (uttala *Yggar*), *Øydgardsvatnet*, *Øydgardshammaren* og *Øydgardskjelva* (*kjelve* f. 'eng, grasmark'). Dette er eit område med mange fortidsminne. *Tjetland* er også namn på ein matrikkelgard i Gjesdal. Opphavet til føreleddet er noko uvisst. Rimelegast er kanskje gno. **Ketilsland*, samansett med mannsnamnet *Ketill*, som føreslått av Olsen i NG 10 s. 159 (Særheim 1999 s. 151 f.).

Relasjonsnamnet *Homplandskjelda* på Helland (Gjesdal) synest innehalda eit øydegardsnamn **Hompland*. Her finst det ein øydegard frå førhistorisk tid med fire hustufter (Petersen 1933 s. 14). Petersen skriv at staden no heiter *Øydgard*. Ved ei vik i nordre enden av Storavatnet finn ein dessutan *Øydgardsberget* og eit stort område med fortidsminne sunnanfor, ned mot vatnet. Her har det venteleg lege ein gard med namnet **Hompland*. Dette er truleg gno. **Holmsland*, samansett med gno. *holm* m. 'holme'. Det finst fleire holmar i Storavatnet som kan ha vore real bakgrunn for namnet. Tilsvarende opphav har venteleg øydegardsnamnet *Homsland* på Eidland (Gjesdal), skrive i *Holmslandh* 1434 (NG 10 s. 155, 161), og kanskje matrikkelgardsnamnet *Hompland* i Sirdal (NG 9 s. 346).

I tilfanget av moglege øydegardsnamn på *-land* som er registrerte frå det undersøkte området i Sørvest-Noreg, finst det også andre døme på at det ligg føre eit namn *Øydgard* eller *Øydgarden*, ev. samansette namn med føreleddet *Øydgard*-, som siktar til ein øydegard på vedkomande stad (Særheim 1999 s. 173 ff.). Myhre (1972 s. 178) gjev fleire døme frå Høyland fjellbygd (Sandnes) på at vedkomande matrikkelgardsnamn står som føreledd i eit samansett namn med etterleddet *-øydgarden*, t.d. *Svilandsøydgarden* og *Kyllesøydgarden*.

Fråflytting av øydegardar i eldre jernalder – nokre fekk seinare ny busetjing

I mange høve er eit øydegardsnamn på *-land* nytta om ein gard som var busett i eldre jernalder, men vart fråflytt i folkevandringstida, og har lege øyde etter den perioden. Dette skal bl.a. gjelda den nemnde øydegarden *Vatland* (Åse, Eigersund), der det, ifølgje Petersen (1933 s. 19) var busetjing på 500-talet, men ikkje seinare.

Frå Laugaland (Hjelmeland) kan nemnast øydegarden *Håland*, der det er hustuffer frå folkevandringstida, ifølgje Petersen (1944 s. 73 f.) med busetjing på 300-talet. Her er det også fleire gravhaugar. Ifølgje Brandal (1990 s. 131 f., 1997 s. 23 f.) vart garden fråflytt i merovingartida og skal ha lege øyde etter det. *Håland* (og *Holand*), gno. **Há(va)land*, samansett med gno. *hár* adj. 'høg', med bakgrunn i høgt leie, er namn på meir enn 60 norske matrikelgardar.

Også det nemnde øydegardsnamnet **Tjetland* (Edland, Gjesdal), jf. relasjonsnamnet *Tjetlandsvadet* og namn frå dette området som *Øydgard*, *Øydgardsvatnet* mfl., skal vera nytta om ein gard frå folkevandringstida. Det arkeologiske materialet frå staden skal ikkje tyda på seinare busetjing (Petersen 1933 s. 70).

Av andre døme på gardar som visstnok har lege øyde sidan folkevandrings-tida, kan nemnast *Hadland* (*Halland*) på Vikeså (Bjerkreim). Her er det store hustuffer og tydelege gardfar kring bøen, dvs. innmarka (Austrumdal 1932 s. 256, Petersen 1933 s. 111, Lillehammer 1985 s. 202). Føreleddet i namnet er gno. *hallr* adj. 'hallande', gno. **Hallaland*, som siktar til at garden ligg i sterkt hallande lende. Namnet har mange parallellar blant matrikelgardsnamna.

Det arkeologiske tilfanget tyder på at mange øydegardar som vart fråflytte i eldre jernalder, seinare fekk ny busetjing, anten i yngre jernalder, vikingtida eller mellomalderen. Dette gjeld bl.a. *Birkeland* (uttala *Berkje-*) under Stora Eige (Eigersund). Her er det, ifølgje Petersen (1933 s. 5–16), registrert fem hustuffer og åtte gravhaugar. Buplassen er datert til 400- og 500-talet. Etter å ha lege øyde i ein periode, skal denne buplassen ha fått busetjing att i yngre jernalder (Myhre 1972 s. 168, 181). Føreleddet i namnet er gno. *birki* n. 'bjørkelund, samling av bjørketre'. Matrikelgardsnamn som *Birkeland* (*Berkjeland*) og *Byrkjeland* førekjem meir enn 40 stader i Noreg.

Eit anna døme er *Krågeland* (Slettabø, Bjerkreim). Her er det, ifølgje Petersen (1933 s. 23), øydegardstuffer frå eldre jernalder, daterte til 300- og 400-talet. Buplassen vart nytta i ca. 200 år, men vart deretter fråflytt og låg øyde nokre hundreår til det kom ny busetjing der i yngre jernalder (Myhre 1972 s. 181, 183). Føreleddet i dette namnet er truleg eit elvenamn gno. **Kráka* f., laga til fuglenemnet *kráka* f. 'kråke', med andre ord gno. **Krákuland*. Buplassen ligg opp frå ein liten tverrdal kalla *Krågedalen*. Det er her ei lita vass-

føring som munnar ut i Oгнаåna i hovuddalføret. Dette *land*-namnet, truleg med liknande bakgrunn, førekjem som namn på matrikkelgardar to stader i Vest-Agder (Særheim 1999 s. 379).

Fig. 5. Frå øydegarden *Hanaland* (Re, Time). Biletet syner noko av geilen (buvegen, fegata ut frå fjøset og gardstunet). Øvst til venstre i biletet ligg den dels tilgrodde *Hanalandstjørna*. Foto: Inge Særheim.

På *Hanaland* (Re, Time) var det busetjing i eldre jernalder (Petersen 1933 s. 114, 1936 s. 81 f., Myhre 1972 s. 168 ff., 181; jf. fig. 5 og 6). Buplassen vart fråflytt i siste delen av denne perioden, og låg øyde i mange hundreår, men fekk ny busetjing att i mellomalderen (1300-talet). Føreleddet er truleg gno. *hani* m. ‘hane’, gno. **Hanaland*, men det er noko uvisst kva det siktar til reallt. Kanskje ligg det her føre eit innsjønamn gno. **Hani* m., skyldt gno. *hani* m., med bakgrunn i Hanalandstjørna like ved buplassen, jf. elles namnet *Hanabekken* frå Skjæveland (Bjerkreim). Det kan heller ikkje utelukkast at namnet har bakgrunn i at ein hadde gardshonar på denne staden.

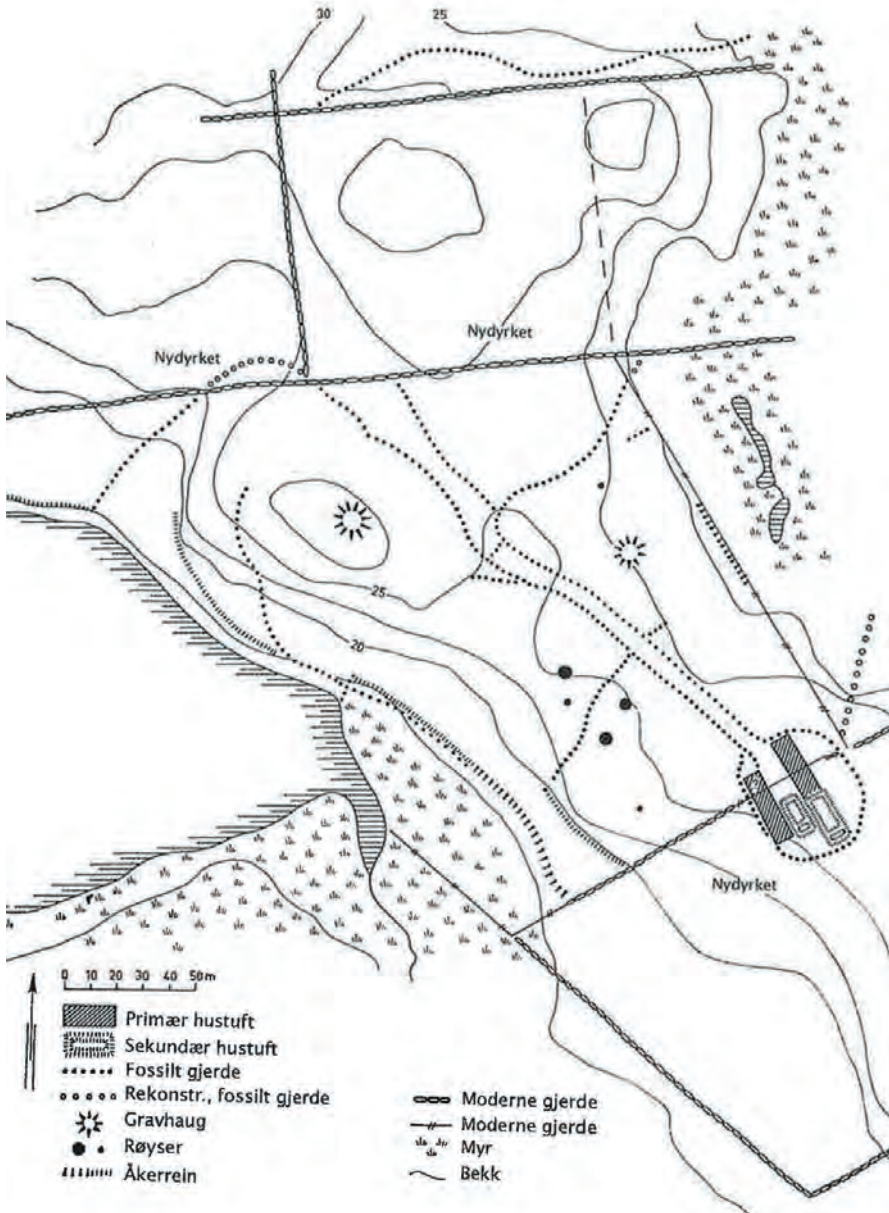

Fig. 6. Øydegarden *Hanaland* frå utmarka til Re (Time). Illustrasjonen er henta frå Rønneseth 2001 s. 179, jf. også Petersen 1936 plansje LXIII og Myhre 1972 s. 169. Til venstre ser ein noko av *Hanalandstjørna*.

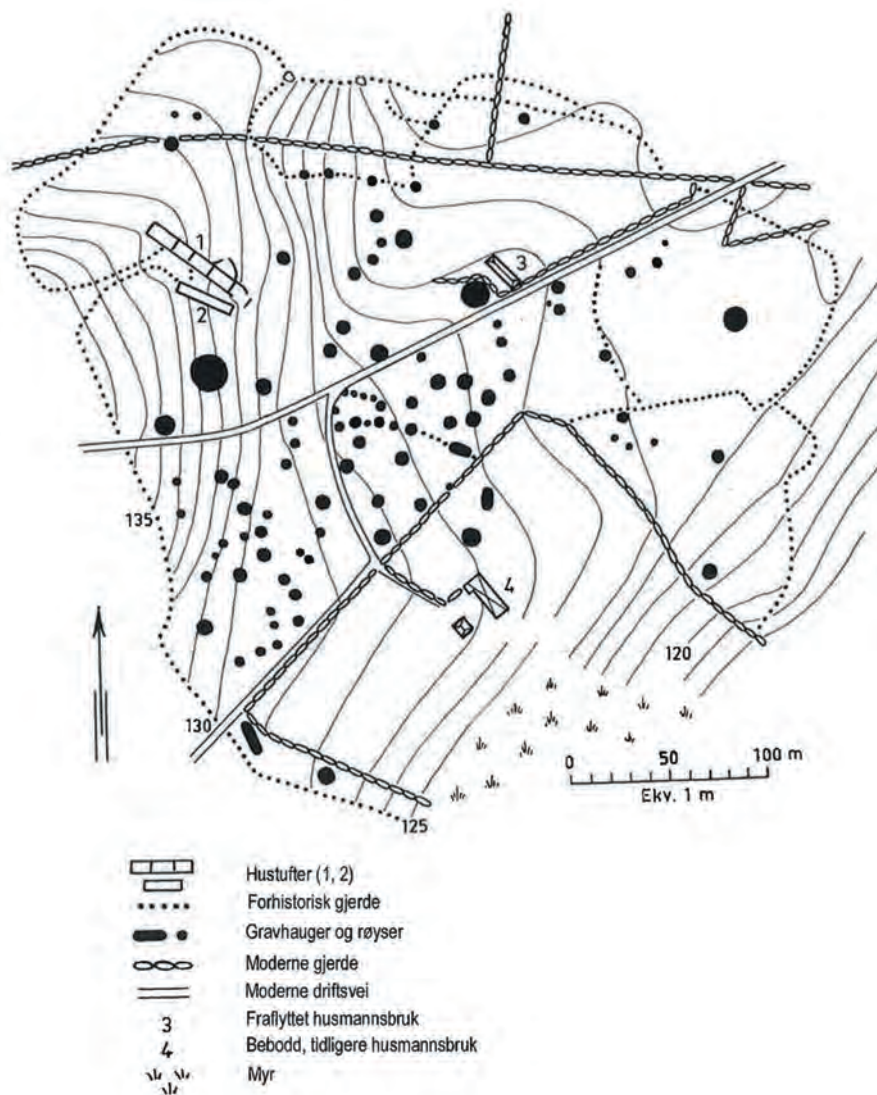

Fig. 7. Øydegarden *Lyngaland (lokalt kalla *Homsli*) i utmarka til Sæland (Time). Illustrasjonen er henta frå Rønneseth 2001 s. 96, som byggjer på Petersen 1936 plansje LIX.

Den busetjingshistoriske bakgrunnen synest vera liknande for den førhistoriske buplassen *Hynnland* (Åmdal, Eigersund). Også her kom det busetjing i eldre jernalder. Garden vart fråflytt ca. 500–600 (Petersen 1933 s. 19 f., Myhre 1972 s. 168, 181), men også her kom det busetjing att i mellomalderen (kanskje på 1300-talet). Den reale bakgrunnen til føreleddet i namnet er noko uviss.

Kanskje er det her tale om eit vassførenamn nytta om ei mindre vassføring, *Hynnlandsbekken*. Ca. 650 m aust for øydetuftene finn ein *Hunnefossen* (med kraftverk), som truleg inneheld eit gammalt vassførenamn gno. **Hunn* eller **Hund* (jf. Særheim 1999 s. 210 f.).

Også på *Homsland* (Eidland, Gjesdal) var det busetjing i eldre jernalder. Garden vart fråflytt, men etter ein lang øydeperiode finn ein også her spor etter ny busetjing i mellomalderen «oppå typiske jernalders tufter» (Myhre 1972 s. 170). Nemnast skal også *Espeland* (Sagland, Bjerkreim), der funnmateriale tyder på busetjing i eldre jernalder, men også i vikingtida (Petersen 1933 s. 110 f.). Føreleddet er gno. *espi* n. 'ospelund, område med ospetre', gno. **Espiland*.

På **Lyngaland* (Sæland, Time; jf. fig. 7) var det, som nemnt, busetjing både i eldre og yngre jernalder, medan det på *Ullaland* (Bø, Hå; fig. 8) var busetjing i eldre jernalder og i merovingartida og vikingtida (Myhre 1972 s. 168, 181 f.).

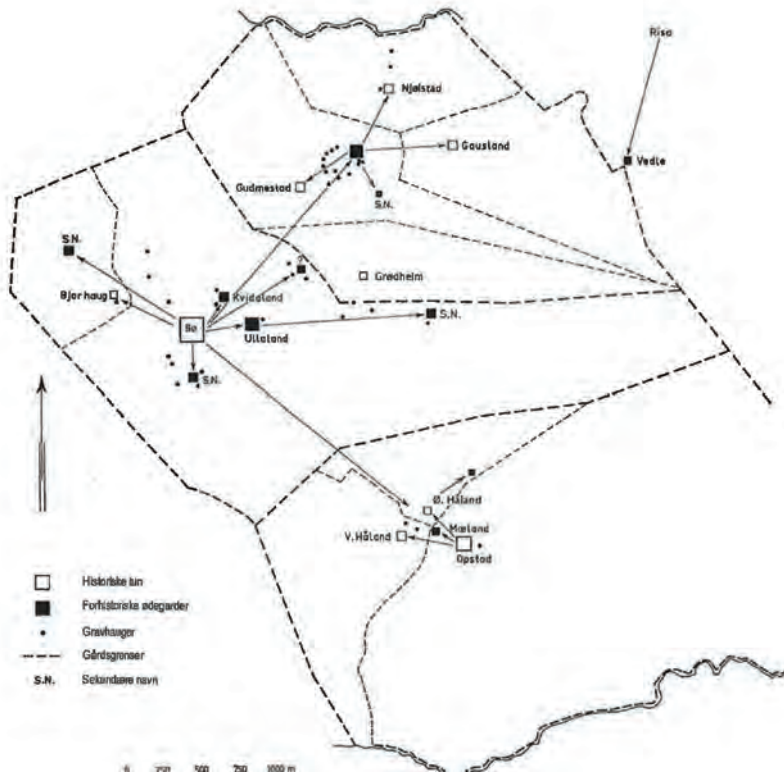

Fig. 8. Illustrasjonen (henta frå Rønneseth 2001 s. 87) viser gardsmiljø og namnemiljø ved sentralstaden Bø (Nærbø, no Hå kommune). Her finn ein bl.a. øydegardsnamna *Ullaland* og *Kvidaland*. Pilene viser utflytting og utskiljing frå den sentrale gardsbusetjinga.

Parallele namn blant sørvestnorske matrikkelgards- og øydegardsnamn på -land

Som det går fram av døme ovanfor, finst det mange parallellar mellom dei sørvestnorske øydegardsnamna på -land og eksisterande matrikkelgardsnamn av denne klassen. Det synest indikera at namna er av same typen, og at dei truleg er laga i same perioden. Dei føreledda og føreleddstypene som ein finn i øydegardsnamna på -land, finn ein også i matrikkelgardsnamna av denne typen. Grunngejevne tolkingar av dei einskilde namna finn ein i Særheim 1999.

Av dei ca. 29 øydegardsnamna på -land som Petersen (1933, 1936) presenterer frå Rogaland, har heile 23 direkte motsvar i eksisterande norske matrikkelgardsnamn på -land. Nokre av desse namna er svært frekvente som namn på matrikkelgardar, både i Rogaland og andre stader i Noreg, t.d. *Håland* (gno. *hár* adj. 'høg'; brukt 67 gonger i Noreg som namn på matrikkelgardar), *Helgaland/Helland* (gno. *heilagr* adj. 'heilag, freda, verna'; 46 g.), *Birkeland/Berkjelund* (gno. *birki* n. 'bjørkelund'; 46 g.), *Høyland* (gno. *høy* n. 'høy'; 31 g.), *Hadland/Halland* (gno. *hallr* adj. 'hallande'; 30 g.), *Espeland* (gno. *espi* n. 'ospelund'; 28 g.), *Røyselund* (jf. gno. [*h*]røysar f. pl. 'steinrøys'; 27 g.), *Rossaland* (gno. [*h*]ross n. 'hest'; 15 g.), *Vatland* (gno. *vatn* n. 'vatn, innsjø'; 15 g.), *Frøyland* (truleg gno. *Frøyja*, gudinna *Frøya*; 14 g.) og *Ullaland* (gno *Ullr*, guden *Ull*; 13 g., oftast *Ulland*).

Andre øydegardsnamn i materialet til Petersen (1933 og 1936) som har parallellar blant norske matrikkelgardsnamn på -land, er *Dysjaland* (gno. *dys* f. 'steindunge, gravrøys'), *Høneland* (gno. **Hóna* f., truleg elve-/bekkenamn), *Hompland* (gno. *holmr* m. 'holme'), *Lin(d)land* (truleg plantenemnet gno. *lín* n. 'lin', ev. trenemnet gno. *lind* f. 'lind') og *Stavaland* (gno. *stafr* m. 'stav'). Det sistnemnde siktar truleg til eit langt rett nes som stikk ut – som ein liggjande stav – i Eigesvatnet.

Dei seks namna som ikkje har direkte motsvar i eksisterande matrikkelgardsnamn av denne namnetypen, er: *Hoddeland* (skyldt gno. *hōfða* f. 'bergpynt', vel svarande til øydegardsnamnet *Hovdeland* frå Fuglestad, Hå), **Lyngaland* (gno. *lyng* n. 'lyng'), *Tansland* (inneheld truleg eit vassførenamn, kanskje skyldt verbet *tana* 'strekka, [tan]springa, renna'), *Hynnland* (inneheld truleg eit vassførenamn, jf. omtalen ovanfor), *Hanaland* (jf. gno. *hani* m. 'hane', kanskje som opphavleg innsjønamn), *Buggeland* (kanskje skyldt islandsk *bugða* f. 'bøyg, krumming', om forma til eit elve-/bekkelaup). Sjølv om desse seks namna ikkje svarar direkte til eit norsk matrikkelgardsnamn på -land, kan dei seiast å vera av same lagingsmåten og typen som slike namn.

Semantisk innhald i øydegardsnamna på *-land*

Nemnet *land* synest opphavleg vera brukt om 'frittliggjande, fast mark (jord) som høver til jordbruksføremål', noko som ligg nær grunntydinga i ordet, 'ope terreng, opa mark, udyrka fastmark, hei', ei tyding som er godt heimla i keltiske språk. Etter ei tid har innhaldet blitt endra noko – vel til 'open, avgrensa mark', deretter 'jordstykke, jordeigedom', og seinare kanskje 'gard' (Særheim 1999 s. 259 ff.).

Føreledda i dei sørvestnorske øydegardsnamna på *-land* synest som nemnt vera av same typen som i matrikkelgardsnamna av denne klassen (Særheim 1999 s. 278 ff.). Det semantiske innhaldet gjev bl.a. informasjon om det gamle jordbrukssamfunnet. Dei fleste føreledda (ca. 40 %) i øydegardsnamna på *-land* frå det undersøkte området fortel om topografien, t.d. *Berge-*, *Haug(a)-*, *Hovde-* og *Vat-*. Stundom er jordgrunnen nemnd: *Myr-*, *Steins-*, *Røysa-/Røyse-*, gjerne med ein tilleggsbodskap som tyder på at teigen har vore tung å arbeida med. Slike føreledd finn ein i 33 % av matrikkelgardsnamna på *-land* i det undersøkte området, og i 28 % av dei norske *land*-namna.

Nemne for vekstlivet (tre og planter) omfattar 15 % av øydegardsnamna på *-land*, t.d. *Birke-/Berkje-* ('bjørkelund'), *Eige-* ('eikelund'), *Er-* ('orlund'), **Espe-* (4 g. 'ospelund'), **Lynga-* ('lyng'), *Mor-* ('liten skog') og *Rit-* ('ris'). Slike nemne omfattar 25 % av matrikkelgardsnamna på *-land* frå dette området og 21 % av dei norske *land*-namna.

Føreledd med agrar bakgrunn er vanleg i øydegardsnamna. Nokre fortel om husdyr, som *Rossa-* ('hest') og **Svins-*. Føreleddet *Høne-* (2 g.) kan tolkast som nemnet *høne* f., men mest truleg er det eit bekenamn, gno. **Hóna*. Husdyrnemne førekjem i 4 matrikkelgardsnamn på *-land* frå dette området, dessutan i 50 norske matrikkelgardsnamn på *-land*. Somme øydegardsnamn siktar til åkerbruk, grasslått, torvskjering, lauvsanking m.m.: *Rug-* ('rug'), *Harva-*, *Herve-* (båe 'havre'), *Lin(d)-* (anten planteslaget *lin* n. eller treslaget *lind* f.), *Høy-*, *Tjems-* ('hjelme', til lagring av høy o.a.), *Rib-* ('smal teig'), *Tor-* ('torv') og *Lauv-*. Føreledda fortel også om andre verksemdar og tradisjonar: *Braud-* ('veg'), *Bru-/Brua-/Bråd-* ('bru'), **Sme(d)-* (kanskje 'smed') og *Toppa-* (vel '[hus]tuft'). *Rauda-* siktar kanskje til utvinning av myrmalm.

Det finst også, som nemnt, øydegardsnamn som fortel om tilknytning til andre gardar: *Stokkaland* (grannegard til *Stokka*), jf. matrikkelgardsnamn frå dette området som *Skrettingland* (ved *Skretting*) og *Valland* (ved *Voll*). Tydinga til **Augland* er 'tilleggsjord'. Somme fortel om leie mellom eldre og gjerne større gardar: *Me-/Mæ-* (gno. **Meðal-* 'mellom'). At det dreiar seg om ein relativt liten og sekundær gard, kjem elles til uttrykk i føreleddet *Litla-*.

Det finst fleire døme på personnamnføreledd: *Heis-* (gno. *Heðinn*), *Ros-* (*Rolf*), *Tjet-* (*Kjetil?*) og *Refs-* (*Refr?*). Døme på gudenamn som moglege føre-

ledd er alt nemnde, nemleg *Frøy-* og *Ulla-*, der ein truleg finn gudenamna *Frøya* og *Ull*. Det er også gjeve alternative ikkje-sakrale tolkingsframlegg for slike namn (Særheim 1999 s. 84 ff., 193, 247 f.), men for dei to øydegardsnamna *Frøyland* (Dirdal, Gjesdal) og *Ullaland* (Bø, Hå) synest slike tolkingar mindre rimelege realt sett.

Ca. 9 % av føreledda i øydegardsnamna på *-land* kan tolkast som eit naturnamn, anten eit elve-, innsjø- eller fjellnamn. Nokre døme er *Bugge-*, *Hynn-*, *Høne-*, *Kråge-*, *Tans-*, *Tys-* og **Vig-*. Slike nemne synest omfatta ca. 12 % av matrikkelgardsnamna i dette området, ca. 8 % av dei norske *land*-namna.

Av desse døma går det fram at same typen føreledd førekjem i øydegardsnamna som i matrikkelgardsnamna på *-land*. Det er ein indikasjon på at øydegardsnamna på *-land* er av same type og alder som matrikkelgardsnamna.

Øydegardsnamn på *-land* som del av eit større namnemiljø

Fleire stader på Jæren der det er registrert moglege førhistoriske øydegardsnamn på *-land*, utgjer slike namn delar av eit større namne- og gardsmiljø frå jernalderen. Innom matrikkelgarden Lura (Sandnes; fig. 9) finn ein fire øydetunsnamn på *-land*: *Rossaland* (*Rosseland* 1616; gno. [h]ross n. 'hest'), *Haugaland* (*Houffland* 1616, *Houffueland* 1668; terrengnemnet gno. *haugr* m.), *Stokkaland* (*Stocheland* 1668; inneheld gardsnamnet *Stokka*, nabogard til Lura) og **Rugland* (som føreledd i *Ruglandsleider*; kornnemnet gno. *rugr* m.), jf. Skadsem 1959 s. 67 ff. og Særheim 1999 s. 331. Det er registrert førhistoriske gardsanlegg på alle fire stadene. Dei fire gardane har seinare blitt innlemma i den større og meir sentrale garden Lura. Lura grensar til matrikkelgarden Soma, som var kyrkjestad i mellomalderen.

Frå Høyland (Sandnes) kan nemnast tre øydetunsnamn med *land*-ending, *Helgaland*, *Hoddeland* og *Buggeland* (fig. 10). I dette området finst også to øydetun med *stad*-namn: *Svebastad* (på Høyland; truleg *a Sippalzstodum* 1343) og *Kjervastad* (på Austrått; *Kierffuestad* ca. 1620). Det er registrert førhistorisk materiale (gardsanlegg og gravhaugar) på både Buggeland, Helgaland og Hoddeland (Myhre 1972 s. 79 f.). Føreleddet *Helga-* er vel gno. *heilagr* adj., anten med sakral referanse eller med bakgrunn i eit spesielt rettsvern som staden har hatt. Føreledda *Hodde-* og *Bugge-* (*Buge-* ca. 1620) er omtala ovanfor. Høyland har vore kyrkjestad sidan mellomalderen, medan namnet *Austrått* i tillegg til å vera gardsnamn er nytta om ei skipreide – oftast kalla *Gandar skipreiða* (Steinnes 1974 s. 88 ff.). I denne krinsen finn ein elles matrikkelgardsnamn som *Hove* ('hov, gudealtar') og *Lunde* ('lund', ev. 'heilag lund'), som bae har blitt sette i samband med førkristen religionsutøving, dessutan

Skei ('skeid, tevlingsbane') og (bruksnamnet) *Leigvoll* (*Leik-*), som alle truleg har bakgrunn i gamle samlings- og tevlingsstader for folk, nokre av dei med sakral referanse (Skadsem 1959 s. 71).

Fig. 9. Øydegardar med *land-*namn på matrikkelgarden Lura (Sandnes).

Fig. 10. Matrikkelgardar og øydegardar i Høyland-/Austrått-området (Sandnes). Matrikkelgardsnamna er understreka.

I ein krins kring matrikkelgardane Bø og Fuglestad (Hå, tidlegare Oгна; fig. 11) finn ein fire matrikkelgardar med *land*-namn, nemleg *Vettaland*, *Hetland*, *Halland* og *Stokkaland*, som alle synest vera sekundære i høve til dei to sentrale gardane (Bø og Fuglestad). På Vettaland er det funne ein runestein med eldre runer, datert til tidleg 300-tal. Innom matrikkelgardane Bø og Fuglestad finst det seks namn på *-land*, knytte til gamle busetjingsspor. På Fuglestad finn ein *Bjelland*, *Hovdeland*, *Torland*, *Hinnarsland* og *Fintaland*, og på Bø *Tjemsland* (Særheim 1999 s. 331). Det er registrert fortidsminne på Hovdeland, og det skal vera gamle hustufter på Hinnarsland. Namna *Tjemsland* og *Torland* ligg, som nemnt, også føre som matrikkelgardsnamn (*Tjemsland* også som øydegardsnamn) andre stader på Jæren, og *Hovdeland* (*Hofdeland* 1723) har parallell i det nemnde *Hoddeland* frå Høyland. Føreleddet i *Bjelland* er truleg eit høgdenemne, gno. **bjalli* m., men samansetjing med gardsnamnet *Bø*, gno. **Bjárland*, er også føreslått. *Hinnarsland* har kanskje motsvar i matrikkelgardsnamnet *Hindersland* (Lyngdal; *Hindrichsland* 1594, *Hindrichzland* 1600), der føreleddet er tolka som mannsnamnet gno. *Heinrekr*, gno. **Heinreksland* (NG 9 s. 232), i så fall truleg laga etter vikingtida, altså ei noko yngre lagning. Føreleddet i *Fintaland* kan vera plantenemnet *finn* og eit anna ord, t.d. *finntange* m., dvs. ‘nes (tange) med finngras’, jf teignamn frå Sirdal som *Finntangen* (Fidjeland) og *Finneset* (Åmli) (Særheim 1992 s. 179). Også i dette dømet ser ein korleis matrikkelgardsnamn og moglege øydegardsnamn på *-land* er nytta om gardar som har vore knytte til, men sekundære i høve til ein eldre og meir sentral gardsbusetnad, jf. elles Olsens ord om at *land*-namna speglar at det vart teke opp nytt land til dyrking mellom dei gamle gardane (Olsen 1926 s. 115).

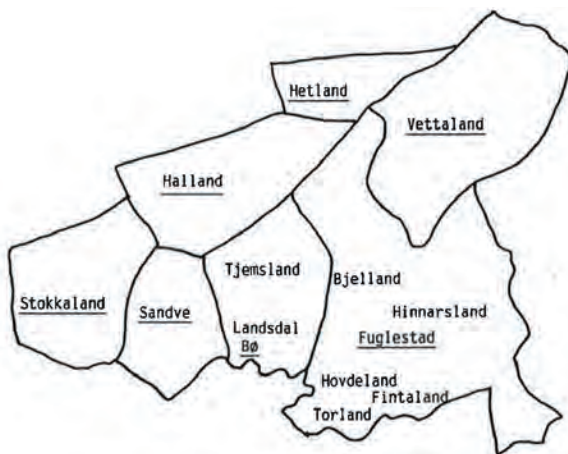

Fig. 11. Matrikkelgardar og moglege øydegardar med *land*-namn i Bø-/Fuglestad-området (Hå, tidlegare Oгна). Matrikkelgardsnamna er understreka.

Innom sentral- og storgarden Bø (no Hå kommune, tidlegare Nærbo; jf. fig. 8), der ein kan rekna med gardsbusetjing sidan eldre bronsealder (Myhre 1984, 2013 s. 230), finn ein dei førhistoriske øydetuna *Kvidaland* og (det nemnde) *Ullaland* (*Ulleland* 1668), det sistnemnde med busetnadsspor frå både eldre og yngre jernalder. Det er grunn til å rekna med at både *land*-namna går attende til førhistorisk tid, men gardane er klart sekundære og perifere i høve til – men nær knytte til – gardsbusetjinga på Bø. *Ulla*- har truleg, som nemnt, same opphav som føreleddet i gardsnamnet *Ulland*, som ligg føre seks stader i Noreg, dessutan i *Ullandhaug* (Stavanger; fig. 12), jf. ovanfor. *Kvidaland* inneheld adjektivet *kvit*, truleg med bakgrunn i plantevekst, jf. namn som *Kvidemyr(a)* og *Kvide holane*. Også nabogardane *Bjårland*, *Bjårhaug*, *Gausland*, *Grødheim*, *Gudmestad* og *Håland* er sekundære i høve til den sentrale busetjinga på Bø. Føreleddet i *Bjårland* (uttala *Bjåd*-) kan tolkast som genitivform av namnet *Bø*, gno. **Bjårland*, som òg i *Bjårhaug*. Namna speglar at gardane er knytte til og gjerne står i avhengigheitshøve til ein morsgard. Tilsvarande lagingar er *Skrettingland*, *Valland* og *Stokkaland*.

Fig. 12. Jernaldergarden på Ullandhaug (Stavanger) er rekonstruert på tuftene til ein øydegard frå folkevandringstida. Det lengste huset (til venstre i biletet) er 47 m langt. Det var busetjing på denne staden frå Kr.f. til 550 e.Kr. Foto: Inge Særheim.

Sentralgarden Bø, som var kyrkjestad i mellomalderen, har den klart høgaste skattetaksten i heradet. Føreleddet i øydegardsnamnet *Ullaland* kan tyda på at dette området var religiøst senter også i førkristen tid, jf. elles at

ein mindre enn 5 km vest for Bø- og Ullaland-tunet, som nemnt, finn gardane Njærheim og Nærland; den førstnemnde var kyrkjestad i mellomalderen. På Njærheim er det funne fleire runesteinar frå vikingtida og tidleg kristen tid, bl.a. to runekrossar. Føreleddet i dei to namna er truleg gudenamnet *Njord*, gno. *Njarð(ar)*- (Særheim 2007 s. 169, 171). Gudeparet *Ull* og *Njord* førekjem side om side fleire stader i Skandinavia (Vikstrand 2001 s. 102 ff.). Matrikkelgarden Kvia, som grensar til og er sekundær i høve til Bø, var i mellomalderen sete for skipreidinget (Steinnes 1974 s. 86). På Audamotland, som også ligg like ved, finn ein tufter etter eit krinsforma tun (på Klauvhaugane), som venteleg er knytt til denne sentralstaden. Truleg dreiar det seg her både om eit religiøst og politisk senter, i tillegg til ein sentralgard.

Gardar med det usamansette namnet *Bø* har på Jæren funnmateriale som tyder på samanhengande jordbruk sidan eldre bronsealder og yngre steinalder (jf. Myhre 1984). På matrikkelgarden Austbø på øya Hundvåg (Stavanger), som saman med grannegarden Husabø reflekterer ein eldre sentralgard **Bø*, er det t.d. registrert hus frå «nær sagt heile forhistoria» (Meling 2001 s. 28), det er dessutan gjort kornfunn frå dei ulike periodane, visstnok blant dei eldste i Noreg (Sandvik 2003 s. 22). Korndyrkinga går her ca. 4 500 år attende i tid. Austbø og Husabø har til saman klart høgare skyld enn nokon annan matrikkelgard i heradet.

I dei fire nemnde døma på gards- og namnemiljø synest øydetunsnamn på *-land*, *-stad* o.a. fylla ut eit samla bilete av førhistoriske gardar og gardsnamn innom vedkomande område. Dei er delar av eit samla gards- og namnemiljø, nytta om sekundære og meir perifere gardar med nær tilknytning til ein meir sentral buplass som dei seinare har blitt innlemma i. Den sterke konsentrasjonen somme stader av øydetun med *land*-namn synest indikera at slike gardar har vore knytte til ei gammal, sentral busetjing. At det førekjem moglege kultnemne, *Ulla*-, *Frøy*- og *Helga*- (jf. også namn som *Hove* og *Lunde* i Sandnes, og *Nærland* og *Njærheim* i Hå), og at slike stader er nær knytte til gamle kyrkjestader, støttar argumentet om sentralitet. Det gjer også namn som *Leigvoll* og *Skei*.

Avsluttande kommentar

Når ein reknar dei omtala øydegardsnamna på *-land* som gamle busetnadsnamn av denne klassen, knytte til gardstun som vart fråflytte ca. 550–600, er det føresett munnleg tradering av namna til nyare tid i ein annan funksjon, bl.a. som teignamn. Ei slik namneoverføring synest rimeleg, bl.a. pga. den kontinuerlege bruken av jorda som beitemark, grasslått, åker m.m. av ein meir

sentral grannegard. Eit spørsmål som bør vurderast, er om ein kan rekna med samanfall mellom alderen til namnet og spora i marka etter gardsbusetjing. At så mange lokalitetsnamn på *-land* tydelegvis er nær knytte til busetnadsspor (hustufter) som kan daterast til jernalderen, og at ein i tillegg kan rekna med munnleg overlevering av namna fram til i dag, er argument for at mange namn av denne typen kan førast attende til denne perioden – ofte eldre jernalder.

Eit viktig spørsmål å stilla, men vanskeleg å svara på, er elles kor gamle dei eldste namna av *land*-klassen og andre namneklassar er. Av nyare arkeologisk og landbrukshistorisk forskning i Sør-Rogaland, bl.a. ved flateavdekking, går det fram at det har vore (dels samanhengande) landbruk sidan yngre steinalder og eldre bronsealder på mange stader – dette har faktisk vore mønsteret ved utgravingar i seinare tid. Slike resultat har ein bl.a. kome fram til for stader der ein no finn gardsnamn som *Sørbo*, *Slettabø*, *Rugland*, *Valland*, *Stangaland*, *Orstad*, *Norheim*, *Line* og *Sandve*, altså på stader med gardsnamn på *-bo*, *-land*, *-stad*, *-heim* og *-vin*. Slike namn er knapt like gamle som dei eldste spora etter jordbruksbusetjing på vedkomande stad.

Det er elles av interesse at ein i same bygdelaget ofte finn både store og småe gardar av same namnetype ved sida av ein annan, t.d. *Høneland* (liten gard) og *Nærland* (stor gard) i Hå, altså stor variasjon innom namnetypene. Dette indikerer truleg primært klare sosiale skilje innom gardssamfunnet, men ikkje nødvendigvis store skilje i alder.

Ein kan truleg rekna med at busetnadsnamna av dei nemnde typene (*-vin*, *-heim*, *-land*, *-stad* og *-bo*) er laga etter etableringa av garden som institusjon, dvs. i hundreåra etter 200 e.Kr. (Myhre 2002 s. 135 ff., 164). Men truleg er nokre busetnadsnamn eldre, t.d. nokre usamansette namn, som øydegardsnamnet *Landa* (Forsand) og matrikkelgardsnamnet *Bø* (Hå), som kanskje er laga så tidleg som i bronsealderen. Båe er nytta om store og sentrale busetjingsområde med samanhengande landbruk sidan bronsealderen; jf. at det også finst gamle sekundærnamn med slike namn som føreledd, *Bjårhaug*, *Bjårland* (båe ved *Bø* i tidlegare Nærbo), *Bjårvatnet* (ved *Bø* i tidlegare Ognå) og *Landalia* (ved *Landa* i Forsand). Etter flateavdekkinga på *Landa* (gno. **Landir* eller **Landar* pl.) på Forsandmoen viste busetnadsspora at det har vore samanhengande busetjing på denne staden frå eldre bronsealder til ca. 600 e.Kr., med landsbykarakter i siste periode. Buplassen vart fråflytt ca. 600 e.Kr. Ein kan sjølv sagt også rekna med at nokre gardsnamn som inneheld nemne for topografien, t.d. *Vik*, *Nes*, *Sunde* og *Hauge*, er svært gamle, dessutan namn som ikkje inneheld kjende nemne, t.d. *Sola*, *Goa*, *Soma* og *Orre*, alle frå Nord-Jæren, der det er stor konsentrasjon av slike namn (jf. Særheim 2004).

Dei registrerte øydetunnamna på *-land* er viktige tilskot ved teikninga av eit samla bilete av busetnadsutvikling og namnemiljø i jernalderen. Dei er ofte nytta om sekundære og i nokre høve perifere gardar, sett frå ein sentralgard

som dei har vore knytte til og seinare blitt innlemma i, men slike gardar har likevel hatt viktige funksjonar i det gamle agrarsamfunnet. Tilhøvet mellom busetnadsspor og namn er ofte komplisert; kvart namne- og gardsmiljø må granskast for seg. Nokre namn synest vera yngre enn det eldste jordbruksmiljøet på vedkomande stad. I nokre høve må det opphavlege busetnadsnamnet reknast som tapt, men dei mange øydegardsnamna på *-land* som er registrerte, syner at gamle busetnadsnamn ofte har overlevd i munnleg tradisjon. Øydetunsnamna på *-land* gjev viktig informasjon om bakgrunnen, alderen og ulike særdrag ved denne namnetypen og speglar førhistorisk busetnadsnamngjeving. Innholdsmessig refererer dei til ulike sider ved tidlegare landbruk og samfunnsliv.

I *Ættegård og helligdom* (1926) skriv Magnus Olsen om gardsnamna av *land*-klassa: «Mon ikke dødeligheten blant *land*-navnene har været stor i de førkristelige århundrer, og mon det ikke er forholdsvis få av de *land*-navn som måtte tilhøre folkevandringstiden, som er i bruk som gårdnavn i dag» (op. cit. s. 126). Han har nok rett i at mange *land*-namn frå folkevandringstida ikkje er i bruk som gardsnamn i dag. Men ein god slump namn av denne typen synest ha overlevd som øydegardsnamn, dvs. som namn som er nytta om eller nær knytte til øydegardstuffer frå jernalderen.

Litteratur

- Austrumdal, Sem, 1932: Bjerkreim (Bønxdalr). Skipreida, herad og kyrkjesokn. Stavanger.
- Brandal, Trygve, 1990: Hjelmeland. Gardar og folk 2. Hjelmeland.
— 1997: Hjelmeland Bygdesoge 1. Tida før 1800. Hjelmeland.
- Büntgen, Ulf & al., 2016: Cooling and societal change during the Late Antique Little Ice Age from 536 to around 660 AD. I: *Nature Geoscience* 9. S. 231–237.
- Gräslund, Bo, 2008: Fimbulvintern, Ragnarök och klimatkrisen år 536–537 e.Kr. I: *SaoS* 2007. S. 93–123.
— 2018. Vulkanutbrudd skapte fimbulvinteren. I: *Vårt Land* (intervju) 10.1.2018. S. 26–27.
- Gräslund, Bo & Price, Neil, 2012: Twilight of the gods? The “dust veil event” of AD 536 in critical perspective. I: *Antiquity* 86. S. 428–443.
- Holmberg, Per & al., 2018–19: The Rök Runestone and the End of the World. I: *Futhark* 9–10. S. 7–38.
- Lillehammer, Arnvid, 1985: Ei øydegrend i Bjerkreim. Seks øydegardar i Vigesa. I: *Frå haug ok heiðni* 2. S. 202–208.
— 1994: Fra jeger til bonde – inntil 800 e.Kr. *Norges Historie* 1. Red.: K. Helle. Oslo.
- Løken, Trond & al., 2001: Kvåle – bosetning og jordbruk fra steinalder til i dag. I: *Frå haug ok heiðni* 4. S. 7–18.
- Meling, Trond, 2001: To jordbruksbuplassar frå yngre steinalder på Hundvåg i Stavanger. I: *Frå haug ok heiðni* 4. S. 28–31.

- Midbrød, Arvid, 1961: Stedsnavnstudier. I: Ætt og heim. S. 64–72.
- Myhre, Bjørn, 1972: Funn, fornminner og ødegårder. Jernalderens bosetning i Høyland Fjellbygd. Stavanger.
- 1980: Sola og Madla i førhistorisk tid. Soga om Sola og Madla 1. Sola.
- 1984: Bosetning og gårdsnavn på Jæren. I: Bebyggelsers og bebyggelsesnavnes alder. NORNA's niende symposium i København 25–27 oktober 1982. Red.: Vibeke Dalberg & al. Uppsala. (NORNA-rapporter 26.). S. 169–198.
- 2002: Norges landbrukshistorie 1. Oslo.
- 2013: Hovdingsamfunnet i Hå i romartid og folkevandringstid (1–550 e.Kr.). I: Hå kulturhistorie 1. Red.: J.B. Bøe & M. Smith-Solbakken. S. 243–289.
- Olsen, Magnus, 1926: Ættegård og helligdom. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning.). Oslo.
- 1954: Norges innskrifter med de yngre runer 3. Utg. for Kjeldeskriftfondet under medvirkning av K. Liestøl. Oslo.
- Petersen, Jan, 1933, 1936: Gamle gårdsanlegg i Rogaland 1–2. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning.). Oslo.
- 1944: Håland i Vormedalen og folkevandringstidens *-land*-gårder i Rogaland. I: Viking 8. S. 73–82. Oslo.
- Rygh, Oluf, 1901: Gamle Personnavne i norske Stedsnavne. Efterladt Arbeide udg. af S. Bugge og K. Rygh. Kristiania.
- Rønneseth, Ottar, 1974: „Gard” und Einfriedigung. Entwicklungsphasen der Agrarlandschafts Jærens. (Meddelanden från Kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet B 29.)
- 2001: Gard og gjerde. Faser i utviklingen av Jærens kulturlandskap. Stavanger.
- Sandvik, Paula Utigard, 2003: Kornet på Hundvåg. I: Frå haug ok heiðni 4. S. 20–22.
- Skadsem, Marius, 1959: Bygd og gard. Bygdehistoriske studiar. Oslo.
- Steinnes, Asgaut, 1974: Styrings- og rettsskipnad i Sørvest-Noreg i mellomalderen. Oslo.
- Særheim, Inge, 1992: Sirdal. Namn og stader 1. Namnetolkingar. Tonstad.
- 1999: Namn og gard. Studium av busetnadsnamn på *-land*. Avhandling for dr.philos-graden. Universitetet i Bergen.
- 2004: Our oldest Settlement Names. I: Namenwelten. Red. Astrid van Nahl & al. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 44.) S. 318–332.
- 2007: Stadnamn i Rogaland. Bergen.
- 2011: Ein gard på kvar hol. Om namnemiljø og sentralitet i eit sørvestnorsk jordbrukssamfunn i jernalderen. I: Navnemiljøer og samfund i jernalder og vikingetid. Red.: L.E. Christensen & B. Jørgensen. (NORNA-rapporter 86.) S. 301–314.
- Toohy, Matthew & al., 2016: Climatic and societal impacts of a volcanic double event at the dawn of the Middle Ages. I: Climatic Change 136. S. 401–412.
- Vikstrand, Per, 2001: Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälarskapskapen. (Acta Academiae regiae Gustavi Adolphi. Studier till en svensk ortnamnsatlas 17.) Uppsala.

Summary

South-west Norwegian *-land* names for deserted farms – a reflex of prehistoric settlement naming?

By Inge Særheim

Archaeologists who have studied deserted farms from the Iron Age in south-west Norway, such as Jan Petersen and Bjørn Myhre, have pointed out that toponyms ending in *-land* are linked to a substantial number of the sites. These names are often identical to and seem to be of the same type as existing Scandinavian farm names in *-land*. Most of the deserted farms were established by clearance of the land in the Early Iron Age, and abandoned by the end of that period, around AD 550. Some of these farms were settled again in the Late Iron Age, after AD 650. In the Jæren area of south-west Norway, 180 deserted farms from the Iron Age have been found, in addition to the 260 historical farms that are known. Different views have been put forward as to why so many farms were abandoned around AD 550. One explanation is that it was the result of a climatic crisis caused by a series of volcanic eruptions from 536 to 547 in North and Central America, which led to abnormally cold summers over the period 536–50, crop failure, famine, depopulation in northern Europe, and pandemics like the Justinian plague in the 540s. It has been estimated that the population of the Scandinavian peninsula decreased by 50 per cent or more during this period.

The semantic content of many *-land* names denoting deserted farms in south-western Norway describes the topography, the soil or some agrarian function. Words for different types of trees and plants are quite common, as are words for meadows, pastures, the keeping of livestock and the growing of crops. Deserted farms with a name ending in *-land* were often linked to and dependent on a primary and more central settlement. By studying this and other types of names for deserted farms, such as those ending in *-stad*, *-heim*, *-tveit* and *-bø*, it would seem to be possible to reconstruct ancient name environments connected to primary and central settlements in the Iron Age. Many *-land* names denoting farming settlements that were deserted around AD 550 seem to have been passed on through the centuries in the local oral tradition, as a result of the farmland having been used up to the present day by a more central farm. These names thus reflect and throw light on prehistoric naming of farms and settlements in Scandinavia.

Gård- och bynamnsbildning i Jämtland från vikingatiden till 1500-talet

Av Olof Holm

Namn och bygd 108 (2020), 47–86.

Olof Holm, The Riksdag Library, Stockholm/Centre for Medieval Studies at Stockholm University: Naming of farms and villages in Jämtland from the Viking period to the 16th century.

Abstract

This article deals with a number of prominent types of settlement names in the province of Jämtland, from the Viking period to the 16th century. More specifically, it looks at names in *-gård*, *-by* (*By*) and *-böle* (*Böle*), and at two special categories of names with first elements containing a personal name or a common noun referring to a person. The aim is to elucidate in broad terms both the history of these name types and the settlement history of the central Scandinavian interior. The author analyses the settlement-historical context of the names, the content of their first elements, the overall chronology of the different name types, and the meaning of the place-name elements in question. The 15th century and the first half of the 16th emerge as a time of dynamic growth in the region – in contrast to the way this period has been portrayed in earlier research.

Keywords: place-names, place-name chronology, Viking period, Middle Ages, settlement history.

Jämtland har två klara fördelar när det gäller att studera äldre tiders bebyggelsenamn. Dels föreligger ett rikt beläggsmaterial från 1300-talet och framåt, dels har det varit ganska glesbebyggt i inlandet på dessa nordliga breddgrader långt fram i nyare tid. Tack vare det kan namnen, deras syftningar och deras bebyggelsehistoriska sammanhang undersökas förhållandevis väl här.

I denna artikel avser jag att dra nytta av detta för att studera några regionalt framträdande namntyper från perioden vikingatid–1500-tal. Syftet är att i någon mån belysa både dessa namntypers historia och bebyggelseutvecklingen i regionen i sina stora drag.

Artikeln börjar med namn på *-gård(en)*, en namntyp som kan förefalla trivial och som sällan har lockat forskare till några mera djuplodande studier. Här kommer emellertid denna namntyp att bilda utgångspunkt för en komparation med de till sitt ursprung dunklare namnen på *-by(n)* och simplex *By* (*Bye*, *Byn* etc.). Namn på *-gård(en)* och namn på *-by(n)* har det gemensamt att efterlederna i sig syftar på bebyggelse. Förlederna kan vara identiska, såsom i

namnen *Övergården* ~ *Överbyn*, *Bredgård* ~ *Bredbyn*. Så vad skiljer namnen åt, egentligen? Under vilka tider och i vilka bebyggelsekontexter har namn av dessa typer bildats i Jämtland och vilka faktorer har spelat in för deras bevarande eller försvinnande över tid? Och varför har Jämtland så många simplexnamn *By*? Dessa är några frågor som berörs.

Därefter behandlas, mera kortfattat, tre andra namntyper som har satt sin prägel på jämtländskt bebyggelsenamnsklick under perioden: namn innehållande *böle*, naturbeskrivande namn med personbenämning förled samt namn av typen *Alfskålen* 'Alfs gård i Kälen' (avsn. 3).

Dessa namngranskningar ligger sedan till grund för de avslutande och mera historiskt inriktade avsnitten (4–6). Här kommer bl.a. den etablerade uppfattningen om bebyggelseutvecklingen i Jämtland under senmedeltiden att ifrågasättas.

Utöver här nämnda bebyggelsenamnstyper finns förstås i Jämtland andra, som kan vara från samma tid, exempelvis namn innehållande *säter*, *land*, *sved* och *svedja* (Flemström 1983 s. 35 f., 44 ff.). De företräds dock bara av ett fåtal kända namn och tas därför inte upp i studien.

Beläggs materialet som studien baseras på är primärt hämtat ur tryckta och otryckta diplom 1300–1600 och kamerala källor från 1540-talet till år 1600.

1. Namn på *-gård(en)*

I Jämtland är minst ett hundratal namn på *-gård* eller *-gården* belagda i källor från medeltiden och 1500-talet. Namntypen har varit fortsatt produktiv under senare århundraden (för exempel se SOJä 3 s. 53–56), men endast namn belagda t.o.m. år 1600 ska undersökas här.

1.1. Bebyggelsehistorisk kontext

Namnen på *-gård(en)* kan delas upp i sådana som aldrig har kommit att beteckna annat än gårdar i byar eller bydelar och sådana som har uppnått status som namn på självständiga bebyggelser, d.v.s. som namn på byar eller ensamgårdar.

Den första kategorin, gårdnamnen, är överlägset störst men också instabil. Många namn har inte bestått. Borta är t.ex. namnen *Hallagård* någonstans i Aspås sn (belagt 1413), *Esbjörnegård* i Rise i Offerdals sn (1420) samt *Henriksgård* (1508) och *Spinkelsgård* (1597) i Optand i Brunflo sn. (När källor och beläggsformer här och i fortsättningen inte anges, redovisas de i namnlistorna i Appendix.) Exempelen skulle kunna mångfaldigas. Den utbredda namndöden omvittnas inte minst av att flera av de tidigast belagda namnen bara påträffas

en gång var i bevarade handlingar. Detta visar samtidigt att det måste ha funnits ett stort antal liknande namn som försvunnit utan att lämna belägg efter sig i bevarat källmaterial – namn som är förborgade för oss.

Den andra kategorin, namnen som kommit att beteckna självständiga byar eller ensamgårdar, uppvisar en stark överlevnadsförmåga. Det rör sig om ett 30-tal namn. Till de få försvunna namnen inom denna kategori hör *Mågård* och *Kingård*, betecknande fastigheter som under 1500- och 1600-talen gick upp i Prästbordet i Ovikens sn. Ett annat fall utgörs av *Ludensgård*, betecknande en gård som på 1560-talet låg öde och som i dag torde motsvara en del av byn Gisselgård i Ragunda sn.¹

Vilken bakgrund har då namnen inom den senare kategorin – representerar de nybyggen eller utbrutna delar av äldre byar? Ett närmare studium ger vid handen att det som regel rör sig om utbrytningar. Namnen kan i flera fall konstateras ha använts som gårdnamn inom en moderby, innan utbrytningen blev definitiv. En påtaglig konsekvens av sådana utbrytningar blev att moderbyns ägoområde krympte och att det lokala namnlandskapet därmed stöptes om. Jag anför först några exempel, där moderbyn trots allt inte har försvunnit helt:

Orrgården (belagt sedan 1431) och *Bugården* (1562), Ovikens sn: sannolikt utbrutna ur byn *Viken* (a wiik 1376 u.d. u.o. JHD 1 s. 129), en by som i dag ligger mer än 1 km från Myrviken i Storsjön men som av namnet att döma ursprungligen måste ha sträckt sig ned mot nämnda vik och innefattat mark som numera tillhör *Helgebacken* (tidigare *Backen*) (vnder baka 1438, se 3.2 nedan) och *Myre* (j myre 1441 4/2 Näs sn JHD 1 s. 256) (jfr Lindberg 1937a s. 38 och se bl.a. karta 8 i LMA 23-OVI-12 från 1782 samt sockenkarta 1822–23 LMA 23-OVI-46).

Myckelgård, Mörsils sn: utbruten ur byn *Eggen*, vilket framgår av att en där bosatt bonde Gregers, som brukade anlitas som sigillant enligt bevarade brev 1479–1505, omtalas med omväxlande *Eggen* och *Myckelgård* som »adress» (JHD 1 s. 129, 236, 295, Suppl. s. 128).

Stensgård och *Mickelsgård*, Frösö sn: utbrutna ur byn *Valla*. Upptas under egna rubriker i jb 1599 och i bl.a. tl 1566 (Fornvårdaren 2 s. 25, JR 1 s. 203), men under moderbyn *Valla* i jb från 1540- och 1560-talen och i andra längder från 1560-talet (Fornvårdaren 1 s. 240, JR 1 s. 91, 2 s. 87, 159, 355 m.fl.).²

Övergården, Rödöns sn: utbruten ur byn *Undrom*. Upptas som en självständig enhet *Övergården* eller *Överundrom* i bl.a. jb från 1540-talet och 1599 (Fornvårdaren 1 s. 238, 2 s. 24) men under moderbyn i bl.a. jb 1568 (JR 2 s. 85); motsvarar sannolikt »yuerste garden j vnnerim» 1420 (JHD 1 s. 187; Lindberg 1936 s. 261).³

¹ *Mågård* och *Kingård* motsvarar troligen *Stor-Lägden* resp. jordstycket nr 3 på karta LSA Y 43-36:2 från 1763, se Thulin 1909 s. 234 ff. *Ludensgård* motsvaras av *Lundzgårdz* lägden på karta LMA 23-RAG-1 från 1709.

² En del av *Valla*, som inte bröts loss utan förblev i byn, kallades år 1600 *Eriksgård*.

³ Fler exempel: *Tivarsgård* ur Västanede, Norderö sn; *Kroksgård*, *Otersgård* och *Prisgård* ur Husås, Lits sn; *Åsmundgården* ur Hölje, Lits sn; *Nygården* och *Storgården* ur Aspås by, Aspås sn; *Nedgård* ur Mo, Kalls sn; *Håkansgård* ur Bjärme, Näs sn.

Härnäst anför jag några intressanta fall där utbrytningarna har gått så långt att moderbyns namn har försvunnit eller bara lever kvar med en annan denotation:

Hammarsgård (belagt sedan 1333), *Gisselgård* (1378), *Pålgård* (1468), *Torsgård* (1492) samt ovannämnda *Ludensgård* (1492), Ragunda sn: utbrutna ur minst två äldre byar, *Landverk* och *Berge*, belägna i bygden närmast kyrkan. Ännu 1378 sägs Gisselgård ligga i byn Landverk, vars namn så småningom gick ur bruk (se Flemström 1972 s. 67, SOJä 6 s. 33, 42). Pålgård är av allt att döma utbruten ur byn Berge, där en man som hette *Pavel*, gemenligen kallad *Pale*, bodde på 1340-talet (Holm under utg. c). Den senare byns namn synes inte vara belagt i yngre källor.

Hårdgård och *Karlsgård*, Hällesjö sn: belagda tidigast 1444 och troligen uppkomna i samband med en splittring av byn **Nærdhe*, vid sjön med samma namn (på moderna kartor *Hemsjön*, Lindberg 1934 s. 183). Bynamnet, belagt 1301 och 1333 (JHD 1 s. 12, 43), kan ha försvunnit i samband med splittringen.⁴

Bispgården (i Biskopsgård 1472 25/1 Ragunda JHD 2 s. 84 avskr., jfr JHD Suppl. s. 119), Fors sn: utbruten ur byn *Fors*, vars namn (in Forsse 1331 7/3 JHD 1 s. 40) efter 1300-talet enbart fortlevt som sockennamn.⁵

Gungård (belagt sedan 1502), *Stavsgård* (1518), *Storgård* (1567 jb JäH 1567:6 f. 6r), *Nyggård* (1567 12/6 Lit JR 1 s. 283), *Andersgård* och *Jonsgård* (1600) samt – efter min undersökningsperiods slut – *Lassgård* (Laas gaarden i Norderaas 1613 Räfsten s. 100), Häggenås sn: utbrutna ur byn *Norderåsen* (Lindberg 1937b s. 114), vars namn (nordraas 1420 1/1 Norderåsen JHD 1 s. 184) ännu fortlever som namn på en byklunga (fig. 1), avseende alla nämnda byar samt nuv. Backegård (f.d. *Backen*, I backe 1540-t. jb DRA s. 7, första belägget) och *Högen* (Hoyenn 1600–01 tl SRA länsräk. 1:2 f. 7r).⁶ Utbrytningarna har av materialet att döma skett successivt.

Grelsgård (i *Gregersgård* 1566) och *Jonsgård* (i *Jonsgård* 1566), Ströms sn: utbrutna ur byn *Åsen* (Hansson 1994 s. 3, 10 f. med karta). Namnet *Åsen* (pa aassen/assen 1540-t. jb DRA s. 5) synes inte ha levt vidare efter 1500-talet.⁷

⁴ Carl Lindberg (1934 s. 186) och Bertil Flemström (i SOJä 3 s. 41) antar att bynamnet **Nærdhe* i stället ersatts av *Byn*, men detta namn torde vara äldre än 1300-talet (se 2.3 nedan).

⁵ Ur samma by Fors synes även *Elvgård* (ælfwagaardh 1451) ha utbrutits, för att sedan på 1400-talet gå upp i Bispgården. Namnet levde kvar på ägonamnsnivå på 1700-talet, se SOJä 6 s. 21.

⁶ Belägget »Lasgårdh» JR 2 s. 52 är felläst och avser *Labbgård* i samma sn. Belägget »Joengårdh» a.st. är felidentifierat i registret till JR och avser *Ljunggård*.

⁷ Ytterligare ett exempel: *Södergård*, Brunflo sn, var redan 1324 en självständig gård eller by men från början troligen del av en by som också innefattat nuv. Prästbordet och vars namn kan ha varit *Brunflo*; detta namn har enbart fortlevt som sockennamn (Vikstrand 1995 s. 30 ff. med karta s. 28). – Okänd moderby (och märkliga namnförleder) har trion *Gremmelgård*, *Ljunggård* (< *Jon-*) och *Labbgård*, som ligger på rad öster om Österåsen, Häggenås sn (motsv. nr 28–30 på karta LMA 23-HÄG-7 från 1773; om förlederna se namnlista 1 i Appendix).

Fig. 1. Byklungan Norderåsen i Häggenås sn. De nio byarnas namn dyker upp i källor under perioden 1502–1613, medan moderbyns namn, *Norderåsen*, är belagt sedan 1420. Byarnas gränser är omreglerade under senare tid. – Utsnitt ur ek 19F 7a (1970). © Lantmäteriet. Medgivande I 2009/0714.

Slutsatsen blir att i äldre tid har elementet *gård* i Jämtland som regel använts för att bilda namn på gårdar i byar. En del av dessa namn har med tiden tagit ett kliv upp i namnhierarkin och erhållit status som namn på självständiga bebyggelser, med ett permanent förändrat namnlandskap som resultat.

1.2. Förlederna i namnen på *-gård(en)*

I äldre jämtländska namn på *-gård(en)* är lägesangivande förleder som *Söder-*, *Ut-*, *Ned-*, *Upp-/U-* (< *Up-*), *Ytter-*, *Över-*, *Mell-*, *Näs-* (< *Næst-*) vanliga (se registren till JHD och JR samt Fornvårdaren 2 s. 6: Nestgaardt). Adjektiviska förleder som anger beskaffenhet förekommer också, t.ex. i namnen *Bredgård* i Ströms sn (j bredegard 1462 15/5 Ösa JHD 2 s. 38) och *Nygård(en)* på flera håll, tidigast belagt i Mattmars sn 1551 (j nygaardh 10/2 skatteting i Alsen ÖLAp).

I bemärkelsen 'stor' förekommer två adjektiviska förleder: en äldre i *Myckelgård* i Mörsils sn (i mycklagard 1495 u.d. skatteting i Undersåker JHD Suppl. s. 128, till fsv. *mykil*) och en yngre i namnet *Storgård(en)* på flera håll, tidigast belagt i Häggenås sn 1567 (se ovan) och i Aspås 1569 (tl JäH 1569:8 f. 31v).

Appellativiska, naturbeskrivande förleder tycks anmärkningsvärt nog inte förekomma bland de äldre namnen på *-gård(en)* i Jämtland.

Den vanligaste förleden i namn på *-gård* belagda före 1600 i Jämtland är i stället ett personnamn, närmare bestämt ett manligt förnamn. Minst 53 dylika namn är kända (namnlista 1 i Appendix), såsom *Fastgården*, *Gisselgård*, *Gunggård*, *Hallagård*, *Hårdgård*, *Mickelsgård*, *Pålgård*, *Stensgård* och *Tivarsgård*, med mansnamnen fsv. *Faste*, *Gisle*, *Gumme*, *Halle*, *Havardh*, *Mikael*, *Pale*, *Sten* respektive fvn. *Týhvatr* (om personerna bakom vissa av dessa namn se 1.3 nedan). Som synes var det vanligt att ortnamnen bildades till svagt böjda hypokoristiska namnformer. Sådana former kunde i Jämtland användas både som dopnamn och som hypokorismer (smeknamn) till starkt böjda dopnamn (t.ex. *Gisle* och *Gumme* om personer som egentligen hette *Ødhgisl* respektive *Gudh-mund*, se härom Holm under utg. c). Mellanvokalen i dessa ortnamn har med tiden ofta fallit (Vikstrand 1993 s. 51): (*j*) *fastagard* 1465 > *Fastgården* 1566 (JR 1 s. 173), (*i*) *gummegard* 1506 > *Gumgård* 1565 (nu *Gunggård*; JR 1 s. 67).

Mansbinamn är också vanliga som förleder (se namnlista 2 i Appendix). Som prov härpå kan nämnas *Kroksgård* i Rödöns sn (j krogsgardh 1465) och ett nu försvunnet *Hvasgardh* i Torvalla i Brunflo sn (hvasgardin [ack.] 1508). Just dessa ortnamn är tämligen säkert givna efter tidigare åbor/ägare som är kända genom diplommaterial: Anders *Kroker* 1410 (JHD 1 s. 163) respektive Helge *Hvas* 1430-talet (ib. s. 226, 244).⁸ I ovannämnda *Spinkelsgård*, *Orrgård* (< *Orra*-), *Hammarsgård* och *Stavsgård* ingår tydligen också mansbinamn. Visserligen är namnlåtarna i dessa fall obekanta för oss, men fsv. *Staver* 'stav, käpp, stör' finns belagt som binamn under medeltiden i Jämtland (JHD 1 s. 103, 140). Både detta namn och *Spinkel*, liksom *Kroker* och *Hvas* 'vass', får antas ha karakteriserat bärarens yttre. *Orre* har paralleller i de i Jämtland belagda binamnen fsv. *Fughil* 'fågel' (ib. s. 254) och fvn. *Smyrill* 'stenfalk' (s. 108, 110). Fsv. *Hamar* 'hammare' har en parallell i binamnet fvn. *Ståløx* 'stålyxa' (s. 50). Vid tolkningen av några andra namns förleder kan i förstone ett naturbeskrivande appellativ synas lika troligt som ett binamn. Men inte i något fall har jag funnit sakligt stöd för en appellativisk tolkning. Jag har därför valt att uppfatta även namn som *Grubbgård* i Ede i Hammerdals sn och *Skallgård* i Håkansta i

⁸ Den långa namnlistan i det aktuella brevet 1410 är strikt geografiskt uppställd och placeringen av Anders Kroker tyder på att han bodde i närheten av Fannbyn i Rödöns sn, vilket stämmer med Kroksgårds läge.

Marby sn som sammansatta med mansbinamn (jfr Lind Bin. sp. 121, 313 f. s.v. *Grubbi, Skalli*).

Att jämföra med dessa antroponymiska *gård*-namn är ett namn där en personbeteckning utgör förled: ovannämnda *Bispgården*.⁹ Namnet kommer av att ärkebiskopsstolen i Uppsala var ägare till gården sedan någon gång mellan 1315 och 1331, då förvärv skedde i två omgångar (se JHD 1 nr 30–31, s. 40 ff.). Namnet kan alltså som tidigast vara bildat på 1300-talet.

Värt att notera är att det allra vanligaste mansnamnet i Jämtland under perioden 1300–1600, *Olof*, fsv. *Olaf*, som bars av nästan en femtedel av den manliga befolkningen på 1540-talet (jb tryckt i Fornvårdaren 1 s. 220–255), inte ingår i ett enda belagt namn på *-gård*. Notabelt är också att när en gård i en av byarna i norra delen av Rödöns sn namngavs efter ovannämnde Anders Kroker så var det inte hans relativt vanliga förnamn som man tog fasta på, utan hans binamn. Gårdsnamnet (med tiden bynamn) blev alltså *Kroksgård*, inte **Andersgård*. Detta visar att de vanligaste mansnamnen gärna undveks när namn på *-gård* bildades, för att undvika namnsammanfall (Holm under utg. c). Denna namngivningsprincip kan jämföras med att en del jämtar på 1300-talet bar binamnspatronymika i stället för vanliga patronymika, såsom Björn *Landason*, son till Olof *Lande* (JHD 1 s. 49 f.).

1.3. *gård*-namnens kronologi

De äldsta beläggen för namn på *-gård* i Jämtland är från 1300-talets början: (*j*) *nedra gaarde* 1300 i vid. 1481 JHD 1 s. 11 (tydligt avseende en del av Västerhus på Frösön), (*in*) *Sudragardhe* 1324 ib. s. 37 (Södergård i Brunflo sn) samt (*i*) *hamars garde* 1333 ib. s. 43 (Hamarsgård i Ragunda sn). Detta är i princip den äldsta tid som vi över huvud taget har några ortnamnsbelägg från i Jämtland. Ortnamnselementet *gård* (fvn. *garðr*, fsv. *gardher* m.), måste alltså ha börjat bli produktivt i Jämtland senast i slutet av 1200-talet. Men hur långt dessförinnan?

Ordet *gård* har ursprungligen betytt 'gårdsgård, stängsel', senare 'inhägnad; inhägnat område'. Ännu senare har betydelsen '(bond)gård' utvecklats (O. Rygh i NG Indl. s. 51, P. Vikstrand i SOKa 7 s. 252 f.). Det kan noteras att fortfarande på 1000-talet och i början av 1100-talet tycks inte ordet *garðr* i betydelsen 'gård' ha slagit igenom i fornsvenskan, eftersom det ord som

⁹ Jag bortser här från namnen *Kungsgården* på Frösön (Holm 2012 s. 19), *Prästgården* (belagt på flera håll på 1500-talet men med vacklande namnstatus, se registret till JR s. 42 s.v. *Preste-, Präst[e]gård[en]*) och *Lagmansgården* (tidigast belagt 1440, JHD 1 s. 254, men också vacklande). Dessa är inte sammansatta ortnamn, utan återgår på appellativa beteckningar *kungs-, präst-* resp. *lagmansgården* avseende boställen av olika slag (Bispgården var däremot inte ett boställe).

används för att beteckna 'gård' i svenska runinskrifter är *bȳr* (Selinge 2010 s. 52 ff.). I svenska 1200-talskällor har jag inte lyckats hitta några belägg för namn på *-gardher* i betydelsen '(bond)gård'.¹⁰ I norska brev från 1270-talet och framåt finns dock spridda belägg för namn eller beteckningar på *-garðr*, avseende gårdar såväl i byar som i städer (Bryn syðri garðrenn allr, iij marka bol j nœrðra garðenom 1279 DN 2 s. 19; i Myklagardhe 1282 ib. 12 s. 6 avskr., i Læifsgarðde 1294 ib. 1 s. 75, j Suæinsgarðe 1296 ib. 3 s. 43 avskr. m.fl.). Mot denna bakgrund finner jag det mindre troligt att *gård* som bebyggelsenamns-element skulle ha hunnit bli produktivt i Jämtland före 1200-talet.

Ovan har några jämtländska namn på *-gård(en)* nämnts som kan dateras till 1300- eller 1400-talet tack vare att deras förleder kan attribueras till kända personer eller kopplas till kända händelser: *Kroksgård*, (fsv.) *Hvasgardh*, *Bispgården*. Det finns många fler fall där det skriftliga källmaterialet ger goda kandidater till vilka namnlåtarna var. Här några exempel, spridda över tid, inklusive ett par exempel med äldsta belägg strax efter år 1600:

1. *paal, pal* : *pala* (gen.), *palæ* (gen.) i Ragunda/a *berghe* 1341–48 → (j) *paalgardh* 1468 (nu *Pålgård*; se Holm under utg. c)
2. *stein j wallom* (nuv. Valla på Frösön), nämnd avliden 1480 (24/8 Ösa SRAP, JHD 2 s. 142) → ([y]m) *steins walla* 1480 (ib. a tergo med brevskrivarens hand) → (j) *Stensgaardh* 1540 (nu *Stensgård*; om formen *Stensvalla* se 3.3 nedan)
3. *michel* o.d. i samma by Valla 1466–84 (JHD 2 s. 48, 59, 164) → (*aff*) *Mickilsgårdenn* 1554 (nu *Mickelsgård*)
- 4–5. *tyffwad, tiwar j øyn* o.d. 1476–83 och *martin* Johansson i Västane*de/i øynne* o.d. 1468–96 → (y) *tyfualsgord* 1540-t. (nu *Tivarsgård*) resp. *Mårtenssgård* 1564 (Holm under utg. c)
6. *gaute* i Aspås 1479 (JHD 2 s. 127) → *gåuthegård* 1567
7. *hemming i* (→) *hemm[i]ngsgard* 1510
8. *krisman* o.d. i (Öster)åsen, Häggenås sn 1501–05 (JHD 2 s. 277, 294) → *Krigsmandtzgaardt* 1599
9. *Knuth* Eriksson i Ede, Hammerdals sn o. 1500–30 (JHD Suppl. s. 76 avskr.) → *Knutzgård* 1565
10. Johan *Suenson* i samma Ede 1533 (DN 14 s. 727) → *Suensgord* 1540-t.
11. Gunnar *haralsson*, nämnd som en tidigare ägare 1533 → *haralss gårdhen* o.d. i Sikås 1533
12. *torkild I* (→) *torkildgord* 1540-t., troligen identisk med *Torkil* i (Öster)åsen(?) 1534 (DN 14 s. 739)
13. *helgie* o.d. i Odensala 1515–49 (JHD 2 s. 343, Fornvårdaren 1 s. 227, DN 14 s. 846) → *HelliEGAardt* 1599
14. *ønd* i Bye, Mattmars sn 1540-t. (jb DRA s. 29) → *Öuindzgård* 1564

¹⁰ I härads- och sockennamnet *Gräsgård* på Öland och sockennamnet *Godegård* i Östergötland ingår av allt att döma *gård* i någon av de äldre betydelserna, se SOKa 7 s. 77 f., SOL s. 100, 105. Bebyggelsenamnet *Slitegård* i Dalhems sn på Gotland, belagt på runstenen G 141 (NRL s. 320), synes vara otolkat.

15. Helge *gregusson* i Åsen, Ströms sn 1540-t. (jb DRA s. 5), *Gregers, Gregis* Helgesson i Åsen/Grelsgård 1567–68 (JR 2 s. 95, 178) → (i) *Gregersgård* 1566 (nu *Grelsgård*)
16. Anders *Helsingh* o.d. i Österåsen, Häggenås sn 1565–68 (JR 1 s. 152, 2 s. 98 m.fl. belägg), troligen identisk med Anders i Österåsen 1540-t. (jb) → (i) *Hel-singård* o.d. 1613 (Räfsten s. 104)
17. Olof *Lande* i samma Österåsen 1600–01 (tl SRA länsräk. 1:2 f. 6v) → *Land-gård* 1604–05 (bygsellängd SRA länsräk. 1:5)

Gruppen av namn med förnamnsförleder kan också analyseras i sin helhet, utifrån andelen kristna mansnamn. Andelen bönder som bar kristna namn, inklusive nordiska helgonnamn, steg markant i Jämtland under 1300-, 1400- och 1500-talen (fig. 2). En motsvarande uppgång kan iakttas i ortnamnen, trots att vanliga mansnamn såsom *Olof* är underrepresenterade där. Av ortnamnen på *-gård(en)* med förnamnsförleder i Jämtland, belagda före 1550, har ungefär en femtedel (5 eller 6 av 27) ett kristet namn i förleden (ibland i hypokoristisk form). Av motsvarande namn belagda första gången mellan 1550 och 1600 har drygt hälften (15 av 26) ett kristet namn i förleden (namnlista 1, namn med frågetecken ej medräknade). Den kraftiga uppgången tyder på att många av dessa ortnamn inte är så mycket äldre än sina äldsta (och ibland enda) belägg.

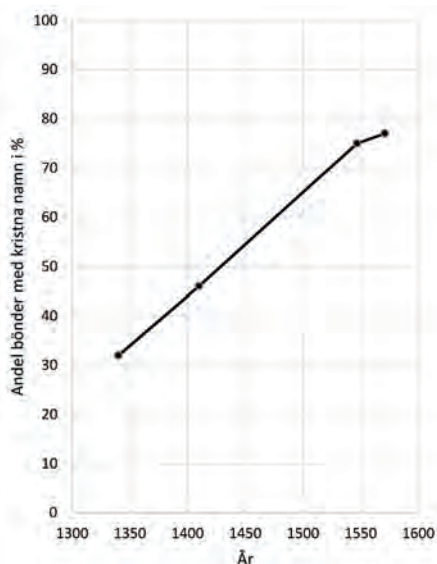

Fig. 2. Andelen bönder i Jämtland med kristna namn (inklusive namn på nordiska helgon) över tid. – Efter Holm under utg. b.

Jørn Sandnes (1982 s. 132 f.) ansåg att de jämtländska namn på *-gård(en)* som nämns i 1560-talets räkenskapsböcker (JR 1–2) huvudsakligen hade bildats »i de første tre hundre år etter at kristendommen var innført (1000–1300-tallet)». Någon närmare motivering till denna tidiga datering gav han inte och

den är enligt min mening oriktig. De äldsta kända beläggen för dessa namn, de många attribueringarna till historiskt kända personer som kan göras och andelen kristna dopnamn i förlederna talar för att de flesta namnen snarare har tillkommit efter 1300-talet.¹¹ Jag återkommer till vilka konsekvenser detta kan få för synen på jämtländsk bebyggelsehistoria i stort.

1.4. Innebörden av ortnamnselementet *gård* (fsv. *gardher*)

Efterleden i de jämtländska namnen på *-gård(en)* återgår som redan framgått på appellativet *gård*, fsv. *gardher*, ett ord som med syftning på bebyggelse används ganska frekvent i jämtländska diplom från 1300-, 1400- och 1500-talen, t.ex. i ett köpebrev 1413: »sældhe ... en gardh som heter hallagard liggiandhe i aspasa sokn» (JHD 1 s. 167). Men vad var en gård i Jämtland på den tiden? Relativt ofta talas det om hela gårdar eller andelar i sådana, t.ex. halva *ytragarden* i Förberg på Frösön 1345, (hela) *esbiornegarden* i Rise i Offerdals sn i utbyte mot en tredjedel i *yverste garden* i Undrom 1420, *allan* (ändrat från: *halfuan*) *nordhra gardin* i Forsta i Lockne sn 1423, två tredjedelar i *wæstragardenom* i Mo i Sunne sn 1426 och en fjärdedel i *yther gårdanom* i Nordannäliden i Näskotts sn 1543 (JHD 1 s. 60, 186, 194, 205, DN 14 s. 798).¹² Detta visar att de inägor som hörde till respektive gård i en by måste ha varit avgränsade på något sätt. Samtidigt står det klart att det kunde rymmas mer än ett hushåll på varje sådan gård eller brukningsenhet. I byn Kläppe i Kyrkås fanns således två gårdar, västra och östra (eller Väster-, Östergården), enligt brev 1440–1536 (JHD 1 s. 251, 2 s. 61, 343 f., 3 s. 181, DN 14 s. 756), men minst tre åbor 1515 (JHD 2 s. 342 f.). I byn Grytan i Brunflo fanns på 1560-talet tre gårdar, västra, mellersta och yttre (Väster-, Mellerst-, Yttergården), men sex tiondebetalande hushåll (JR 1 s. 112, 163, 2 s. 29, 111). Av en supplik från jämtarna till kung Fredrik I av Danmark 1530 framgår också att det fanns fler bönder än antalet gårdar i landskapet (DN 14 nr 680, s. 690 ff.).

Det bör här anmärkas att i jordeböcker för Jämtland från de svenska ockupationsåren 1564–71 (Jämtland hörde annars till det norska riket nästan oavbrutet från 1100-talets slut till 1645) används ordet *gård* inte enbart i betydelsen 'gård' utan också i en skatteteknisk bemärkelse 'sambeskattad gårdsklunga', 'by'.¹³ Detta torde spegla praktiska hänsyn vid skatteuppbörden snarare än de boendes språkbruk.

¹¹ Samma bedömning gjorde på sin tid Lindberg (1937b s. 113): »I Jämtland torde namnen på *-gård* ha börjat bli mer vanliga först på 1400-talet, i samband med hemmansklyvningar.» Det är oklart för mig vad han grundade den bedömningen på.

¹² Fler exempel: JHD 1 s. 223, 2 s. 23, 74, 88, 240, 255, 356, 3 s. 21, 52, DN 15 s. 764, ÖLAp 1572 u.d. Hagnastad.

¹³ Således upptas t.ex. Grytan i dessa jordeböcker som enbart en »gård» (JR 1 s. 73, 2 s. 61), trots att där fanns tre gårdar (se ovan). Andra ex. är Mo i Lits sn, Kluk och Tossberg i Mattmars

2. Namn på *-by(n)* och simplicia *By(n)*, *Bye*, *By(n)om*

Efter denna granskning av de äldre jämtländska namnen på *-gård(en)* övergår jag till att på liknande sätt granska namnen innehållande elementet *by*. I Jämtland finns 41 sådana namn belagda i källor före 1600, varav 25 sammansatta och inte mindre än 16 enkla (namnlista 3 i Appendix).¹⁴

2.1. Bebyggelsehistorisk kontext

De flesta namnen på *-by(n)* och simplicia *By* etc. i Jämtland hade redan vid tidpunkten för sina äldsta belägg uppnått status som namn på självständiga bebyggelser, betecknande byar eller ensamgårdar (inklusive ödelagda sådana). I två fall, *Marby* och *Marieby* (< *Margha-*), har namnen stigit till sockennamn (Vikstrand 2017). Motsvarigheter till de många kortlivade gårdnamnen på *-gård(en)* saknas i beläggs materialet. Det enda kända, nu försvunna namnet är *Bya*, avseende en gård som låg i skifteslag med byn Anviken i Revsunds sn och som 1447 låg öde.

Vissa *by*-namn som nu betecknar självständiga byar utgör emellertid utbrytningar ur äldre byar – utbrytningar som medfört att moderbyn krympt eller helt splittrats upp och att det lokala namnlandskapet stöpts om. Dessa utbrytningar liknar de som ovan beskrivits för *gård*-namnens del. Några exempel:

Bynom(gårdarna), Bergs sn: utbruten under det officiella namnet *Östervigge* ur byn *Vigge*, se nedan.

Bynom, Hallens sn: utbruten ur en by *Hallen*, se nedan.

Bye, *Mällbyn* och *Ubyn* (< *Ut-*), Mattmars sn: sannolikt utbrutna ur en stor by som också innefattat nuv. Prästbordet (där kyrkan ligger) och Ugård (fig. 3) och vars namn kan ha varit *Mattmar*. Detta namn har enbart fortlevt som sockennamn. Dess efterled, sv. dial. *mar* 'grund och sumpig vik' o.d., visar att namnet ursprungligen syftat på tjärnen (nu *Mattmartjärnen*) nedanför den nuvarande byklungan. Att namnet tagits i bruk som sockennamn, trots att kyrkan (ursprungligen byggd på 1100-talet, Holm 2012 s. 179) ligger förhållandevis långt från tjärnen, talar för att det under tidig medeltid använts om en större by

sn, Anviken i Revsunds sn, Backen och Hållskaven i Ås sn – byar som vardera upptas som en »gård» i jordeböckerna men där det i verkligheten vid samma tid fanns (minst) två eller tre gårdar (se JR 1 s. 112 f., 2 s. 28–35). Rise i Offerdal upptas som två »gårdar» i jordeböckerna, men i verkligheten fanns där minst tre (JR 1 s. 112, 2 s. 33).

¹⁴ Jag bortser här från ett belägg »Gunarbyen» i tl 1571 (JäH 1571:9 f. 30r, JR 2 s. 345), betecknande en gård i Brattbyn, Revsunds sn, där änkan efter Gunnar i Brattbyn bodde. I tl 1569 redovisas tionde »aff gunars gården» i Brattbyn (JäH 1569:8 f. 11v) och året innan står Gunnar själv som tiondebetalare (JR 2 s. 106). Dessa benämningar synes vara tillfälliga skrivarprodukter. – Jag bortser också från fall där skrivaren fogat ett epexegetiskt *-byn* till ett sockennamnsidentiskt bynamn, exv. »Rödensbyn» 1569 (tl JäH 1569:8 f. 31v), »Bärgzby» 1570 (ml JR 2 s. 241, men »i Bärg» s. 245).

eller byklunga som nuv. Prästbordet utgjort en del av (Lindberg 1937a s. 48 f., SOL s. 221).

Ubyn, Revsunds sn: utbruten ur byn *Gällö*. Ännu 1508 anges Ubyn höra ihop med Gällö, då ett brev dateras »i gällø i vtby» (JHD 2 s. 303).

Byn, Ås sn: utbruten ur byn *Sem*, se nedan.

Sörby, Ås sn: sannolikt utbruten ur byn *Rösta*. Ännu i 1500-talets jordeböcker räknas Sörby in i Rösta.

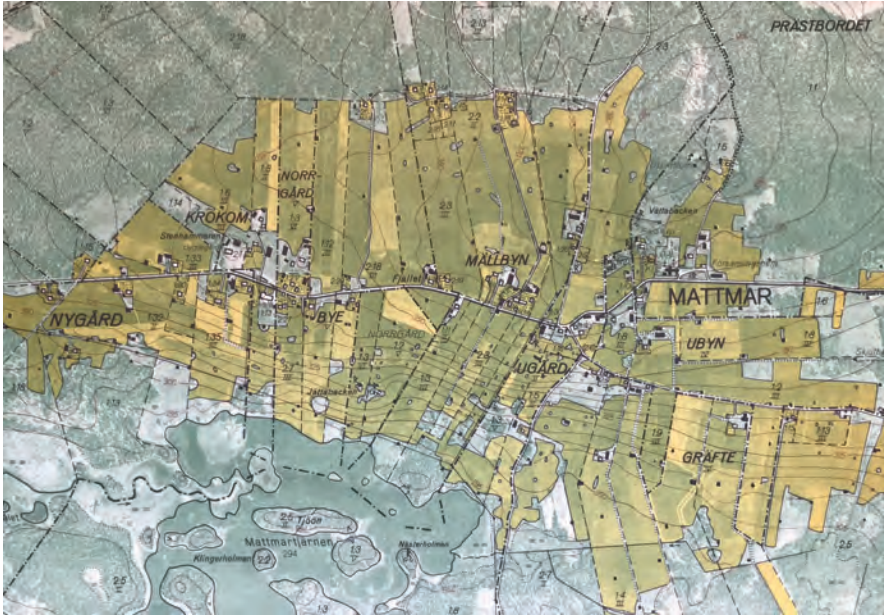

Fig. 3. Byklungan i centrum av Mattmars sn. – Utsnitt ur ek 19E 4a (1971). © Lantmäteriet. Medgivande I 2009/0714.

Andra *by*-namn avser bebyggelser som ligger förhållandevis nära men ändå på viss distans från intilliggande bebyggelse. T.ex. ligger *Bynom* i Myssjö sn omkring en km från byn Matnäset, *Västbyn* i Offerdals sn en dryg km nordväst om Bredbyn, *Östbyn* i Sundsjö sn två km sydost om byn Börjesjö och *Östbyn* (motsvarande nuvarande *Östbylågden*) i Hallens sn knappt två km sydost om Gåje.¹⁵ *Bye* i Hammerdals sn och *By* i Håsjö sn ligger på andra sidan ett sund eller en vik från respektive kyrkbygd räknat. Här kan också nämnas *Brattbyn* och *Sunnestbyn* söder om byn Sund i Revsunds sn (med Sunnestbyn som den sydligaste bebyggelsen), *Bye* i Lits sn mellan byarna Smedsta och Mo samt

¹⁵ Flemströms tolkning (i SOJä 3 s. 85) av *Östbyn* i Sundsjö som ett **Ödesbyn*, motsvarande fsv. *øpis byr*, motsägs av skrivningarna med *Öst-* i jb från 1560-talet och senare. Jfr med att *Ödsgård* i Edsele sn i Ångermanland i 1500-talskällor skrivs med *Ödess-*, *Öds-*, *Ösz-* o.d. i förleden, aldrig *Öst-* (SOVn 3 s. 15).

Byom i en annan del av samma sn, på ungefär en kilometers avstånd från byn Ringsta. I alla dessa fall verkar det handla om att ett nybygge eller en utflyttargård har anlagts i omgivningarna till äldre bebyggelser.

I enstaka fall kan dock simplex *By* etc. tänkas ha en speciell bakgrund. Det gäller i synnerhet *Bye* i Marieby sn, som avser en förhållandevis stor by i direkt anslutning till Prästbordet. Namnet skulle här kunna ha ersatt det till grund för sockennamnet liggande bynamnet *Marghabby*, något som flera forskare har räknat med (Lindberg 1937a s. 42 ff., SOL s. 219, Vikstrand 2017 s. 70). Paralleller till simplex *By* som ett möjligt ersättningsnamn för ett till sockennamn upphöjt bynamn finns på några andra håll, bl.a. i Segersta sn i Hälsingland (Brink 1990b s. 332).

Carl Lindberg (1934 s. 186 ff., 1937a s. 26, 29, 32, 42, 48, 50 ff., 62 n. 2) utgick från att *By* som simplexnamn i Jämtland generellt hade ersatt ett äldre namn – antingen socknens nuvarande namn eller något annat namn som »kan ha försvunnit utan att lämna något spår efter sig» (1937a s. 51). Han menade – och på denna punkt verkar ingen ha ifrågasatt honom i senare forskning – att simplexformen angav att det rörde sig om den äldsta gården i en by eller den äldsta byn i en bygd.¹⁶ I samband med sockennamnet *Hallen* resonerar han på följande sätt om de nuvarande byarna Ytterhallen (där kyrkan ligger) och Överhallen, med *Bynom* belägen mitt emellan (a.a. s. 26): »Den senare byn visar genom sitt namn, att den är den äldsta av de tre byarna, den som äldst betecknats med namnet *Hallen*: för invånarna i de senare tillkomna mindre gårdarna blev den stora äldre gården by n framför andra.»

Men som nämnts torde det bara vara i enstaka fall som ett dylikt simplexnamn i Jämtland har ersatt ett äldre namn. I de flesta fallen finns det enligt min mening ingen anledning att tro annat än att namnet är ursprungligt. Det relativa läget av den bebyggelse som avses tyder i flera fall på att det rör sig om ny bebyggelse som en gång i tiden anlagts i utkanten av eller utanför befintlig, äldre bebyggelse. Även det faktum att *By* som simplexnamn i Jämtland, liksom namn på *-byn*, i många fall har burits av relativt små bebyggelser talar för det (se skattesatserna i jb 1568, JR 2 s. 46–89). Jag menar därför att namnets innebörd i dessa fall har varit 'nygården', snarare än 'den gamla gården/byn, gården/byn framför andra', som Lindberg tänkte sig (se vidare avsn. 2.4 nedan). Att förled saknas är, menar jag, inte märkligare än att simplex *Böle* också frekvent förekommer som bebyggelsenamn, med innebörden 'gård, nybygge' (se 3.1). Dessa och många andra enkla bebyggelsenamn i Jämtland är givna som närhorisontsnamn och man har klarat sig långt utan särskiljande förleder.

¹⁶ Denna uppfattning återkommer bl.a. hos Hellberg 1967 s. 246, 395, 398 och G. Holm 1977 s. 148. Liknande synsätt hos Olsen 1926 s. 219 f.

För att ytterligare bemöta Lindbergs generella tolkning av simplex *By* i Jämtland önskar jag speciellt lyfta fram två fall: *Byn* i Ås sn och *Bynom* i Vigge i Bergs sn. Det förra namnet betecknade tidigare blott den östligaste gården i byn Sem. Detta framgår av brev 1473 och 1475 där det talas om »min eghodeel j seem som by kallas» (JHD 2 s. 90) och om »swa mykit som jægh attæ i bynwm j østaste garden j seym i ass soken» (ib. s. 100). Denna gård *Byn* utbröts senare som en självständig bebyggelse och det som därefter återstod av Sem kom i jordeböckerna att delas i Väster- och Östersem (se t.ex. jb 1614–15 SRA länsräk. 2:6). I Byn bodde enligt 1568 års tiondelängd bara en bonde, medan sex bönder bodde i motsvarande Väster- och Östersem (JR 2 s. 152 f.). Läget av Byn i utkanten av den odlade bygden i Ås – längst ned på åsen som löper längs Storsjön och höjer sig upp mot Ås kyrka – framgår tydligt av kartan (fig. 4). Inga fornfynd och inga gravar från järnåldern har registrerats här, till skillnad från i nuvarande Väster- och Östersem, där järnåldersföremål har tillvaratagits vid flera tillfällen, bl.a. ett för Jämtland spektakulärt fynd i Västersems åkermark av två spiralvridna guldtenar av folkvandringstida typer (sammanlagd vikt 0,28 kg) och fragment av en silverhalsring (SHM 12265, Festin 1915 s. 111 f., 117; se även JLM 985, 1002, 29789, SHM 12010, Festin a.a. s. 105 ff., 116).

Fig. 4. Västersem, Östersem och Byn i Ås sn. – Utsnitt ur ek 19E 2h (1970). © Lantmäteriet. Medgivande I 2009/0714.

Namnet *Sem* tillhör de ålderdomliga *hem*-namnen (Flemström 1972 s. 180) och bör som sådant vara äldre än namnet *Byn* och de andra jämtländska *by*-namnen (se Vikstrand 2013 s. 38 ff., SOL s. 126 samt 2.3 nedan). Såväl gårdens namn, *Byn*, som dess relativa läge, ringa storlek och avsaknad av järnåldersfynd talar alltså entydigt för att den var sekundärt anlagd på byn Sems marker.

I byn Vigge i Bergs sn hette den östligaste (egentligen sydligaste) gården *By*, senare *Bynom* (j by Som liggher j østirte gaardin j wigge 1547–49). Även den låg därmed i utkanten av byn och får bedömas vara sekundärt anlagd. Den kom senare att brytas loss och bilda den minsta av tre byar med de officiella namnen *Västervigge*, *Medvigge* och *Östervigge* (se t.ex. jb JäH 1611:7).¹⁷

Utifrån min tolkning att *By* som simplexnamn har kunnat ges en nyanlagd gård i grannskapet till befintlig, äldre bebyggelse – ibland direkt intill, ibland en bit bort i form av ett nybygge – blir det förståeligt att sådana simplicia har kommit att bli relativt vanliga här. Dessa namn och de sammansatta namnen på *-by(n)* vittnar om en bebyggelseexpansion på den tiden då *by* var ett produktivt ortnamnselement.

Det finns i Jämtland också fem *Fannbyn/Fanbyn*, bildade till adjektivet *forn* 'gammal' (Flemström 1972 s. 47 f.). Det är möjligt att sådana namn har kunnat uppstå i samband med bebyggelseförflyttningar, som när huvuddelen av byn *Hörlösa* i Persnäs sn på Öland på 1500-talet flyttades och det som därefter återstod av bebyggelsen började kallas *Gamleby* (Göransson 1984 s. 269). I Jämtland måste det i så fall handla om förflyttningar långt tillbaka i tiden, för de jämtländska *Fannby*-namnen är belagda sedan 1300-talet (se namnlista 3).¹⁸

I Lits sn ligger två byar med ålderdomliga namn på *-sta(d)* (fsv. *-stadhir*) uppklätrade på en mäktig åsformation omgiven av ett skogshav: *Kallsta* och *Ringsta*. (Krönlägen på åsar tillhörde de frostsäkraste och bästa odlingslägena i nordliga och höglänta trakter, se Bylund & Sundborg 1952.) I slutningarna nedanför den sistnämnda byn ligger dels *Fannbyn*, betecknande ett område med gammal odlingsmark, dels (lite längre åt öster) nuvarande byn *Byom*. Här skulle det vara frestande att tänka sig att *Fannbyn* representerar det äldsta gårdsläget för *Byom*, ett gårdsläge som man av någon anledning övergav men där man ändå fortsatte att bruka marken.¹⁹

Den övergripande slutsatsen blir att i Jämtland har elementet *by* under sin produktivitetstid huvudsakligen använts för att bilda sammansatta eller enkla

¹⁷ Att *Bynom* avsåg detsamma som jordeböckernas *Östervigge* framgår klart av kyrkböcker, t.ex. Berg A I:1. Namnet *Medvigge* synes vara tidigast belagt 1608 (oviss dag Bergs höstting ÖLAp).

¹⁸ Äldsta belägg är från 1348. *Fannby*-namnen i Jämtland kan således inte antas hänga samman med en ödeläggelse efter digerdöden (jfr Brink 1990a s. 40 f., Antonson 2004 s. 93).

¹⁹ På 1560-talet var detta *Fannbyn* i skattetekniskt hänseende klassat som ett ödesgods. Det är möjligt att Klemens »j fornaby», omtalad 1420 som faste vid ett köp av jord i Ringsta (JHD 1 s. 184), bodde där.

namn på nyanlagda gårdar såväl i byar som i omgivningarna till äldre bebyggelse. Tillämpningen har därmed varit bredare än för (det yngre) elementet *gård*, som framför allt kom att brukas för att bilda namn på gårdar i byar (jag kommer in på kronologin i avsn. 2.3). Simplex *By* kan dessutom i enstaka fall utgöra ersättningsnamn för äldre bynamn som tagits i bruk som sockennamn. För övrigt har namnen *Marby* och *Marieby* (< *Margha-*) också antagligen en speciell bakgrund, som jag återkommer till.

2.2. Förlederna i namnen på *-by(n)*

De sammansatta namnen på *-by(n)* i Jämtland har ofta förleder som anger läge eller beskaffenhet av samma slag som de jämtländska namnen på *-gård(en)*. Vi träffar således på namn som *Sörbyn* i Ås sn (jfr *Södergård* i Brunflo sn), *Mell-/Mällbyn* i Frösö, Mattmar och Offerdal (jfr *Mellgård* i Revsund), *Ubyn* (< *Ut-*) i Mattmar och Revsund (jfr *Utgård* i Offerdal), *Överbyn* i Marieby (jfr *Övergård(en)* på många håll), *Bredbyn* i Offerdal (jfr *Bredgård* i Ström), *Fan(n)byn* (< *Forno-*) i fem socknar (jfr *Nygård* på flera håll), *Brattbyn* i Revsund och *Högbyn* i Lit.

Däremot saknas belägg för personnamnsförleder i de sammansatta namnen på *-by(n)* i Jämtland, trots att sådana förekommer på andra håll (Schmidt 2000, SOL s. 55).²⁰ Jag återkommer till denna skillnad gentemot namnen på *-gård(en)* i den avslutande diskussionen. Även appellativa förleder saknas.²¹

2.3. *by*-namnens kronologi

Ortnamn på *-by* har bildats ända sedan äldre järnålder i Skandinavien, men över tid har olika slags förleder kommit till bruk vid bildandet av nya namn. De terräng- eller kulturlandskapsbeskrivande förleder som är typiska för *by*-namn daterade till romersk järnålder och folkvandringstid i Mälardalen, såsom *Hässelby*, *Säby* och *Täby* (Vikstrand 2013 s. 32 ff.), saknas helt i det jämtländska namnbeståndet. Det finns därför ingen anledning att tro att några av de jämtländska namnen på *-by* skulle vara så gamla. De jämtländska namnen, vars förleder anger läge eller beskaffenhet, har i stället motsvarigheter i områden med ett utpräglat vikingatida och tidigmedeltida namnskick, t.ex. jordbruksbygder i Dalarna som existerade innan bergsbruket i Kopparbergslagen kom

²⁰ Om de unga namnen *Lassbyn* och *Tordsbyn*, som är bildade till ortnamnet *Byn* i Lockne sn, se 3.3.

²¹ Jag bortser här från *Kyrkbyn*, belagt på flera håll i slutet av 1400-talet och på 1500-talet men med vacklande namnstatus, se Holm 2012 s. 138, JR 1 s. 16, ÖLApp 1581 22/1 Näs. Det återgår på ett sammansatt appellativ *kyrkby*, som i Jämtland användes om en gård hörande till en annexkyrka (synonymt med *kyrkobol*, *-bord*).

igång (Ståhl 1960 s. 147), Västerfärnebo och Fläckebo socknar i norra Västmanland (Vikstrand 2013 s. 85 ff.) och bebyggelsen på Åland (Hellberg 1987).

Detta talar för att ortnamnselementet *by* (fsv. *by[r]*, fvn. *bór*, *býr*) var produktivt i Jämtland under vikingatid/tidig medeltid. Denna datering är väl förenlig med att bebyggelsenamnet *Marghaby* etablerats som sockennamn (nu *Marby*, *Marieby*) på två håll i Jämtland, troligen på 1100-talet.²² Den är också förenlig med att flera jämtländska *by*-namn synes vara givna i relation till äldre bebyggelser med namn på *-sta(d)* (< *-stadhir*): *Sörbyn* i relation till *Rösta* i Ås sn²³ och *Östbyn* till *Tramsta* i Lockne sn, sannolikt även *Västbyn* i relation till *Kråksta* på Frösön (Holm 2012 s. 17 f.) och *Nordbyn* till *Kougsta* i Alsens sn (se sockenkarta 1845 LMA 23-ALS-128). Även namnet *Byom* i Lits sn är enligt ovan gjorda analys troligen sekundärt i förhållande till ett *sta(d)*-namn: *Ringsta*. Nu är visserligen föga känt om *sta(d)*-namnens ålder i Jämtland (Ratkje 1993 s. 110 f., Nyman 2010 s. 24 f., 36), men i östra Mellansverige ser namntypen ut att ha varit produktiv huvudsakligen från romersk järnålder till vendeltid (Vikstrand 2013 s. 58 ff., SOL s. 299), i Norge även under vikingatid (NSL s. 421 f.).

När upphörde då nya *by*-namn att bildas? Som nämnts saknas det belägg för kortlivade *by*-namn i Jämtland, motsvarande de många kortlivade namn på *-gård(en)* som är belagda under 1300-, 1400- och 1500-talen. De *by*-namn som finns belagda tycks ha varit väl etablerade redan vid tidpunkten för sina äldsta belägg. Det tyder på att dessa namn generellt sett är äldre än beläggs materialet, d.v.s. äldre än 1300-talet. Namnen på *-by(n)* och simplex *By* etc. torde alltså överlag vara äldre än namnen på *-gård(en)* i Jämtland. Jag återkommer till detta i den avslutande diskussionen.

2.4. Innebörden av ortnamnselementet *by*

Lars Hellberg (1967 s. 396) uppfattade många av de sammansatta namnen på *-by(n)* i Norrland som ursprungliga ägonamn. Som argument framhöll han att förleder som *Bred-* och *Bratt-* skulle vara »ägonamnindicerande». Men som framgått ovan är förlederna i de jämtländska namnen av samma slag som i namnen på *-gård(en)*. Detta talar för att de redan från början har varit bebyggelsenamn, inte ägonamn.

Ovan har jag också framhållit att många jämtländska namn på *-byn* och motsvarande simplexnamn från början inte gärna kan ha betecknat byar, utan

²² En träkyrka som föregick nuv. Marby gamla kyrka var byggd av virke avverkat senast omkring 1150 (Linderson 2019). Byggnadsdelar från den ingår i nuvarande kyrkans takkonstruktion.

²³ Röstas gårdstomter betecknas C–K och Sörbyns L och M på kartan LMA 23-ÅS-30 från 1821.

gårdar: nyanlagda gårdar i närheten av eller i äldre byar. Ortnamnselementet *by* (fsv. *by[r]*) kan i dessa fall inte ha haft den mera inskränkta betydelsen 'by, samling av gårdar', som ordet *by* har i nusvenskan och som i Jämtland kan beläggas tillbaka till 1300- och 1400-talen (se avsn. 6). I stället är dessa namn uppenbarligen bildade till ordet *by* i en äldre och vidare betydelse som sträckt sig från 'gård' till 'by', en betydelse som kan påvisas i såväl vikingatida svenska runinskrifter (Peterson 1994 s. 8 s.v. *bȳr*, Selinge 2010 s. 51 ff., Jesch 2011 s. 36 f.) som i ålderdomligt lagspråk (t.ex. i Hälsingelagen SSGL 6 s. 26 om Uppsala öds gårdar och s. 80 om nybyggen och gamla byar). Mera specifikt torde innebörden av ortnamnselementet i ovannämnda fall kunna anges som 'gården, nygården': *By* 'nygården', *Östbyn* '(ny)gården i öster', *Brattbyn* och *Sunnestbyn* 'den branta (ny)gården' respektive '(ny)gården längst i söder'.

Den gamla och vida betydelsen 'gård, by' hos appellativet *by* passar också väl in på de för Jämtland unika namnen *Marby* och *Marieby*, som av förlederna att döma – bildade till fsv. *margher* 'mången' – avsåg byar, inte gårdar, när de ursprungligen gavs. Kanske rör det sig om byar som redan från första stund hyste många hushåll, anlagda av flera vikingatida bondefamiljer i samverkan?²⁴

3. Andra typbildande bebyggelsenamn

3.1. Namn på *-böle* och simplex *Böle*

Över 50 *böle*-namn i Jämtland är kända genom källor äldre än 1600.²⁵ Namntypen saknas i Trøndelag väster om Jämtland och kan därför ses som ett östskandinaviskt inslag i Jämtlands ortnamnsskick (Sandnes 1982 s. 133 f.).²⁶ I likhet med *by*-namnen är andelen simplexnamn stor: bortåt hälften av namnen står som simplex när de först dyker upp i källorna. Många namn avsåg på 1500-talet ensamgårdar eller små byar (med upp till tre bönder på 1560-talet), andra avsåg obebodda fastigheter som i 1560-talets jordeböcker klassificeras som ödegårdar (JR 1–2). Åter andra är inte belagda i äldre källor men dyker upp som ödegårdar i lantmäteriakter från 1700- och 1800-talen och kan vara registrerade med uppgifter om fossil åkermark i Fornminnesregistret.²⁷ Generellt sett har dessa bebyggelser legat perifert i något avseende: ibland ens-

²⁴ Av jämförbart slag skulle i så fall vara de finländska namnen på *-by(n)* med en inbygggarbetekning i gen. pl. i förleden: *Dalkarby* (< *Dalakarla-*), *Önningby* (< *Øningia-*) och troligen flera därtill. Se om dem Thors 1978 s. 11, 21, Hellberg 1987 s. 65 ff., 268 ff.

²⁵ I Jämtland finns för övrigt ett (äldre?) namn på *-bol*: *Rosbol* i Lockne sn, se Flemström 1972 s. 174.

²⁶ Om västliga och östliga inslag i jämtländska ortnamn och dialekter generellt se Edlund 2011.

²⁷ Jag bortser här från fall där ett epexegetiskt *-böle* i sen tid fogats till ett ortnamn för att ange att det rör sig om ett *ödesböle* 'ödegård'. Ex.: *singxsio* 1466 (JHD 2 s. 46) → *Singsiöböhet* 1666

ligt, långt från annan bebyggelse, ibland i anslutning till äldre byars utmarker, ibland inklämda mellan äldre bebyggelser.

De jämtländska *böle*-bebyggelsernas vanligtvis perifera lägen tyder på att de anlagts förhållandevis sent, med början en bit in i medeltiden. Så verkar fallet ha varit även på andra håll i Sverige och Svenskfinland, bl.a. på Åland (Hellberg 1987 s. 100 ff., se även Pamp 1988 s. 54). Huruvida *böle*-namn har fortsatt att bildas ännu under senmedeltiden (efter 1350) i Jämtland framstår som oklart.

Bland förlederna i de jämtländska namnen är det slående att så många går att härleda till djur:

- Galtböle*, Offerdals sn (Galteböle 1565 JR 1 s. 113): till fsv. *galter* m. 'galt'
Getingböle, Alsens sn (Getingböhle 1824 LMA 23-ALS-78, OAUt, raä Alsen 46:1):
 till fsv. *getunger*, *-inger* m. 'geting'
Gåsböle, Revsunds sn (a gasabøle 1435 11/1 Änge i Lockne sn JHD 1 s. 230): till
 fsv. *gas* f. 'gås'
Hisböle, trol. Mattmars sn (hijsböle 1567 jb JäH 1567:6 f. 35r): till fvn. *hið* n. 'ide,
 särsk. björnide'
Krabböle, trol. Hammerdals sn (1567 jb JäH 1567:6 f. 2r): till fsv. *krabbe* m. eller
krabba f. 'krabba', i ä.nsv. även 'kräfta' (SAOB K 2593)
Kusböle, Ovikens sn (kosabøle 1472 u.d. vapenting i Oviken JHD 2 s. 87, vm kossa
 bøle 1496 u.d. u.o. ib. s. 228): till fvn. *kussi*, sv. dial. *kosse* m. 'tjurkalv'
Kättlarböle, Alsens sn (ketzlebøle [2 ggr] 1496 26/12 u.o. JHD 2 s. 227): till sv. dial.
kässla, *kättla*, no. *kjetle* 'få kattungar'
Lusböle (2), i Häggenås sn (Ödesbölet ... Lusbölet 1773 LMA 23-HÄG-7, OAUt)
 resp. i Lits sn (Lusböle 1860 LMA 23-LIT-197 s. 70, 73, OAUt, raä Lit 519:1):
 till fsv. *lus* f.
Oxböle (2), i Fors sn (vxabøle 1493 3/1 Kungsgården JHD 2 s. 213) resp. i Offerdals
 sn (vxabøle 1460 12/1 Offerdal JHD 2 s. 27): till fsv. *oxe* m.

Bertil Flemström, som behandlat namnen *Galt-*, *Gås-*, *Kus-* och *Oxböle* (1962 s. 195 f., 1972 s. 83, 128 f., 165 f., 1983 s. 37, SOJä 3 s. 64, 6 s. 16), menade att de är bildade till mansbinamn som i sin tur återgår på djurbeteckningar. Men i så fall borde det ha funnits många *böle*-namn med vanliga mansnamn i förlederna också, liksom många namn med mansbinamn av andra slag. Det gör det inte. Blott tre *böle*-namn med antroponymisk förled är säkert belagda i Jämtland före 1600, såvitt jag har kunnat finna: *Gautböle* (i Marby sn), *Gudniötsböle* (till fsv. *Gudhniut*; nu *Gunnilsböle*, Kyrkås sn) och *Svart-Jonsböle* (oklar lokalisering i Hammerdals sn; JHD 3 s. 20, jb JäH 1567:6 f. 1v, 30r). Detta talar för att det faktiskt är djur som avses. Ovanstående namn kan därmed jämföras med en grupp pejorativa *bøle*-namn i södra Norge som Carl-Eric Thors har uppmärksammat (1952 s. 13, 17 f.), med förleder betecknande djur som (fvn.)

(Jtl. landskontor G III e:1 f. 5r; nu *Singsjöböle*); *horsio*, *horsyon* 1504 (JHD 2 s. 291) → *Hornsjöböle* 1667 (3/9 Jtl. landskontor G III e:7 avskr.).

kraka, *hrafn* 'korp' och *svín*. De som skapat dessa namn har uppenbarligen anspelat på den dubbeltydighet som fanns hos appellativet *böle*: ordet betydde under fornspråklig tid både 'gård, nybygge, boplats' och 'djurs bo' (Thors a.a. s. 11 ff. med hänv., H. Ståhl i KL 2 sp. 496 f.).²⁸

Upptagandet av ett nybygge under medeltiden, med tilldelning av skog och gränsläggning, innebar att de omkringboendes möjligheter att nyttja utmarker till olika ändamål beskars (se Holm 2011a s. 21 om rättspraxis på området). De pejorativa *böle*-namnen i Jämtland ska sannolikt ses ur det perspektivet. Genom att likna nybyggena vid djurbon av olika slag har namngivarna – som säkerligen inte var nybyggarna själva utan grannarna – genom namnen demonstrerat sin negativa attityd. Det kan antas att nyodlarna stod på en socialt lägre nivå i förhållande till sina stadgade grannar.

I övrigt märks förleder bestående av ett naturbeskrivande appellativ, såsom i namnen *Tångböle* i Åre sn (till *tånge*, syftande på en landtunga, se Flemström 1972 s. 228 f.), *Hällböle* i Bodsjö (till dial. *hälla* 'häll', SOJä 3 s. 14) och *Tjärböle* i samma sn (ib. s. 10).

3.2. Naturbeskrivande namn med personbenämmande förled

Bland de talrika bebyggelsenamn i Jämtland som är bildade till ett naturbeskrivande ortnamnselement (Flemström 1983 s. 50–60, 67–111) märks en speciell kategori, som har ett särskilt vanligt ortnamnselement i efterleden – allra vanligast *ås* – och ett personnamn (för- eller binamn) eller en personbeteckning i förleden. Exempel: *Trollsåsen* i Näskotts sn (i throlssas 1407 3/4 Näskott JHD 1 s. 161) troligen bildat till mansnamnet fsv. *Throgils*, *Gisselåsen* i Ovikens sn (gislass 1406 11/11 Jämtland JHD 1 s. 157) till *Gisle*, *Månsåsen* i nuvarande Marby sn (i *magnusas* 1461 12/6 Ovikens JHD 2 s. 36) till *Magnus*, *Häljeberg* i Alsens sn (Helgebergh 1544 22/9 Alsen DN 14 s. 806) till *Hælghe* och *Gåxåsen* i Ovikens sn (y Gowkzåss 1544 17/9 Ovikens ib. s. 805) troligen till ett mansbinamn återgående på fsv. *gøker*, fvn. *gaukr* 'gök' (Flemström 1972 s. 85, Devine 2017).²⁹ Namnet *Gölinkläppen* i Offerdals sn (Ett ödesgottz golugklep 1567 jb JäH 1567:6 f. 38v) utgör ett sällsynt fall där ett kvinnonamn ingår: fsv. *Gudhløgh* (Flemström 1962 s. 208).

Personnamnsförleden i dessa namn har en särskiljande funktion och får antas avse en tidigare ägare/åbo. I fallet *Helgebacken* i Ovikens sn är namnlåtarens namn känt och i detta fall visar beläggen att namnet först hade varit i bruk

²⁸ Jfr med Östgötalagens ord: »Nu a biur sæ böle sum bonde», d.v.s.: 'Nu har bävern hus (bo) liksom bonden'. SSGL 2 s. 223.

²⁹ För fler exempel se Flemström 1983 s. 50 ff., som dock även tar med en del namn som jag i det följande klassificerar som 'namn av typen *Alfskålen*'.

som ett simplex och att förleden lagts till sekundärt (Flemström a.a. s. 90 f., Devine a.a.):

Martin vnder baka 1438, helghe vndir bakka o.d. 1449–68 → (vndher) Hælghiebacka 1501 (JHD 1 s. 241, 299, 2 s. 54, 273)

Exemplet visar alltså att namnlåtaren inte nödvändigtvis var den första som bodde på/ägde gården ifråga, däremot förefaller det rimligt att räkna med att han eller hon var den enda eller i varje fall den mest betydande ägaren/åbon på den tiden när förleden i namnet etablerades.

Även i flera andra fall, exempelvis *Kungsnäs* i Näs sn (wort guodz Konngsness 1362 2/9 Malma kyrka JHD 1 s. 109 avskr., brevet utf. av kung Håkon), *Smedsåsen* i Näskotts sn (j smidzaass 1446 9/12 u.o. SRAp, JHD 1 s. 284: j sundzaass) och *Persåsen* i Myssjö sn (pædherss aass 1522 u.d. Trondheim JHD 3 s. 22) är det uppenbart att förlederna är sekundärt tillfogade. I dessa fall har en enkel form levt kvar vid sidan om den förledsförsedda.³⁰ Att den förledsförsedda formen på sikt skulle utkonkurrera den enkla var för övrigt inte självklart. T.ex. lyckades inte namnet *Hakonabakka* (1466 JHD 2 s. 48) tränga undan *Backen* i Rödöns sn (allan bakkan 1465 JHD 2 s. 45, nu *Kälabacken*), trots att det fanns en till by *Backen* i samma sn (JHD 3 s. 181 med kommentar).

3.3. Namn av typen *Alfskålen* 'Alfs gård i Kälen'

En typ av ursprungliga gårdnamn (eller bydelsnamn) som torde vara allmänt spridd i Skandinavien består av namn bildade genom att moderbyns namn försetts med en förled som bestämning, t.ex. *Västerövsjö*, *Österövsjö* (SOJä 3 s. 35). Bland dylika namn kan en speciell kategori urskiljas där förleden utgörs av ett personnamn eller en personbeteckning i genitiv. Gårdnamnet *Alfskålen* 'Alfs gård i Kälen' i Rödöns sn får här tjäna som typexempel. Detta namn användes om en gård som år 1431 hade varit bebodd av »aluer i køll» och som 1447, då han var avliden, omtalas som »een halfuan gaard j kel som alffs kæl heeter» (JHD 1 s. 219, 285, Flemström 1972 s. 132). I byn Kälen fanns vid samma tid andra gårdar som bar namn av samma typ (se nedan).

Gårdnamn av typen *Alfskålen* synes vara föga uppmärksammade i tidigare forskning. I Jämtland torde de ha varit relativt vanligt förekommande under 1300- och 1400-talen. Dylika namn förekommer även i angränsande Trøndelag (se Sandnes 1971 s. 50 f.) och namntypen kan möjligen ses som ett väst-

³⁰ Se betr. *Näset* : *Kungsnäs* bl.a. belägg 1364 JHD 1 s. 111; *Åsen* : *Smedsåsen* j b 1540-talet Fornvårdaren 1 s. 237 och JR (genom registret); *Åsen* : *Persåsen* JHD 2 s. 363, Fornvårdaren 1 s. 232 och JR.

ligt inslag i Jämtlands ortnamnsskick.³¹ Nedan listas 24 namn fördelade på elva byar (i bokstavsordning efter sn). Ifall det finns goda namnlåtarkandidater anges det:

Byn *Berge* i Alsens sn:

1. (*vår godz ...*) *Konungzberg* (i *Allznö* socken) 1367 (brev utf. av kung Håkon, SD 9 s. 831 avskr.)³²

Byn *Vigge* i Bergs sn:

2. (*Ett ödesgottz*) *hemmingsuigge* 1567 (jb JäH 1567:6 f. 22r)

Byn *Böle* i Bodsjö sn:

3. *?(en jordh ...) lundhmers bøle* 1485 (u.d. Kungsgården ÖLAp, JHD 2 s. 175, med proveniens från Böle i Bodsjö) (till **Lundmar?*)
4. *Ingeborgzbölett* 1611 (jb JäH 1611:7 f. 33r)

F.d. byn *Åsen* i Fors sn (nu *Väster-, Österåsen*):

5. *Pavall i Aasen* o.d. 1472–1480-talet → (*på*) *Polås* 1596 (JHD 2 s. 28, 56, 84,³³ brev 1596 12/4 Ragunda i avskr. Västeråsens byarkiv) (till *Pale*, hypokoristisk form av *Pavel*)
6. *Trydjæ*, nämnd som avliden 1478; dennes dotter med arv i *Åsen* i Fors sn Margareta *Trydjædotter* o.d. nämnd samma år och som avliden 1485 → (*under*) *Trygieåsen* o.d. 1480-t. (JHD 2 s. 28 avskr., 169 avskr., Suppl. s. 116 avskr.)

F.d. byn *Näset* i Hallens sn:

7. Olof *hamundson* 1410, Johan *Hamondson* 1441 → (*a*) *homannenens* 1478 (nu *Hamarnäs*, se Holm under utg. a)
8. *haptor a nessi* o.d. 1473–78 → *hagtorsnæsit* 1499 (Holm under utg. a)

F.d. byn *Sund* i Hallens sn:

9. *Arfwid Börjesson* (nämnd direkt efter Helge i *Sundom*) 1473 → (*j*) *Arffuith swndh* 1537 (nu *Arvesund*; JHD 2 s. 94 avskr., DN 14 s. 765)
10. *helge j sundom* o.d. 1473–78 → *Helieswndh (men)* 1536 (nu *Heljesund*; JHD 2 s. 94, 125, DN 14 s. 754)
11. (*j*) *Mortins swndh* 1557 (nu *Mårdsund*; DN 15 s. 790)³⁴

Byn *Åsen* i Hammerdals sn:

12. (*I*) *dansaas* 1540-t. (jb DRA s. 4)
13. (*paa*) *Ghiengsås* 1540 (u.d. Sprotedets lagting Hammerdal O II a:1 avskr.), (*I*) *gengzaas* 1540-t. (jb DRA s. 4) (jfr *Gengh* brukat som binamn på andra håll i Jämtland: JHD 2 s. 207, 348)

³¹ Sandnes ger bl.a. exemplen *Leinar* → *Jærlaleinar* 1361 (till *jarl*) och *Biskupslæina* 1416; (*a*) *Vælli* 1313 → (*af*) *Margaretavellæ* 1430-t.; **Berg* → *Endreberg* (< **Eindriða*-).

³² En annan gård i Berge hörde sedan åtminstone 1340-talet till Alsens prästbord (JHD 1 s. 64 f., Thulin 1909 s. 297 f.).

³³ Breven är kända genom avskrifter; om dateringarna se JHD Suppl. s. 114–120. Beläggen för Pål i Åsen är i registret till JHD 2 och i SOJä 6 s. 21 uppförda under den andra byn Åsen i Fors sn (NV om kyrkan), vilket motsägs av kontexten i breven.

³⁴ Kallas (*y*) *Sundom* 1540-t. (jb DRA s. 28) och (*i*) *Sundh* 1570 (JR 2 s. 259, jfr s. 256).

Byn *Byn* i Lockne sn:

14. *lasse i bynom* o.d. 1509–30 → (*j*) *Lassebyn* 'Lasses gård i Byn' 1551 (nu *Lassebyn*; JHD 2 s. 271,³⁵ 309, 315, 330, 3 s. 39, 210, 260, DN 15 s. 732)³⁶
15. Olof och Nils *Tordsønner j Bynom* o.d. 1535–70 → *Torsbyenn* 1565, *Tordzbyenn* 1567 (DN 14 s. 751, 769, 812, JäH 1570:6 tl m.fl. belägg; JR 1 s. 74, JäH 1567:6 jb)

Byn *Viken* i Ovikens sn:

16. *thorde* (dat.) *a wiik* 1376 → (*i*) *Thorder wik* 1417 (avskr.), (*a*) *torda wiik* 1449 (JHD 1 s. 129, 299, JHD Suppl. s. 30)

F.d. byn *Åsen* i Ovikens sn (söder om gamla kyrkan):

17. *?(j) ingwarsasom* (som ligger *j owiik saghn*) 1392 (JHD 1 s. 144)
18. (*a*) *botas* 1461 (nu *Botåsen*; JHD 2 s. 36, Flemström 1972 s. 25) (till *Bote*)
19. *jacob a aass, jacob j aas* 1410–38 → (*j*) *iacobaas* 1468 (nu *Joxåsen*; JHD 1 s. 163, 241, 2 s. 54, Flemström 1972 s. 113 f.)
20. *swen a aasen, Sven i as* o.d. i Ovikens sn 1448–83 → (*i*) *swensas* 1494 (nu *Svensåsen*; JHD 1 s. 297, 2 s. 36, 54, 88, 160, 223, Flemström 1972 s. 208)

Byn *Kälen* i Rödöns sn:

21. Helga *goutzdotter* 1403 → *gowthækiel* 1403 (JHD 1 s. 151) (till fsv. *Gøthe*, hypokoristisk form av fsv. *Gøt*, fvn. *Gautr*)
22. (*in*) *pinnakøll* 1431 (JHD 1 s. 219) (till *Pinne* 'den pinnsmale' e.d.)
23. *aluer i køll* 1431, nämnd avliden 1447 → *alffs kæll* 1447 (se ovan)
24. *kætil j køll* 1488 → *ketils keel*, (*j*) *ketils kelin* o.d. 1525 (JHD 2 s. 193, 3 s. 68–70)

Av exemplen framgår att ifall moderbyns namn återgår på ett vanligt naturbeskrivande ortnamns-element får namnen samma utseende som de förut behandlade naturbeskrivande namnen med personbenämmande förled. Dessa båda namntyper har dock, som jag nu har visat, olika bildningssätt och bör hållas isär.

Namn av typen *Alfskålen* kan i flera avseenden jämföras med namn på *-gård(en)* med personbenämmande förled: de har ett liknande ursprung och motsvarande innebörd, de har bildats under delvis samma period (se nedan) och många har försvunnit med tiden. Det sista gäller i synnerhet sådana namn som aldrig kom att beteckna annat än gårdar i sin moderby. En del nu försvunna namn har ändå varit ganska långlivade.³⁷ Bäst överlevnadsförmåga uppvisar förstås de namn som kom att stiga till namn på självständiga bebyggelser (ex. 7, 9–11, 14, 18–20).

³⁵ Om dateringen av det här aktuella brevet se JHD Suppl. s. 135.

³⁶ Det skatteobjekt som redovisas som *Lasbyn* i bl.a. jb 1568 (JR 2 s. 63) upptas under moderbyns namn *Byenn* ännu t.ex. i jb 1599 (Fornvårdaren 2 s. 11).

³⁷ Se t.ex. belägg för *Gängsås* (nr 13) 1643 (JD 3 s. 66), *Gautkålen* (nr 21) 1601 (SRAp 13/2 skatteing i Rödön), *Kettilskålen* (nr 24) 1551 (DN 15 s. 732 f.) samt dialektuppteckningar av *Pålåsen* och *Tryggåsen* (nr 5, 6) redovisade i SOJä 6 s. 20 f.

En finess med namnen av denna typ, som gårdnamnen på *-gård(en)* saknade, var att de angav i vilken by gården låg: *Alfskålen* 'Alfs gård i Kälen'. Ändå kom detta sätt att bilda gårdnamn på att upphöra med tiden, som det verkar. Jag har inte träffat på några dylika namn i Jämtland som ser ut att ha bildats senare än omkring 1530 (ex. 14–15). Därefter bildades antroponymiska gårdnamn i Jämtland som regel enbart med elementet *gård*. I minst ett fall (ex. 2 i listan i avsn. 1.3 ovan) går det att observera att ett namn av typen *Alfskålen* med tiden ombildats till ett namn på *-gård*: *stein j wallom* → ([v]m) *steins walla* 1480 → (j) *Stensgaardh* 1540 (nu *Stensgård* på Frösön).

4. De flexibla byarna

Ovan har framkommit att de jämtländska gårdnamnen med *-gård* eller moderbyns namn som efterled, belagda 1300–1600, har drabbats av en utbredd namndöd, i kontrast till motsvarande namn som kommit att beteckna självständiga byar eller ensamgårdar, vilka i de flesta fall lever kvar än i dag. Det är möjligt att en liknande namndöd kan ha drabbat även gårdnamn på *-by* och andra typer i förskriftlig tid, före 1300-talet – såsom namn på *-hus*, med blott ett fall känt i Jämtland (*Västerhus* på Frösön) men många i angränsande Trøndelag (Holm 2012 s. 12 f.). Att många gårdnamn försvann är ett tydligt vittnesbörd om att det i Jämtland var vanligt att en bys inre struktur förändrades över tid.

Sådana förändringar går ibland att belägga genom bevarade källor. I Kläppe i Kyrkås sn, där det åren 1440–1536 hade funnits två gårdar, räknade man 1552 med enbart en gård efter att två bröder hade köpt ut alla andra delägare. Det talas då om »allin gaardin Kleppe» (DN 15 s. 738). Tångeråsen i Offerdals sn bestod 1556 också bara av en gård, men den delades då rätt itu av de där bosatta delägarna så att en av dem fick de östra ägora och två andra (som var bröder) fick de västra (ÖLAp u.d. u.o.). I Faxnålden i Näskotts sn fanns 1478 en gård (JHD 2 s. 120 f.) men 1501 två likstora gårdar, varav den ena då skulle ägas och brukas till hälften var av två personer (ib. s. 276). År 1559 och ännu 1571 bestod Faxnålden återigen av två likstora gårdar (DN 15 s. 794 f., JR 2 s. 319), men de klövs under de följande decennierna definitivt, resulterande i totalt fyra lika stora gårdar (tl i SRA länsräk. 1:2 och NRA lensregnsk. 5.3.1; jb 1646– i SRA). Fortfarande 1687 fanns dock »inga wissa märckien och stehnar ... till skillnad i åkeren» mellan två av gårdarna, vilka »waritt i forna tijder ett hemman» (Jtl. doms. A I:12 f. 126r). Detta vittnar om att en gårdsklyvning kunde genomföras enkelt, utan någon egentlig gränsläggning.

De jämtländska byarna var således flexibla i sin struktur. Gårdar kunde såväl slås ihop som splittras upp över tid, beroende på ägarsituationen och de boendes behov och önskemål.³⁸

5. Bebyggelseutvecklingen under senmedeltid

I forskningen om bebyggelseutvecklingen i Jämtland har det länge betonats att vikingatiden och medeltiden fram till 1300-talets mitt var en lång period av successiv expansion (Sellinge 1976 s. 47 f., 56 f., 1983 s. 94 ff., Salvesen 1979 s. 165 f., Sandnes 1982 s. 129, 132, Welinder i Hansson & al. 2005 s. 71 f., 153 f.; se även Holm 2011b s. 222 f.). Däremot har meningarna gått kraftigt isär om den fortsatta utvecklingen i Jämtland, från digerdöden 1349/50 fram till 1500-talets andra hälft: Var detta en lång period av bebyggelse regression med efterföljande stagnation? Eller var det snarare så att en period av omfattande ödeläggelse efter digerdöden och de närmast därpå följande pestutbrotten snart förbyttes i återväxt och expansion? Bebyggelsenamnen som har behandlats i det föregående tillför nytt stoff till denna debatt.

Den etablerade uppfattningen i frågan får sägas vara den som framförts av Helge Salvesen. Han undersökte Jämtland inom ramen för det nordiska ödegårdsprojektet på 1970-talet och landade i slutsatserna att en befolkningsminskning med åtföljande ödeläggelse i Jämtland tog sin början med digerdöden vid 1300-talets mitt och fortgick under mycket lång tid. Ännu på 1400-talet skedde ingen återväxt utan tvärtom en successiv minskning till in på 1500-talet, då befolkningen enligt honom var minst en tredjedel mindre, ja troligen bara hälften så stor som den hade varit före 1350. Någon befolkningsåterväxt skedde enligt Salvesen inte i nämnvärd grad i Jämtland förrän på 1700-talet (1979 [urspr. 1977] s. 167 ff.; dessa slutsatser upprepas i Sandnes & Salvesen 1978 s. 162 och av Sandnes i Gissel & al. 1981 s. 99).

Salvesen drog sina slutsatser efter att ha samlat belägg och indicier på ödegårdar i källorna och jämfört dessas antal med ett beräknat men hypotetiskt antal gårdar som han antog hade funnits i Jämtland vid ett »bosättningsmaximum» före 1350. Han undersökte dock inte närmare hur icke ödelagda byar eller eventuellt nyttillkomna byar i landskapet utvecklades under senmedeltiden och 1500-talet.

Ett försök att nyansera denna extrema bild av långvarig regression har gjorts av Hans Antonson (2004 s. 174 ff., 217 f.). Han påpekade att i jämtländ-

³⁸ Denna slutsats är helt motsatt den syn som Helge Salvesen företräder i sin bosättningshistoriska studie av Jämtland 1200–1650 (1979 s. 54, 72). Han utgår från att gårdarna i byarna var stabila genom hela hans undersökningsperiod, dock utan att undersöka saken.

ska brev från perioden 1400–1530 om åtkomst till jord tas med tiden allt mindre delar av bebyggelseenheter upp. Detta tolkade han försiktigt som tecken på att gårdsdelningarna och antalet jordbrukshushåll ökade under perioden. Antonson lyfte också fram ett gammalt argument, framfört av Edvard Bull d.ä. (1927 s. 108 ff.), om att två nya socknar (Klövsjö och Rätan) tillskapades i södra Jämtland under första halvan av 1500-talet, vilket tyder på en föregående bebyggelseexpansion där.

Själv har jag i en undersökning av den norska kronans innehav av ödegårdar i Jämtland (Holm 2011a s. 27 ff.) presenterat ett brev från 1367, okänt för tidigare forskare, som ger belägg för att det då fanns mängder av ödegårdar i landskapet. Intresset bland jämtländska bönder för att bruka, äga och skatta för sådana ödegårdar var vid den tidpunkten så ljumt att många av de övergivna gårdarna, genom tillämpning av regalrätt, hade kommit att betraktas som kronans egendom. Böndernas ljumma intresse kom uppenbarligen av att det då fanns ett överskott på jord sedan befolkningen dramatiskt hade minskat under de föregående pestutbrotten. Men femtio år senare var intresset återväckt. Jämtarna ansåg sig då ha behov av åtminstone en del av dessa ödegårdar, som underbruk till bebodda gårdar. De reste därför krav på att återfå sådana som tillfallit kronan eller åtminstone få arrendera dem, krav som kung Erik av Pommern tillmötesgick i en speciell förordning riktad till jämtarna 1420. Det återväckta intresset ser jag som ett indicium på att en viss befolkningsåterväxt hade ägt rum mellan 1367 och 1420.

Jag framhöll dessutom i nämnda studie (Holm 2011a s. 30, se även 2011b s. 224 f.) att det på många håll i Jämtland under slutet av 1400-talet och första halvan av 1500-talet uppstod ett behov av att antingen förstora befintliga sockenkyrkor, som då hade varit i bruk under lång tid, eller att ersätta sådana med rymligare. Detta talar för att befolkningen då, åtminstone i delar av Jämtland, växte sig större än den någonsin varit tidigare.

Till detta kan nu läggas gård- och bynamnens evidens. Enligt vad som framkommit i den föreliggande studien har det skett en tillväxt av gårdar och hushåll i Jämtland från omkring 1400 (möjligen redan från slutet av 1300-talet) till långt in på 1500-talet. Tillväxten är synlig i nya gård- och bynamn som successivt tillkommit i samband med att gårdar kluvits och byar sprängts. Visserligen tycks byarnas struktur ha varit flexibel och antalet gårdar kunnat variera både uppåt och nedåt över tid, men många gårdnamn tog efterhand ett steg upp i namnhierarkin och etablerades som namn på självständiga bebyggelser.

Det kan i detta sammanhang vara av intresse att se hur många bönder som på 1560-talet bodde i några av de byar, vars namn etablerats under senmedeltiden. Härintill har jag sammanställt fall som har diskuterats i det föregående (tab. 1). Gårdar som vid namnbildningstillfället hyste en bonde vardera, av namnen att döma, hade på 1560-talet växt till byar med två, tre, fyra eller

ibland hela fem eller sex bönder vardera. Blott en gård i tabellen, Mickelsgård på Frösön, hade alltjämt bara en bonde på 1560-talet, men den skilde ut sig mot de andra genom att vara gammal kyrkoegendom (Holm 2012 s. 180). Det finns förstås källkritiska aspekter på detta. En sådan gäller risken för att ett namn med ursprung som gårdnamn i vissa fall kan ha trängt undan ett annat, nu okänt gårdnamn och fått en territoriellt sett utökad denotation, på liknande sätt som när *Hammarnä*s ('Hamunds gård i Näset') avancerade till bynamn i Hallens sn (Holm under utg. a). I ett sådant fall kan denotationen tänkas ha utökats utan att bebyggelsen nödvändigtvis expanderat. Men siffrorna visar ändå, menar jag, på en tendens mot ökad förtätning och växande befolkning i delar av Jämtland under 1400-talet och 1500-talet fram till 1560-talet.

Tabell 1. Byar i Jämtland med antroponymisk ortnamnsförled som kan attribueras till en historiskt känd individ under senmedeltiden. – Källor: t1 1566 tr. JR 1 s. 146–204 och skriftliga källor nämnda i texten.

By:	Namnets troliga etableringstid:	Antal bondehushåll 1566:
<i>Mickelsgård</i> , Frösö sn	o. 1480–1500	1
<i>Stensgård</i> , Frösö sn	o. 1480–1500	3
<i>Arvesund</i> , Hallens sn	o. 1475–1500	2
<i>Heljesund</i> , Hallens sn	o. 1475–1500	3
<i>Lassbyn</i> , Lockne sn	o. 1500–1530	4
<i>Tivarsgård</i> , Norderö sn	o. 1475–1500	3
<i>Helgebacken</i> , Ovikens sn	o. 1450–1500	5
<i>Joxåsen</i> , Ovikens sn	o. 1400–1450	2
<i>Svensåsen</i> , Ovikens sn	o. 1450–1490	6
<i>Kroksgård</i> , Rödöns sn	o. 1400–1450	2

En rimlig slutsats baserad på både ortnamn, skriftliga källor, kyrkobyggnader och sockeninindelning synes vara att en ödeläggelse i Jämtland i samband med pestens härjningar på 1300-talet efter några decennier förbyttes i återväxt och expansion i åtminstone delar av Jämtland. Denna återväxt- och expansionsperiod ser ut att ha varat fram till i alla fall mitten av 1500-talet, men några skarpa konturer av utvecklingen går knappast att teckna.³⁹ Att inte fler ödegårdar återbefolkades under denna period kan ha sin förklaring i att deras ägare

³⁹ Möjligen var det så att fjällsocknarna i Västjämtland (Åre, Kall, Undersåker) släpade efter i denna utveckling (av klimatiska skäl?). Här var det fortsatt små byar och många ensamgårdar på 1560-talet (se JR 1 s. 185 ff.).

föredrog att behålla dem som underbruk till sina egna gårdar och att expansionen i stället ägde rum i befintliga eller sprängda byar, avgärdagårdar (-byar) och nybyggen. Ödegårdarnas antal blir i så fall med tiden ett irrelevant mått på befolknings- och bebyggelseutvecklingen.

6. Slutsatser och diskussion

Så för att återgå till en av de inledande frågorna: Vad skiljer namnen på *-gård* från namnen på *-by*, egentligen? Efter ovanstående granskning av det jämtländska namnbeståndet förefaller det först och främst handla om en kronologisk skillnad: *gård*-namnen är av allt att döma generellt sett yngre än *by*-namnen. Medan *by*-namnen i Jämtland huvudsakligen torde ha bildats under vikingatid/tidig medeltid har *gård*-namnen tillkommit senast från slutet av 1200-talet och framåt. Därutöver har det funnits en skillnad i tillämpningen: namn på *-gård* har som regel givits enbart gårdar i byar (som med tiden kan ha blivit egna byar eller självständiga gårdar), medan namn på *-by* och simplex *By* har givits nyanlagda gårdar såväl i byar som i omgivningarna till äldre bebyggelse. Elementet *by* synes dessutom i speciella fall ha kunnat användas för att namnge hela byar, vilket vittnar om ett bredare semantiskt innehåll än hos elementet *gård*.

Förlederna i namnen är annars ofta av samma slag, angivande läge eller beskaffenhet. Att personnamn är vanliga i de jämtländska *gård*-namnen men saknas i kända *by*-namn kan ha att göra med en skillnad i frekvens. När *by*-namnen bildades har det uppenbarligen oftast räckt med lägesangivande förleder som *Öster-*, *Över-* för att genom språket kunna skilja bebyggelserna åt. Ja många gånger har det räckt med ett enkelt *By* bara, utan någon särskiljande förled alls. Det torde trots allt ha varit ganska glest mellan dessa bebyggelser och Jämtland var på det hela taget långt fram i tiden ett relativt glesbefolkat kolonisationsland (Holm 2011b s. 222 ff.). Under *gård*-namnens bildningstid, däremot, fanns det på sina håll – såsom i socknen Brunflo vid medeltidens slut – byar som rymde fem, sex eller sju separat taxerade gårdar vardera.⁴⁰ Det var då knappast längre funktionellt med enbart namn av typen *Södergård* på de olika gårdarna. I stället fungerade ett personnamn (ett för- eller binamn) i förleden bra, såsom i namnen *Gudfastegård*, *Hemningsgård*, *Henriksgård* och fsv. *Hvasgardh*.⁴¹

⁴⁰ Se j b från 1540-talet utg. i Fornvårdaren 1 s. 227.

⁴¹ Det kan nämnas att i Borgsjö sn i Medelpad, gränsande till Jämtland, finns *by*-namn med antroponymiska förleder: *Gubbyn* (j gwbynom 1486 MÅU s. 130, till runsv. *Gubbi*, fsv. *Gubbe*, hypokoristisk form av *Gudhbiorn* o.d.) och *Magdbyn* (i Magghebyn 1535 ib. s. 205, väl till fsv. *Magga*, hypokoristisk form av *Margareta*).

Behovet av gårdnamn var tydligen stort i Jämtland under senare århundraden av medeltiden och i denna uppsats har jag lyft fram en typ till: gårdnamn av typen *Alfskålen* 'Alfs gård i Kälen'. Detta sätt att namnge gårdar på tillämpades parallellt med bildandet av namn på *-gård* under en period, men tycks ha utkonkurrerats under första halvan av 1500-talet.

Men varför upphörde ortnamnelementet *by* att vara produktivt vid bildandet av nya bebyggelsenamn? Det troligaste svaret är enligt min mening att bruket av appellativet *by* i allmänspråket kom att förändras. När ordet används i jämtländska urkunder från 1300- och 1400-talen om jämtländsk bebyggelse är det enbart i en insnävad betydelse 'by, samling av gårdar', såvitt jag har kunnat se, alltså inte längre den breda betydelsen 'gård, by'.⁴² Samma innebörd uppvisar ordet i samtida urkunder från angränsande Medelpad och Ångermanland (t.ex. MÅU nr 37, 38, 40, 45, SD nr 1957, SDns nr 1670). Med denna snäva betydelse i allmänspråket var *by* inte längre särskilt lämpat för att ingå i nya namn på gårdar i byar eller på nybyggen eller utflyttargårdar.⁴³ I stället kom ortnamnelementet *gård* (fsv. *gardher*) att tas i bruk när det gällde att bilda namn på gårdar i byar. Alternativt kunde som sagt namn av typen *Alfskålen* bildas för samma ändamål. För att namnge nya gårdar på viss distans från annan bebyggelse eller inklämda mellan äldre bebyggelser kom *böle* att bli ett produktivt ortnamnelement. Således kan namnen på *-gård* och namnen av typen *Alfskålen* å ena sidan och *böle*-namnen å andra sidan sägas uppvisa en komplementär distribution, som tillsammans fyller upp för den breda tillämpning som elementet *by* haft tidigare.

Bebyggelsenamn kunde också bildas på andra sätt och en stor mängd sådana i Jämtland är bildade till naturbeskrivande namnelement. I uppsatsen har jag kort berört namn av detta slag som försetts med en personbenämning förled i särskiljande syfte. Det kan i flera fall konstateras att förleden lagts till sekundärt.

I analyserna av *gård*- och *by*-namnen samt namnen av typen *Alfskålen* har många fall beskrivits där utbrytningar av gårdar medfört att gamla byar förminskats eller försvunnit helt. Fenomenet torde ha varit ganska allmänt förekommande i Skandinavien – med Gotland som ett extremfall – men det går att beläsa förhållandevis väl i Jämtland, bl.a. tack vare ett rikt källmaterial.⁴⁴ Att

⁴² T.ex. i JHD 1 nr 38, s. 50 (1339, avskr.): »i öystra gardenom a Wollum ... i þan sama by»; JHD Suppl. s. 31 (1423, avskr.): »allan then wæstragarden oc en fiærdungh j östra gardenom j fornæ[m]da by Gilderaas». – Det stämmer inte, som Hans Antonson (2004 s. 25) menar, att bybegreppet i Jämtland skulle ha introducerats först med den svenska administrationen på 1560-talet.

⁴³ Sedan åtminstone 1600-talet har ordet *by* dessutom använts i Jämtland i betydelsen 'stad' om Trondheim, se Jtl. doms. A I: 13 f. 131r, A I: 18 f. 196v (tack till Georg Hansson för tips om belägg).

⁴⁴ Fenomenet beskrevs för norsk del redan av Oluf Rygh 1898 i NG Indl. s. 5 f.

studera utfallet av dylika bysprängningsprocesser i olika områden komparativt kunde vara en uppgift för framtida forskning.

När det gäller namntolkningar skulle jag vilja nämna två iakttagelser, som jag tror kan vara värda att ta med vid namnstudier på andra håll. Den ena gäller att många simplexnamn *By* i Jämtland enkelt låter sig förklaras som ursprungliga namn med innebörden 'nygården', snarare än som ersättningsnamn för gamla, försvunna bynamn (vilket antagits i tidigare forskning). Även i angränsande Medelpad har simplex *By* varit ett vanligt förekommande bebyggelsenamn (se MÄU genom ortsregistret) och även där synes tolkningen 'nygården' passa väl i många fall, menar jag, om man ser till de olika bebyggelsernas relativa lägen. Den andra iakttagelsen gäller att många förleder i namn på *-böle* i Jämtland kan härledas till djur, vilket tyder på att namngivarna anspelat på att appellativet *böle* inte bara hade innebörden 'gård, nybygge', utan också 'djurs bo'. Namnen fick därmed en pejorativ karaktär. Detta synes även gälla t.ex. flera av Medelpads och Ångermanlands *böle*-namn, med förleder som *Bagg-*, *Björn-*, *Brus-* (till norrl. dial. *bruse* 'gumse'), *Butsjö-* < *Bus(s)u-* (till norrl. dial. *busa* el. *bus(s)u* 'bädd av boss åt djur', T. Bucht i SOVN 4 s. 94), *Gök-*, *Krabb-*, *Mark-* (väl till fsv. *marker* m., sv. dial. *mark* 'mask'), *Ox-*, *Ros-* (väl till fsv. *ros* n. 'häst').⁴⁵

Slutligen skulle jag vilja framhäva ortnamnens vittnesbörd om 1400-talet och 1500-talets första hälft som en dynamisk tillväxtperiod i Jämtlands historia – tvärtemot hur perioden framställts i tidigare forskning. Denna tillväxt synes ha ägt rum även i Härjedalen, söder om Jämtland, och i de inre delarna av Hälsingland. I Härjedalen syns detta framför allt i tillskapandet av nya socknar/kapellförsamlingar (Överhogdal, Vemdalen, Älvros, Tännäs) under 1400- och 1500-talen (Bull 1927 s. 139 f.). I Hälsinglands inland är en bebyggelsestillväxt synlig i det att inlandsocknarna står för en betydligt större andel av den totala skatteuppbörden i landskapet på 1540-talet jämfört med på 1310-talet, enligt bevarade längder (Jonsson 1971 s. 164 ff.); därtill också i data från pollenanalyser och arkeologiska undersökningar (Emanuelsson 2001 s. 25 ff. med hänv.).

I delar av Jämtland och i Härjedalen sammanfaller denna tillväxt med en högkonjunktur för lokal framställning av järn i blåsterugnar (Magnusson 1986 särsk. s. 174, 226, Björck & Magnusson 1995). Det förefaller troligt att handel med dels sådant järn, dels svenska bergslagsprodukter via mellanhänder i Hälsinglands inland, dels också andra slags varor (Holm 2011b s. 216 ff., 2012 s. 143), har ett samband med den positiva bebyggelseutvecklingen i hela denna skogiga inlandsregion. Överskottet av sådan verksamhet bör ha kunnat täcka upp för hushållens matbehov i samband med missväxter, vilket i sin tur gyn-

⁴⁵ Se f.ö. Pamp 1988 s. 53 om namn på *-bol* med djurbetecknande förleder.

nat befolkningstillväxt. Gård- och bynamnsbildningen i Jämtland torde alltså vara förknippad med makroekonomiska och handelsgeografiska faktorer på ett vidare plan.⁴⁶

Appendix: Namnlistor

Ett kors (†) anger att namnet saknas på moderna kartor och i OAU:s uppteckningar.

1. Namn på -gård(en) i Jämtland belagda t.o.m. 1600 med förnamnsförled

Andersgård, Hammerdals sn (I andersgord 1540-talet jb DRA s. 3) – *Andersgård*, Häggenås sn (Andersgaardt 1600–01 tl SRA länsräk. 1:2 f. 6v) – †*Björnsgård*, Föllinge sn (Enn gård Biörsgård 1567 jb JäH 1567:6 f. 6r) – †*Björnsgård*, Häggenås sn (Enn gård Biörsgård 1567 jb JäH 1567:6 f. 6v) – *Björsgård* (till fsv. *Biur*), Hammerdals sn (I biörsgord 1540-t. jb DRA s. 4, i *burgord* 1566 tl JäH 1566:6 f. 1r, *biursgord* 1567 tl JäH 1567:6 f. 1r) – ?*Bugården* (till fsv. *Bo*, fvn. *Búi* eller fsv. *Bove*, fvn. *Bófi?*), Ovikens sn (Bugården 1562 7/6 Oviken ÖLAp), jfr Flemström 1983 s. 39 – †*Elvgård* (till fsv. *Elve*), Fors sn (ælfwagaardh 1451 u.d. u.o. JHD Suppl. s. 45), Holm under utg. c, jfr SOJä 6 s. 21 – †*Elvgård*, Kyrkås sn (Ett ödesgottz Elffgård 1567 jb JäH 1567:6 f. 7r) – †*Eriksgård*, Frösö sn (Ericksgaardt 1600–01 tl SRA länsräk. 1:2 f. 40v) – †*Esbjörnegård*, Offerdals sn (*esbiornegarden* [ack.] ligindis j risom 1420 16/5 Rödön JHD 1 s. 187) – †*Esbjörnsgård*, Klövsjö(?) sn (Esbjörnngaard 1599 jb Fornvårdaren 2 s. 14) – †*Fastgård* (till *Faste*), även kallad †*Ödfastgård*, Hällesjö sn (i fastegardt 1528 19/1 Ragunda JHD 3 s. 129 avskr., y ödfastgord 1540-t. jb DRA s. 10), SOJä 3 s. 42, Holm under utg. c – *Fastgården*, Ovikens sn (j fastagard 1465 10/8 Klocksåsen JHD 2 s. 44), Flemström 1972 s. 49 – †*Gaulegård*, Aspås sn (Enn gård gåuthegård 1567 jb JäH 1567:6 f. 40v) – *Gisselgård*, Ragunda sn (Gilsa gardh i Landwerkom 1378 15/2 Ammer i odat. vid. [sent 1400-t.] DS 11 s. 488), Flemström 1972 s. 67, SOJä 6 s. 33 – ?*Gremmelgård* (till **Grimle*, hypokoristisk form av *Grimolf* e.d., eller till fsv. **Grimhild*, fvn. *Grímhildr?*), Häggenås sn (Ett ödesgottz grimlegård 1567 jb JäH 1567:6 f. 6v), Flemström 1972 s. 70 f. – *Grelsgård*, Ströms sn (i *Gregersgård* 1566 tl JR 1 s. 149) – †*Gudfastegård*, Brunflo sn (y gudfastegord 1540-t. jb DRA s. 16) – *Gungård*, Häggenås sn (i gummes gardh 1502 14/10 Brunflo JHD 2 s. 281, i gummegard 1506 4/4 u.o. JHD 2 s. 296), Flemström 1972 s. 79 f. – †*Hallagård*, Aspås sn (en gardh som heter hallagard 1413 18/1 Rödöns kyrka JHD 1 s. 167), Lind Suppl. sp. 391 – †*Haraldsgård*, Hammerdals sn (en gordh kaldhiiss harelss gordh i siikåss, haralss gårdhen i siikåss 1533 1/2 Hammerdals prästgård SRApp ser. II samtida avskr., DN 14 s. 727 f.) – †*Hellegård* i Odensala, nu hörande till Östersund (Helliegaardt 1599 jb Fornvårdaren 2 s. 10) – †*Hemmingsgård*, Brunflo(?) sn (*hemming* i *hemm[i]ngsgard* 1510 13/11 u.o. SRApp, JHD 2 s. 314: »i hemingsgard») – †*Henriksgård*, Brunflo sn (*henriksgard* [ack.] i opetandh 1508 1/2 Södergård JHD 2 s. 299) – †*Henriksgård*, Rätans(?) sn (Hennrichsgaard 1599 jb Fornvårdaren 2 s. 14) – *Håkansgård* (el. *Håkan-*), Näs sn (Haa-

⁴⁶ Denna undersökning har finansierats av Landsprosten Erik Anderssons minnesfond. Tack till Per Vikstrand och två anonyma granskare för värdefulla synpunkter.

kengaard 1590 20/2 Håkansgård SRApp) – *Hårdgård*, Hällesjö sn (i haffergardh 1444 u.d. u.o. JHD 1 s. 275, j hauardagerde 1445 19/1 Ragunda JHD 1 s. 277), Flemström 1972 s. 98, SOJä 3 s. 43 – *Jakobsgård*, Revsunds sn (Ett Ödesgottz Jacobsgård 1567 jb JäH 1567:6 f. 12v), Persson 1923 s. 115 ff. – *Jonsgård*, Häggenås sn (Joenssgaardt 1600–01 tl SRA länsräk. 1:2 f. 6v) – †*Jonsgård*, Rätans(?) sn (Joenssgaardt 1599 jb Fornvårdaren 2 s. 14) – *Jonsgård*, Ströms sn (Jonsgård 1566 tl JR 1 s. 149) – *Karls-gård*, Hällesjö sn (i kalsgard 1444 u.d. u.o. JHD 1 s. 274), SOJä 3 s. 44 – †*Karlsgård*, Lits sn (Kaldzgård 1565 jb JR 1 s. 65) – †*Knutsgård*, Hammerdals sn (Knutzgård 1565 jb JR 1 s. 63) – †*Kristmangård*, Häggenås sn (Krigsmandtzgaardt 1599 jb Fornvårdaren 2 s. 6, Krismandtzgaardt 1600–01 tl SRA länsräk. 1:2 f. 7r) – ?*Labbgård* (till fsv. *Labbe*), Häggenås sn (Ett ödesgottz labgård 1567 jb JäH 1567:6 f. 6v), Holm under utg. c – ?*Ljunggård* (till fsv. *Iunne, Ionne?*), granne till Labbgård, Häggenås sn (Ett ödesgottz Joengård 1567 jb JäH 1567:6 f. 6v, Jongårdz Lägdan 1691 Jtl. doms. A I:14 f. 269r) – †*Ludensgård* (till fsv. *Ludhin*), Ragunda sn (i lødsgardh 1492 u.d. ting i Pål-gård i Ragunda Hildebrand 6 avskr., JHD 2 s. 243, Ett ödesgotz ludenzgård 1567 jb JäH 1567:6 f. 9r), SOJä 6 s. 43 – *Mickelsgård*, Frösö sn (aff Mickilsgårdenn 1554 Pr 1:5 tl) – †*Mårtensgård*, Mattmars sn (Mårtenssgårdenn i Tosberghe 1565 JR 1 s. 113) – †*Mårtensgård*, Norderö sn (Mårtenssgård 1564 jb JäH 1564:10B) – †*Nilsgård*, Lits sn (Nielsgård 1565 jb JR 1 s. 66) – *Ottersgård*, Lits sn (?I torgord 1540-t. jb DRA s. 7, Otterzgård 1565 jb JR 1 s. 65) – †*Persgård*, Klövsvjö(?) sn (Pedersgaard 1599 jb Fornvårdaren 2 s. 14) – †*Pålgård* (till fsv. *Pale*), Föllinge sn (i Paalegaardh 1545 u.d. u.o. DN 14 s. 817, I paallegord 1540-t. jb DRA s. 8) – *Pålgård*, Ragunda sn (j paalgardh 1468 u.d. Ragunda JHD 2 s. 55), SOJä 6 s. 45 f., Holm under utg. c – †*Sigurds-gård*, i Frösö el. angränsande sn (j Sigursgaardh 1539 u.d. u.o. DN 14 s. 782) – *Stensgård*, Frösö sn (j Stensgaardh 1540 u.d. u.o. DN 14 s. 789) – †*Stensgård*, Häggenås sn (Enn gård Stensgård 1567 jb JäH 1567:6 f. 6v) – *Svensgård*, Hammerdals sn (I Suensgord 1540-t. jb DRA s. 3) – *Tivarsgård*, Norderö sn (y tyfualsgord 1540-t. jb DRA s. 26), Flemström 1972 s. 220 – *Togård* (till fsv. *Tove*), Hammerdals sn (I tofuegord 1540-t. jb DRA s. 4), Flemström 1972 s. 220 f. – *Tomasgård*, Hällesjö sn (i thomesesgardt 1528 19/1 Ragunda JHD 3 s. 129 avskr., I tommsgord 1540-t. jb DRA s. 10) – †*Torkels-gård*, Häggenås sn (I torkildgord 1540-t. jb DRA s. 7) – *Torsgård*, Ragunda sn ([...] ordz gardh 1492 u.d. ting i Pålgård i Ragunda Hildebrand 6 avskr., JHD 2 s. 243, y tordzgord 1540-t. jb DRA s. 9), SOJä 6 s. 48 – *Åsmundgården*, Lits sn (Åsmundzgård 1565 jb JR 1 s. 66) – †*Övindsgård*, Mattmars sn (Enn gård Öuindzgård 1564 jb JäH 1564:10B)

2. Namn på -gård(en) i Jämtland belagda t.o.m. 1600 med binamnsförled

†*Grubbgård*, Hammerdals sn (j Grubbe gaard 1540 u.d. Sprotedets lagting Hammerdal O II a:1 avskr., I grubbegord 1540-t. jb DRA s. 3), Burman 2010 (1793–1802) s. 184 – *Hammarsgård*, Ragunda sn (i hamars garde 1333 27/1 Stugun i Ragunda JHD 1 s. 43), SOJä 6 s. 34 – fsv. †*Hvasgardh*, Brunflo sn (hvasgardin [ack.] i torwalla 1508 1/2 Södergård JHD 2 s. 299), Nordlander 1915 s. 83 – †*Kingård* (till fsv. **Kinne* 'han med [den speciella] kinden' e.d.), Ovikens sn (En gård Kingården 1565 jb JR 1 s. 81) – *Kroksgård*, Lits sn (Enn gård Kroxgård 1567 jb JäH 1567:6 f. 4r) – *Kroksgård*, Rödöns sn (j krogsgardh 1465 u.d. Jämtland SRAp, JHD 2 s. 45: »j krogsgardh»), Flemström 1972 s. 125 f. – †*Kusegård* (jfr Lind Bin. sp. 121 s.v. *Kúsi*, Lockne(?) sn (Ett ödesgottz kusegård 1567 jb JäH 1567:6 f. 19r) – †*Mågård* (till fvn. *Mávi*, bildat till fvn. *már* 'må's'?, jfr Lind Bin. sp. 254), Ovikens sn (Enn gård Måågård 1565 jb JR 1

s. 81) – *Orrgården*, Ovikens sn (j orragardh, j orragard 1431 4/6 Side JHD 1 s. 224 f.), Flemström a.a. s. 38 – *Prisgård*, Lits sn (I prisgord 1540-t. jb DRA s. 7) – †*Skallgård*, Marby sn (Ett ödesgottz skalgård 1567 jb JäH 1567:6 f. 30v, Skalgårdzlägden 1706 LSA Y 33-6:1) – *Skottgården*, Ovikens sn (j skatagard 1486 8/1 Ovikens JHD 2 s. 176), Flemström a.a. s. 190 – †*Skåregård* (jordeboksform: *Skal(l)-*) i Fyrås, Hammerdals sn (Enn gård Skalgård 1565 jb JR 1 s. 63, i skåregord 1566 tl JäH 1566:6 f. 1r, skaregord 1567 tl JäH 1567:6 f. 1r) – †*Spinkelsgård*, Brunflo sn (en fierde partt vdj Spinckelsgaard ligendis wdj øster optanden 1597 3/3 u.o. ÖLApp) – *Stavsgård*, Häggenäs sn (i staffsgard 1518 24/1 u.o. JHD 2 s. 361), Flemström a.a. s. 201 f.

3. Namn på -by(n) och simplicia *By(n)*, *Bye*, *By(n)om* i Jämtland

Brattbyn, Revsunds sn (i brata by 1465 21/4 Sundsjö kyrka JHD 1 s. 279 [om dat. se JHD 2 s. 42]), SOJä 3 s. 62 – *Bredbyn*, Offerdals sn (i bredhaby 1410 4/4 Mordviken JHD 1 s. 163) – *By*, Håsjö sn (?i by 1341 9/2 Ragunda JHD 1 s. 52, in By. parochia Hasio 1347 25/7 Själevad JHD 1 s. 79) – *By*, Rödöns sn ([...] by 1525 u.d. u.o. JHD 3 s. 68) – †*Bya*, Revsunds sn (eeth ødhis mark som bya kallas liggiandis aater till anwiiken ... fforneæmda ødhis bøle 1447 20/3 Lagmansgården JHD 1 s. 287) – *Bye*, Hammerdals sn (ij Byen ca 1500–30 JHD Suppl. s. 76 avskr., I byn 1540-t. jb DRA s. 3) – *Bye*, Lits sn (j Bye 1537 u.d. u.o. DN 14 s. 762) – *Bye*, Marieby sn (j by j mariby sokn, j bye 1528 u.d. u.o. JHD 3 s. 165) – *Bye*, Mattmars sn (y byom 1540-t. jb DRA s. 29) – *Bye*, Mörsils sn (i byom 1493 u.d. skatteting i Undersåker JHD 2 s. 217) – *Byn*, Fors sn (i Ey 1480-t.? skatteting i Ragunda JHD 2 s. 28 avskr., jfr JHD Suppl. s. 114 f., bye mannom 1500 u.d. u.o. JHD Suppl. s. 131) – *Byn*, Hällesjö sn (j by 1445 19/1 Ragunda JHD 1 s. 277) – *Byn*, Lockne sn (i bynom 1447 u.d. u.o. JHD 1 s. 284) – *Byn*, Ås sn (halwa byen, halvin byen [ack.] 1448 23/5 Ösa JHD 1 s. 296) – *Bynom*, Hallens sn (j byy 1437 11/6 Höla i odat. vid. [sent 1400-t.] JHD 1 s. 234) – *Bynom*, Myssjö sn (?j By [2 ggr] 1538 u.d. u.o. DN 14 s. 771 f., y byn 1540-t. jb DRA s. 24) – *Bynom(gårdarna)* (jordeboksnamn: *Östervigge*), Bergs sn (j by Som liggher j østirste gaardin j wigge 1547–49 u.d. u.o. ÖLAp odat. 3) – *Byom*, Lits sn (millom Bye mannom, millom Bye [2 ggr] 1538 u.d. u.o. DN 14 s. 770) – *Fanbyn*, Sundsjö sn (vår godz Fornaby ... 1367 25/7 Tunsberghus SD 9 s. 831 avskr., ?j forneby 1499 u.d. u.o. JHD 2 s. 239, j fforneby 1524 u.d. u.o. JHD 3 s. 47), SOJä 3 s. 77 – *Fannbyn*, Lits sn (?j fornaby 1420 1/1 Norderåsen JHD 1 s. 184, Ett ödesgottz Fanbynn 1567 jb JäH 1567:6 f. 4r) – *Fannbyn*, motsv. nuv. *Fannbylägden*, Marby sn (en ødhegordh ssom fforneby hether 1478 u.d. u.o. JHD 2 s. 125, jfr i Fornaby aa 1441 19/10 ting i Hallen JHD 1 s. 263 avskr.) – *Fannbyn*, Rödöns sn (i fornaby 1410 4/4 Mordviken JHD 1 s. 163) – *Fannbyn*, Sunne sn (i/j fornoby [3 ggr] 1348 26/3 Förberg på Frösön JHD 1 s. 73 f.) – *Högbyn*, Lits sn (Ett ödesgottz Höbynn 1567 jb JäH 1567:6 f. 4v) – *Marby*, sn (j marghaby sokn 1440 25/6 Alsen JHD 1 s. 254), Vikstrand 2017 – *Marieby*, sn (j margabyom 1362 21/12 Marieby SD 8 s. 268), Vikstrand 2017 – *Mellbyn*, Offerdals sn (j medal-/mædalbynum, then sama mædalbyin 1469 3/5 Offerdal JHD 2 s. 57) – *Mällbyn*, Frösö sn (j mædhilby 1472 u.d. u.o. JHD 2 s. 90) – *Mällbyn*, Mattmars sn (?mædelbyin [2 ggr, ack.] 1470 u.d. Offerdal JHD 2 s. 72, i mædelby 1505 u.d. u.o. JHD 2 s. 295) – *Nordbyn*, Alsens sn (halfuan nordbyn, then halua gard nordby 1496 26/12 u.o. JHD 2 s. 227) – *Sunnestbyn*, Revsunds sn (alld synnestebyenn 1538[?] referat i SRApp 1643 16/6 u.o.) – *Sörbyn*, Ås sn (y Surby 1563 23/4 Lagmansgården SRap, DN 15 s. 821, i Söderbyn 1566 tl JR 1 s. 197) – *Ubyn*, Mattmars sn (y odbyn 1540-t. jb DRA s. 29, i Utbyn 1564 ml JR 1 s. 28) – *Ubyn*, Revsunds sn (i wtby 1410 4/4 Mordviken JHD 1 s. 164), SOJä 3 s. 70 – *Västbyn*, Offerdals sn (i vesterby

1515 17/2 skatteting i Offerdal JHD 2 s. 337) – *Västbyn*, Frösö sn (j westirby 1372 u.d. u.o. SD 10 s. 118) – *Östbyn*, motsv. nuv. *Östbylägden*, Hallens sn (Ett ödesgottz östbyn 1567 jb JäH 1567:6 f. 29r) – *Östbyn*, Lockne sn (j østerby, halfwan østerbyen 1460 14/4 Brunflo JHD 2 s. 29) – *Östbyn*, Sundsjo sn (Ett ödesgottz Östbyn 1567 jb JäH 1567:6 f. 14r), SOJä 3 s. 85 – *Överbyn*, Marieby sn (j ouerby 1469 24/8 Sunne JHD 2 s. 58)

Källor och litteratur

- Antonson, Hans, 2004: Landskap och ödesbölen. Jämtland före, under och efter den medeltida agrarkrisen. Stockholm. (Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet. Meddelande 129.)
- Berg = Bergs kyrkoarkiv, ÖLA.
- Björck, Björn & Magnusson, Gert, 1995: Järnet och landskapsvapnet. I: Perspektiv på Härjedalen. Red.: Ulf Sporrang. Sveg. S. 22–42.
- Brink, Stefan, 1990a: Den senmedeltida agrarkrisen i Hälsingland. I: Bebyggelsehistorisk tidskrift 20. S. 39–46.
- 1990b: Sockenbildning och sockennamn. Studier i äldre territoriell indelning i Norden. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 57. Studier till en svensk ortnamnsatlas 14.)
- Bull, Edv., 1927: Jemtland og Norge. Oslo.
- Burman, Fale, 2010 (1793–1802): Fale Burmans dagböcker över resor genom Jämtland 1793–1802. Pdf-dokument. (Källor till Jämtlands och Härjedalens historia utg. digitalt av Landsarkivet i Östersund och Jämtlands läns fornskriftsällskap.) www.fornskrift.se
- Bylund, Erik & Sundborg, Åke, 1952: Lokalklimatets inverkan på bebyggelsens läge i Arvidsjaurs socken. I: Ymer 72. S. 1–30.
- Devine, Josefin, 2017: *Ubbe, Gök och Fjäder?* Personnamn i ortnamn i Jämtland. I: Namn som kjelder. Rapport frå Den sekstande nordiske namneforsarkongressen på Jæren folkehøgskule, Kleppe 8.–11. juni 2016. Red.: Tom Schmidt & Inge Særheim. Uppsala. (NORNA-rapporter 96.) S. 51–57.
- Edlund, Lars-Erik, 2011: Mellan väst och öst. Det jämtska språkområdet över tid ur ett nordiskt perspektiv. I: Jämtland och den jämtländska världen 1000–1645 (se detta). S. 43–90.
- Emanuelsson, Marie, 2001: Settlement and land-use history in the central Swedish forest region. The use of pollen analysis in interdisciplinary studies. Uppsala. (Acta Universitatis agriculturae Sueciae. Silvestria 223.)
- Festin, Eric, 1915: Undersökningar vid stipendiatresor 1914 för Jämtlands läns fornminnesförening. I: JFT 6. S. 105–119.
- Flemström, Bertil, 1962: Ortnamn i Offerdal. I: En bok om Offerdal 2. Kulturlivet. Utg. av Offerdals hembygdsförening genom Elov Boman. Offerdal. S. 187–220.
- 1972: Jämtländska ortnamn. Östersund.
- 1983: Ortnamn i Jämtland. Stockholm. (AWE/Gebers landskapsserie om ortnamn.) Fornvårdaren 1–2. Utg. av Eric Festin. 1925–30. Östersund.
- G + nr = nr i GR.

- Gissel, Svend & al., 1981: Desertion and land colonization in the Nordic countries c. 1300–1600. Comparative report from The Scandinavian research project on deserted farms and villages. Stockholm. (The Scandinavian research project on deserted farms and villages. Publication 11.)
- Göransson, Sölve, 1984: Bebyggelseförflyttningar och namnkronologi på Öland. I: Bebyggelsers og bebyggelsesnavnes alder. NORNAs niende symposium i København 25–27 oktober 1982. Red. af Vibeke Dalberg, Gillian Fellows-Jensen, Bent Jørgensen & John Kousgård Sørensen. Uppsala. (NORNA-rapporter 26.) S. 268–294.
- Hammerdal = Hamnerdals kyrkoarkiv, ÖLA.
- Hansson, Anders, Olson, Carina, Storå, Jan, Welinder, Stig & Zetterström, Åsa, 2005: Agrarkris och ödegårdar i Jämtland. Östersund.
- Hansson, Georg, 1994: Byarna i Ström på 1600-talet 6. Jonsgård, Grelsgård och Stamsele. Östersund.
- Hellberg, Lars, 1967: Kumlabygdens ortnamn och äldre bebyggelse. Kumla. (Kumlabygden. Forntid – nutid – framtid 3.)
- 1987: Ortnamnen och den svenska bosättningen på Åland. 2 uppl. Helsingfors. (SNF 68. Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 541.)
- Hildebrand = B. E. Hildebrands Samlingar till Svenskt diplomatarium, Vitterhetsakademins deposition i SRA.
- Holm, Gösta, 1977: Rec. av NSL (1 uppl. 1976). I: MM. S. 146–164.
- Holm, Olof, 2011a: Digerdödens följder för jordägandet. Exemplet Jämtland. I: NHT 90. S. 7–32.
- 2011b: Jämtlands karaktärsdrag 1000–1645. Försök till en syntes och förslag till vidare forskning. I: Jämtland och den jämtländska världen 1000–1645 (se detta). S. 206–241.
- 2012: Självägarområdenas egenart. Jämtland och andra områden i Skandinavien med småskaligt jordäggande 900–1500. Stockholm.
- under utg. a: *Hammarnäts, Haftorsnäts och Näset*. Gård- och bynamn knutna till en jämtländsk by. I: OUÅ 2020.
- under utg. b: Donatorslängden från Alfta i Hälsingland – en 1200-talskälla? Namnskicket som dateringsgrund. I: SAS 35.
- under utg. c: Smeknamn i vardagslag och i skrift. Bruket av hypokorismer i det medeltida Jämtland. I: Names in writing/Namn i skrift. Red.: Maria Löfdahl, Michelle Waldspühl & Lena Wenner. Göteborg. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 44.)
- jb DRA = lensregnskab nr 36 i Regnskaber indtil 1559, DRA.
- JD = Jämtlands domböcker och landstingsprotokoll 1–4. 1933–89. Östersund. (Skrifter utg. av Jämtlands läns fornskriftsällskap 3–5, 12.)
- Jesch, Judith, 2011: Runic inscriptions and the vocabulary of land, lordship, and social power in the late Viking Age. I: Settlement and lordship in Viking and early medieval Scandinavia. Ed. by Bjørn Poulsen & Søren M. Sindbæk. Turnhout. (The medieval countryside 9.) S. 31–44.
- JFT = Jämtlands läns fornminnesförenings tidskrift.
- JHD Suppl. = Olof Holm (utg.): Supplement till Jämtlands och Härjedalens diplomatarium. 1999. Östersund. (Landsarkivet i Östersund. Forskningsrapport 3.)
- JLM + nr = inventarienummer i samlingarna i Jamtli (Jämtlands läns museum), Östersund.

- Jonsson, Ingvar, 1971: Jordskatt och kameral organisation i Norrland under äldre tid. Umeå. (Kungl. Skytteanska Samfundets handlingar 9.)
- JR = Jämtländska räkenskaper 1564–1571 1–2. 1944–48. Östersund. (Skrifter utg. av Jämtlands läns fornskriftsällskap 8–9.) – Jämtländska ortnamn på 1560-talet. Ortsregister till Jämtländska räkenskaper 1564–1571. 1953. Östersund. (Skrifter etc. 10.)
- Jtl. doms. = Jämtlands domsagas häradsrätts arkiv, ÖLA.
- Jtl. landskontor = Jämtlands länsstyrelses landskontors arkiv, ÖLA.
- JäH = landskapshandlingar, Jämtland och Härjedalen, KA, SRA.
- Jämtland och den jämtländska världen 1000–1645. Red.: Olof Holm. 2011. Stockholm. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Konferenser 75.)
- Lindberg, Carl, 1934: Kälarna. Några reflexioner angående bebyggelsen i Hällesjö och Håsjö socknar. I: Jämten. S. 177–193.
- 1936: Näskott, fsv. *Næsgatu*. I: NoB 24. S. 254–265.
- 1937a: De jämtländska sockennamnens ursprung – by-, gränd- eller bygdnamn. I: OUÅ. S. 17–68.
- 1937b: Vad betyder sockennamnet Kyrkås? I: Jämten. S. 97–114.
- Linderson, Hans, 2019: Dendrokronologisk analys av foto på takbrädor från Marby gamla kyrka, Åre kommun i Jämtland. (Nationella laboratoriet för vedanatomi och dendrokronologi. Rapport 2019:12.) (Opubl.)
- Magnusson, Gert, 1986: Lågteknisk järnhantering i Jämtlands län. Stockholm. (Jernkontorets bergshistoriska skriftserie 22.)
- MÄU = Algot Hellbom (utg.): Medelpads äldre urkunder. Utg. av Medelpads fornminnesförening. 1972. Sundsvall. (Det gamla Medelpad 8.)
- NHT = Historisk tidsskrift utg. av Den norske historiske forening.
- Nordlander, Johan, 1915: Om jämtarnas gamla namnskick. I: JFT 6. S. 71–84.
- NRA lensregnsk. = Rentekammeret, Lensregnskaper, Trondheim len, NRA.
- Nyman, Eva, 2010: Mellannorrlands ortnamnsskick mellan väst och syd. Några synpunkter. I: SaoS. S. 21–41.
- OAUt = Topografiska registret, OAU.
- Olsen, Magnus, 1926: Ættegård og helligdom. Norske stedsnavn sosialt og religionshistorisk belyst. Oslo etc. (Instituttet for semmenlignende kulturforskning A 9 a.)
- Pamp, Bengt, 1988: Ortnamnen i Sverige. 5 uppl. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap B 2.)
- Persson, Per, 1923: Refsunds socken i Jämtlands län. Historiska och geografiska anteckningar samt dokumentavskrifter. Stockholm.
- Peterson, Lena, 1994: Svenskt runordsregister. 2, rev. uppl. Uppsala. (Runrön 2.)
- Pr = Prostarnas tionderäkenskaper, KA, SRA.
- Rathje, Lillian, 1993: Ortnamn och arkeologi. En jämförande materialanalys i nio ångermanländska kustsocknar. I: Arkeologi i norr 4/5. S. 93–146.
- raä + socken + nr = nr i Fornminnesregistret, RAÄ.
- Räfsten = Hasse Petrini (utg.): Räfsten med jämtarna 1613. Rannsaktionsprotokollen efter Baltzarfejden. 1959. Östersund. (Skrifter utg. av Jämtlands läns fornskriftsällskap 11.)
- Salvesen, Helge, 1979: Jord i Jemtland. Bosetningshistoriske og økonomiske studier i grenseland ca. 1200–1650. Östersund. (Det nordiske ødegårdsprosjekt. Publikasjon 5.)
- Sandnes, Jørn, 1971: Ødetid og gjenreisning. Trøndsk busetningshistorie ca. 1200–1600. Oslo. (Skrifter utg. av Norsk agrarhistorisk forskergruppe 1.)

- 1982: Gårdsnavn og bosetning i Jämtland i eldre tid. I: NoB 70. S. 125–135.
- Sandnes, Jørn & Salvesen, Helge, 1978: Ødegårdstid i Norge. Det nordiske ødegårdsprosjekts norske undersøkelser. Oslo. (Det nordiske ødegårdsprosjekt. Publikasjon 4.)
- Schmidt, Tom, 2000: Norske gårdsnavn på *-by* og *-bø* med personnavnforledd 1–2. Oslo. (Series of dissertations submitted to the Faculty of Arts, University of Oslo 87:1–2.)
- Selinge, Klas-Göran, 1976: Människan i landskapet. Förhistoriska kulturmiljöer i Jämtland och Härjedalen. Östersund. (Fornvårdaren 14.)
- 1983: Modeller för landskapsutnyttjande inom fångstkultur och tidig agrarkultur. Exempel från mellersta Norrland. I: Folk og ressurser i nord. Foredrag fra Symposium om midt- og nordskandinavisk kultur ved Universitetet i Trondheim, Norges lærerhøgskole 21–23 juni 1982. Red. av Jørn Sandnes, Arnfinn Kjelland & Ivar Østerlie. Trondheim. S. 73–106.
- 2010: Språket i landskapet. Om runstenar, rågångar och byar. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 111.)
- SHM + nr = inventarienummer i samlingarna i Historiska museet, Stockholm.
- SRA länsräk. = länsräkenskaper i Från norska Riksarkivet år 1900 överlämnade räkenskaper och handlingar, SRA.
- SSGL = H. S. Collin & C. J. Schlyter (utg.): Samling af Sweriges Gamla Lagar 1–13. 1827–77. Stockholm/Lund.
- Ståhl, Harry, 1960: Ortnamnen i Kopparbergslagen. Stockholm. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar. Filologisk-filosofiska serien 7.)
- Thors, Carl-Eric, 1952: Om namn på *-böle*, med särskild hänsyn till de finländska namnen. I: NoB 40. S. 11–28.
- 1978: Om namn på *-by* i Finland. I: SOÅ. S. 9–23.
- Thulin, Gabriel, 1909: Redogörelse för de ecklesiastika boställena 3. Jämtlands län. Stockholm.
- Vikstrand, Per, 1993: Förkristna sakrala ortnamn i Jämtland. I: NoB 81. S. 49–84.
- 1995: Det jämtländska sockennamnet *Brunflo*. I: NoB 83. S. 25–37.
- 2013: Järnålderns bebyggelsenamn. Om bebyggelsenamnens uppkomst och ålder i Mälardalskapen. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen. Namnarkivet i Uppsala B 13.)
- 2017: De jämtländska sockennamnen *Marby* och *Marieby*. I: Mellannorrland i centrum. Språkliga och historiska studier tillägnade professor Eva Nyman. Red. av Lars-Erik Edlund och Elżbieta Strzelecka under medverkan av Thorsten Andersson. Umeå. (Kungl. Skytteanska Samfundets handlingar 77. Nordsvenska 26.) S. 69–72.
- Västeråsens arkiv = Västeråsens, Fors socken, byarkiv, ÖLA.
- ÖLA = Landsarkivet i Östersund.
- ÖLAp = pergamentsbrev i Diplomsamlingen, ÖLA.
- ÖLApp = pappersbrev i Diplomsamlingen, ÖLA.

Summary

Naming of farms and villages in Jämtland from the Viking period to the 16th century

By Olof Holm

This article presents a study of settlement names from the Viking period, the Middle Ages and the 16th century in Jämtland – a northern province of Sweden that is comparatively well provided with early written sources. To begin with, two prominent types of names are examined: names in *-gård(en)* (Section 1) and names in *-by(n)* and the simplex *By* (Section 2). Differences and similarities are described and analysed. After that, three other name types are dealt with more briefly: names containing the element *böle*; names referring to a natural feature, with a first element containing a personal name or a common noun that describes a person; and farm names with a second element containing the name of a parent village and a first element that contains a personal name or a common noun describing a person (Section 3). These studies of names then form the basis for a number of sections with more of a historical emphasis (Sections 4–6).

While the majority of *-by* names in Jämtland were probably formed in the Viking period or the early Middle Ages, *-gård* names came into being from, at the latest, the end of the 13th century onwards. There was also a difference in the way they were used: names in *-gård* were as a rule only given to farms in villages (which may in time have become villages of their own or independent farms), while names in *-by* and the simplex *By* were given to newly established farms, both in villages and in the surroundings of older settlements. In special cases, it seems that the element *by* could also be used to name entire villages.

The first elements of these names are often of the same kind, indicating the position or character of the settlement. According to the author, the fact that personal names are common in Jämtland *-gård* names, but not found in known *-by* names, may have to do with a difference in frequency. When the *-by* names were formed, first elements indicating position, such as *Öster-* ‘East’ or *Över-* ‘Upper’, were usually sufficient to distinguish the settlements concerned. Even a simple *By* was often enough to work as a name in the local community. In the period in which *-gård* names were formed, on the other hand, there were villages in some areas which each included five, six or seven separately assessed farms. A first element containing a personal name – preferably one that was less common – was then a useful way of distinguishing between the farms.

For a time, farm names with a final element containing the name of a parent village and a first element consisting of a personal name or a word for a person, e.g. *Alfskäl* ‘Alf’s farm in Kälen’, were formed in parallel with names in *-gård*, but the former appear to have been displaced by the latter in the first half of the 16th century.

During the Middle Ages, *böle* became a productive place-name element in the naming of new farms some distance from other settlements or squeezed in between older ones. It may be noted that the first elements of compound names in *-böle* in Jämtland often refer to animals. This suggests that the namers were alluding to the fact that, as an appellation, *böle* not only meant ‘farm, newly settled land’, but also ‘animal’s lair’. This gave a pejorative connotation to the names in question.

In his analyses of names in *-gård*, names in *-by* and names with a final element containing the name of a parent village, the author describes many cases where, when farms became separate settlement units, independent of their original villages, the old villages contracted or disappeared altogether.

The essay identifies the 15th century and the first half of the 16th as a time of dynamic growth in the history of Jämtland – in contrast to the way this period has been portrayed in earlier research. Similar growth also appears to have taken place in Härjedalen, to the south of Jämtland, and in inner parts of Hälsingland.

Ett defekt och tidigare otolkat mansnamn på Kungsbergastenen (U 22)

Av Magnus Källström

Namn och bygd 108 (2020), 87–94.

Magnus Källström, Swedish National Heritage Board, Stockholm: A damaged and previously uninterpreted male name on the Kungsberga stone (U 22)

Abstract

This article deals with the sequence of runes **ayt--u** (acc.) on the rune stone U 22 at Kungsberga in Färentuna parish, Uppland. It is argued that the two damaged runes were originally **ia**, as suggested in an account from 1680, and that the final rune is a slightly malformed **r** rather than a **u**. If the **f**-rune in the following word **fapur** is read twice, it is possible to read the sequence as **ayt[ia]rf**, which may render a personal name *Øydiarf* in the accusative.

Keywords: runestones, personal names, Uppland, Viking Age.

I Lena Petersons Nordiskt runnamnslexikon (NRL s. 297 ff.) ingår ett 7 sidor långt avsnitt med mer 250 namnbelägg, som ännu inte har fått någon övertygande tolkning. Till dessa hör runföljden **ayt--u** (ack.), som finns på runstenen U 22 vid Kungsberga i Färentuna socken i Uppland (fig. 1). Stenen har varit känd sedan 1600-talet och står rest i kanten av ett gravfält av yngre järnålders-typ inte långt från Mäljarstranden.¹ Stenens topp är avslagen och var så redan på den äldsta avbildningen, som är ett träsnitt av Johan Hadorph och Johan Leitz, publicerat första gången 1680 (B 284, se fig. 2).²

¹ Gravfältet har beteckningen L2017:8285 (tidigare RAÄ Färentuna 45:1) i Fornsök.

² Richard Dybeck uppger i sin Reseberättelse 1871 (s. 3) att han efter att ha undersökt den bekanta Hillersjöhällen U 29 hade begivit sig »till Färentuna socken, der, på Kungsberga mark, ett löst stycke af en hittills icke bekant runsten hittades». Någon avbildning av denna runsten är inte känd och det kan därför inte avgöras om det eventuellt kan ha handlat om det förlorade topstycket av U 22.

Fig. 1. Runstenen U 22 vid Kungsberga i Färentuna sn, Uppland. Foto: Harald Faith-Ell 1934 (ATA).

Elias Wessén har i Upplands runinskrifter (SRI 6 s. 30) återgivit inskriften på följande sätt:

ulfr · uk uikil + uk syrkil þa...- stain · þina iftir ayt--u faður sin kup hia--- a-t

5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60

Ulfir ok Vikell ok Syrkell þæ[ir] ... stæin þenna æftir ..., faður sinn. Guð hia[pi] a[n]d.

»Ulv och Vikel och Syrkel de ... denna sten efter ..., sin fader. Gud hjälpe anden.»

Några små korrigeringar har senare gjorts i denna läsning. I ett tillägg till det aktuella bandet (SRI 6 s. 487) suppleras runföljden **hia---** till **hia[lbi]** efter B 284 och i samband med en uppmålning av stenen den 5 augusti 1977 noterade Jan Paul Strid ett par punktformiga skiljetecken även efter runorna 19 **l** och 52 **u**. Ett av dessa skiljetecken hamnar något förvånande mitt i ordet *Guð* (**ku · þ**). Inget av dessa tillägg ändrar något avgörande i läsningen av inskriften och trots de nytillkomna skiljetecknen kan det noteras att det är mycket sparsamt med ordskillnad i inskriften, framför allt i den senare delen där runorna i stort sett står i en enda lång följd.³

Kungsbergastenen är rest av tre bröder efter deras fader, och inskriftens stora svårighet ligger i läsningen och tolkningen av dennes namn. På Hadorphs och Leitz träsnitt (B 284, se fig. 2) återges runorna som **aytiau**, men en del av runföljden tycks senare ha drabbats av en skada. Dybeck (1865–1876) har på sin teckning (pl. 14 nr 59) endast markerat runorna **ayti...u**, vilket han i texten (s. 6) återger som »AÜTI(?A)U». Erik Brate, som undersökte stenen sommaren 1901, skriver att namnet i B 284 är rätt läst som **aytiau**, men att »en afflagning har borttagit högra sidan af **i** och hela **a**, hvaraf blott spetsen af högra k[änne] st[reck]et] och högra sidan af stafvens fot kan igenkännas, hvarför Dybeck alldeles utelämnat denna runa». Wessén (i SRI 6 s. 30) återger som framgår av ovan runföljden 37–42 som **ayt--u** och kommenterar: »Av runan 40 finns endast v. sidan av h[uvud]st[aven] i behåll; därefter har en flisa av stenen flagrat av och tagit bort h. sidan av r. 40 och hela r. 41. R. 42 är **u**, icke **r**.»

Ingen av de tidigaste undersökarna tycks ha haft någon klar uppfattning om hur denna runföljd ska tolkas. Johan Hadorph (1680 nr 17) återger trots träsnittets otvetydiga **aytiau** den aktuella delen av inskriften som skadad: »iftir Auti - - Fadur sin», vilket dock översätts som »effter Öde Fader sin». Varför han i texten har valt att återge inskriften som defekt på denna punkt är högst oklart, men kanske fanns det ansatser till den flagring som nu kan ses på stenen. Carl Säve (i UFT 2 s. 27) följer Dybecks återgivning av namnet som AÜTI(?A)U,

³ Läsningen av de två sista runföljderna är något problematisk. Vid mitt senaste besök (den 7 september 2020) fann jag det troligast att man ska läsa **hiabi** (som också Brate gjorde 1901) och att det sista ordet sannolikt är **aut** med en mycket bred **u**-runa.

Fig. 2. Hadorphs och Leitz träsnitt av stenen i Färentuna häradz runestena (1680). Samma träsnitt trycktes senare i Bautil 1750 (B 284). Foto: KB.

vilket översätts med ett lika bokstavstroget som obegripligt »Aütiau(?)». Brate uttalar sig inte alls om tolkningen av inskriften i sina anteckningar från 1901.

Trots att namnet lämnas utan tolkning i Upplands runinskrifter har Wessén (i SRI 6 s. 30) några resonemang om hur runföljden skulle kunna uppfattas:

Tolkningen av det skadade namnet 37–42 **ayt--u** är oviss. Om runan 39 har varit **t**,⁴ bör förleden vara *Øy-* och efterleden börja med *t* eller *d*. Möjligen föreligger en skrivform av namnet *Øyvindr*, *Øyndr* [...]; kanske *Øynd i øy* »Önd på ön»?

Att Wessén tänkt på namnet *Øyndr* är inte konstigt, eftersom de tre första runorna svarar mot ett par kända skrivningar av detta namn: nom. **aytr** Ög 221 och ack. **ayt** Sö 50. Förslaget att det efter detta namn skulle ha följt ett prepositionsuttryck med en ortsangivelse känns dock mer som en nödlösning. Visserligen förekommer ibland ortnamn knutna direkt till personnamn i runinskrifterna (t.ex. *Biørn i Granbȳ* U 338), men det är inte särskilt vanligt och tycks dessutom mest uppträda i det äldsta skiktet av uppländska runstenar, på de s.k. oornamenterade stenarna.

Mer tilltalande är förslaget att det rör sig om ett sammansatt namn som har inletts med den vanliga förleden *Øy-*. Frågan är dock hur den eventuella efterleden ska uppfattas. Att de två försvunna runorna har varit **ia**, som de återges som på Hadorphs och Leitz träsnitt, får ett gott stöd av den form som det avflagrade partiet har i dag. Till vänster finns en helt rak kant som följer huvudstaven i den första runan och det är tydligt att denna runa inte kan ha haft någon bistav på den vänstra sidan. Därefter finns plats för ytterligare en runa och flagringen har till höger en utvidgning i kanten som svarar mot formen på den högra delen av en dubbelsidig **a**-bistav. Detta talar för att den äldre läsningen **ia** är riktig, vilket ju redan Brate har framhållit. Vi kan alltså med stor sannolikhet suppleras denna runföljd efter B 284 som **ayt[ia]u**. Runföljden **t[ia]u** ger dock inga direkta associationer till någon känd namnled.

Det finns här anledning att titta lite närmare på den sista runan i denna runföljd. Wessén har i sin kommentar till läsningen (i SRI 6 s. 30) särskilt framhållit att denna runa (runa 42) »är **u**, icke **r**». Samtidigt kan man inte komma ifrån att denna **u**-runa skiljer sig från de övriga **u**-runorna i inskriften. I dessa utgår bistaven antingen från huvudstavens topp eller från den övre ramlinjen någon centimeter till höger om denna. Runa 42 har däremot bistaven ansatt på huvudstaven 1,3 cm nedanför toppen och den löper först 2,5 cm i en ganska flack vinkel innan den böjer av och fortsätter ned mot den nedre ramlinjen. 5 cm ovanför bistavens bas finns också en svag inbuktning.⁵ Frågan är om

⁴ Denna formulering är något märklig, eftersom det aldrig har funnits någon tvekan om läsningen av denna runa som **t**.

⁵ Egen undersökning tillsammans med Per Stille, Växjö, den 30 mars 2019.

denna form skulle kunna motivera att i stället läsa runan som **r**. I runa 4 **r** som är en vändruna utgår bistaven på ett liknade sätt 1 cm nedanför huvudstavens topp, men bistaven består här av tre tydligt artikulerade led. Runa 16 **r** har ett helt annat utseende. Här utgår bistaven från den övre ramlinjen ganska långt från huvudstaven och bistaven består egentligen bara av två led, där det övre är närmast lodrätt. En tredje form uppenbarar sig i runa 47 **r**. Bistaven är här mycket svagt artikulerad och består närmast av två svagt konvexa element.

De varierande formerna av **r**-runan i inskriften motiverar att åtminstone pröva om runa 42 skulle kunna representera en **r**-runa. Vi får i så fall en runföljd **ayt[ia]r**. Detta ger inte direkt något känt namn, men det kan här erinras om den sparsamma förekomsten av skiljetecken i den senare delen av inskriften. Visserligen finns i B 284 ett punktförmigt skiljetecken markerat efter runan 42, men något sådant har inte setts av senare undersökare och har aldrig funnits på denna plats.⁶ Detta öppnar för möjligheten att den första runan i det följande ordet **fapur** kan läsas två gånger. Man får i så fall en runföljd **ayt[ia]rf**, vilket utan problem kan tolkas som ack. av ett mansnamn runsv. *Øydiarf*.

Namnet motsvarar det fsv. *Ødiarf*, som endast verkar finnas belagt en enda gång i det medeltida materialet och då som namn på en faste vid överlåtelse av en gård i Linderås socken i Norra Vedbo härad i Småland: *ødiæruer hultasson* (nom.) 1352 18/11 u.o. UUBp or. (SD 6 s. 390). I de vikingatida runinskrifterna finns däremot ingen direkt motsvarighet till detta namn. Detta har dock förmodligen ingen betydelse när det gäller ett variationsnamn av denna typ och båda namnlederna är ju välkända. I NRL upptas 16 namn sammansatta med förleden *Øy-* (s. 267) och 12 med efterleden *-diarf* (s. 55).

Att variationsnamnskicket inte sällan gav upphov till unika namn har visats av Lena Peterson (2003). Vid en genomgång av de vikingatida runinskrifterna har hon funnit inte mindre än ett sjuttioal namn som endast förekommer i detta material och som dessutom bara är belagda en enda gång. Det kan nämnas att det bland dessa finns ett namn med förleden *Øy-*, kvinnonamnet *Øyborg* på Sö 367, och inte mindre än tre med efterleden *-diarf*: *Gautdiarf* el. *Guðdiarf* (nom. **kutirf**) U 201, *Gæirdiarf* U 176† samt *Pördiarf* U 744 (se även tabellen i NRL s. 286). Med denna bakgrund finns det knappast några betänkligheter mot att anta att ett mansnamn *Øydiarf* »Ödjärv», skrivet **ayt[ia]rf** (ack.) uppträder på Kungsbergastenen U 22.⁷

⁶ Särskilt kontrollerat den 7 september 2020. Däremot finns upptill till höger om **f**-runan en fördjupning som känns jämn och som möjligen skulle kunna vara huggen. Denna verkar dock inte ha godkänts av tidigare undersökare.

⁷ Ytterligare ett i runinskrifterna unikt namn på *Øy-* finns på den runsten som den 9 september 2020 upptäcktes vid Hellerö i Västra Eds sn i Småland och vars inskrift avslutas med kvinnonamnet *Øygærðr* i skrivningen **aykerþar** (gen.).

Referenser

- B = Bautil, se Göransson.
Brate, Erik, 1901: Anteckningar 1901 (manuskript i ATA).
Dybeck, Richard, 1865–1876: Sveriges runurkunder 2. Stockholms län. Stockholm.
— 1871: Reseberättelse 1871 (manuskript i ATA).
Fornsök = Riksantikvarieämbetets sök- och karttjänst för information om fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i Sverige (<https://app.raa.se/open/fornsok>). Lämningens beteckning inleds numera med L.
Göransson, Johan, 1750: Bautil, Det är: Alle Svea ok Götha Rikens Runstenar ... Stockholm.
Hadorph, Johan, 1680: Färentuna häradz runestenar. Stockholm.
Peterson, Lena, 2003: *Arnnjótr, Dýrgeirr, Vígborn* and others – a bouquet of rarities from the personal name flora of Viking Age Scandinavia. I: *Runica – Germanica – Mediaevalia*. Hrsg. von Wilhelm Heizmann & Astrid van Nahl. Berlin–New York. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 37.) S. 581–594.
Strid, Jan Paul, 1977: Anteckningar i Fältex. C av SRI. Förvaras på Runverket, RAÄ, Stockholm.
UFT = Upplands fornminnesförenings tidskrift. 1–. 1871 ff.

Summary

A damaged and previously uninterpreted male name on the Kungsberga stone (U 22)

By Magnus Källström

The rune stone U 22 at Kungsberga in Färentuna parish, Uppland, was raised by three brothers in memory of their father, whose name is read in *Upplands runinskrifter* as **ayt--u** (acc.). According to an earlier account, the two illegible runes were originally **ia**, a reading which is supported by the form of the exfoliated part of the stone surface. The last rune resembles a **u**-rune, but differs in form from all the other runes of this type in the inscription. It is therefore suggested that it was intended as an **r**-rune, which means that the name can be read as **ayt[ia]r**. If the initial rune in the following word **fapur** is read twice, we end up with a sequence **ayt[ia]rf**, which can be construed as a representation of a male name *Øydiarfr*. This name is previously unattested in runic inscriptions, but does appear a single time as OSw. *Ødiærf* in a medieval source from 1352 in Småland.

Om navnebelæggene **kuprlaug** og **su...-u** i U 253 Fresta kyrka

Af Michael Lerche Nielsen

Namn och bygd 108 (2020), 95–114.

Michael Lerche Nielsen, Department of Nordic Studies and Linguistics, University of Copenhagen: On the names **kuprlaug** and **su...-u** in U 253 from Fresta Church.

Abstract

This paper discusses the reading and reconstruction of rune stone U 253 from Fresta in Uppland. It is claimed that the same anonymous rune carver was also responsible for U 277 and U 294. The paper investigates three odd spellings of personal names with an epenthetic **r**-rune: **kuprlaug/kuprlauk** *Guðlaug*, U 253/U 294, **þiupreiþr** *Þiūðhæiðr*, Ög 93, and the female name *Undrlaus*, Sö 280 and 328. All three cases, however, call for individual phonological and etymological explanations. It is argued, finally, that the name of the deceased husband on U 253 can most probably be read as *Sylfa*, and an etymology for this hitherto uninterpreted name is put forward.

Keywords: Viking Age personal names, rune carver, *r*-epenthesis, Christian byname.

Indledning

Fresta kyrka ved Upplands Väsby nord for Stockholm rummer en imponerende samling af hele og fragmentariske runesten. Denne artikel omhandler runestenen U 253, som sidder indmuret i kirkeskibets sydmur, fig. 1. Den øvre halvdel af samme sten med ristning på tre sider blev fundet i 1944, se fig. 2. Den her publicerede undersøgelse foreslår en enkelt læseændring samt drøfter unøjagtigheder i Sven B. F. Janssons opmaling af fragmentet i 1959. Justeringerne har betydning for attribueringen af indskriften samt for rekonstruktionen af navnet på den afdøde ægtemand.

Fig. 1. U 253 i sydturen på Fresta kyrka. Foto: Magnus Källström.

Fig. 2. Topstykket af U 253 med indristning på tre sider, som blev genfundet i 1944. Foto: Magnus Källström.

Det mest påfaldende ved U 253 er imidlertid runeortografien i stenreiserens navn, kvindenavnet *Gudlög*, runesvensk *Guðlaug*, hvor risteren har hugget en umotiveret **r**-rune mellem de to navneled: **kuprlaug**. En identisk skrivemåde af samme kvindenavn ses på en runesten rejst ca. 2,5 km øst for Fresta, U 294, hvor der på trods af navnesammenfaldet må være tale om en anden navnebærer.

Artiklen forsøger at give en forklaring på det ejendommelige **r**-indskud i *Guðlaug* og inddrager i to ekskursor et tilsyneladende lignende **r**-indskud i **þiupreijþr**, *Þiūðhæiðr*, på en østgötsk runesten, Ög 93, samt det enestående navn *Undrlaug* på to sørmlandske sten, Sö 280 og Sö 328.

Afslutningsvis argumenterer artiklen for, at det hidtil uidentificerede navn på den afdøde ægtefælle på U 253 har været runesvensk *Sylfa*. Selvom dette vikingetidsnavn optræder relativt frekvent i runematerialet, heraf en enkelt forekomst i Uppland i U 476 †, er det hidtil forblevet utolket. Artiklen drøfter en mulig etymologi for dette navn.

Runestensfragmentet U 253

I forbindelse med reparationsarbejde i Fresta kyrka i 1869 opdagedes en hidtil ukendt, nedre halvdel af en runesten. Stenen fik efterfølgende nummer U 253 i Upplands runinskrifter (UR 1 s. 422), hvor indskriften translittereres (med et punkt under den usikkert læste rune):

kuprlaug · lit · hk-...-u · þunta · sin
 1 5 10 15 20

Guðlaug lēt h[a]gg[va] ... bōnda sinn.

Der har kun været mindre uenigheder om læsningen af indskriften. Richard Dybeck og Erik Brate læste rune 8 som **k** i stedet for som en stungen **g**-rune. Tilsvarende har Brate læst rune 15–16 som **...ku**, mens andre i overensstemmelse med translitterationen ovenfor kun har kunnet se et usikkert runespor samt **u**. Bistaven i rune 18 når ikke helt ned til rammelinjen, men læsningen som usikkert **u** diskuteres ikke nærmere i UR.

Allerede på fundtidspunktet fremhævede Richard Dybeck den ejendommelige skrivemåde af stenrejserens navn i et udateret brev til George Stephens fra marts 1870 i KB, Stockholm (citeret på baggrund af Magnus Källströms foto af brevet):

På en af de nyfundne runstenarne i Frestads kyrka står Kuprlauk (quinnonamn). Samma namn äfven med R förekommer äfven å Vilundasten i Tillgränsande Hammarby s[ocke]n. Se mina Runurk[under] och L[iljegren] 429, hvilken sistnämnde orätt har Kupulauk.

Inden jeg behandler den ejendommelige ristemåde af navnet på den kvindelige stenrejser samt det defekte navn på den afdøde ægtefælle, skal der knyttes nogle kommentarer til U 253 og den gruppe af indskrifter, runeristningen må knyttes til.

Sammenhængen med det tidligere forsvundne fragment U 264

I 1944 blev toppen af en runsten med ristninger på tre sider fundet i kirkegårds-muren ved Fresta, fig. 2. Sven B. F. Jansson identificerede straks nyfundet med et fragment, der ved 1600-tallets runestensinventeringer sad synligt i kirke-muren med ornamentsiden vendt ud mod beskueren, fig. 3. Dette fragment, U 264, som ved udgivelsen af UR 1 1940–43 blev anset for tabt, var formentlig blevet udtaget af kirkeskibets ydermur i forbindelse med reparationsarbejder i 1776. Jansson gav følgende læsning af topstykkets to indskriftsider, som hidtil havde været helt ukendte (Jansson 1959 s. 253–55):

...- · **stain · iftir · su...** | ...--- · **auk · fasti · þair** · ...
... *stæin æftir su...* | ... *ok Fasti, þæir* ...

Et kvart århundrede senere bemærkede Jan Paul Strid, at indskrifterne på U 253 og U 264 var henholdsvis nedre og øvre del af den samme runesten (ATA diarienummer 5316/85). Med Strids opdagelse er rejserformlen på stensens »forside« næsten komplet, men der må findes yderligere runetekst på i al fald den ene af de tre sider af U 253, som endnu sidder skjult i kirkevæggen. Man må derfor håbe, at det på et tidspunkt bliver muligt at tage den nedre halvdel ud, så runestenen kan samles.

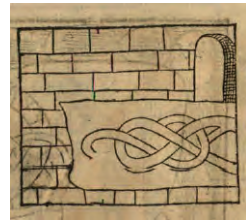

Fig. 3. Den indskriftløse side på topstykket er identisk med U 264, som man ved udgivelsen af Upplands runinskrifter anså for at være tabt. Gengivet efter Bautil nr. 79.

Sammenhængen mellem U 253 og U 264 forblev upubliceret, men Jan Owe har dog rettet op på dette i Samnordisk runtextdatabas, hvor den samlede indskrift gengives:

Side A: · **kuprlaug · lit · hk-...- · stain · iftir · su...-u · þunta · sin**
Guðlaug lét h[a]gg[va] stæin æftir ... bönda sinn.

Side B: [skjult i væggen] ...--- · **auk · fasti · þair** · ... [skjult i væggen]
[skjult i væggen] ... *ok Fasti, þæir* ... [skjult i væggen]

Side C: [delvis skjult af kirkevæggen] ornament

Risteren af U 253 og stildateringen

Risteren af U 253 virker på samme tid stilmæssigt usikker og som en øvet runestensrister. Ornamentets virvar af slyngninger er dårligt koordineret og uden symmetri. Tykkelsen af runeslangerne varierer umotiveret, og flere steder er ornamentet fejlristet eller uafsluttet. Runedyrets hoved på U 253 har en lang, smal mund, der lukker sig om sin egen krop. Linjerne i hovedet er parallelle, mens øjet er stort og mandelformet. Bag nakken ses et rundt øre. Snuden har en nedadhængende næsefløj, svensk »nosflik«, alt i alt stiltræk svarende til profiltype 4 (Pr 4) i Anne-Sofie Gräslunds runestenstypologi. Runedyrets hale afsluttes – anatomisk ulogisk – i en fod, hvilket ifølge Gräslund (1992 s. 184) peger mod Pr 3. I Samnordisk runtextdatabas er U 253 – med data fra projektet Mälsten – da også bestemt som Pr 3–Pr 4.

Stilhistorisk daterer Gräslund Pr 3 til perioden 1050–1080 og Pr 4 til perioden 1070–1100, men relative dateringer er ikke ensbetydende med absolutte dateringer. Magnus Källström har med udgangspunkt i genealogisk forbundne indskrifter forsøgt at efterprøve den relative dateringsramme med det resultat »att flytta stilgrupperna Pr 3 och Pr 4 några årtionden tillbaka eller att räkna med större överlappningar mellan stilgrupperna« (2007 s. 71). Overordnet set må Gräslunds relative dateringsrammer dog fortsat betragtes som alment accepterede.

To af omegnens øvrige runesten har en meget lignende ornamentik, og jeg er overbevist om, at U 277 Hammarby samt U 294 Lilla Vilunda, ligeledes i Hammarby sn, er udført af samme runerister som U 253, se fig. 4–5. I den ældre forskning har U 277 været attribueret til runeristeren Öpir (Axelson 1993 s. 106), men som vist af Marit Åhlén taler tungtvejende grunde imod dette (1997 s. 161 f.). Åhlén anfører blandt andet, at Öpir konsekvent – formentlig som følge af *h*-bortfald i hans uppsvenske dialekt – altid udelader **h**-runen i verbet *haggva* (1997 s. 104 f., 150 f.), hvilket jo ikke er tilfældet på U 253.

Hvis der kan opnås konsensus om, at samme runerister står bag U 253, U 277 og U 294, skal det tilføjes, at netop U 277, der genealogisk er koblet til runestene U 273 og U 276, indgår i Källströms argumentation for en tidligere datering af Pr 3 og Pr 4 (Källström 2007 s. 71).

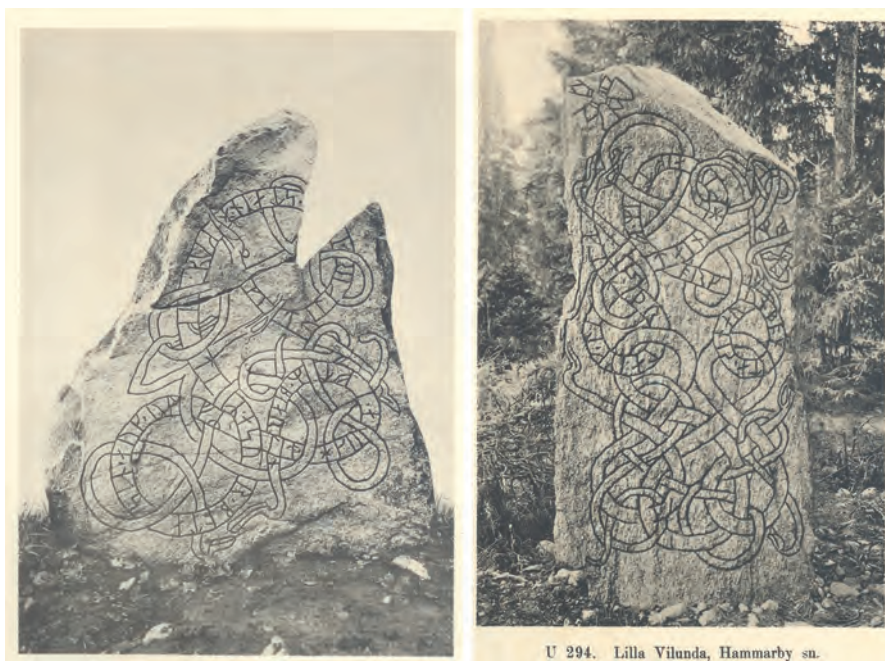

Fig. 4–5. Runestenen U 277 og U 294 som formentlig er ristet af den samme anonyme runerister, som står bag U 253. Fotos fra UR, RAÄ.

Runestenen U 294 er ikke mindre interessant. Den er rejst af en kvinde ved navn Gudlög over hendes ægtemand Forkun, og indskriften lyder translittereret og omsat til runesvensk: **kuprlauk · lit · stαιν hkua iftir · forkun bonta · sin auk kitelfa**, *Guðlaug lét stæin haggva æftir Forkunn, bōnda sinn, ok Kæt[il]ælfæ(?)*.

U 294 er rejst sammen med to andre runesten, U 293 og U Fv1972;172, langs en gammel vej mellem Lilla Vilunda og Smedby. Desværre er området som følge af byggeriet af boligblokke i 1970erne nu kraftigt forandret, men runestenen var mod sydøst flankeret af en senvikingetidig gravplads (Jansson 1972 s. 171 f.). De to andre sten, der er rejst langs samme vej med ca. 60 meters indbyrdes afstand, er begge karakteristiske ristninger af den kendte runerister Visäte. De udgør et parmonument, som bedømt ud fra indskrifterne må være rejst kort tid før U 294. U 293 lyder: ' **forkuþr × auk ' þurir × lata ' reisa ' steina ' þisa ' eftir ' faþur sn ' ketil ' kop hi-lbi + ant ' hns** ', *Forkuðr ok Þōrikr lāta ræisa stæina þessa æftir faður sinn Kætill. Guð hi[a]lpi and hans*, samt U Fv1972;172: ' **koplauh ' reisti ' afr ' bonta sn**, *Guðlaug ræisti æftir bōnda sinn*.

Sven B. F. Jansson foreslog i publiceringen af nyfundet fra 1971, at U Fv1972;172 var parsten til U 294, men det er senere overbevisende blevet afvist i to af hinanden uafhængige, upublicerede specialeopgaver om runeristeren Visäte (Källström 1992 s. 11 f., Nilsson 2001 s. 67–69. En tak skal rettes til Magnus Källström for at have gjort mig opmærksom på disse tekster og tilsendt mig kopier.)

At Gudlög har suppleret U 293 med sin egen runesten, U Fv1972;172, må afspejle det forhold, at Forkun døde næsten samtidig med, at de to brøders runesten over faderen Ketil, U 293, blev rejst. U 294 repræsenterer enkens og formentlig datteren *Kättilælfks* – sidstnævnte formodentlig opkaldt efter farfaren efter variationsprincippet – selvstændige mindemærke over Forkun. U 294 er således lidt yngre end parmonumentet U 293 og U Fv1972;172. At to kvinder rejser runesten i fællesskab er sjældent (Sawyer 2000 s. 44), og måske skal U 294 ses som en arveretslig markering vendt mod den afdøde Forkuns mandlige slægt.

Godtages attribueringen af U 253, U 277 og U 294 til samme, anonyme runerister, har han udført runesten for tre omtrent samtidige slægter i Fresta- og Hammarby-området. Karakteristisk for runeristeren bag U 253 og de to øvrige sten U 277 og U 294 er foruden allerede omtalte stilistiske usikkerhed i layout og ornamentale detaljer, at runerne er indristet med god indbyrdes afstand, samt at bistavene er forholdsvis brede og rundt udformede:

Bistavene på **f**-runerne er afsat langt nede på hovedstaven, mens bistavene på **u**-, **r**- og **b**-runerne ofte ikke tangerer hovedstaven for oven. På **t**- og **l**-runerne er bistavene typisk afsat lidt under toppen af hovedstaven. Hvor **n**- og **a**-runerne har gennemstregede bistave, har **o** ensidige bistave på højre side. Udformningen af runerne på U 253, U 277 og U 294 har med de opregnede træk, **o**-runen ikke mindst, en hel del til fælles med den mest berømte mellem-svenske runerister, Öpir, men der er åbenlys forskel på kvaliteten af ornamentikken.

Der er desuden et runeortografisk særtræk fælles for de tre runeristninger, nemlig skrivemåden uden markering af stammevokalen i det højfrekvente verbum *haggva*: **hk-...** på U 253 samt **hkua** på U 277 og U 294. Ser man på de mere end 20 upplandske runesten, hvor *haggva* ristes uden markering af stammevokalen, har flere af stenene ornamentale træk tilfælles med de her diskutererede runesten. Nogle »**hkua**-ristninger« er sat i forbindelse med runeristeren Sven (Axelson 1993 s. 63 f. med henvisninger). Variationen i ornamentik og runeformer inden for gruppen er dog så stor, at der må være tale om flere forskellige runeristere. Det gælder eksempelvis to runesten med skrivemåden

hkua fra U 244 Mellösa og U 251 Sursta i Vallentuna, nabosognet øst for Fresta. Her peger såvel runeformerne som det firfodede runedyr mod en anden runerister.

Det ville være en oplagt opgave at foretage en nærmere analyse af »**hku**a-indskrifterne«, men dette falder uden for rammerne for denne artikel.

Revideret læsning af U 253

Overensstemmelserne mellem U 253 med U 277 og U 294 giver anledning til et fornyet kig på den usikre **u**-rune i **būnta**, *bōnda* (akk.sg.) på U 253. Runeristeren rister dette ord med ensidig **o**-rune, **bota** i U 277 og **bonta** i U 294, og er der ingen tvivl om, at rune 18 på U 253 (efter optællingen i UR og rune nr. 31 i den samlede indskrift) er blevet fejllæst. Særligt **o**-runen med den lidt længere øvre bistav på U 277 ligner fuldstændigt den rune, vi finder på U 253. Magnus Källström har i en mail (10. marts 2005) erklæret sig enig i denne læseændring, og efter min egen undersøgelse af stenen mener jeg faktisk, at der kan anes et spor af den nedre bistav fra **o**-runen i brudfladen. I stedet for **u** skal der altså translittereres **o**.

I Sven B. F. Janssons translitteration af A-siden på det nyfundne fragment er først anført et skilletegn fulgt af en **s**-rune i ordet **stain**. Skilletegnet er dog ikke med på opmalingen (1959 s. 254). Ved at sammenholde de to fragmenter er imidlertid klart, at Jansson har begået en fejl. Den streg, der hos Jansson udgør den vandrette del af en **s**-rune, er i stedet en del af den nedre rammelinje i runedyrets krop, se fig. 2. Det skilletegn, Jansson anfører foran **stain**, er ligeledes en del af rammelinjen. Den resterende, lodrette streg mener jeg udgør bunden af en beskadiget, usikker **s**-rune. Desuden mener jeg heller ikke, at der er basis for at anføre et skilletegn mellem **lit** og **hk**-....

Ved at studere ornamentikken på U 277 og U 294 – ikke mindst den store forskel i udførelsen af runedyrenes hoveder og fødder – mener jeg der mangler et forventet hoved på U 253, og ligeledes venter man en afslutning af runedyret med en fod i nedre, højre hjørne. Endelig mener jeg der ses spor af klørne fra yderligere en fod i højre side, se rekonstruktionsforslaget fig. 6. Det er dog klart, at U 253 må udtages af kirkemuren og forenes med topstykket for at kunne foretage en kvalificeret bedømmelse af spørgsmålet.

Fig. 6. Forfatterens tentative rekonstruktionsforslag af U 253. Fotomontage og tegning: Anna Silberg Poulsen.

Den ændrede opfattelse af ornamentet og sammenpasningen af de to halvdele taler for, at der kun mangler en til to runer i navnet på den afdøde ægtemand. Med disse justeringer vil jeg foreslå følgende, reviderede translitteration af A-siden på U 253:

kuprlaug · lit hk-... ştain · iftir · su...-u · bonta · sin

Skrivemåden **kuprlaug** og **kuprlauk**, *Guðlaug* på U 253 og U 294

Det indledende personnavn på U 253 **kuprlaug** er af alle – og med god grund – blevet tolket som det ditematiske kvindenavn *Guðlaug*. NRL opregner 19 belæg på dette navn i det runesvenske korpus, hvoraf Sö 206 og Sö 208 samt U 133 og U 141 omtaler samme person. Den indskudte **r**-rune mellem navneleddene *Guð-* og *-laug* er uden klare paralleller i runematerialet bortset fra

den næsten identiske skrivemåde på U 294 Lilla Vilunda: **kuprlauk**. Som jeg har argumenteret for ovenfor, må de to runesten anses for at være ristet af den samme runerister, mens de to navnebelæg refererer til to forskellige kvinder.

Skrivemåden **kupr** vil de fleste spontant forbinde med grundformen *gōðr* (mask. sing.) af adjektivet 'god', men dels er der tale om et feminint efterled, dels benyttes stammesammensætning i ditematiske personnavne, hvor man for øvrigt ikke venter adjektiver som førsteled. Forleddet i navnet er ordet *guð* 'gud', hvor **r**-runen under alle omstændigheder må være uetymologisk.

Den indskudte eller epentetiske **r**-runen må afspejle risterens individuelle lydanalyse (Lagman 1989 s. 30). Begrebet »intrusive *r*« er velkendt i fonetikken særligt ved hiatovergang og intervokalisk, eksempelvis ved udtalen af engelsk »law and order«, men ved *Guðlaug* er der ikke tale om vokaler eller vokaliske omgivelser.

En mere nærliggende forklaring kunne være, at **r**-runen markerer en modifikation af det følgende segment, særligt hvis man antager en retrofleks artikulation af *l*. Det er i denne sammenhæng relevant at huske på, at konsonantforbindelsen *ðl* senere assimileres til */l:/* i såvel fornsvensk som gammeldansk, men udviklingen har været i gang i runeperioden: NRL opregner seks–syv belæg på den formodet assimilerede form af *Guðlaug* ristet uden **p**-runen, og *Gullaug* har sit selvstændige opslag i NRL (s. 89). Desværre rummer runesprogene kun få eksempler på lydforbindelsen *ðl* ud over personnavnene *Guðlaug* og *Guðlæifkr*, og den her foreslåede forklaring må derfor fremsættes med et vist forbehold.¹

Ekskurs: Tolkningen af **piupreiþr**, *Þiūðhæiðr* på Ög 93 Haddestad

Inden jeg forlader **kuprlaug/kuprlauk**, vil jeg drøfte to andre tilsyneladende paralleller på »umotiveret **r**« i det svenske runekorpus. Det gælder først skrivemåden **piupreiþr** af den kvindelige stenrejsers navn på Ög 93 Haddestad. Belægget tolkes uden forbehold i ÖgR og NRL som det ditematiske kvindenavn *Þiūðhæiðr*, og Erik Brate forklarer navnet på følgende måde (ÖgR s. 93):

Namnet **piupreiþr** är av språkhistoriskt intresse. Då senare leden är *-(h)eiðr*, såsom i *Ragn-(h)eiðr*, måste **piupr-** utgöra namnets första led och dess slutande *-r* synes blott kunna förklaras som lämning av en *os*-stam, antagligen samhörig med got. *þiuþ* n. 'det goda', pl. 'gods'.

¹ Tak til viceinstituteder, lektor John Tøndering for drøftelser af de fonologiske problemstillinger.

Forklaringen er uklar med hensyn til kompositionsformen med *-r-*, og der er ikke grund til andet end at forudsætte det velkendte germanske og nordiske navneled, runesvensk *þiūd* f. ‘folk’ (NRL s. 226).

Dette navneled er senest behandlet af Staffan Fridell i en artikel om de forn-gutniske kvindenavne på *-þiaud̄*. Fridell fastholder den traditionelle etymologi, når *þiūd* anvendes som forled i ditematiske personnavne. Sagen stiller sig af grunde, der ikke skal refereres her, anderledes i de gotlandske navne på *-þiaud̄*, og forfatteren argumenterer overbevisende for eksistensen af et bagvedliggende fællesnordisk adjektiv **þiūd̄r* ‘god, mild’ og lignende parallelt med adj. *þiups* i gotisk (Fridell 2008 s. 29). Adjektivet går tilbage til urgermansk **þeudja* ‘favourable’ (Kroonen 2013 s. 539 f.), og det af Brate omtalte neut-rumsord *þiup* i gotisk hører til samme ordstamme. Måske har dette forvirret Brate, for hverken det feminine appellativ *þiūd* ‘folk’ eller adjektivet **þiūd̄r* kan forklare tilstedeværelsen af den ekstra **r**-rune i **þiupreipr**.

Kigger man i stedet på det afsluttende **eiþr**, stemmer det bedst overens med navneleddet *-hæiðr*, som indgår i runeantroponymerne *Bōthæiðr* G 188, *Fasthæiðr* U 935, *Gunnhæiðr* U 37 og G 373, *Svæinhæiðr* (?) Ög 53†, samt *Æshæiðr* Sö 139 (NRL s. 127). Ved samtlige belæg er efterleddets initiale *h-* umarkeret, formentlig som følge af svind. Dette er naturligvis baggrunden for den normalisering af navnet, som er valgt i ÖGR.

Tolkningen efterlader imidlertid **r**-runen mellem de to navneled uforklaret. Skal man forsøge en alternativ tolkning af efterleddet, som inkluderer denne **r**-rune, kunne man pege på et andet frekvent navneled, *-frīðr* med svind af /f/ i trekonsonantgruppen. **þiupreipr** kunne i så fald have en parallel i kvindenavnet **hulmriþ**, *Holmfrīð* (akk.), på Sö 109 Gredby bro. Det skal dog medgives, at alle øvrige, mulige eksempler på *f*-svind i dette navneled er mindre overbevisende.

Der er imidlertid yderligere en tungtvejende indvending mod det alternative tolkningsforslag, nemlig vokalismen. Gengivelsen af langt /i:/ i *-frīðr* med digrafen **ei** må i givet fald betegnes som særdeles påfaldende. Dels markerer **ei** diftongen /æi/ i ordene *ræisa* og *stæinn* i samme indskrift, Ög 93, dels skal man lede længe i det samlede indskriftkorpus for at finde oprindeligt, langt /i:/ betegnet med den digrafiske skrivemåde **ei**.

Et sådant eksempel synes ganske vist at foreligge i navnebelægget **keisl** på U 1047 Björklinge kyrka, som NRL normaliserer *Gīsl* (nom.). Eksemplet er dog ud fra Magnus Källströms bedømmelse (mailkorrespondance 5. februar 2020) »alltför isolerat och dessutom betydligt yngre«, og han påpeger desuden, at etymologien bag navnebelægget i U 1047 eventuelt kunne være oldislandsk *geisl* ‘stav, skistav’ brugt som et oprindeligt tilnavn. Alt i alt må tolkningsmuligheden **Þiūd̄frīðr* af **þiupreipr** – med ualmindeligt svind af *f* samt med en usædvanlig betegnelse af stammevokalen i efterleddet – afvises som usandsynlig.

Tolkningen af navnet på Ög 93 som *Þiūðhæiðr* må derfor fastholdes som den mest sandsynlige. Den overflødige **r**-rune optræder her i helt anderledes lydige omgivelser, og den kan ikke forklares lydligt på linje med de allerede omtalte belæg **kuprlaug/kuprlauk**. Skrivemåden **þiupreiþr** må derfor ses som en ristefejl, hvor det første **þr** fejlagtigt foregriber ordets afsluttende **þr** – fejltypen benævnes som dittografi inden for palæografien.

Evert Salberger tager i en artikel fra 1980, som jeg først efter afslutningen af denne artikel er blevet opmærksom på, fat på belægget **þiupreiþr** på Ög 93. Salberger når frem til samme konklusion, nemlig at der er tale om et »pleonastisk« *r* i skrivemåden af dette navn, på linje med de ovenfor diskuterede belæg **kuprlaug/kuprlauk**.

Salberger henviser til, at Lennart Elmevik har været inde på en lignende dissimilatorisk påvirkning i det smålandske stednavn *Tjureda*, hvor der opereres med fakultative former **Þiūþēþ* og **Þiūrēþ*, der kan give »en kontaminationsform eller kompromissform« **Þiūþrēþ* (Elmevik 1978 s. 54). Nok så interessant er de navne og ord, Elmevik opregner i den tilhørende fodnote (note 78), bl.a. *Värta*, som Elof Hellquist har behandlet sammen med andre eksempler på overgang *ðl* til *rl* (Hellquist 1923 s. 39 f.).

Ekskurs: Kvindenavnet *Undrlaug* på Sö 280 og Sö 328

Det sidste eksempel på tilsyneladende umotiveret indskud af **r** i svenske rune-anthroponymer, som skal behandles her, forekommer i navnet *Undrlaug* (NRL s. 243). Dette navn kendes fra to sørmlandske runesten **ut---luk** (nom.) og **utrlaukar** (gen.) på Sö 280 Strängnäs domkyrka samt **untrlah** (nom.) på Sö 328 Tynäs.

Navnet er meget specielt, da forleddet ikke stemmer overens med kendte ditematiske navneled. Det kendte navneled *Odd-*, østnordisk *Udd-*, har ikke *r*-komposition, mens dyrebetegnelsen runesvensk *utr* m. 'odder' ikke synes anvendt som navneled i ditematiske navne. Dertil kommer, at disse forslag ikke lader sig forbinde med skrivemåden **untrlah** på Sö 328 Tynäs. Skrivemåden viser, at der skal være et *n* i forleddet, mens belægget **utrlaukar** (gen.) på Sö 280 har udeladt nasal efter almindelig runeortografisk praksis. Kvindenavnet må følgelig normaliseres *Undrlaug*.

Ifølge Elias Wessén vedrører de tre belæg på *Undrlaug* en og samme person (SöR s. 312). Han skriver følgende om navnet og navnebæreren:

Enastående är däremot kvinnonamnet *Undrlaug*: det har ingen motsvarighet varken på östnordiskt eller västnordiskt område. Det är emellertid belagt i ännu en Strängnäsinskrift, Sö 280, och det är ytterst frestande, att förmoda, att de båda inskrifterna avse samma person. Gravhällen i domkyrkan har *Undrlaug*

på sin ålderdom tillsammans med sin son låtit lägga över sin man och sina söner. Mitt emot på Tosterön har hon tillsammans med sin broder Torulv låtit resa ett monument över sin fader. Det kan ligga en mansålder, eller något mera, mellan de båda inskrifterna.

Wessén foreslår ikke nogen etymologi til navnet, men Lena Peterson skriver følgende (NRL s. 243):

F[ör]l[ed] av (fvn.) *undr* n. 'under'. Någon motsvarande namnled tycks f.ö. inte förekomma i de germ. språken. Då något simplex **Laug* inte är belagt, kan namnet knappast tolkas som innehållande ett binamnsuffix. E[fter]l[ed] → *-laug*.

Jeg mener, at det må være nærliggende at tage skridtet videre i forhold til ræsonnementet i NRL, nemlig at *Undrlaug* kunne være et oprindeligt tilnavn, svarende til et konstrueret appellativ **undrlaug*. Mens det germanske og nordiske navneled *-laugr* (mask.) og *-laug* (fem.) føres tilbage til grundbetydningen 'avge heligt løfte, ingå äktenskap' (NRL s. 157, Janzen 1947 s. 106 f.), betyder det feminine vestnordiske appellativ *laug* 'Vand som bruges til deri at tvætte Legemet eller nogen af dets Dele', samt 'varm Kilde som har dannet et Bækken, Basin skikket til Badning' (Fritzner 2 s. 429 f.).

De kendte sammensætninger i oldislandsk er mestendels hverdagsagtige. Fritzners ordbog medtager *fótlauð*, *handlaug*, *hárlauð*, svarende til moderne dansk 'fod-, hånd- og hårvask', samt *kerlaug* 'karbad'. Sammensætningen *sundlaug* er tilsvarende konkret et 'sted hvor en kan svømme' (Fritzner 4 s. 356), hvilket kan sammenlignes med *jarðlaug* 'Bad som tages ude i Kildevand' (Fritzner 2 s. 229 f.).

Den genstandsbetegnende sammensætning *mullaug/mundlaug*, 'Bækken, Fad, som bruges til deri at to sine Hænder' (Fritzner 2 s. 743), sigter ofte til liturgiske kar, *kyrkju-mundlaug* og *sacrarium-mundlaug*, herunder mere specifikt om dåbskaret, *skírnar-mundlaug*, *font-mundlaug*, samt alterkaret, *altar-mundlaug* (Ordbog over det norrøne prosasprog/Dictionary of Old Norse Prose). Også sammensætningen *heilsulaug* 'helbredende, frelsende Vandbad' (Fritzner 1 s. 762) synes overvejende at være anvendt i den vestnordiske litteratur som en religiøs term.

Ser man ned over de øvrige sammensætninger med *heilsu-* ser man, at de ofte har forbindelse med det kristne frelsesbegreb, og her er det interessant, at appellativet *undr* f. 'Vidunder, hvad der volder Forundring' (Fritzner 2 s. 789) i nogen udstrækning tangerer sammensætningerne med *heilsu-*, idet begge forled benyttes i religiøs kontekst. Forleddet *undr-* optræder desuden i en del sammensætninger i det poetiske ordforråd.

Opfattes *Undrlaug* som et oprindeligt sammensat appellativ brugt som tilnavn, forekommer det mest oplagt, at ordet sigter til dåbens mysterium og dåben som vej til sjælfrelse i den kristne tro. Ganske vist er det kristne per-

sonnavneindslag i runematerialet ikke overvældende og kun *Iō(h)an/Iōn* (NRL s. 140–141) er nogenlunde almindelige. Indlånede, kristne navne er sjældne i runesvensk, og to ditematiske personnavneled i nordisk, *Līkn-* og *Bōt-*, som tidligere har været sat i forbindelse med kristen overbevisning, er overbevissende blevet forklaret på anden vis af Lennart Ryman (1996) og Henrik Williams (1996).

Williams fremhæver imidlertid i samme åndedrag det ikke helt ubetydelige, kristne indslag i runestenenes appellative ordforråd, fx *līk(n)hūs* ‘hårbærge’ og *sēluhūs* ‘själastuga’ (1996 s. 61) samt en yderligere række kristne begreber og termer (s. 78–80). Hertil kan jo tilføjes, at de svenske runestens sjælebønner og korsornamentik ikke efterlader tvivl om kristendommens omfang og betydning.

Alt i alt finder jeg det rimeligt at opfatte *Undr-laug* som et tilnavn for den (ny) døbte eller særlig ihærdige kristne, og det kan i denne sammenhæng tilføjes, at Sö 280 som en usædvanlig tidlig, liggende gravsten indtager en særstilling som »det äldsta bevarade vittnesbördet om tillvaron av en kyrka i Strängnäs« (SöR s. 245). Ligheden med ditematiske kvindenavne på *-laug* er naturligvis en ekstra pointe for brugen af tilnavnet, som i så fald kan ses som en parallel til omtalen af en række svenske vikinger, som døde *ī hvītavādum*, dvs. i hvide dåbsklæder.

Den afdøde ægtemands navn **su...-u** på U 253

På grund af skaderne på de to fragmenter af U 253 er det kun muligt at læse begyndelsen og slutningen af navnet på Guðlaugs afdøde ægtemand, **su...-u**. Efter min mening kan hovedet eller halen på bislangen have krydset runedyret og delt navnet i to halvdele, men dette er ikke forsøgt optegnet på fig. 6. Der kan i alle tilfælde dårligt være plads til mere end 1–2 forsvundne runer i navnet på den afdøde, men hvilket navn?

Det afsluttende **-u** peger mod en svagtbøjet *-ōn*-stamme i oblik form. Denne gruppe af mandsnavne omfatter dels oprindelige feminine appellativer, fx dyre- og genstandsbetegnelser som *Gædda* ‘gedde’ og *Þæxla* ‘tværøkse’, dels femininabstrakter, fx *Hæra* ‘gråhårethed, alder’, *Ærra* ‘stridbarhed’. De her nævnte eksempler er hentet fra NRL, og som overblik over de forskellige undertyper af mandsnavne med *-ōn*-stammebøjning henvises til Eva Brylla (1996).

I runematerialet optræder to mandsnavne, som kommer på tale: *Sylfa* og *Svæina*. Mens *Svæina* (NRL s. 212) kun forekommer på det kendte runestensfragment fra Resmo på Öland (Ljung 2016 nr. 232), er *Sylfa* (NRL s. 215) belagt 5–6 gange i runematerialet, heraf med et belæg i Uppland, U 476 †.

De bevarede runespor på U 253 stemmer bedst overens med *Sylfu* (akk.). Som nævnt indledningsvis læste Erik Brate afslutningen af mandnavnet som ...**ku** · (rune 15–16 i UR). Efter min egen undersøgelse vil jeg hverken udelukke en **k**- eller en **f**-rune: Det nederste af hovedstaven kan følges på fragmentet, og der er ret stor afstand til den afsluttende **u**-rune, hvilket levner plads til bistave på en **f**- eller **k**-rune. Derimod mener jeg man burde kunne se spor af bistaven, hvis der havde været indristet en **n**-rune, og dette udelukker efter min opfattelse navnet *Svæina*.

Magnus Källström har i en mail (26. september 2005) kontrolleret den næstsidste rune i ægtefællens navn, og han skriver: »Huvudstaven tycks inte vara bevarad så högt upp som det är målat på planschen i UR och ytan t.h. om denna stav är vittrad upptill. Det är alltså inte omöjligt att runan kan ha varit **f** som du har tänkt.«

Etymologien bag *Sylfa* har hidtil været anset for uvis (NRL) og i min ph.d.-afhandling, hvor jeg behandlede de danske runebelæg på navnet, kom jeg ikke en forklaring nærmere (Lerche Nielsen 1997 s. 23–24). Elias Wessén overvejer i forbindelse med U 476 † de forskellige tolkningsmuligheder af mandnavnet **sulfa** (nom.): »Beteckningen är förvånansvärt enhetlig. [...] Stamstavelsevokalen är mångtydig. Närmast ligger givetvis *u* eller *o*, men även den genom *u*-omljud av *a* uppkomna vokalen *ø* är tänkbar, liksom också *y* eller *ø*. Etymologien måste här bli avgörande.« (UR 2 s. 295.) I Wesséns transskription (s. 294) af U 476 † foretrakkes normaliseringen *Solfa*, som senere i Samnordisk runtextdatabas er ændret til *Sylfa*.

I en række danske bebyggelsesnavne er *Sylfa* blevet foreslået som forled (DSt s. 284 f.). De grundigste tolkningsovervejelser findes hos John Kousgård Sørensen i forbindelse med tolkningen af *Sølsted* i Abild Sogn i Sønderjylland samt sognenavnet *Søllested* på Lolland (1958 s. 119 f.).

Kousgård Sørensen afviser, at der kan være forbindelse mellem runesprogets *Sylfa* og gammeldansk (*)*Silfi*, fornsvensk *Silve*, som er en kortform af det kristne mandnavn *Silvester* (Janzén 1947 s. 255), men han fremsætter ikke en etymologi bag *Sylfa*. Bemærk i øvrigt, at DgP noget uheldigt behandler disse navneformer samlet i opslaget *Sylfa* (DgP 1 spalte 1333 f.).

Den eneste ordrod, som synes at kunne komme på tale, synes imidlertid at være ieur. **selp*- svarende til urn- **salbō*- ‘salve’ (se fx Kroonen 2013 s. 424, Bjorvand & Lindeman 2019 s. 1011). Ganske vist regnes ordet *salve* for at være indlånt fra nedertysk i de nordiske sprog (senest Bjorvand & Lindeman). Men de mange kognater i de øvrige germanske sprog taler for ordets mulige eksistens på nordisk grund.²

² Tak til professor Birgit Olsen og amanuensis Bjarne Hansen for udredning af etymologien og ord dannelsen.

Grundbetydningen af **selp-* har ifølge Birgit Olsen (mail 15. juli 2020) »måske oprindelig bare været ‘en smattet, snavset substans’. Græsk *élpos* kendes kun gennem en Hesych-glosse hvor det bliver oversat med ‘oliven(olie), fedt’. Sanskrit *sarpís-* betyder ‘smeltet smør’, armensk *alb* ‘møg’, og på hittitisk har man *salpis* ‘ekskrement’ og *salpa-* ‘hundelort’.« Hun foreslår, at navnet i det lys kan ses som et pejorativt tilnavn ‘Møgfyren’ eller lignende. Ved siden af denne individualiserende suffiksdannelse til grundordet, kan *Sylfa* formelt set også opfattes som en Hoffmann-dannelse, et eksocentrisk kompositum med betydningen ‘den som er belæst med eller har ansvar for salve’, og på grund af *n*-stammernes store produktivitet i germansk og tidlige analogidannelser (Olsen 2005), mener hun, at begge muligheder ligger åbne.

I forhold til orddannelsen kan man finde flere paralleller. I urnordisk finder man fx mandsnavnet **wagnijo** *Wagnijō* på spydspidser fra Vimose og Illerup. **wagnijo** må være afledt til **wagna-* ‘vogn’ (LUP s. 18 med henvisninger). Et anden mulig parallel kunne være det formodede forled **kelbō* med forbindelse til **kalba-* ‘kalv’ i mandsnavnet **kelbapewas** (gen.) på Hogganvik-stenen (Bjorvand & Lindeman 2019 s. 617 med henvisninger). Listen kan formentlig gøres længere. I det appellative ordforråd kan der i ordparret *salt* overfor aflydsformen *sylte* (særligt i den topografiske betydning ‘engområde, der temporært oversvømmes af saltvand’) foreligge et lignende ordpar med tilsvarende aflydsforhold som i *salve* – *Sylfa*.

Accepteres den her foreslåede etymologi til mands(til)navnet *Sylfa* behøver man ikke afskrive grundbetydningen ‘olie, fedt’, som semantisk er vel forenelig med andre nordiske tilnavne, se fx Evald Lidén (1931–1932). Man skal også huske, at *Sylfa* næppe er en primær navnedannelse, men at det bagvedliggende appellativ er blevet brugt som tilnavn. At pege på mulige forbilleder til noget olieholdigt er naturligvis rent spekulativt, men der findes både planter og dyr, hvis nutidige navne afspejler samme semantiske felt, fx den iøjnefaldende olie-bille (*Meloe* sp.).

Indskriftafslutningen på U 253

Selvom den manglende tekst på U 253 forhåbentlig afsløres, når fragmentet en dag tages ud af kirkemuren, skal jeg afslutningsvis kort kommentere den synlige del af B-sidens indskrift på U 253:

Side A: **kuprlaug · lit hk-... ştain · iftir · su...-u · bonta · sin**
Guðlaug lét h[a]gg[va] stæin æftir Sylfu(?), bōnda sinn.

Side B: [skjult i kirkemuren]...--- · **auk · fasti · þair** · ...[skjult]
 [skjult i kirkemuren]... *ok Fasti, þærir* ... [skjult]

På grund af demonstrativpronomenet *þær* forventes yderligere mindst ét mandnavn udover *Fasti*, og nominativfrasen bør indgå i en tilføjelse til A-sidens rejserformel, således som det ses på de to andre runesten, jeg mener kan tilskrives samme runerister:

På U 294 Lilla Vilunda drejer det sig om et løst tilføjlet personnavn (understreget): *Guðlaug lét stæin haggva æftir Forkunn, bōnda sinn, ok Kæt[il]ælfk* (?), mens U 277 Hammarby i stedet har fået tilføjlet en ekstra rejserformel (understreget): *Kæt[il]gærðr lét stæin haggva æftir Assur, bōnda sinn, ok Ulfk lét haggva æftir Biorn*. Fælles for U 277 og U 294 er, at indskrifterne ikke oplyser den bagvedliggende familiemæssige relation mellem personerne i rejser- og mindesformlen og de to tilføjelser. Jeg finder det oplagt, at det på B-siden af U 253 drejer sig om en supplerende rejserformel, hvor sønnerne nævnes, men det må tiden vise.

Bibliografi

- Axelsson, Jan, 1993: Mellansvenska runristare. Förteckning över signerade och attribuerade inskrifter. Uppsala. (Runrön 5)
- Bautil = Göransson, Johan, 1750: Bautil, Det är: Alle Svea ok Götha Rikens Runstenar, Upreste Ifrån verldens år 2000 til Christi år 1000 Stockholm.
- Bjorvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto, 2019: Våre arveord. Etymologisk ordbok. 3. utg. Oslo.
- Brylla, Eva, 1996: Fornsvenska mansbinamn av typen *Dyna*, *Gylta* och *Stura*. I: Från götarna till Noreens kor. Hyllningsskrift till Lennart Elmevik på 60-årsdagen 2 februari 1996. Red. av Eva Brylla, Svante Strandberg & Mats Wahlberg. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnarkivet i Uppsala. Serie B. Meddelanden 11.) S. 59–67.
- Elmevik, Lennart, 1978. Utvecklingen av urnord. *ai* i icke huvudtonig ställning. Ett ljudhistoriskt problem i ny belysning. I: Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 15. Göteborg. S. 5–65.
- Fridell, Staffan, 2008. De forngutniska kvinnonamnen på *-þiaud*. I: SAS 26. S. 25–33.
- Fritzner = Fritzner, Johan, 1886–1896: Ordbog over det gamle norske Sprog 1–3. Kristiania. 4. Rettelser og tillegg ved Finn Hødnebo. 1972. Oslo–Bergen–Tromsø.
- G + nr = indskrift i GR eller GR3.
- Gräslund, Anne-Sofie, 1992: Runstenar – om ornamentering och datering 2. I: Tor 24. S. 177–201.
- Hellquist, Elof, 1923: Hok och några andra svenska ortnamn. I: NoB 11. S. 33–40.
- Jansson, Sven B. F., 1959: Ännu några runfynd från senare år. I: Fv 54. S. 241–267.
- 1972: Den nyfunna runstenen vid Lilla Vilunda i Upplands Väsby. I: Fv 67. S. 170–179.
- Janzén, Assar, 1947: De fornvästnordiska personnamnen. Personamn. Stockholm–Oslo–København. (NK 7)
- Kousgård Sørensen, John, 1958: Danske bebyggelsesnavne på *-sted*. København. (Navnestudier udg. af Stednavneudvalget 1.)

- Kroonen, Guus, 2013: Etymological Dictionary of Proto-Germanic. Leiden–Boston. (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 2.)
- Källström, Magnus, 1992: Den uppländske runristaren Visäte. Upubliceret C-uppsats i arkeologi, Stockholms universitet.
- 2007: Mästare och minnesmärken. Studier kring vikingatida runristare och skriftmiljöer i Norden. Stockholm. (Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 43.)
- Lerche Nielsen, Michael, 1997: Vikingetidens personnavne i Danmark belyst gennem runeindskrifternes personnavne og stednavne på *-torp* sammensat med personnavneforled. Utrykt ph.d.-afhandling. Københavns Universitet.
- Lidén, Evald, 1931–1932. Om några medeltida binamn och vissa ortnamn samman-satta med smör-. I: APhS 6. S. 305–310.
- Ljung, Cecilia, 2016: Under runristad häll. Tidigkristna gravmonument i 1000-talets Sverige. Stockholm. (Stockholm Studies in Archaeology 67.)
- Lagman, Svante, 1989: Till försvar för runristarnas ortografi. I: Projektet de vikingatida runinskrifternas kronologi. En presentation och några forskningsresultat. Uppsala. (Runrön 1.) S. 27–37.
- Nilsson, Dana, 2001: Visäte. En studie i attribuering. Upubliceret D-uppsats, nusvenska fördjupningskurs, Örebro universitet.
- Olsen, Birgit, 2005: Some formal peculiarities of Germanic *n*-stem abstracts. I: Proceedings of the Seventeenth Annual UCLA Indo-European Conference, Oct. 27–28, 2005. Ed.: Karlene Jones-Bley. Washington D.C. (Journal of Indo-European Studies monograph series 52.) S. 123–142.
- Ordbog over det Nørrøne Prosasprog/Dictionary of Old Norse Prose, Københavns Universitet. <https://onp.ku.dk/onp/onp.php>
- Ryman, Lennart, 1996: Kristna personnamnelement? I: Från götarna till Norens kor. Hyllningsskrift till Lennart Elmevik på 60-årsdagen 2 februari 1996. Red. av Eva Brylla, Svante Strandberg & Mats Wahlberg. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Serie B. Meddelanden 11.) S. 131–143.
- Salberger, Evert, 1980: Östgötska runstudier. Lund. (Scripta runica 1.)
- Samnordisk runtextdatabas. Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. <https://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>
- Sawyer, Birgit, 2000: The Viking-Age rune-stones. Custom and commemoration in early medieval Scandinavia. Oxford.
- Sö + nummer = indskrift i SöR.
- U + nummer = indskrift i UR.
- U Fv1972;172 = Runsten fra Lilla Vilunda, Hammarby sn, Uppland. Publiceret i: Jansson 1972.
- Williams, Henrik, 1996: Vad säger runstenarna om Sveriges kristnande? I: Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv. Red.: Bertil Nilsson. Uppsala. (Projektet Sveriges kristnande. Publikationer 5.) S. 45–83.
- Ög + nummer = indskrift i ÖgR.
- Öl + nummer = indskrift i ÖIR.
- Åhlén, Marit, 1997: Runristaren Öpir. En monografi. Uppsala. (Runrön 12.)

Summary

On the names **kuprlaug** and **su...-u** in U 253 from Fresta Church

By Michael Lerche Nielsen

The Uppland rune stone U 253 from Fresta Church, north of Stockholm, is the work of an anonymous, less skilled rune carver. Most probably, the same carver was also responsible for at least two other runic memorials in the vicinity, U 277 and U 294. The name of the female sponsor of U 253, inscribed as **kuprlaug**, *Guðlaug*, shows a unique spelling which is also to be found on U 294: **kuprlauk**, this time denoting another woman. It is argued that both spellings represent spontaneous or individual *r*-epenthesis. Owing to a different phonetic context, the same explanation cannot hold for the spelling **piupreipr** of the dithematic female name *Þiūðhæiðr*, Ög 93. Instead, it is suggested that **piupreipr** represents an anticipation or dittography, a well-known type of copying error. A third odd Runic Swedish woman's name, *Undrlaug* f., Sö 280 and 328, is explained as a Christian byname, meaning 'the newly baptised one'. Finally, an etymology is suggested for the male name *Sylfa*, which is the most likely, but hitherto unidentified, name of *Guðlaug*'s deceased spouse in U 253. The etymology proposed for this *n*-stem formation is that it represents either a Hoffmann suffix, 'he who is charged with anointment', or an individualising suffix formation, 'the greasy, smelly one'.

Lundén, Lundin, Lundell

Om tre svenska efternamnstyper

Av *Märit Frändén*

Namn och bygd 108 (2020), 115–156.

Märit Frändén, Institute for Language and Folklore, Uppsala: *Lundén, Lundin, Lundell*: Three Swedish surname types.

Abstract

Bidén, Sortin and *Prunell* are not Swedish surnames, but judging from their structure one could imagine that they were. They closely match the pattern of three common Swedish surname types, represented by names such as *Lundén, Lundin* and *Lundell*. Surnames of this kind are not among the most common in Sweden, but the endings in question occur in a large number of different names. As the opening examples perhaps show, to many Swedish speakers words containing them are strongly suggestive of surnames. This article explores Swedish surnames ending in *-én, -in* and *-ell*, above all to see whether there are any differences in their geographical distribution in modern-day Sweden. Each ending is studied individually, for each of the 21 counties in the country, and the geographical distribution of some of the individual names is also touched on.

Keywords: onomastics, surnames, personal names, name geography, Sweden.

1. Bakgrund

1.1. Efternamnstypernas uppkomst

Bidén, Sortin och *Prunell* är inte exempel på svenska efternamn. Men av strukturen att döma skulle man faktiskt spontant kunna tro det. De passar nämligen fint in i mönstret för tre vanliga svenska efternamnstyper, namn som *Lundén, Lundin* och *Lundell*. Efternamn av det slaget är inte bland landets vanligaste, men ändelserna förekommer i ett stort antal skilda namn. Som de inledande exemplen kanske kan visa, har de i många svenska öron en stark efternamnsklang. I den här artikeln vill jag undersöka svenska efternamn på *-én, -in* och *-ell*, framför allt för att se om det finns skillnader i hur de fördelar sig geografiskt över det nutida Sverige. Jag kommer att undersöka varje ändelse för sig, för vart och ett av landets 21 län, och jag kommer också att titta på den geografiska fördelningen för några av de enskilda namnen.

Efternamn på *-én*, *-in* och *-ell* uppges ofta ha uppkommit ur svenska latiniserade efternamn på *-(i)us*, där de latinska ändelserna under 1700-talet utelämnades. Ivar Modéer (1964 s. 125) skriver:

Orsakerna kan ha varit dels att latinet började anses representera en föråldrad, pedantisk lärdom, dels att man genom att bortlämna *-us* fick namn med betonad slutstavelse och därför fransk klang – det franska var ju på modet. [---] Så uppkom namnelementen *-án*, *-ell*, *-én*, *-ér*, *-in*, *-lin* (Agrell, Forsén, Wallin, Norlin), som är så allmänna i nutida svenskt namnskick.

Även Eva Brylla (2002 s. 69) uppger att efternamn av typerna *Dalin* och *Franzén* har sin bakgrund i tidigare namn på *-ius* och *-us*, där ändelserna ströks under 1700-talet »för att ge en fransk touche åt namnen». Roland Otterbjörk (1979 s. 26) använder termen »avlatiniserade» för namn som *Dalin* < *Dalinus*, *Franzén* < *Franzenius* och *Odel* < *Odelius*. För den sistnämnda typen uppger han att man »på franskt vis stavade med bara ett l». Med undantag för det välkända *Nobel* är dock stavningar med ett *l* numera ovanliga – exempelvis har efternamnet *Odel* 5 bärare i dagens Sverige, men *Odell* 393.¹

Gudrun Utterström (1995 s. 56) skriver att prästerskapet tog namn med utgångspunkt i svenska ortnamn, översatta eller anpassade till klassiska språk, och tillägger: »Suffixet *-us* ströks ofta, när namnen ärvdes av personer med andra yrken. *Collinus* blev på så sätt *Collin*, *Fernelius* *Fernell*.» Här uppges alltså avkortandet av namnen ha en koppling till bärarens yrke snarare än följa ett franskt stilideal.

I läromedlet *Namn och namnforskning* (2013 s. 121) skriver Lennart Ryman:

Ännu en bildningstyp har sin bakgrund i lärda namn, nämligen namn som slutar på betonade slutstavelser som *-in* och *-ér*. Typen har uppkommit genom att namn på *-us* har kortats av (*Kolmodin* av *Kolmodinus*, *Agrell* av *Agrelus*); snart kunde avkortade former nybildas utan något latiniserat förstadium. Namn av denna typ brukar anses vara ett resultat av en strävan efter fransk klang, men detta är ifrågasatt. De förbinds mest med 1700-talet men kunde bildas redan under 1600-talet.

Om namnbildningen skriver han i ett annat sammanhang (Ryman 2002 s. 97 f.):

Avkortningen av de lärda namnen måste böttna i att latinkulturen tappade mark. Att franska mönster i samma takt ersatte de latinska är däremot inte givet. [---] För att avkortningen var en spontan, inhemska utveckling talar att de lärda namnen genom den fick en lätthanterligare stavelsestruktur, som ansluter till det tvåstaviga mönstret hos svenska borgerliga släktnamn.

¹ Om dubbeltecknat finalt *l* skriver Esaias Tegnér (1882 s. 112): »Skälet, hvarför ändelsen *-el* blifvit *-ell* och så gått en annan väg än *-én*, ligger i det franska uttalet af ord som *appel*, *caramel*, *carrousel*, hvilka vi ock försvenska med *-ell*.»

Tyskt inflytande kan också ha spelat in, påpekar han, och franskt inflytande kan ha förmedlats via Tyskland, men att utvecklingen sammanfaller i tid med ett växande franskt inflytande i Sverige talar ändå för att franskan har haft betydelse (a.st.).

Otterbjörk (1964 s. 93) skriver att det vid bildandet av yngre familjenamn ofta finns en koppling till ortnamn, och fortsätter: »Man har därvid nyttjat de vanliga och för svenskan karaktäristiska naturbetecknande efterlederna (-berg, -dal, -fors, -gren osv.) eller också de till buds stående ändelserna (-ander, -ell, -én, -ér, -in, -ius m. fl.)» Här omnämns alltså *-én*, *-in* och *-ell* helt sonika som »till buds stående ändelser» vid efternamnsbildning. Även Lennart Hagåsen (2000 s. 91) framhåller att efternamnen på *-én*, *-in* och *-ell* har kunnat bildas till namnet på en namnbärares hemsöcken, hemby eller hemgård, precis som ofta är fallet med tvåledade efternamn. Till ett ortnamn som *Sund* eller *Sundby* kan alltså bildas inte bara efternamn som *Sundkvist* eller *Sundström*, utan också t.ex. *Sundén*, *Sundin* och *Sundell*. Esaias Tegnér (1882 s. 113) tar upp möjligheten att bilda efternamn även ur ett tidigare (primärt eller sekundärt) patronymikon: »Ingenting är i våra dagar vanligare, än att en *Andersson* ändrar sitt namn till *André*, *Andrell*, *Andersén*, *Andersin*.»

Vid sidan om andra uppkomstsätt har alltså namntyperna med tiden blivit mönsterbildande, så att efternamn på *-én*, *-in* och *-ell* har kunnat bildas som sådana, utan att ha utgångspunkt i tidigare *-us*-efternamn. Det som slutar på *-én*, *-in* eller *-ell* har helt enkelt fått efternamnsklang. Ett tydligt tecken på detta är att efternamn på *-én*, *-in* och *-ell* förekommer i flera av de namnförslagsböcker som tidigare gavs ut som hjälp för dem som önskade anta ett nybildat efternamn (Svensk namnbok 1921, Svensk namnbok 1954, Svensk namnbok 1964). I Svensk namnbok 1954 (s. 25) framhålls att »ändelserna *ell*, *en* (*én* eller *een*), *ér* och *in* i princip [böra] kunna få brukas» i nybildade efternamn, men att det »på grund av deras höga frekvens i namnförrådet är svårt att konstruera ett större antal nya namn av denna typ». I de statistiska beräkningar som utfördes i samband med utarbetandet av namnboken konstateras att ändelserna *-ell* och *-in* då förekom i 3 400 olika efternamn. Ändelserna *-en* och *-er* förekom i 5 176 namn, men i flertalet av dessa uppges ändelsen vara obetonad (skillnad mellan betonad och obetonad ändelse kunde inte göras i undersökningen) (Svensk namnbok 1954 s. 35). Redan 1954 fanns det alltså ett stort antal efternamn med dessa ändelser, även om de enskilda namnen sällan var högfrekventa.

Även vid namntilldelning för indelta soldater har suffixen *-én*, *-in* och *-ell* använts. I Sten Kreügers Om soldatnamn (1957) finns exempel både på att soldatnamn på *-én*, *-in* och *-ell* bildats till rotens namn och på att samband med rotens namn saknas. Några exempel som kan härledas till rotens eller rusthålllets namn är *Björsell* till *Björstorp* (Skaraborgs regemente, Södra Vadsbo kompani, 1878), *Lundin* till *Lundby* (Lifregementets grenadierkår, Söderman-

lands kompani, 1878) samt *Tufvén* och *Tufverin* till *Tufve* (Lifregementets grenadierkår, Södermanlands kompani, 1746/1760 respektive 1878) (a.a. s. 37, 29). Dyligt samband saknas dock för de flesta namn på *-én*, *-in* eller *-ell*, så t.ex. i namnen *Norén* (rotens namn *Lunnagård*, Kronobergs regemente, Kinnevalds kompani, 1886), *Lorin* (rotens namn *Frebo*, Uplands Regemente, Lifkompaniet, 1744) och *Lindell* (rusthålllets namn *Svarttorp*, Smålands Grenadierbataljon, Jönköpings kompani, 1883) (a.a. s. 38, 35, 32). I de exempel som listas i Kreügers bilagor finns totalt 16 namn på *-in*, 8 på *-ell* och 3 på *-én*. Bland dessa exempel kan man notera att namnen på *-ell* har sydlig utbredning: två i Skåne, tre i Kronoberg, ett i Småland och två i Skaraborg. De tre *-én*-namnen återfinns i Södermanland, Östergötland och Kronoberg, medan namnen på *-in* är geografiskt utspridda.

I tillägg till inhemska namnbildningar finns förstås också invandrade efternamn, inte minst vallonnamn. Erik Appelgren tar i sin förteckning över vallonnamn upp bl.a. *Bovin*, *Morin*, *Martinell* och *Dandenell* (Appelgren 1968 s. 82, 199, 190, 112). I vissa fall kan likalydande namnformer ha olika upphov. Appelgren (s. 103) tar upp *Collin* (*Colin/Colet*, i Sverige sedan 1624) som ett vallonskt efternamn, bildat ur *Nicolas*. Lennart Ryman (2002 s. 97) återger emellertid en uppgift från Fritz Askeberg om en småländsk student i Uppsala som 1659 bär den avkortade efternamnsformen *Colliin*, av *Collinus*. Olika vägar kan alltså ibland leda fram till samma namnform.

Sammanfattningsvis kan man kanske säga att efternamnen på *-én*, *-in* och *-ell*, som namngrupper betraktade, har uppkommit dels genom avkortning av tidigare efternamn på *-(i)us*, dels (men i mindre mån) genom invandring. Enskilda namn på *-én*, *-in* och *-ell* kan ha uppstått på dessa sätt men också genom nybildning. Dessa nybildningar kan vara kopplade till namnet på t.ex. en gård eller en ort, vara givna som soldatnamn (i vissa fall med koppling till ett ortnamn), ha tagits ur en namnförslagsbok eller ha bildats fritt.

1.2. Efternamnstypernas utbredning

Huvudfrågan för denna undersökning, den geografiska spridningen av efternamnen, har berörts kort i ett par andra sammanhang. I Roland Otterbjörks artikel Personnamn i muntlig tradition från 1964 nämner han att det »i mellersta Norrland förekommer talrika namn som slutar på *-in*: Lundin, Nordin, Sjödin» (s. 92.). En mindre studie av geografisk utbredning av efternamn på *-én*, *-in* och *-ell* har gjorts av Kajsa Björk (2001). Hon har valt tio namn ur varje kategori och med hjälp av telefonkatalogen undersökt hur dessa fördelar sig geografiskt. Hon fastslår att vissa av dessa namn, t.ex. *Forsell*, *Rydén* och *Selin* är »ortnamnsbundna», dvs. »vanliga i de områden där ortnamnen kan relateras till förlederna i dessa namn». Dessa namn, menar hon, har förmodligen ald-

rig haft någon latinsk ändelse, utan bildats direkt med *-én*, *-in* respektive *-ell*. Namnen *Andrén* och *Franzén* uppvisar däremot ingen koppling till ortnamn, utan kan vara ursprungliga lärda namn som bildats till förnamn.² (A.a. s. 14.) Björk konstaterar vidare att sju av de tio undersökta namnen på *-in* är vanligast i Västernorrlands län. Flera av dessa namn kallar hon »svårbestämbara eftersom de varken pekar på frekvent förekomst av ortnamn som relaterar till namnet eller verkar stamma från ett tillnamn» (a.a. s. 13 f.).

Kajsa Björk har också gjort en undersökning (2002) där hon jämfört utbredningen av tio efternamn på *-én*, *-in* och *-ell* med motsvarande efternamn på *-enius*, *-inius* och *-elius*, för att se om det finns något geografiskt samband. Hon konstaterar att t.ex. *Wallenius* och *Wallén* båda är mest frekventa i Västmanlands och Uppsala län, vilket kan tyda på att *Wallén* i många fall har uppstått ur ett äldre *Wallenius*. Andra namn, t.ex. de tidigare nämnda *Rydén* och *Forsell*, har troligare bildats direkt till ett ortnamn, eftersom deras huvudsakliga utbredningsområden (för *Rydén* Kalmar, Kronobergs, Jönköpings och Västra Götalands län, för *Forsell* Västerbottens län) uppvisar många ortnamn med namnlederna *ryd* och *fors*. Däremot sammanfaller inte utbredningen av *Rydén* och *Forsell* med utbredningen av *Rydenius* och *Forselius*. (Björk 2002 s. 12 ff., 15 f.)

Lennart Hagåsen (2000 s. 97) har undersökt namn på *-én*, *-in* och *-ell* (samt på *-ander*, *-inder*, *-elius*, *-enius* och *-ér*) i Sverige 1920 och 1970. Han uppger att antalet efternamn på *-in* under denna tid har blivit 81,4 % fler, att efternamnen på *-én* har blivit 128,4 % fler (dvs. mer än fördubblats) samt att efternamnen på *-ell* har blivit 201,9 % fler (dvs. tredubblats). Observera att detta alltså gäller antalet skilda namn, inte antalet bärare.³

2. Material och metod

2.1. Material: utgångspunkt

Utgångspunkten för mina undersökningar är en databas vid Institutet för språk och folkminnen innehållande efternamn med minst 11 bärare, dels länsvis, dels i riket som helhet. Uppgifterna kommer från SCB och gäller folkbokförda i Sverige den 31 december 2013. Varje stavning betraktas som ett enskilt namn. Databasen omfattar 76 737 namn för riket som helhet samt i snitt nästan

² Redan Tegnér (1882 s. 112) konstaterar att *Franzén/Franzelius* »otvifvelaktigt är [...] bildadt af stamfaderns dopnamn, som kan antagas hafva varit *Frans*».

³ Huvudsyftet med Hagåsens arbete är att undersöka fonotaktiska restriktioner vid bildningen av efternamnen, dvs. vilka språkljud som förekommer, eller inte förekommer, före de betonade suffixen. Hans uppgifter om detta tas dock inte upp här.

5 000 namn för vart och ett av landets 21 län. I tabell 1 presenteras statistiska värden för databasen.

Eftersom databasen bara innehåller namn som bärs av minst 11 personer, omfattar den förstås inte hela befolkningen. Kolumn fyra i tabell 1 visar hur många människor som ingår för varje län, och kolumn fem hur stor del av länens befolkning dessa utgör. De som inte ingår är alltså de som bär efternamn med högst 10 bärare i landet, och som tabellen visar är detta en relativt stor grupp: 15 % i landet som helhet, runt 25 % i många län, och hela 30 % i Uppsala, Södermanlands och Västmanlands län.

Det genomsnittliga antalet bärare per namn, som anges i tabellens sjätte kolumn, ger en vink om hur namnspridningen i länen ser ut: Ett högt värde innebär högre koncentration kring färre men vanligare efternamn, medan ett lågt värde visar att namnbärarna fördelas på flera olika namn. I tabellens sista kolumn anges antalet bärare av länets vanligaste namn, och inom parentes anges hur stor andel av länets befolkning som bär detta. I samtliga län är det vanligaste efternamnet ett *-son*-namn, med frekvensvärden mellan 1,32 % (*Andersson* i Stockholms län) och 4,90 % (*Johansson* i Kalmar län).

Tabell 1. Uppgifter om databasen som helhet.

Län	Folk- mängd totalt (31 dec 2013)	Antal namn	Antal bärare av dessa namn	Andel av länets befolk- ning	Genom- snittligt antal bärare / namn	Antal bärare av vanligaste namnet (andel av länets befolkning)
Stockholms län	2 163 042	24 442	1 581 962	73,1 %	65	28 548 (1,3 %)
Uppsala län	345 481	3 962	239 241	69,2 %	60	9 310 (2,7 %)
Söderman- lands län	277 569	3 334	193 349	69,7 %	58	9 322 (3,6 %)
Östergöt- lands län	437 848	4 939	328 481	75,0 %	67	15 869 (3,6 %)
Jönköpings län	341 235	4 077	258 215	75,7 %	63	13 622 (4,0 %)
Kronobergs län	187 156	2 017	132 934	71,0 %	66	8 858 (4,7 %)
Kalmar län	233 874	2 491	177 841	76,0 %	71	11 469 (4,9 %)
Gotlands län	57 161	784	41 070	71,8 %	52	1 697 (3,0 %)
Blekinge län	152 757	1 612	112 642	73,7 %	70	5 968 (3,9 %)

Län	Folk- mängd totalt (31 dec 2013)	Antal namn	Antal bärare av dessa namn	Andel av länets befolk- ning	Genom- snittligt antal bärare / namn	Antal bärare av vanligaste namnet (andel av länets befolkning)
Skåne län	1 274 069	12 261	980 606	77,0 %	80	49 764 (3,9 %)
Hallands län	306 840	3 232	223 290	72,8 %	69	14 734 (4,8 %)
Västra Götalands län	1 615 084	15 990	1 278 125	79,1 %	80	60 500 (3,7 %)
Värmlands län	273 815	2 995	212 678	77,7 %	71	9 282 (3,4 %)
Örebro län	285 395	3 567	210 032	73,6 %	59	8 785 (3,1 %)
Västman- lands län	259 054	3 285	180 007	69,5 %	55	7 045 (2,7 %)
Dalarnas län	277 349	3 448	216 469	78,0 %	63	8 297 (3,0 %)
Gävleborgs län	277 970	3 007	219 353	78,9 %	73	7 379 (2,7 %)
Västernorr- lands län	242 156	2 346	196 986	81,3 %	84	5 265 (2,2 %)
Jämtlands län	126 461	1 622	96 647	76,4 %	60	3 696 (2,9 %)
Västerbot- tens län	261 112	2 196	214 218	82,0 %	98	7 341 (2,8 %)
Norrbottns län	249 436	2 552	207 752	83,3 %	81	9 752 (3,9 %)
Riket	9 644 864	76 737	8 242 041	85,5 %	107	247 551 (2,6 %)

Jämför man de tre mest folkrika länen, Stockholms, Västra Götalands och Skåne län, finner man att Stockholms län har i snitt 65 bärare per namn, medan Västra Götalands och Skåne län har 80. Det vanligaste efternamnet i Stockholms län bärs av 28 548 personer. Givet att Stockholms län har störst folkmängd kunde man förvänta sig att det vanligaste namnet där skulle ha fler bärare än det vanligaste namnet i något annat län, men så är faktiskt inte fallet. Det namn som har det högsta antalet bärare i något län finns i stället i Västra Götalands län, där *Johansson* bärs av runt 60 000 personer. På andra plats finns toppnamnet i Skåne län, där *Nilsson* har knappt 50 000 bärare. I Västra Götalands län har de två översta namnen tillsammans över 100 000 bärare, i Skåne län krävs tre namn för att komma upp i samma antal bärare, och i Stockholms län fem namn.

För namnspridningen i mindre folkrika län sticker Västerbottens län ut med i snitt 98 bärare per namn, dvs. en mycket låg namnspridning. Jämför man databasens uppgifter för Västerbottens län med Västmanlands län, som har ungefär lika stor folkmängd, ser man att de 13 vanligaste efternamnen i Västerbottens län bärs av 50 000 personer, medan man för Västmanlands län måste summera 20 namn innan man kommer upp i samma antal bärare. För att få ihop 100 000 namnbärare behöver man för Västerbottens län summera 66 efternamn, medan det för Västmanlands län krävs hela 237 namn. I Västerbottens län finns alltså en koncentration kring relativt vanliga efternamn, medan efternamnen i Västmanlands län är mer diversifierade. När det gäller andelen som bär det allra vanligaste efternamnet är länen dock ganska likvärdiga: *Andersson* bärs av 2,7 % i Västmanlands län, och *Johansson* av 2,8 % i Västerbottens län.

2.2. Material: avgränsning

Att databasen är så pass omfattande är förstås mycket bra när man vill göra sökningar på specifika namn. Om man däremot vill föra samman namn i grupper för att kunna undersöka namn av en viss typ, kräver det stora resurser att gå igenom och tagga de drygt 100 000 löpnamn som ingår. Därför är det rimligt att i sådana undersökningar göra någon typ av avgränsning av grundmaterialet.

Avgränsningen försvåras av att Sveriges län har stora befolkningskillnader. Stockholms län har över 2 miljoner invånare, Västra Götalands län drygt halvannan miljon och Skåne län dryga miljonen. I andra änden av skalan finns Gotlands län med mindre än 60 000 invånare, Jämtlands län med runt 125 000 och Blekinge län med 150 000. Dessa skillnader gör att ett urval av typen »de X mest frekventa namnen i varje län» ger en skev representation, eftersom X utgör en mycket större andel av ett litet län än av ett stort. I stället har jag gjort ett urval bestående av de efternamn som bärs av de översta 50 procenten av varje läns befolkning (med namnen i fallande frekvensordning). Det gjorda urvalet innehåller sammanlagt 7 557 löpnamn, varav förstås många förekommer flera gånger, eftersom de används i flera län. Efter bortrensning av upprepade namn återstår 2 966 unika namn i materialet. Dessa bärs av sammanlagt 4 823 598 personer, dvs. 50,01 % av landets befolkning den 31 december 2013. I tabell 2 presenteras statistiska uppgifter för detta urval.

Att det genomsnittliga antalet bärare per namn i 50 %-urvalet är väsentligt högre än i databasen som helhet beror förstås på att urvalet omfattar just de vanligaste namnen. Mönstren är sig dock lika: Snittantalet bärare per namn är högt dels i Västra Götalands och Skåne län, dels i Västernorrlands, Västerbottens och Norrbottens län, men lågt i centrala Svealand samt på Gotland.

Tabell 2. Uppgifter om det gjorda urvalet, omfattande 50 % av varje läns befolkning.

Län	Antal namn	Sammanlagt antal bärare av dessa	Andel av länets befolkning	Genomsnittligt antal bärare/namn	Antal bärare av ovanligaste namnet
Stockholms län	2 736	1 081 529	50,00 %	395	80
Uppsala län	718	172 750	50,00 %	241	53
Södermanlands län	589	138 822	50,01 %	236	49
Östergötlands län	527	218 971	50,01 %	416	89
Jönköpings län	433	170 664	50,01 %	394	88
Kronobergs län	275	93 639	50,03 %	341	70
Kalmar län	204	116 948	50,00 %	573	116
Gotlands län	190	28 610	50,06 %	151	47
Blekinge län	156	76 433	50,04 %	490	97
Skåne län	605	637 186	50,01 %	1 053	194
Hallands län	320	153 453	50,01 %	480	86
Västra Götalands län	679	807 610	50,00 %	1 189	225
Värmlands län	252	136 997	50,03 %	544	117
Örebro län	506	142 715	50,01 %	282	62
Västmanlands län	678	129 560	50,05 %	342	44
Dalarnas län	379	138 760	50,03 %	366	90
Gävleborgs län	287	139 111	50,05 %	485	127
Västernorrlands län	190	121 084	50,00 %	637	180
Jämtlands län	235	63 250	50,02 %	269	66
Västerbottens län	142	130 687	50,05 %	920	282
Norrbottnens län	192	124 819	50,04 %	650	189

Kolumnen längst till höger i tabell 2 anger antalet bärare av det ovanligaste namnet, dvs. det sista som ingår i urvalet. Hur långt ner i antal bärare man kommer för olika län är en samverkan av befolkningens mängd och namnspridning. I län med liten befolkning kommer man normalt ner till låga antal, t.ex. 47 bärare för det ovanligaste namnet på Gotland eller 66 för det ovanligaste i Jämtlands län. Men i Blekinge län, som bara har något större befolkning än

Jämtlands län, men väsentligt lägre namnspridning, har det ovanligaste namnet i urvalet 97 bärare. I Stockholms län, där namnspridningen är stor, har det ovanligaste namnet 80 bärare trots den stora befolkningens mängden, men i Västra Götalands län, där befolkningen är stor och namnspridningen liten, kommer man inte längre ner än till namn som bärs av 225 personer. Återigen kan vi ställa Västerbottens och Västmanlands län mot varandra: Befolkningarna är jämförbara, men Västerbottens låga och Västmanlands höga namnspridning ger 44 bärare för det ovanligaste namnet i Västmanlands län, men 282 bärare för det ovanligaste i Västerbottens.

Även ett urval om 50 % av namnbärarna i varje län blir alltså i så måtto snett. Man bör ha i åtanke att namn och namntyper med relativt få bärare har svårare att få genomslag i län där namnspridningen är låg, eftersom 50 %-urvalet där till stor del fylls upp av de mer högfrekventa efternamnen. I databasen som helhet är det i stället bättre representation för län med låg namnspridning, eftersom en större del av befolkningen kommer med i avgränsningen till namn med ett visst antal bärare. Databasen som helhet innehåller efternamn för över 80 % av befolkningen i Västernorrlands, Västerbottens och Norrbottens län – men bara knappt 70 % i Uppsala, Södermanlands och Västmanlands län. Att ge en god bild av namntyper där de enskilda namnen är mycket lågfrekventa är därmed svårt, även om man skulle ta sig tid att tagga namnen i databasen som helhet.

2.3. Namnavgränsningar

Efternamnen på *-én*, *-in* och *-ell* är relativt lätta att avgränsa, men vissa avvägningar har ändå behövt göras. (Generellt kan påpekas att majoriteten av de namn som tas upp i detta avsnitt är lågfrekventa, och därför inte påverkar materialet i någon större utsträckning.) Som utgångspunkt har jag sökt ut de efternamn i 50 %-urvalet som slutar på antingen *-én*, *-in* eller *-ell*. Namnen är i huvudsakligen tvåstaviga, men jag har inkluderat trestaviga namn på *-in* av typen *Hagelin* och *Sandelin*.

Efternamnen på *-én*, *-in* och *-ell* kan ha olika grad av sammanfall med appellativer eller med andra namn. Principiellt sett kan de sägas vara av fyra slag:

1. Efternamn som består av en appellatividentisk bas och en ändelse, t.ex. *Lund-in*.
2. Efternamn som består av en icke-appellatividentisk bas och en ändelse, t.ex. *Amr-én*.⁴
3. Efternamn som i sin helhet sammanfaller med ett appellativ, t.ex. *Rubin*.
4. Efternamn som i sin helhet sammanfaller med ett annat slags namn, t.ex. *Valentin* (förnamn) eller *Berlin* (ortnamn).

⁴ Där basen förstås kan ha sin upprinnelse i ett appellativ.

Jag har velat undersöka svenskspråkiga namn där *-én*, *-in* och *-ell* fungerar som namnbildningssuffix. Punkterna 1 och 2 ovan ingår därmed utan vidare. Vad gäller den tredje typen, namn som sammanfaller med ett appellativ, är det svårt att veta om namnet har bildats som ett simplexnamn eller med en bas och ett suffix som tillsammans har sammanfallit med ett appellativ. I många fall kan det förstås också samverka: om ett visst appellativ till formen passar in i en befintlig efternamnsgrupp, kan man tänka sig att man blir mer benägen att ta det i bruk som efternamn. I fråga om punkt 3 har jag valt att följa principen att om ett efternamn sammanfaller med ett appellativ som ingår i en semantisk grupp av svenskspråkiga efternamn, så har jag bedömt den semantiska gruppen som överordnad formen, och antagit att efternamnet har bildats utifrån semantik snarare än form. Konkret innebär detta att ett namn som *Hermelin*, som kan föras till en semantisk grupp av efternamn som sammanfaller med djurbeteckningar, t.ex. *Lejon* och *Mård*, placeras utanför denna undersökning. *Morell* kan dock inte på samma sätt föras till en semantisk grupp av efternamn som sammanfaller med bärbeteckningar. Med undantag för *Fläder* (som väl snarare bör uppfattas som växten fläder än bäret fläderbär), hittar jag endast efternamnet *Odon* med en ensam bärare (SCB:s namnsök, Skatteverkets namnsök). I den mån bärbeteckningar används som personnamn tycks det röra sig om förnamn.⁵ *Morell* ingår därför i mina undersökningar.

Inte heller *Rubin* kan föras till en tydlig semantisk grupp. Esaias Tegnér (1882 s. 129) skriver att »*Rubin* är ett namn genom sin form, ej genom sin betydelse, det ansluter sig till *Rudin* och öfriga namn på *in*.» Detta talar för att inkludera *Rubin* i mina undersökningar. Kreüger (1957 s. 10) tar emellertid upp just *Rubin* som ett exempel på hur soldater som står vid sidan av varandra i rullan kunnat få namn med inbördes samband, nämligen *Rubin* och *Turkos*. I enlighet med detta klassificerar jag, trots allt, efternamnet *Rubin* som bildat till ädelstenen rubin, varför namnet utelämnas från mina undersökningar, trots att den semantiska gruppen ju är tämligen vag.⁶

För punkt 4, efternamn som sammanfaller med andra slags namn, följer jag ett parallellt resonemang. *Valentin*, som kan föras till en grupp av efternamn som sammanfaller med förnamn, ingår inte. Ett efternamn *Berlin*, som sam-

⁵ Exempelvis bärs *Nypon* av fyra kvinnor, *Smultron* av 33 kvinnor och *Lingon* av åtta kvinnor och två män. *Hjortron* bärs som förnamn av fyra personer, men förekommer inte som efternamn, vilket visar att kylskåpsingenjören Hjalmar Hjortron i Åke Holmbergs bok Ture Sventon i öknen är en fiktiv karaktär. (Däremot förekommer *Hjalmar* även som efternamn, så det är alltså teoretiskt möjligt att träffa på en kylskåpsingenjör som heter *Hjortron Hjalmar*.)

⁶ Efternamnet *Rubin* har idag nästan 750 svenska bärare. *Diamant* bärs som efternamn av 90 personer i Sverige och *Safir/Zafir/Saphir* av sammanlagt 21 (i flera fall av dessa kan tänka sig att namnet inte är bildat som svenskspråkigt efternamn). **Smaragd*, **Topas* och **Turkos*, exempelvis, förekommer inte som svenska efternamn.

manfallande med ortnamnet *Berlin*, skulle enligt samma princip inte heller ingå. Efternamnet *Berlin* kan dock ha uppstått på flera sätt – inte minst som en variant av *Berglin*. Jag har därför valt att låta *Berlin* ingå i mina undersökningar.

Stavning av både namn och appellativer har i äldre tid uppvisat större variation. Av detta skäl har jag fört efternamnet *Syrén* till en semantisk grupp av efternamn som sammanfaller med växtbeteckningar, t.ex. *Hassel* och *Björk*, trots att benämningen på busken *syren* stavas utan accent. Efternamnet *Sirén* skulle, skrivet utan accent, sammanfalla med appellativerna *siren* 'ljud för att påkalla uppmärksamhet' samt *siren* 'gestalt i grekisk mytologi'. Båda betydelseerna uppfattar jag som mindre sannolika som utgångspunkt för efternamnsbildning, och inkluderar därför *Sirén* som ett *-én*-efternamn.

Efternamnet *Apell* kan analyseras på olika vis. Det har använts som soldatnamn och skulle kunna vara en stavningsvariant av ordet *appell* 'lystrings-signal'. Kreüger (1957 s. 13) nämner detta som en möjlighet, men sorterar det själv under växtnamn, på samma sätt som namnet *Apel*. Men han tar också upp ett fall där *Apell* i rullorna följs av *Apel* (s. 23), vilket bör betyda att de båda namnen hade olika uttal. Man kan tänka sig att namnet är bildat antingen till *apel* (som då bildar en semantisk grupp tillsammans med efternamn som *Gran* och *Ek*) eller till *appell* (militärt begrepp, jfr efternamn som *Lans* och *Klinga*). Oavsett vilket så hamnar det utanför mina undersökningar.

Utän att ta hänsyn till betydelse har jag också uteslutit namn som generellt kan uppfattas ha en icke-svenskspråkig bildning, t.ex. *Sahin* och *Amin*. Detta är naturligtvis en flytande gräns – som nämnt i avsnitt 1.1 har även namninvandring bidragit till förekomsten av efternamn på *-én*, *-in* och *-ell*. Jag har valt att inkludera namn som kan uppfattas som generellt naturaliserade, eftersom namn som har varit i bruk i landet länge, och uppfattas som svenska, bidrar till uppfattningen om hur namn låter och därigenom också till vilken typ av namn man nybildar.

Som möjliga stavningsvarianter för suffixen *-én*, *-in* och *-ell* har Lennart Hagåsen (2004 s. 60) inkluderat *-een*, *-éen*, *-ehn* och *-éhn*, *-aell*, *-éll*, *-äll* och *-æll* samt *-ien*, *-ihn* och *-ijn*, men skriver att »tillskottet till materialet genom denna utvidgning till ortografiska suffixvarianter visade sig vara synnerligen marginellt». Namn med dessa stavningar av suffixen förekommer inte alls i mitt materialurval.

Namn som *Löfven*, som har slutledsbetoning utan att detta markeras i skrift, ingår inte eftersom de inte har varit möjliga att avgränsa. Samma sak gäller namn som *Nobel*, med slutledsbetoning men enkeltecknat *l* (sökningar på stavningarna *Sundel*, *Sandel* och *Forsel* visar emellertid att dessa är ytterst lågfrekventa). Dubbla efternamn, med eller utan bindestreck, där namn på *-én*, *-in* eller *-ell* utgör den ena delen förekommer inte heller i materialurvalet. De namn på *-én*, *-in* och *-ell* som ingår i 50 %-urvalet presenteras i tabell 3.

Tabell 3. De efternamn på *-én*, *-in* och *-ell* som förekommer i 50 %-urvalet.

Namntyp	Förekommande efternamn i 50 %-urvalet	Antal
<i>-én</i> -namn	<i>Ahlén Ahlsén Aldén Almén Alsén Amrén Andén Andrén Axén Björkén Bodén Borén Brodén Carlén Dahlén Dalén Edén Fahlén Flodén Florén Forsén Forssén Fransén Franzén Fredén Fridén Halén Halldén Hallén Hamrén Hansén Hedén Helén Hildén Holmén Hultén Hydén Hylén Hållén Kalén Karlén Klasén Källén Landén Larsén Laurén Lavén Levén Lidén Lindén Litzén Lodén Lovén Lundén Lydén Malmén Modén Morén Myrén Nerén Nihlén Nordén Norén Norlén Nylén Nyrén Nässén Odén Ohlén Ohlsén Olsén Petrén Ritzén Rosén Rydén Sahlén Salén Sandén Sellén Sidén Silén Sillén Sirén Sjödén Sundén Sylvén Taxén Thalén Thorén Thorsén Torén Uddén Wahlén Walldén Vallén Wal- lén Wesslén Vidén Widén Wilén Willén Wirén Wisén Åhlén Öhlén</i>	106
tvåstaviga <i>-in</i> - namn	<i>Ahlin Alin Belin Berglin Berlin Björlin Bodin Bohlin Bolin Borglin Borin Brandin Brodin Brolin Brundin Bäcklin Collin Dahlin Dalin Delin Edin Elvin Flo- din Florin Forslin Fredin Frödin Gelin Gerdin Gra- din Grandin Göthlin Halldin Hallin Hamrin Hedin Helin Helmin Hemlin Herlin Herrlin Heurlin Hultin Juhlin Julin Kallin Kjellin Kumlin Landin Laurin Ledin Lodin Lundin Ländin Marin Medin Melin Mellin Modin Mohlin Molin Morin Myrin Nordin Norin Norlin Nylin Ohlin Olin Paulin Rhodin Rodin Rohdin Rudin Rydin Rödin Sahlin Sandin Sche- din Schelin Sedin Sehlin Selin Sellin Sjödin Sjölin Skarin Sköldin Staflin Stattin Sundin Svedin Sverin Theelin Thorin Thulin Tibblin Uddin Uhlin Wahlin Vallin Wallin Vedin Wedin Welin Wendin Vestin Westin Westlin Westrin Wåhlin Åhlin Öhlin Östlin</i>	114
trestaviga <i>-in</i> - namn	<i>Aspelin Avelin Bendelin Bergelin Gardelin Gavelin Hagelin Kolmodin Littorin Sandelin Siggelin Sun- delin Theorin Werkelin Victorin Wängelin</i>	16
<i>-ell</i> -namn	<i>Annell Arnell Axell Bodell Borell Brunzell Cardell Danell Egnell Enell Fagrell Forsell Forssell Fridell Frisell Fritzell Gardell Hanell Hartzell Hörnell Laurell Leksell Lexell Lignell Lindell Lundell Magnell Martell Morell Nordell Norell Odell Rosell Rydell Sandell Strandell Sundell Thorell Thorsell Thunell Tisell Torell Wicksell Widell Winell Åsell</i>	46

Två- och trestaviga namn i 50 %-urvalet som slutar på *-én*, *-in* eller *-ell*, men som av olika anledningar har ställts utanför de vidare undersökningarna, listas i tabell 4. Några av dessa namn ligger helt uppenbart utanför de undersökta namngrupperna, men eftersom det material jag arbetar med endast är skriftligt, har jag valt att inte utesluta några två- eller trestaviga namn som de facto slutar på *-én*, *-in* eller *-ell* på basis av det jag själv vet, eller tror mig veta, om hur namnet uttalas.

Tabell 4. Två- eller trestaviga namn på *-én*, *-in* eller *-ell* som inte ingår i undersökningarna.

Anledning för uteslutning	Namn
Sammanfall med förnamn	<i>Martin Severin Valentin Wallentin</i>
Sammanfall med appellativ	<i>Apell Hermelin Rubin Syrén</i>
Icke-svenskspråkig namnbildning	<i>Amin Aydin Cetin Campbell Gauffin Gültekin Hossain Hussain Hussein Keskin Levin Lewin Sahin Saygin Taskin Yalcin Yassin</i>

2.4. Metod

Undersökningar av grupperna av namn på *-én*, *-in* respektive *-ell* har utförts med de material- och namnavgränsningar som presenterats i avsnitten 2.2–2.3. De förekommande namnen har taggats och därefter har jag beräknat frekvenser för de olika namngrupperna i Sveriges 21 län. Jag har undersökt både frekvenserna för antalet namn i förhållande till det totala antalet namn i urvalet, och antalet bärare i förhållande till befolkningen i urvalet. Dessa värden presenteras i procentform i tabeller och stapeldiagram. De båda metoderna, andel namn eller andel bärare, jämförs i anslutning till varje avsnitt.

För undersökningarna om enskilda efternamn utgår jag från de fem vanligaste efternamnen, alltså en toppnamnsmetod. Den tillämpas på varje kategori dels för riket som helhet, dels för varje län. Jag diskuterar de fem vanligaste namnen i landet, och dessutom ett urval av de namn som är bland de fem vanligaste i något län. Jag använder då också uppgifter om namnens läns- och riksfrekvenser, som har beräknats på databasen som helhet, alltså ner till 11 bärare. Eftersom enskilda namns frekvenser ligger på en lägre nivå än namngruppernas, använder jag enheten promille (‰), dvs. tusendelar. I vissa fall kommenterar jag enskilda namns troliga upphov, men detta är inte undersökningens fokus.

För uppgifter om förekommande namn och namnbruk i anslutning till frågorna om namnavgränsningar har jag använt både SCB:s namnsök och Skatteverkets namnsök. SCB:s namnsök omfattar namn som bärs av minst två personer och uppdateras årligen. Skatteverkets namnsök tar med även namn som har

endast en bärare och uppdateras varje vecka. Å andra sidan anger Skatteverket inte namnbärarnas kön.

3. Resultat

I detta avsnitt presenteras den geografiska utbredningen dels för varje namn-grupp som just grupp, dels för några av de enskilda namn som ingår. Efter-namnen på *-én* avhandlas först, därefter de på *-in* och slutligen de på *-ell*. Efter-som redovisningen baseras på den svenska länsindelningen, finns i fig. 1 en karta över denna.

Fig. 1. Karta över Sveriges länsindelning. Källa: https://www.scb.se/contentassets/1e02934987424259b730c5e9a82f7e74/lan_namn.pdf (hämtat 2020-05-20).

3.1. Gruppen efternamn på -én

3.1.1. Antal efternamn på -én

Tabell 5. Antal namn på -én i 50 %-urvalet (oavsett antal bärare).

Län	Antal olika namn	Antal namn på -én	Andel namn på -én (%)
Uppsala län	718	29	4,0
Västra Götalands län	679	27	4,0
Stockholms län	2 736	99	3,6
Östergötlands län	527	19	3,6
Västmanlands län	678	20	2,9
Hallands län	320	9	2,8
Västernorrlands län	190	5	2,6
Södermanlands län	589	15	2,5
Kalmar län	204	5	2,5
Värmlands län	252	6	2,4
Dalarnas län	379	9	2,4
Skåne län	605	14	2,3
Kronobergs län	275	6	2,2
Jönköpings län	433	9	2,1
Örebro län	506	10	2,0
Blekinge län	156	3	1,9
Jämtlands län	235	4	1,7
Gävleborgs län	287	3	1,0
Gotlands län	190	1	0,5
Norrbottens län	192	1	0,5
Västerbottens län	142	0	0,0

I tabell 5 presenteras antalet efternamn på *-én* i Sveriges län, sorterade i fallande ordning efter andel. De län som har störst andel namn på *-én* är Uppsala, Västra Götalands, Stockholms och Östergötlands län (3,6–4,0 %). De flesta län har mellan 1,7 och 2,9 %. Andelen är 1,0 % i Gävleborgs län och 0,5 % eller lägre i Gotlands, Västerbottens och Norrbottens län. De procentuella andelarna presenteras i form av ett stapeldiagram i fig. 2.

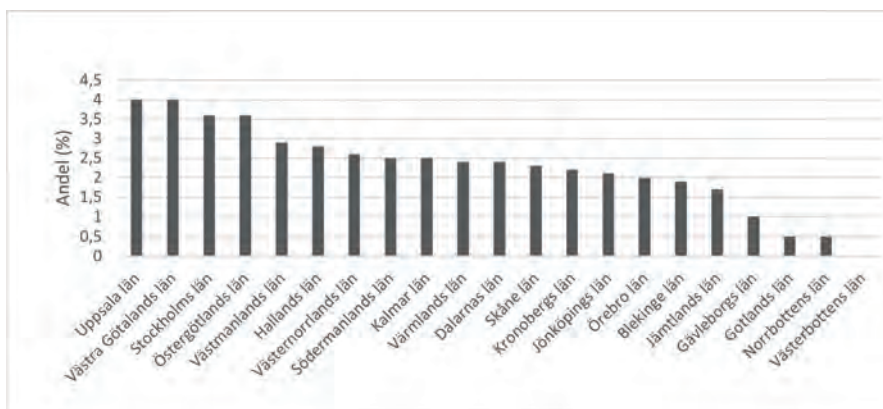

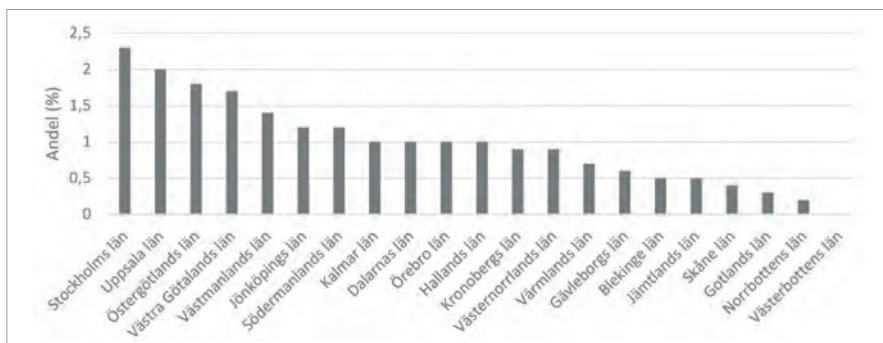
Fig. 2. Andel efternamn på *-én* i materialet, oavsett antal bärare.

3.1.2. Antal bärare av efternamn på *-én*

I tabell 6 presenteras länsvisa förekomster av *-én*-namn räknat i antalet bärare. Samma fyra län, Stockholms, Uppsala, Östergötlands och Västra Götalands län, ligger högst även räknat på detta sätt, med andelar mellan 1,7 och 2,3 %. Västmanlands, Jönköpings, Södermanlands, Kalmar, Dalarnas, Örebro och Hallands län har 1,0–1,4 %, Kronobergs, Västernorrlands, Värmlands och Gävleborgs län mellan 0,6 och 0,9 %, och slutligen Blekinge, Jämtlands, Skåne, Gotlands, Norrbottens och Västerbottens län 0,5 % eller lägre. I fig. 3 presenteras samma värden i diagramform. I fig. 4 visas fördelningen på en karta.

Tabell 6. Antal bärare av efternamn på *-én* i 50 %-urvalet.

Län	Antal personer i urvalet	Antal bärare av namn på <i>-én</i>	Andel namnbärare på <i>-én</i> (%)
Stockholms län	1 081 529	24 514	2,3
Uppsala län	172 750	3 541	2,0
Östergötlands län	218 971	3 865	1,8
Västra Götalands län	807 610	13 550	1,7
Västmanlands län	129 560	1 798	1,4
Jönköpings län	170 664	2 074	1,2
Södermanlands län	138 822	1 612	1,2
Kalmar län	116 948	1 216	1,0
Dalarnas län	138 760	1 405	1,0
Örebro län	142 715	1 430	1,0
Hallands län	153 453	1 470	1,0
Kronobergs län	93 639	860	0,9
Västernorrlands län	121 084	1 045	0,9
Värmlands län	136 997	946	0,7
Gävleborgs län	139 111	792	0,6
Blekinge län	76 433	372	0,5
Jämtlands län	63 250	286	0,5
Skåne län	637 186	2 402	0,4
Gotlands län	28 610	79	0,3
Norrbottnens län	124 819	273	0,2
Västerbottnens län	130 687	0	0,0

Fig. 3. Andel bärare av efternamn på *-én* i materialet.

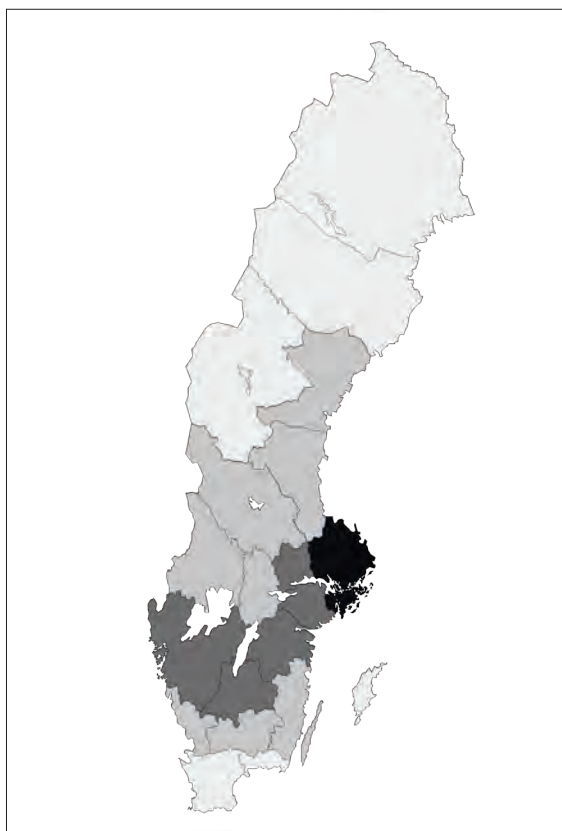

Fig. 4. Geografisk fördelning för andelen bärare av efternamn på *-én* i materialet. Gråvitt 0,0–0,5 %, ljusgrått 0,6–1,0 %, mörkgrått 1,2–1,8 %, svart 2,0–2,3 %.

3.1.3. Jämförelse mellan andelen namn och andelen namnbärare för efternamn på *-én*

Fig. 5 visar hur värdena för andelen namn och andelen namnbärare förhåller sig till varandra. Den övre, ljusare linjen anger andelen namn, medan den nedre, mörkare anger andelen bärare. Länen är uppställda i fallande rangordning efter andelen bärare. För nästan alla län är andelen namn en bra bit högre än andelen namnbärare, vilket beror på att de undersökta namnen inte är de mest högfrekventa. Som fig. 5 visar, har linjerna för andelen namn och andelen bärare ganska stora avvikelser. Att den ljusa linjen ligger högt över den mörka innebär att antalet *-én*-namn är stort i förhållande till antalet namn av andra slag, men att *-én*-namn inte är så högfrekventa. Om linjerna ligger närmare varandra innebär det att andelen *-én*-namn är lägre, men att de som finns i gengäld har fler bärare. Som figuren visar, är det relativt många olika, men mindre frekventa *-én*-namn i Uppsala, Västra Götalands, Hallands, Västernorrlands, Värmlands och Skåne län. Gävleborgs, Jönköpings och Örebro län sticker ut i

omvänt avseende, dvs. de har färre, men mer frekventa *-én*-namn. Som tabell 5 visar har Gävleborgs län bara tre efternamn på *-én* i urvalet. Även Blekinge län har tre efternamn på *-én*, men dessa bärs alltså av en mindre andel av länsbefolkningen än de tre namnen i Gävleborgs län.

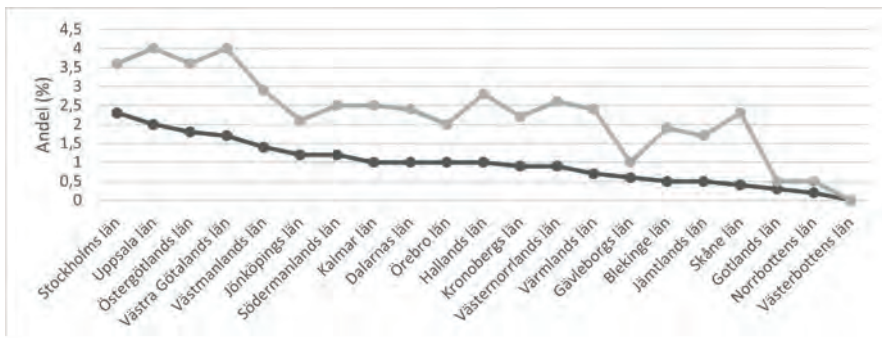

Fig. 5. Jämförelse mellan andelen namn på *-én* (ljusare linje) och andelen namnbärare på *-én* (mörkare linje).

3.2. Enskilda efternamn på *-én*

De efternamn på *-én* som är vanligast i riket som helhet är *Rosén*, *Lindén*, *Norén*, *Franzén* och *Rydén*. Toppsnamnet *Rosén* är emellertid mindre vanligt i Norrlandslänen: varken i Västernorrlands, Jämtlands, Västerbottnens eller Norrbottens län finns det med bland de fem vanligaste *-én*-namnen, och inte heller i Värmlands eller Gotlands län. Men placeringen på en topplista avgörs förstås av hur många andra högfrekventa *-én*-namn ett visst län har. Tittar man på länsvisa frekvenser i databasen som helhet, ser man att namnet *Rosén* förekommer i hela landet, om än med de lägsta frekvenserna (runt 0,2–0,4 ‰) i Norrbottens, Västernorrlands, Värmlands, Västerbottnens och Jämtlands län. Den högsta frekvensen, 1,4 ‰, finns i Gävleborgs län. Även Östergötlands, Kalmar, Kronobergs, Dalarnas och Jönköpings län har relativt höga frekvenser, på 1 ‰ eller mer. Frekvensen för riket som helhet är 0,76 ‰.

Lindén kommer inte heller upp på 5-i-topp norr om Gävleborgs län, och inte heller i Värmlands, Västra Götalands eller Gotlands län. Frekvenserna ger ungefär samma bild: norr om Gävleborgs län samt i Värmlands län är frekvenserna låga, mellan 0,10 och 0,43 ‰. Vanligast är namnet i Jönköpings län (1,1 ‰), tätt följt av Östergötlands, Blekinge, Uppsala, Dalarnas och Skåne län. Rikssnittet är 0,67 ‰.

Även *Franzén*, med rikssnitt 0,6 ‰, saknas på 5-i-topp för Norrlandslänen, Dalarnas och Värmlands län. Vanligast är namnet i Kalmar län, där faktiskt även stavningen *Fransén* finns med bland de fem vanligaste *-én*-namnen.

Franzén bärs av över 2 ‰ i Kalmar län, av 1,1–1,6 ‰ i Östergötlands, Gotlands, Jönköpings och Kronobergs län och av 0,1–0,8 ‰ i övriga län (där det lägsta värdet finns i Jämtlands län och det högsta i Blekinge län). Namnvarianten med stavningen *Fransén* bärs av 0,6 ‰ i Kalmar län och av 0,2 respektive 0,1 ‰ i Östergötlands och Kronobergs län, men är annars mycket ovanlig.

Det *-én*-namn som har bredast spridning över landet tycks vara *Norén*. Det saknas på 5-i-topp-listorna för Västerbottens län (som ju inte har några *-én*-namn alls i det gjorda urvalet) och Gotlands län (där *Franzén* är det enda) men finns annars med överallt utom i Kalmar, Blekinge och Hallands län. Sett till frekvenser har det en slående jämn utbredning över landet. Undantaget är Gotland, där namnet saknas helt i databasen och alltså har färre än 11 bärare. Annars är ingen länsfrekvens lägre än 0,4 ‰ (Östergötlands och Kronobergs län), och de flesta län ligger runt riksfrekvensen 0,6 ‰. Det högsta värdet finns, något överraskande, i Norrbottens län (1,1 ‰), som i den här undersökningen ju uppvisar en generellt liten andel *-én*-namn. Tätt efter Norrbottens län följer Västerbottens, Uppsala och Gävleborgs län, med 0,92–0,99 ‰.

Rydén, det femte vanligaste *-én*-namnet i landet med rikssnitt på 0,3 ‰, finns på 5-i-topp endast i Jönköpings, Kronobergs, Kalmar och Skåne län. Tittar man på länsvisa frekvenser av *Rydén* finner man att namnet har högst frekvenser (0,9 ‰) i Kronobergs och Jönköpings län. Även i Kalmar och Västra Götalands län är frekvenserna relativt höga (0,5 respektive 0,6 ‰), medan de i övriga Sverige ligger under 0,4 ‰. Detta kan, som även påpekats av Björk (2002 s. 15), jämföras med ortnamnsefterleden *ryd*, som har sin främsta utbredning i Småland, Blekinge, Östergötland och delar av Västergötland (Ståhl 1976 s. 85).

Även andra *-én*-namn har lokal utbredning. *Andrén* är det näst vanligaste *-én*-namnet i Hallands län och det tredje vanligaste i Västra Götalands län. Länsfrekvenserna visar att det är ett namn med västlig tyngdpunkt: 0,75 ‰ i Hallands län, 0,65 ‰ i Västra Götalands län, 0,49 ‰ i Värmlands län, 0,40 ‰ i Dalarnas län men under 0,30 ‰ i övriga län. Riksfrekvensen är 0,32 ‰.

Lidén har två centra, dels i Västernorrlands och Västerbottens län, med frekvenser på 0,7–0,8 ‰, dels i Värmlands och Västra Götalands län, med frekvenser runt 0,4–0,5 ‰. I riket är frekvensen 0,28 ‰. *Nylén* är det näst vanligaste *-én*-namnet i Västernorrlands län. Frekvensen där är 0,83 ‰. I Västerbottens län är frekvensen 0,55 ‰, men i övriga län runt 0,4 ‰ eller lägre. Rikssnittet är 0,23 ‰.

Ett annat *-én*-namn med lokal prägel är *Fahlén*, toppnamn i Västernorrlands län och trea i Jämtlands. Frekvensen är drygt 1 ‰ i Västernorrlands län, drygt 0,5 ‰ i Jämtlands län, drygt 0,3 ‰ i Västerbottens län men bara runt en kvarts promille eller lägre i de övriga länen – och allra lägst är värdena i södra Sverige. I landet som helhet är frekvensen 0,15 ‰.

Axén har sin högsta frekvens, 0,51 ‰, i Östergötlands län. Frekvensen i Södermanlands län är 0,24 ‰ och i övriga län 0,14 ‰ eller lägre. Rikssnittet är 0,09 ‰. *Myrén*, med rikssnittet 0,08 ‰, har sin högsta frekvens, 0,53 ‰, i Värmlands län. Därpå följer Kalmar län med 0,24 ‰. Dessa båda län samt Västernorrlands län (0,20 ‰), Hallands län (0,16 ‰) och Jämtlands län (0,15 ‰) är de enda som har frekvenser över 0,10 ‰.

Det finns också namn som ligger högt i ett enda län. *Amrén* är det vanligaste *-én*-namnet i Jämtland. Det är inget högfrekvent namn där heller, men frekvensen 0,6 ‰ är ändå närmare 10 gånger så hög som i något annat län, och rikssnittet är bara 0,03 ‰. Det är rimligt att anta att namnet är bildat till östjämmtska ortnamn som *Ammer* och *Ammerån*.

3.3. Gruppen efternamn på *-in*

Som nämnt i avsnitt 2.3 omfattar den här undersökningen både två- och trestaviga efternamn på *-in*. Dessa har räknats ihop, men förekomsten av namn av respektive slag redovisas också separat.

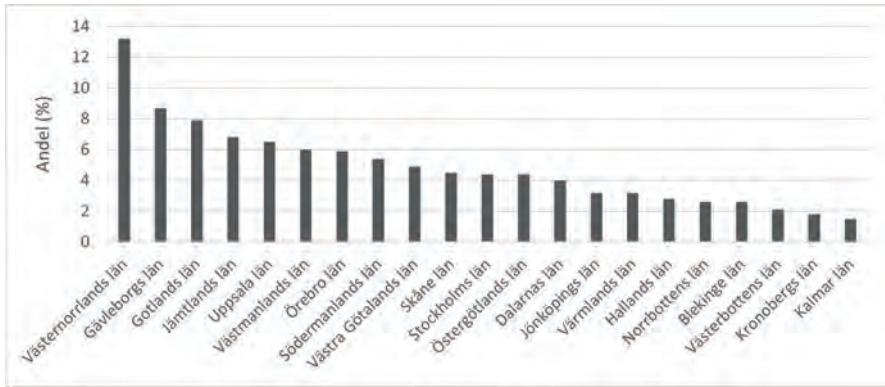
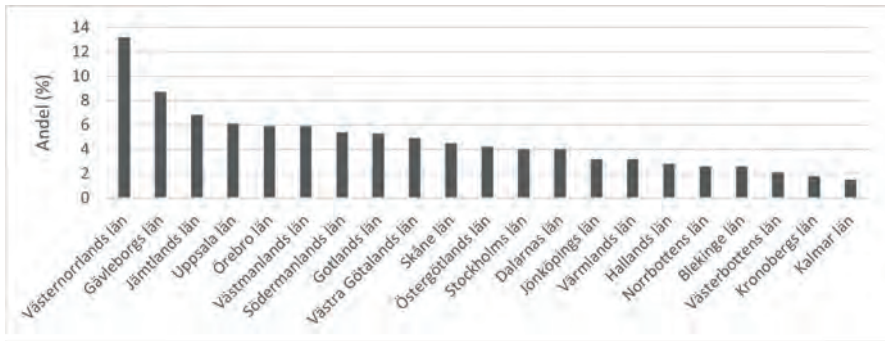
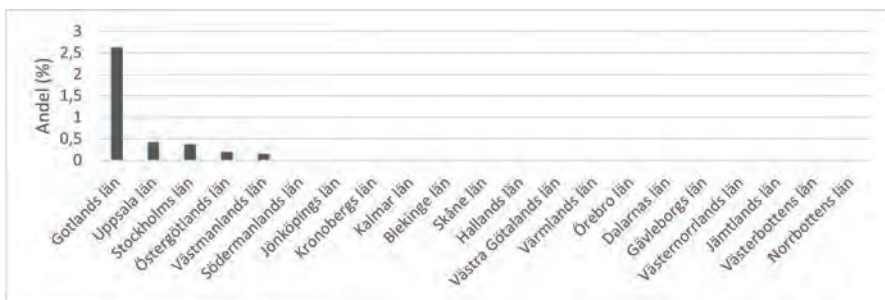
3.3.1. Antal efternamn på *-in*

I tabell 7 presenteras länsvis antal namn på *-in*. Fig. 6 visar samma uppgifter grafiskt. För andelen efternamn på *-in* har Västernorrlands län en överlägsen tätplacering: hela 13,2 % av namnen i länets 50 %-urval är *-in*-namn. På andra plats, men en bra bit under, finns Gävleborgs län med 8,7 %. Gotlands län ligger trea med 7,9 %. Minst andel *-in*-namn finns i Västerbottens, Kronobergs och Kalmar län. I fig. 7 och 8 finns diagram för enbart tvåstaviga respektive enbart trestaviga *-in*-namn. Det län som uppvisar den största skillnaden mellan fig. 6 och 7 (summan av de två- och trestaviga namnen respektive enbart de tvåstaviga) är Gotlands län. När de trestaviga namnen räknas in finns Gotland på tredje plats; när de inte ingår hamnar Gotland i stället på åttonde plats. Som fig. 8 visar är det just på Gotland som de trestaviga *-in*-namnen har högst frekvens.

Övriga skillnader mellan att räkna in de trestaviga namnen eller att inte göra det, består i att dels Västmanlands och Örebro län, dels Stockholms och Östergötlands län byter plats. Om de trestaviga namnen ingår, ligger namnfrekvensen högre i Västmanlands än i Örebro län, samt högre i Stockholms än i Östergötlands län. De parvisa skillnaderna mellan dessa län är dock små.

Tabell 7. Antal efternamn på *-in* i 50 %-urvalet (oavsett antal bärare). Inom parentes i spalt 3 anges antalet trestaviga namn, och inom parentes i spalt 4 hur stor procentuell andel dessa utgör.

Län	Antal olika namn	Antal namn på <i>-in</i>	Andel namn på <i>-in</i> (%)
Västernorrlands län	190	25	13,2
Gävleborgs län	287	25	8,7
Gotlands län	190	15 (varav 5 trestaviga)	7,9 (2,6)
Jämtlands län	235	16	6,8
Uppsala län	718	47 (varav 3 trestaviga)	6,5 (0,4)
Västmanlands län	678	41 (varav 1 trestavigt)	5,9 (0,1)
Örebro län	506	30	5,7
Södermanlands län	589	32	5,3
Västra Götalands län	679	33	4,5
Skåne län	605	27	4,5
Stockholms län	2 736	120 (varav 10 trestaviga)	4,4 (0,4)
Östergötlands län	527	23 (varav 1 trestavigt)	4,4 (0,2)
Dalarnas län	379	15	4,0
Jönköpings län	433	14	3,2
Värmlands län	252	8	3,2
Hallands län	320	9	2,8
Norrbottens län	192	5	2,6
Blekinge län	156	4	2,6
Västerbottens län	142	3	2,1
Kronobergs län	275	5	1,8
Kalmar län	204	3	1,5

Fig. 6. Andel två- och trestaviga *-in-*namn i materialet, oavsett antal bärare.Fig. 7. Andel tvåstaviga *-in-*namn i materialet, oavsett antal bärare.Fig. 8. Andel trestaviga *-in-*namn i materialet, oavsett antal bärare.

3.3.2. Antal bärare av efternamn på -in

Jämför man tabellerna 5 och 8, frekvenser för antalet namn och antalet bärare, kan man konstatera att Västernorrlands län får en ännu starkare dominans om man ser till antalet namnbärare: frekvensen 10,3 % är mer än dubbelt så stor som hos tvåan Gävleborgs län, med 4,9 %. De flesta län kommer i stort sett i samma ordning i tabellerna, men Stockholms län har ett relativt starkare värde för antalet bärare än för antalet namn. Där finns alltså en större koncentration runt ett mindre antal *-in*-namn, snarare än många olika, men ovanligare namn.

Tabell 8. Antal bärare av efternamn på *-in* i 50 %-urvalet.

Län	Antal personer totalt	Antal bärare av namn på <i>-in</i>	Andel namnbärare på <i>-in</i> (%)
Västernorrlands län	121 084	12 415	10,3
Gävleborgs län	139 111	6 821	4,9
Gotlands län	28 610	1 339 (varav 373 trestaviga)	4,7 (1,3)
Uppsala län	172 750	7 579 (varav 192 trestaviga)	4,4 (0,1)
Jämtlands län	63 250	2 549	4,0
Stockholms län	1 081 529	42 635 (varav 1 598 trestaviga)	3,9 (0,1)
Västmanlands län	129 560	4 245 (varav 45 trestaviga)	3,3 (0,03)
Södermanlands län	138 822	4 065	2,9
Örebro län	142 715	4 033	2,8
Dalarnas län	138 760	3 475	2,5
Västra Götalands län	807 610	17 673	2,2
Skåne län	637 186	12 224	1,9
Östergötlands län	218 971	4 005 (varav 92 trestaviga)	1,8 (0,04)
Jönköpings län	170 664	2 572	1,5
Värmlands län	136 997	1 591	1,2
Hallands län	153 453	1 645	1,1
Västerbottens län	130 687	1 186	0,9
Norrbottens län	124 819	1 128	0,9
Blekinge län	76 433	566	0,7
Kronobergs län	93 639	612	0,7
Kalmar län	116 948	686	0,6

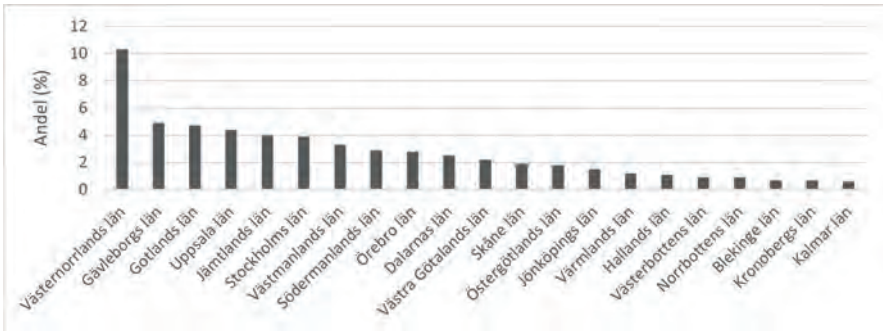

Fig. 9. Andel bärare av två- och trestaviga efternamn på *-in* i materialet.

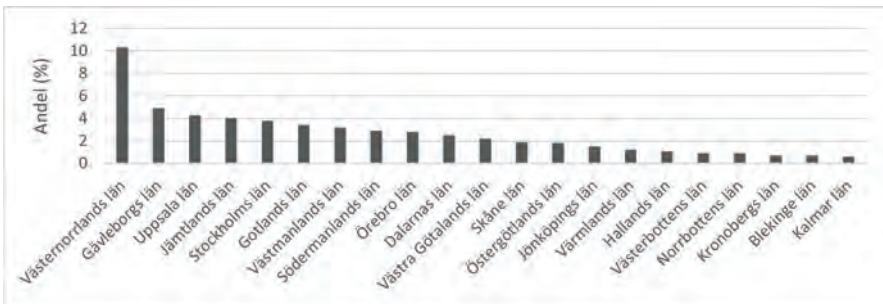

Fig. 10. Andel bärare av tvåstaviga efternamn på *-in* i materialet.

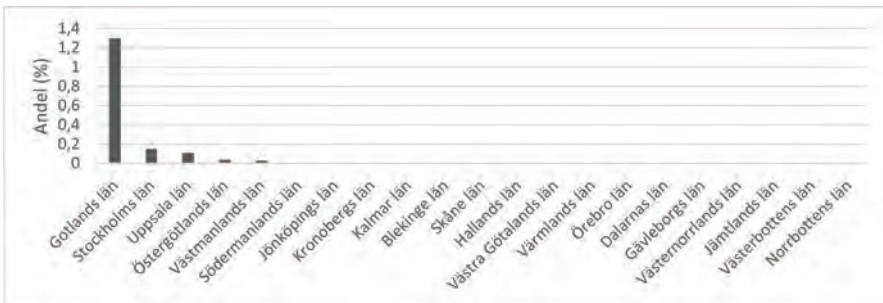

Fig. 11. Andel bärare av trestaviga efternamn på *-in* i materialet.

I fig. 10 och 11 visas antalet bärare av enbart tvåstaviga respektive enbart trestaviga *-in*-namn. På samma sätt som när man räknar på antalet namn, är det framför allt Gotlands län som påverkas av om de trestaviga namnen ingår eller inte. Räknat i antal bärare flyttas Gotland från tredje till sjätte plats om de trestaviga namnen räknas bort – att jämföra med tredje till åttonde plats om man, som i föregående avsnitt, räknar på antalet namn. Det innebär alltså att de trestaviga *-in*-efternamnen på Gotland inte bara är många till antalet,

utan också har många bärare. Precis som i fig. 8, för antalet trestaviga namn, är det bara en handfull län som är representerade, eftersom de flesta län inte har några trestaviga *-in*-namn i det gjorda urvalet. Det innebär förstås inte att sådana inte finns, bara att de är mindre frekventa.

I fig. 12 visas en karta över den geografiska fördelningen av andelen bärare av två- och trestaviga *-in*-namn i den här undersökningen.

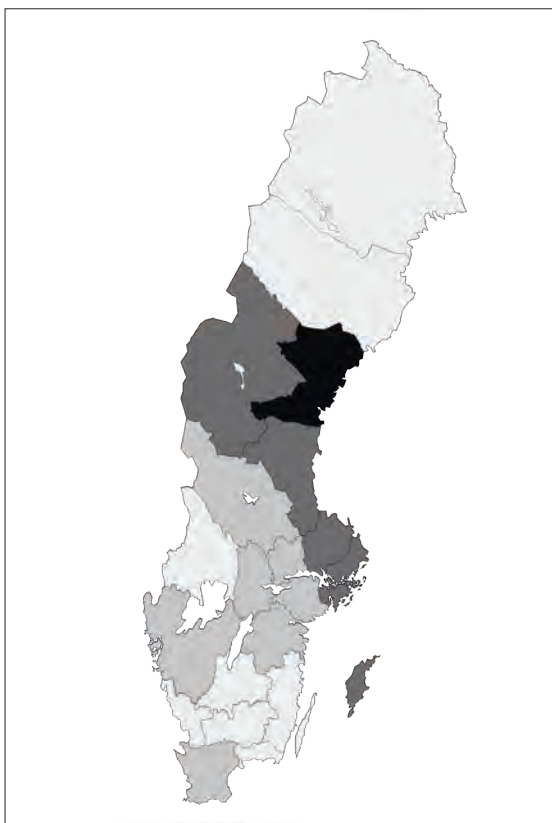

Fig. 12. Geografisk fördelning för andelen bärare av efternamn på *-in* i materialet. Gråvitt 0,6–1,5 %, ljusgrått 1,8–3,3 %, mörkgrått 3,9–4,9 %, svart 10,3 %.

3.3.3. Jämförelse mellan andelen namn och andelen namnbärare för efternamn på *-in*

Fig. 13 visar en jämförelse mellan de båda mätmetoderna, med antalet namn i den ljusare linjen och antalet bärare i den mörkare. Linjerna är jämnare här än de var för *-én*-namnen. Stockholms län sticker dock ut, vilket vi även såg i de föregående tabellerna: här är antalet namn lägre, trots ett relativt stort antal namnbärare. Samma sak, om än i mindre mån, gäller Dalarnas län. I bl.a. Gävleborgs, Jämtlands och Örebro län är förhållandet motsatt: fler olika namn,

men med färre sammanlagda bärare. Man kan notera att både Gävleborgs och Jämtlands län gränsar till det stora centrumområdet Västernorrlands län.

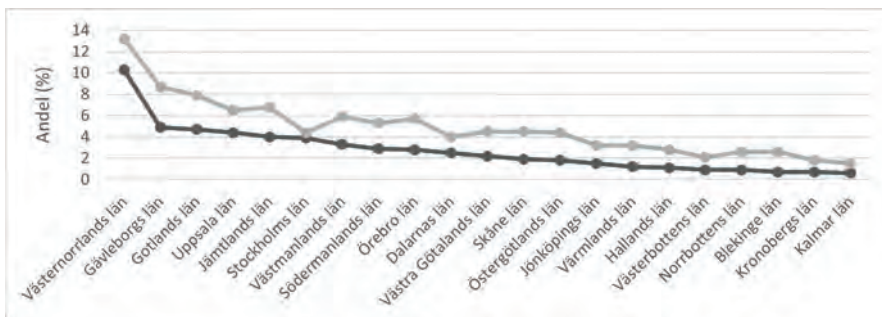

Fig. 13. Jämförelse mellan andelen namn på -in (ljusare linje) och andelen namnbärare på -in (mörkare linje).

3.4. Enskilda efternamn på -in

De -in-namn som har högst frekvens på riksbasis är *Lundin*, *Wallin*, *Nordin*, *Melin* och *Sundin*. *Lundin* är vanligast också på så sätt att det finns med bland de fem vanligaste -in-namnen i samtliga län. Rikssnittet är 1,6 ‰, och de flesta län har frekvenser ungefär på den nivån. Den högsta frekvensen, 2,9 ‰, finns i Uppsala län. Västernorrlands län ligger tätt därefter med 2,7 ‰. Även Södermanlands, Gotlands och Dalarnas län ligger över rikssnittet, med 2,1–2,2 ‰. De lägsta värdena finns i Värmlands och Norrbottens län, som båda har 0,9 ‰.

Wallin, rikstvåan, finns med på -in-namnens 5-i-topp i alla län förutom Västernorrlands, Jämtlands och Västerbottens län. Frekvensen för landet som helhet är 1,3 ‰. Det högsta värdet finns på Gotland, där 3,0 ‰ heter *Wallin*. Därefter följer Gävleborgs och Uppsala län med 2,3 respektive 2,0 ‰. De lägsta värdena finns i Kronobergs, Kalmar och Västerbottens län (alla 0,7 ‰).

Nordin är det vanligaste -in-namnet i många av Norrlandsläna, men saknas i stället på 5-i-topp för Östergötlands, Gotlands, Kalmar och Blekinge län. Riksfrekvensen är 1,1 ‰. Namnet är ganska vanligt i Gävleborgs och Jämtlands län, där frekvenserna är 2,7 ‰, och enormt vanligt i Västernorrlands län, som har hela 9,4 ‰. *Nordin* bärs av 10 762 personer i hela landet, och av dessa bor 2 269 personer, dvs. 21 % av landets bärare, i Västernorrlands län, trots att länsbefolkningen bara utgör 2,5 % av landets befolkning. Namnet är faktiskt vanligast i Västernorrlands län inte bara räknat i förhållande till befolkningen, utan även i absoluta tal. Lägst frekvenser finns i Kalmar, Kronobergs och Östergötlands län (0,3–0,4 ‰).

Melin har ett delvis annorlunda utbredningsmönster. Västernorrlands län ligger visserligen i topp med 1,36 ‰, men följs ganska tätt av Gävleborgs län (1,11 ‰), Uppsala län (1,09 ‰) och Jönköpings län (1,00 ‰). Rikssnittet är 0,62 ‰. På 5-i-topp-listorna saknas det i samtliga Norrlandslän samt i Värmlands, Gotlands, Skåne och Kalmar län – men att det saknas på topplistan för Västernorrlands län beror förstås på att Västernorrland är så välförsett med andra efternamn på *-in*.

Sundin finns på 5-i-topp för Stockholms, Uppsala, Södermanlands, Östergötlands, Värmlands, Gävleborgs, Västernorrlands och Jämtlands län, men saknas alltså på topplistorna för större delen av Götaland, delar av Svealand och nordligaste Norrland. Ser man till frekvenser ligger återigen Västernorrlands län i topp med 2,43 ‰, följt av Jämtlands län (2,33 ‰), Gävleborgs län (2,03 ‰) samt Uppsala och Dalarnas län (båda 0,90 ‰). Rikssnittet är 0,57 ‰.

Även *Sjödin* är ett Västernorrlandsnamn, som bärs av 6,0 ‰ av länets befolkning. Det innebär att *Sjödin* och *Nordin* tillsammans bärs av 15 ‰, alltså 1,5 ‰, av västernorränningarna. En dryg fjärdedel av landets alla *Sjödin* bor i Västernorrlands län, och liksom för *Nordin* har länet det högsta antalet bärare även i absoluta tal (1 458 personer). I det övriga landet bärs *Sjödin* av 2,25 ‰ i Jämtlands län, 1,41 ‰ i Västerbottens län, 1,21 ‰ i Gävleborgs län och annars under 1 ‰. Rikssnittet är 0,55 ‰.

Det näraliggande *Sjölin* har, intressant nog, ett helt annat utbredningsmönster: Här finns det högsta värdet, 0,51 ‰, i Skåne län. På delad andraplats finns Jönköpings och Gävleborgs län, båda med 0,41 ‰. Därefter följer Hallands län med 0,34 ‰ och Västernorrlands med 0,30 ‰. Det tycks alltså finnas ett huvudområde i Sydsverige, i Skåne, Hallands och Jönköpings län, och ett biområde i Gävleborgs och Västernorrlands län. I övriga län ligger värdena under rikssnittet 0,26 ‰. Man kan anta att både *Sjödin* och *Sjölin* är bildade till ortnamnselementet *sjö*, men har olika inskottskonsonanter för undvikande av hiatus.⁷

Hallin, rikssnitt 0,30 ‰, är vanligast på Gotland (1,87 ‰) men med Västernorrland som god tvåa (1,07 ‰). Omvänt är *Molin* vanligast i Västernorrlands län (1,53 ‰) men har Gotlands län (1,42 ‰) strax därefter. Trea och fyra är Jämtlands och Örebro län, med frekvenserna 1,19 ‰ respektive 1,17 ‰. Rikssnittet är 0,53 ‰.

Även för namnet *Edin* har Västernorrlands län en stark ställning: frekvensen är 1,90 ‰, att jämföra med rikets 0,24 ‰. Efter Västernorrlands län

⁷ Om dylika konsonantinscott skriver Tegnér (1882 s. 107 f.): »Då alla de klassiska namnändelserna börja med vokal, foga de sig ej bekvämligen till vokaliskt slutande svenska ord, såsom *bo*, *bro*. I sådana fall inskjuter man gärna en konsonant, vanligen *d*. [---] Skälet, hvarför just *d* valdes till sammanbinding, är lätt insedt: man gick ut från analogien af ortnamn med ett förflygtigadt slutande *-d*. I *Blacksta*, *Fresta* igenkände man t. ex. lätt ett *-stad* och kunde därför med skäl bilda namnen *Blacksta-d-ius*, *Fresta-d-ius*.»

kommer ett rejält mellanrum ner till Jämtlands län (0,93 %), Norrbottens län (0,86 %), Uppsala län (0,60 %) och Västerbottens län (0,52 %).

Thulin har sin högsta frekvens, 0,63 %, i Skåne län. Rikssnittet är 0,24 % och strax däröver ligger Uppsala och Kronobergs län (båda 0,29 %) samt Hallands län (0,27 %). Västernorrlands län har färre än 11 bärare. Även *Ahlin* är mindre vanligt i Västernorrlands län. Riksfrekvensen är 0,24 % och namnet har högst frekvens, 1,78 %, på Gotland. Därefter kommer Västmanlands län (0,54 %) och Södermanlands län (0,46 %).

Morin är ett av få *-in*-namn som har sin högsta frekvens i Norrbottens län: 0,94 % mot rikets 0,11 %. På andra och tredje plats finns Jämtlands län (0,33 %) och Blekinge län (0,28 %). Även Gävleborgs län (0,23 %) ligger en bit över rikssnittet.

Gotland är det enda län som har ett trestavigt *-in*-namn på 5-i-topp-listan, nämligen *Gardelin*, som där är det tredje vanligaste *-in*-namnet efter *Wallin* och *Lundin*. *Gardelin* bärs av 2 % på Gotland, men i övriga Sverige är det mycket ovanligt, med ett rikssnitt på 0,03 %. Endast Stockholms, Kalmar och Östergötlands län har mer än 10 bärare, och i dessa län är frekvenserna låga. Sannolikt har *Gardelin* bildats i anslutning till det gotländska sockennamnet *Garde*.

De vanligaste trestaviga *-in*-namnen på riksbasis är *Hagelin*, *Sundelin*, *Sandelin*, *Gavelin* och *Littorin*. Av dessa är det dock endast *Hagelin* som ligger inom 50 %-urvalet för riket som helhet (vilket innebär att övriga 15 trestaviga *-in*-namn i undersökningen ingår tack vare att de ligger inom 50 %-urvalet i ett eller flera län).

Hagelin bärs av 0,13 % i riket. De högsta frekvenserna finns i Värmlands län (0,32 %) och Gävleborgs län (0,30 %). Även i Uppsala, Kalmar och Östergötlands län ligger frekvenserna över rikssnittet, med 0,21–0,24 %. *Sundelin* är ett Norrlandsnamn, som bärs av 0,59 % i Västernorrlands län, 0,43 % i Jämtlands län, 0,33 % i Norrbottens och 0,23 % i Västerbottens län. Rikssnittet är 0,11 %.

Sandelin har sin högsta frekvens, 0,66 %, på Gotland. Värmlands län ligger tvåa med 0,24 %, och Jämtlands län trea med 0,19 %. I övrigt ligger frekvenserna runt eller under rikssnittet 0,09 %. *Gavelin* har, lite oväntat, sitt högsta värde i Västerbottens län: 0,38 %, att jämföra med rikssnittet på 0,04 %. Bortsett från Västerbottens län är det bara Västernorrlands (0,14 %) och Jämtlands (0,11 %) län som ligger märkbart över rikssnittet. *Littorin*, slutligen, bärs av 0,15 % i Värmlands län och 0,11 % i Örebro län, men har i övrigt mycket låga frekvenser. Rikssnittet är 0,03 %.

3.5. Gruppen efternamn på *-ell*3.5.1. *Antal efternamn på -ell*

På samma sätt som i tidigare avsnitt presenteras här först, i tabell 9, antal och andel efternamn på *-ell*, sorterat efter fallande frekvens.

Tabell 9. Antal namn på *-ell* i 50 %-urvalet (oavsett antal bärare).

Län	Antal olika namn	Antal namn på <i>-ell</i>	Andel namn på <i>-ell</i> (%)
Jönköpings län	433	10	2,3
Östergötlands län	527	11	2,1
Gotlands län	190	3	1,6
Södermanlands län	589	9	1,5
Västra Götalands län	679	10	1,5
Stockholms län	2 736	40	1,5
Uppsala län	718	10	1,4
Västmanlands län	678	9	1,3
Kronobergs län	275	3	1,1
Gävleborgs län	287	3	1,0
Örebro län	506	5	1,0
Kalmar län	204	2	1,0
Värmlands län	252	2	0,8
Dalarnas län	379	3	0,8
Skåne län	605	4	0,7
Blekinge län	156	1	0,6
Hallands län	320	2	0,6
Jämtlands län	235	1	0,4
Västernorrlands län	190	0	0,0
Västerbottens län	142	0	0,0
Norrbottnens län	192	0	0,0

Störst andelar efternamn på *-ell* finns i Jönköpings och Östergötlands län, 2,3 % respektive 2,1 %. Ett mellanområde med 1,0–1,6 % finns i Gotlands, Södermanlands, Västra Götalands, Stockholms, Uppsala, Västmanlands, Kronobergs, Gävleborgs, Örebro och Kalmar län. Andelen ligger mellan 0,4 % och 0,8 % i Värmlands, Dalarnas, Skåne, Hallands, Blekinge och Jämtlands län. Slutligen saknas namnen på *-ell* helt i urvalet för Västernorrlands, Västerbottens och Norrbottens län. I fig. 14 presenteras andelarna grafiskt.

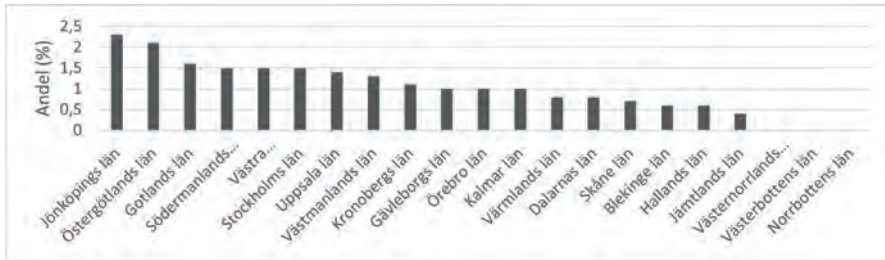

Fig. 14. Andel efternamn på *-ell* i materialet, oavsett antal bärare.

3.5.2. Antal bärare av efternamn på *-ell*

I fig. 15 och tabell 10 presenteras antal och andel efternamn på *-ell* sett till antalet bärare. Tittar man på antalet bärare i stället för antalet namn avancerar Gotlands län från tredje till första plats, och Stockholms län från sjätte till andra. De *-ell*-namn som finns där är alltså relativt frekventa. Jönköpings län flyttas ner från första till fjärde plats, vilket tyder på att det där snarare finns en större bredd av olika *-ell*-namn. Östergötlands län har ganska likartad placering: tredje plats räknat i antal bärare mot andra räknat i antal namn.

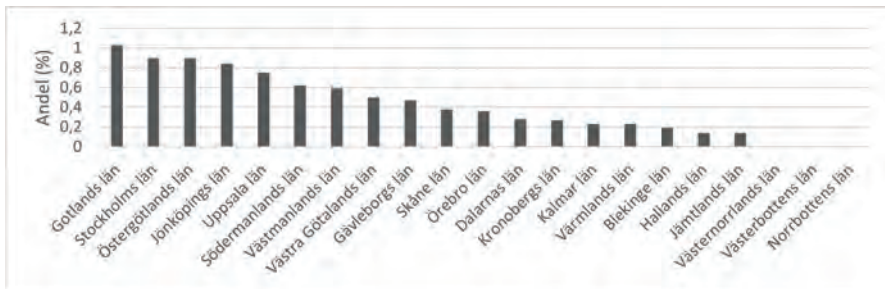

Fig. 15. Andel bärare av efternamn på *-ell* i materialet.

Tabell 10. Antal bärare av efternamn på *-ell* i 50 %-urvalet.

Län	Antal personer totalt	Antal bärare av namn på <i>-ell</i>	Andel namnbärare på <i>-ell</i> (%)
Gotlands län	28 610	296	1,03
Stockholms län	1 081 529	9 755	0,90
Östergötlands län	218 971	1 964	0,90
Jönköpings län	170 664	1 432	0,84
Uppsala län	172 750	1 301	0,75
Södermanlands län	138 822	867	0,62
Västmanlands län	129 560	762	0,59
Västra Götalands län	807 610	4 019	0,50
Gävleborgs län	139 111	653	0,47
Skåne län	637 186	2 402	0,38
Örebro län	142 715	513	0,36
Dalarnas län	138 760	384	0,28
Kronobergs län	93 639	249	0,27
Kalmar län	116 948	271	0,23
Värmlands län	136 997	314	0,23
Blekinge län	76 433	143	0,19
Hallands län	153 453	220	0,14
Jämtlands län	63 250	86	0,14
Västernorrlands län	121 084	0	0,00
Västerbottens län	130 687	0	0,00
Norrbottnens län	124 819	0	0,00

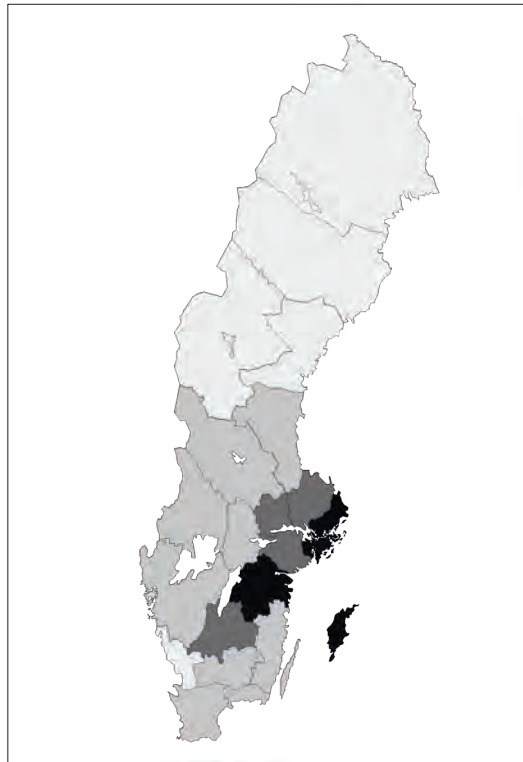

Fig. 16. Geografisk fördelning för andelen bärare av efternamn på *-ell* i materialet. Gråvitt 0,00–0,14 %, ljusgrått 0,19–0,50 %, mörkgrått 0,59–0,84 %, svart 0,90–1,03 %.

3.5.3. Jämförelse mellan andelen namn och andelen namnbärare för efternamn på *-ell*

Jämförelsen mellan andelen namn och andelen bärare i fig. 17 visar att kurvorna den här gången har ganska stora avvikelser, vilket bekräftar det som framgått även av tabellerna: I Gotlands och Stockholms län är de förekommande *-ell*-namnen mer frekventa, medan det i Östergötlands och Jönköpings län finns fler olika *-ell*-namn, vilka dock har färre bärare. Även Västra Götalands, Kronobergs och Kalmar län tycks uppvisa större bredd av enskilda efternamn på *-ell*, medan Skåne län har det omvända mönstret med färre, men mer högfrekventa namn.

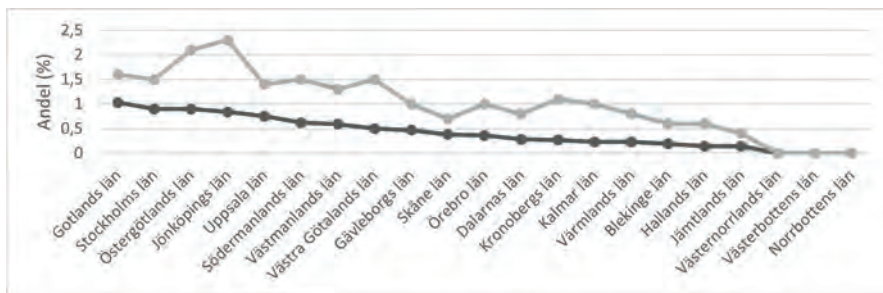

Fig. 17. Jämförelse mellan andelen namn på -ell (ljusare linje) och andelen namnbärare på -ell (mörkare linje).

3.6. Enskilda efternamn på -ell

Efternamnen på -ell är mindre vanliga än de på -én och -in, och ser man till 5-i-topp-listorna är det bara åtta län som har fem eller fler -ell-namn i 50 %-urvalet. Dessa åtta är Stockholms, Uppsala, Södermanlands, Östergötlands, Jönköpings, Västra Götalands, Örebro och Västmanlands län. Väster-norrlands, Västerbottens och Norrbottens län saknar -ell-namn i urvalet, Jämtlands och Blekinge län har ett, och Kalmar, Hallands och Värmlands län två.

De fem vanligaste -ell-namnen i landet är *Lindell*, *Lundell*, *Sandell*, *Forsell* och *Sundell*. *Lindell* finns på 5-i-topp i 15 län, varav på första plats i 13. Namnet är vanligast i Skåne, Blekinge, Jönköpings, Östergötlands, Södermanlands och Gotlands län, med frekvenser mellan ca 0,9 och 1,0 %. I de flesta andra län ligger frekvensen runt rikssnittet, 0,57 %, så namnet får nog sin topplacering genom en relativt jämn utbredning över stora områden. I Norrlandslänen är det dock mindre frekvent.

Efternamnet *Lundell* finns på topplistorna för tio län. Namnet får sägas ha centralsvensk utbredning, med högst frekvenser i Uppsala (0,65 %), Värmlands (0,56 %), Östergötlands (0,50 %), Västmanlands (0,47 %) och Örebro län (0,45 %). Frekvensen för landet som helhet är 0,36 %. Även *Sandell*, med rikssnittet 0,30 %, finns med på topplistorna för tio län. Högst är frekvenserna i Östergötlands län (0,68 %), Kalmar län (0,55 %) och Skåne län (0,45 %).

Forsell har sin högsta frekvens i Västerbottens län, som ju inte har något enda -ell-namn i 50 %-urvalet. Detta illustrerar en svaghet med 50 %-urval för mindre frekventa namntyper i allmänhet, och Västerbottens län i synnerhet: på grund av områdets höga namntäthet, riskerar namn som ändå har relativt många bärare att hamna utanför urvalet. Man behöver dock inte sträcka sig längre än till 52,2 % av länsinvånarna för att namnet ska inkluderas. *Forsells* frekvens i Västerbottens län är 0,9 %, så det är inget väldigt vanligt namn där heller. I Gävleborgs län är den drygt 0,4 % och i de flesta andra län ligger den

runt 0,2–0,3 ‰. Rikssnittet är 0,26 ‰. Namnet finns med på 5-i-topp-listorna för Stockholms, Södermanlands, Västmanlands och Västra Götalands län.

Sundell har högst frekvens, 0,88 ‰, i Gävleborgs län. Frekvenserna i Västernorrlands och Jämtlands län ligger på 0,47 respektive 0,44 ‰ och i Dalarnas och Värmlands län på 0,39 respektive 0,36 ‰. Namnets frekvenser är således högst i Sveriges mellersta tredjedel, dvs. i södra Norrland och nordvästra Svealand. Rikssnittet är 0,24 ‰.

Ett flertal av efternamnen på *-ell* har mycket lokal utbredning, med någorlunda hög frekvens i ett eller ett par län, och avsevärt lägre i de flesta andra. *Rosell* är det näst vanligaste *-ell*-namnet i Jönköpings och Kronobergs län. Frekvenserna där är 0,50 respektive 0,41 ‰. Även Östergötlands län har relativt hög frekvens, 0,37 ‰, men namnet är ovanligare i resten av landet. Riksfrekvensen är 0,18 ‰. På samma nivå i landet som helhet ligger även *Norell*. Detta namn bärs av 0,99 ‰ i Gävleborgs län, 0,55 ‰ i Dalarnas, 0,45 ‰ i Västernorrlands län, 0,40 ‰ i Uppsala län men är annars ovanligare.

I Värmlands län är *Brunzell* det vanligaste *-ell*-namnet, med frekvensen 0,59 ‰ mot rikets 0,05 ‰. (Att *Brunzell* är ett typiskt Värmlandsnamn har konstaterats även i Frändén 2018 s. 116.) I Örebro och Gävleborgs län är namnets frekvens 0,16 respektive 0,15 ‰, medan det i övriga län ligger runt eller under riksnivån.

Gardell, som är det vanligaste *-ell*-namnet på Gotland, bärs av drygt 3 ‰ av invånarna där men av mindre än 0,07 ‰ i Sveriges övriga län. Rikssnittet är 0,05 ‰. Man kan anta att *Gardell*, liksom det tidigare nämnda *Gardelin*, är bildat till sockennamnet *Garde*. *Martell*, Gotlands näst vanligaste *-ell*-namn, bärs av drygt 1 ‰ där men av som mest 0,05 ‰ på andra håll. Frekvensen för riket som helhet är 0,02 ‰.

Efternamnet *Fridell*, som får sägas ha ett visst allmänintresse bland nordister, har riksfrekvensen 0,08 ‰. Den högsta frekvensen, 0,39 ‰, finns i Jönköpings län. I Kalmar län är frekvensen 0,22 ‰ och i Jämtlands län 0,21 ‰.

Det enda *-ell*-namnet som finns med i Jämtlands läns urval är *Åsell*, som har frekvensen 0,68 ‰ där, 0,29 ‰ i Västernorrlands län och annars mycket låga frekvenser. Rikssnittet är 0,04 ‰. De tre *-ell*-namnen i Gävleborgs län är de två tidigare nämnda *Norell* och *Sundell* samt *Bodell*, som bärs av knappt 0,50 ‰ i Gävleborgs län och under 0,10 ‰ i övriga län. Snittet i landet som helhet är 0,03 ‰.

4. Sammanfattning, diskussion och jämförelser med tidigare forskning

Den här undersökningen baseras på en korpus bestående av de namn som bärs av 50 % av invånarna i vart och ett av landets 21 län. Detta tillvägagångssätt har både för- och nackdelar. Till fördelarna hör att avgränsningen har gjort det möjligt att tagga de ingående namnen efter namntyp men ändå få en relativt god representativitet över riket. En nackdel är att den ger en sämre representativitet för mindre vanliga namn och namntyper, i synnerhet i de län som har låg namnspridning. Av de tre namngrupper som har undersökts har *-in*-namnen förekommit i 50 %-urvalet för samtliga län, medan efternamnen på *-én* och *-ell* har saknats i ett eller flera län. Efternamnen på *-ell* har konstaterats vara den mest lågfrekventa gruppen, vilket innebär att den valda metoden kan ge en något sämre beskrivning av denna namngrupp.

Ser man till den sammanlagda förekomsten av efternamn på *-én*, *-in* eller *-ell*, så som den framgår av undersökningarna, kan man konstatera att namnen är spridda över stora delar av landet: endast Norr- och Västerbottens län uppvisar låga frekvenser för samtliga tre namntyper. Det har emellertid visat sig finnas skillnader i de olika namntypernas utbredningsmönster. Efternamnen på *-én* och *-ell* tycks ha relativt likartad utbredning, med kärnområden i östra Svealand och Götaland samt, för *-én*-namnens del, också i västra Götaland (speciellt om man ser till antalet skilda namn). Vad gäller antalet olika namn uppvisar också *-ell*-namnen ett mer markerat centrum i Jönköpings och Östergötlands län. Efternamnen på *-in* har, oavsett hur man räknar, sitt absoluta centralområde i Västernorrlands län. Tittar man på enskilda namn finns det både de som har en typisk utbredning, dvs. liknande den som namngruppen har, och de som har en atypisk utbredning. Exempel på det senare är *Forsell*, som är relativt vanligt i Västerbottens län trots att *-ell*-namnen som grupp är ovanliga där, och *Morin*, som har sin högsta frekvens i Norrbottens län trots att där annars inte finns så många efternamn på *-in*.

Jag har gjort beräkningar baserade på både antalet olika namn och på antalet namnbärare för dessa namn. Dessa båda metoder har också ställts emot varandra. Som figurerna 5, 13 och 17 har visat, kan skillnaderna stundtals vara ganska stora. Båda metoderna ger intressanta resultat, men visar något olika saker. Det är förstas antalet bärare som visar namngruppens faktiska frekvens, men om antalet skilda namn av en viss typ är högt i ett område, kan det tyda på att namntypen där har varit särskilt produktiv. De soldatnamn som tas upp av Kreüger är givetvis bara en liten del av namnen på alla de indelta soldater som har funnits i Sverige, och det är svårt att veta om hans exempel är geografiskt representativa. Icke desto mindre kan man notera att det finns vissa överensstämmelser mellan utbredningen av de *-ell*-namn som finns i Kreügers tabeller

och utbredningen av de *-ell*-namn som ingår i mitt 50 %-urval. Som nämnt i avsnitt 1.1 tar Kreüger upp totalt åtta soldatnamn på *-ell*, två i Skåne, tre i Kronoberg, ett i Småland och två i Skaraborg. I mina undersökningar ligger Gotlands och Stockholms län i topp vad gäller andel bärare, men Jönköpings och Östergötlands län i topp för andel skilda namn. Man kan tänka sig att mellersta och östra Götaland har varit ett område där *-ell* varit vanligt som namnbildande suffix, både för soldatnamn och släktnamn, och att det kan förklara att det där finns många olika, men mindre frekventa namn av detta slag.

I förhållande till tidigare forskning om just namnens geografiska utbredning får man säga att Roland Otterbjörks (1964 s. 92) och Kajsa Björks (2001 s. 13) uppgifter om *-in*-namn i trakterna kring Västernorrlands län har bekräftats med råge. Björk anger resultat för enskilda efternamn på *-én*, men inte för *-én*-namnen som grupp annat än i sitt sammandrag, där hon skriver, om samtliga tre undersökta namntyper, att de »förekommer jämnt spridda över Sverige med undantag för en handfull namn av denna sort, som mycket koncentrerat uppträder i Västernorrlands län» (a.a. s. 2). Om *-ell*-namnen uppger hon att de är »väl spridda över vårt land» (a.a. s. 9). Med undantag för att *-in*-namnen har ett kärnområde i Västernorrlands län stämmer inte detta överens med mina resultat, där efternamn på både *-én* och *-ell* är mindre vanliga i norra Sverige (men *-in*-namn å andra sidan finns med i 50 %-urvalet för samtliga län, medan Björks formulering kan tyda på motsatsen). Förklaringen till de disparata resultaten är sannolikt att finna i de skilda urvalsmetoder som använts.

Sveriges vanligaste *-ell*-namn, *Lindell*, uppvisar låga frekvenser i samtliga Norrlandslän. Björk (2001 s. 8.) skriver: »En förklaring till detta skulle kunna vara att trädet lind inte förekommer norröver på grund av det bistrare klimatet. Därför finns inte så många ortnamn i norra Sverige där ordet lind ingår och alltså har detta ord inte inspirerat till namnbildande norröver.» Linden har mycket riktigt sin huvudsakliga utbredning i södra och mellersta Sverige. Men tittar man på övriga svenska efternamn, finner man att de tre vanligaste förutom *-son*-namn är *Lindberg*, *Lindström* och *Lindgren*, som alla har förleden *Lind*.⁸ Utbredningen för dessa tre namn överensstämmer inte alls med utbredningen av trädet lind – alla tre har nämligen sin absolut högsta frekvens i Västerbottens län. *Lindbergs* högsta frekvenser finns i Västerbottens län (8,4 %), i Gävleborgs län (5,8 %) och i Norrbottens och Uppsala län (4,1 %). *Lindström* bärs av 6,4 % i Västerbottens län, 5,6 % i Västernorrlands län och 4,4 % i Norrbottens län. *Lindgren*, slutligen, bärs av hela 9,2 % i Västerbot-

⁸ På efternamnstoppelistan på SCB:s hemsida anges *Lindqvist* som det tredje vanligaste icke-*-son*-namnet, vilket beror på att även stavningsvarianter (*Lindkvist*, *Lindquist*) är inräknade. *Lindgren* hamnar då på fjärde plats. Summerar man stavningsvarianterna *-qvist*, *-kvist* och *-quist* har alltså inte bara de tre vanligaste, utan de fyra vanligaste icke-*-son*-namnen i Sverige förleden *Lind*.

tens län, 5,1 ‰ i Norrbottens län och 3,1–3,2 ‰ i Västmanlands, Gävleborgs och Västernorrlands län. Det tycks alltså inte finnas något enkelt samband mellan utbredningen av trädet lind och efternamnsleden *Lind-*. Förklaringen till att *Lindell* är ovanligare i norra Sverige ligger nog snarare i att det där är vanligare med andra namnbildningstyper än *-ell*-namn, t.ex. tvåledade efternamn i Västernorrlands län och *-in*-namn i Västernorrlands län.

I Kajsa Björks undersökning från 2002 menar hon att efternamn på *-ell* inte är vanliga på Gotland, dock med undantag för *Lindell* (a.a. s. 11). Mina undersökningar ger dock vid handen att det är just på Gotland som efternamn på *-ell* har högst frekvens. Björks namnurval består av tio efternamn i varje kategori, som hon själv uppger »mer eller mindre slumpvis [har] lottats fram» (a.a. s. 6), dock med villkoret att namnen ska ha minst 1 000 bärare i landet. De tio *-ell*-namn som Björk undersöker är *Forsell, Lindell, Norell, Rosell, Rydell, Sandell, Sundell, Torell, Torsell* och *Widell*, inklusive dessa namns stavningsvarianter (Björk 2002 s. 6, 13). I mitt 50 %-urval har Gotlands län tre efternamn på *-ell*, nämligen *Gardell, Martell* och *Lindell*. Det enda namn som vi båda har med är således *Lindell*, vars frekvens på Gotland är 0,8 ‰. Just detta namn är relativt spritt över landet, med frekvenser mellan 0,1 ‰ och 1,0 ‰ och ett rikssnitt på 0,6 ‰. Gotlands båda toppnamn i *-ell*-gruppen, *Gardell* och *Martell*, ingår dock inte i Björks undersökningar. *Gardell* bärs av 3,22 ‰ på Gotland, vilket kan jämföras med att det i övriga län bärs av som mest 0,07 ‰ och har ett rikssnitt på 0,49 ‰. Sett till antalet bärare i databasen som helhet bor 39 % av landets *Gardell* på Gotland. *Martell* bärs av 1,12 ‰ på Gotland, i övriga län av 0,04 ‰ eller färre, och i landet som helhet av 0,02 ‰. Två av de tre *-ell*-namn som finns med i mitt urval har alltså stark lokal prägel – och dessa två namn saknas i Björks urval. Detta visar att metoden att utgå från ett antal »mer eller mindre slumpvis» utvalda namn för att undersöka en hel grupp namn kan ge missvisande resultat, eftersom många efternamn faktiskt har relativt specifik utbredning. Inte heller min metod kan förstås ge något heltäckande resultat. Men ett urval där varje läns vanligaste namn ingår bör ändå kunna ge en bättre bredd.

Avslutningsvis kan sägas att undersökningarna av svensk efternamnsgeografi ännu bara är i sin linda. Min förhoppning är att de metodologiska överväganden som tagits upp här kan komma framtida studier till gagn.

Källor och litteratur

- Appelgren, Erik, 1968: Vallonernas namn. Stockholm.
- Björk, Kajsa, 2001: En studie över avledda släktnamn med suffixen -ell, -én och -in. Geografisk belägenhet och historia. Opubl. B-uppsats vid Mälardalens högskola, Institutionen för humaniora.
- 2002: Lärda släktnamn – är det dags att döpa om dem? Opubl. C-uppsats vid Mälardalens högskola, Institutionen för humaniora.
- Brylla, Eva, 2002: Ursäkta, hur var namnet? Personnamn i praktiskt bruk. Uppsala. Databas vid Institutet för språk och folkminnen: Efternamn med minst 11 bärare den 31 december 2013.
- Frändén, Märit, 2018: Efternamn i Värmlands län. I: Katharina och namnen. Vänskrift till Katharina Leibring på 60-årsdagen den 20 januari 2018. Huvudred.: Leila Mattfolk & Kristina Neumüller. Uppsala. (Namn och samhälle 30.) S. 113–118.
- Hagåsen, Lennart, 2000: Fonotaktiska restriktioner i svenska efternamn med betonat suffix. I: SAS 18.
- 2004: Fonotax i svenska efternamn på *-ander*, *-ell*, *-én* och *-in* med basfinal velar. I: Namn. Hyllningsskrift till Eva Brylla den 1 mars 2004. Red.: Svante Strandberg, Mats Wahlberg & Björn Heinrici. Uppsala. (Namn och samhälle 15.) S. 57–66.
- Kreüger, Sten, 1957: Om soldatnamn. Stockholm.
- Modéer, Ivar, 1964: Svenska personnamn. Handbok för universitetsbruk och självstudier av Ivar Modéer utg. av Birger Sundqvist & Carl-Thors med bibliografi av Roland Otterbjörk. Lund. (Anthroponymica Suecana 5.)
- Namn och namnforskning. Ett levande läromedel om ortnamn, personnamn och andra namn. Red. av Staffan Nyström (huvudred.), Eva Brylla & al. Version 1. 2013. Uppsala. <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:606610/FULLTEXT01.pdf>
- Otterbjörk, Roland, 1964: Personnamn i muntlig tradition. En preliminär redogörelse (1). I: Annales. Academiae Regiae Scientiarum Upsaliensis. Kungl. vetenskapssamhällets i Uppsala årsbok 8. S. 68–113.
- 1979: Hur var namnet? Ett kompendium om namn – mest personnamn. Umeå. (Läromedel från Institutionen för nordiska språk vid Umeå universitet 6.)
- Ryman, Lennart, 2002: *Salanus*, *Tunström* och *Sporrong*. Tillnamnsbruk och framväxten av släktnamn i Uppland. Umeå. (Anthroponymica Suecana 13.)
- SCB:s namnsök = Statistiska centralbyråns webbtjänst »Sök på namn – Hur många heter...?» <https://www.scb.se/hitta-statistik/sverige-i-siffror/namnsok/> (hämtat 2019-08-29).
- Skatteverkets namnsök = Skatteverkets webbtjänst »Sök hur många som har ett visst namn» <https://www.skatteverket.se/privat/folkbokforing/namn/bytaefternamn/sok-hurmangasomharetvisstnamn.4.515a6be615c637b9aa413027.html#!/start> (hämtat 2019-08-29).
- Svensk namnbok 1921 till vägledning vid val av nya släktnamn. Enligt nådigt uppdrag utarbetad av därtill förordnade sakkunnige. 1921. Uppsala.
- Svensk namnbok 1954 utarbetad av 1952 års släktnamnskommitté. 1954. Stockholm. (Statens offentliga utredningar 1954:1.)
- Svensk namnbok 1964. Utarbetad av 1962 års släktnamnskommitté. 1964. Stockholm. (Statens offentliga utredningar 1964:14.)
- Ståhl, Harry, 1976: Ortnamn och ortnamnsforskning. 2 uppl. Stockholm.

- Tegnér, Esaias, 1882: Om svenska familjenamn 1–2. I: Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri utg. af Letterstedtska föreningen 5. S. 1–35, 103–143. (Omtryckt i: Tegnér, Esaias: Ur språkens värld 3. Fem uppsatser. 1930. Stockholm. S. 47–158.)
- Utterström, Gudrun, 1995: Släktnamn i Sverige för hög och för låg. En historisk betraktelse. I: Slektsnamn i Norden. Rapport från NORNA:s tjuvte symposium i Oslo 17. – 20. september 1992. Red.: Kristoffer Kruken. Uppsala. (NORNA-rapporter 58.) S. 53–60.

Summary

Lundén, Lundin, Lundell Three Swedish surname types

By *Märit Frändén*

This article explores surnames ending in *-én*, *-in* and *-ell* in modern-day Sweden, above all with regard to their geographical distribution. A corpus covering 50 per cent of the population of each county was created, and the pros and cons of this method are discussed. The studies carried out show that surnames in *-in* have a strong regional centre in Västernorrland county in the north, while names in *-én* and *-ell* seem to be commonest in the south-east of the country. The distribution of the most common individual surnames from these categories is also investigated. Many names exhibit typical distribution patterns, i.e. in line with what would be expected based on the distribution of the category to which they belong, whereas other have atypical distributions, i.e. the individual name shows a different pattern from the name category as a whole. Surnames in *-ell* are the group with the lowest frequency, which also makes them least well suited to the method used. In this group in particular, there are many names that have a local centre with a higher frequency, but very low frequencies in the rest of the country.

Fortuna, Delfin och Sankt Johannes – 1600-talets fartygsnamn i krig och handel

Av Anita Schybergson

Namn och bygd 108 (2020), 157–192.

Anita Schybergson, Helsinki: *Fortuna, Delfin and Sankt Johannes – 17th-century ship names in war and commerce.*

Abstract

This article presents a study of Swedish ship names from the 17th century. The data consist of the names of 434 naval vessels from the period 1611–1721, of 659 merchant vessels owned by townspeople during the 1670s, and of 217 merchant vessels owned by country dwellers on the west coast of Sweden over the period 1660–99. The article describes what categories of names and what individual ship names are to be found in the three sets of data. The names – which are from partly the same period, but have different areas of use – are compared. In the case of the naval names, a diachronic perspective is applied, using data from 1521–1611 (345 ships) to describe their development over time. In addition, the author explores how ship names reflect historical events (Sweden's emergence as the strongest state in Europe) and the intellectual trends of the period (the Renaissance and the far-reaching influence of religion). A standard set of traditional ship names is discussed.

Keywords: onomastics, ship names, name categories, name frequency, name variation, name symbolism, diachronic development, nautonomasticon, navy, merchant fleet.

1. Introduktion

Den period i Sverige-Finlands historia som brukar kallas stormaktstiden (1611–1721) förändrade i grunden det svenska samhället och rikets ställning i Europa. Från 1561, då staden Revels borgerskap erkände Erik XIV som sin kung, inleddes ett sekel av ständiga krig med lyckosam utgång: Sverige framstod i början av 1700-talet som Europas starkaste välde.

Vilka var de drivkrafter som fick de svenska kungarna att utkämpa dessa långvariga och kostsamma erövringskrig? Vid sidan om olika politiska och religiösa bevekelsegrunder fanns också ekonomiska. Den svenska kronan strävade efter delaktighet i den lukrativa handeln i de gamla Hansastäderna längs den nordeuropeiska kusten, där varuströmmarna från Öst- och Nordeuropa rörde sig. För en sådan expansion var en välfungerande flotta en förutsättning, en örlogsflotta för att upprätthålla herraväldet till sjöss och för transporter av

trupper och materiel till krigsskådeplatserna i Europa, men även en handelsflotta, som kunde ta exporten och importen i svenska händer. Namnen på dessa fartyg är ämnet för denna artikel.

1.1. Syfte

Syftet med denna artikel är att ge ny kunskap om 1600-talets fartygsnamn. Tidigare onomastisk forskning har lyft fram en rad exempel på namn från denna tid, både namn på örlogsfartyg och på handelsfartyg. En helhetsbild av det använda beståndet av fartygsnamn saknas dock ännu. Det återstår även att analysera och kategorisera namnen samt placera in dem i ett historiskt och idéhistoriskt sammanhang. Vilka namn och namntyper förekom och var vanliga? Vilka var skillnaderna mellan namnen i örlogsflottan och namnen på handelsfartygen? Hur utvecklades namnförrådet? Vilka nya typer av fartygsnamn lanserades och vilka typer av namn blev sällsyntare eller försvann? Vilka är spåren av utländskt inflytande i svenska skeppsnamn? En intressant fråga är vidare när förrådet av traditionella svenska fartygsnamn uppstår och utvecklas.

1.2. Tidigare forskning

Thorsten Andersson (1994 s. 21 f.) har påpekat att det i regel utbildas ett speciellt namnförråd av traditionella namn inom namnkategorier där namn ges på ett dopartat sätt. Han menar att bl.a. båtnamn förmodligen ofta väljs ur en uppsättning prefabricerade namn och efterlyser samtidigt fortsatt forskning på detta område. Sedan dess har en hel del forskning om fartygsnamn publicerats, bl.a. artiklar i symposie- och konferenspublikationer (t.ex. Svavar Sigmundsson 1997, Johannessen 1998, 2000, 2005, 2008, 2009, Schybergson 2012, 2013, 2015a, 2015b, Schybergson & Johannessen 2017, Aldrin 2019). Av arbeten med bredare uppläggning och större tidsperspektiv kan nämnas Ivar Modéers Nordiska båtnamn i Nysvenska studier 15 (1935) och Skeppsnamn och skärgårdsnamn (1956), Otto Ludwigs Træk af skibsnavnenes historie (1952), Hugo Karlssons Studier över båtnamn, särskilt namn på backebåtar och bankskutor från 1700-talets Bohuslän (1970) och Anita Schybergsons Kognitiva system i namngivningen av finländska handelsfartyg 1838–1938 (2009). Lars Otto Berg har i en rad arbeten publicerat namn på örlogsfartyg i svenska flottan och i en artikel 1993 analyserat namnen på örlogsfartygen från 1680 fram till nutid. Ett internationellt och diakront perspektiv ger Don H. Kennedys Ship names (1974) och Bertil Sandahls artikel Engelska och nederländska fartygsnamn från tiden 1280–1380 (1994). Förutom den ovan nämnda namnforskningen finns historiska, sjöhistoriska och lokalhistoriska verk som också innehåller namn på fartyg. Namnen på skeppen från 1600-talet är emellertid ganska lite

utforskade, vilket är beklagligt. Just under denna tidigmoderna tid kan man nämligen tänka sig att ett svenskt namnförråd av traditionella fartygsnamn eller ett svenskt nautonomastikon stabiliseras och utvecklas.

1.3. Material och metod

Namnen på örlogsskeppen från 1600-talet är relativt välkända och står att finna i verk som beskriver svenska flottans historia. Denna omfattande forskning (bl.a. Zettersten 1890, 1903, Börjeson 1932, Bergman 1954, Lars O. Berg 1965, 1968, 1970) har källgranskats, sammanfattats och kompletterats genom ingående arkivstudier av Jan Glete i *Swedish Naval Administration, 1521–1721* (2010). Materialet för avsnitt 2. Namnen i örlogsflottan har excerperats ur detta verk (s. 683–733). Uteslutna är emellertid de minsta örlogsfartygen på mindre än 100 ton, skärbåtar och jakter etc. Materialet för stormaktstiden består av 434 fartyg, men även 345 fartyg från svenska örlogsflottans äldre historia (1521–1611) har tagits med som jämförelsematerial. Gletes verk är en ypperlig namnkälla eftersom där redovisas fartygens byggnadsår och levnadslopp, något som ger en möjlighet att beskriva namnförrådets utveckling i tid och uppkomsten av systembunden namngivning. Även fakta om örlogsfartygen, t.ex. storlek, byggort etc., är hämtade ur Gletes verk.

Materialet för avsnitt 3. Namnen i handelsflottan har hämtats från två publicerade skeppslistor. Skepz-Lista pro Anno 1672 har publicerats av Oscar Bjurling i *Forum Navale* 7, 1946. Den är en originallista uppställd av kommerskollegium vid en viss tidpunkt (förmodligen vintertid då fartygen låg i hamn). Birger Fahlborg (1923) har från ungefär samma tid (1674) rekonstruerat en skeppslista på basen av arkivmaterial av olika slag, bl.a. fribrev, sjöpass, hamn- och brojournaler från något olika tidpunkter. (En diskussion om de olika källmaterialen finns hos Bjurling 1946.) De två listorna innehåller delvis samma, men också sinsemellan olika fartyg beroende på listornas olika tillkomsthistoria. Listorna kompletterar alltså varandra och ger ett material på 659 löpnamn och 319 lexikala fartygsnamn från förra delen av 1670-talet. Även om materialet inte kan användas för att dokumentera hur namnförrådet i handelsflottan utvecklades över tid, kan man utgå från att de fartyg som upptas här seglade under en längre tid än de nämnda åren. Träfartygen beräknades hålla i 10–20 år, men de kunde i vissa fall användas dubbelt så länge. (Om fartygens levnadsålder se t.ex. Hornborg 1925 s. 34.)

De nämnda skeppslistorna upptar handelsfartygen i svenska städer, inte allmogeskutor. För att få en ungefärlig bild av namnen på allmogeskutorna har jag använt Albert Sandklefs verk *Allmogesjöfart på Sveriges västkust 1575–1850* (1973) och ur hans fartygslistor excerperat namnen på 217 fartyg som

är byggda under 1600-talet. Fartygen är i huvudsak från Halland. Detta utgör materialet för avsnitt 5. Namn på allmogeåtar.

Namnen i de tre materialen har analyserats med stöd av ordböcker, namnböcker, lexikon etc. och indelats i kategorier utgående från dels vilka typer av namn som finns i materialet, dels kategoriindelningar som tidigare använts i utforskningen av fartygsnamn (se t.ex. Berg 1993, Sandahl 1994, Schybergson 2009). De kategorier som förekommer i artikeln är följande: 1. Namn efter helgon och gestalter ur Bibeln, 2. Mytologiska namn, 3. Namn efter kungar, kungamaktens och rikets symboler, 4. Namn efter förnamn, 5. Namn efter släktnamn, 6. Namn efter ortnamn, 7. Namn efter djur- och växtbeteckningar, 8. Namn efter personbeteckningar, 9. Namn efter himlakroppar och väderleksfenomen, 10. Namn efter beteckningar på fartygstyper, 11. Namn efter abstrakta begrepp, 12. Namn efter utrop (*Stå fast, Töva lite*).

Kategoriindelningen är inte oproblematis. Samma namn förekommer t.ex. både bland helgonnamnen och bland förnamnen. Jag har dock valt att särskilja de fartygsnamn som föregås av epitetet *Sankt/Sankta* som helgonnamn för att visa på ett namngivningsmönster inom sjöfarten som i Sverige var starkt hela 1600-talet igenom och i katolska länder har fortsatt till nutid. En del av namnen efter förnamn (*Kristina, Carolus*) kan sannolikt syfta på kungliga personer, men endast namn med epitet av typen *kung* eller *drottning* har kategoriserats som kungliga namn. De absoluta tal och procenttal som uppges för de olika kategorierna bör alltså endast ses som riktgivande för proportionerna mellan olika typer av namn.

För att beskriva den tid då fartygen namngavs och för att visa hur fartygsnamnen avspeglar samtidens historia, tidens intressen och idériktningar har använts utomspråklig litteratur såsom historiska och sjöhistoriska verk samt annan litteratur som redovisas i texten.

Fartygsnamnen återges så som de finns antecknade i skeppslistan från år 1672 och i Fahlborgs lista, dock med undantaget att de många olika skrivsätten av *Sankt* och *Sankta* i helgonnamnen har förenhetligats. Namnen på allmogeåtar i Sandklefs verk är synbarligen redan normaliserade, medan Glete återger namnen på örlogsfartygen på modern svenska. Även i dessa fall återges namnen här på samma sätt. I framställningen skiljer jag mellan *löpnamn*, d.v.s. alla namnen i en grupp, och *lexikala namn*, d.v.s. de olika namnen i en grupp efter den danska personnamnsforskaren Eva Meldgaard (1990).

2. Namnen i örlogsflottan

2.1. Namnen under Vasakungarnas tid (1521–1611)

Tiden från Gustav Vasas regering till stormaktstidens början omspänner närmare hundra år av svenska flottans tidiga historia. Under denna tid upprättades en för tiden modern, välutrustad örlogsflotta som utgjorde redskapet för att ta makten i Östersjön och bedriva den expansionspolitik som Gustav II Adolf inledde efter att han 1611 beträdde scenen. Då utvecklades en namngivningspraxis som låg till grund för namngivningen av örlogsfartygen under stormaktstiden, varför den i korthet beskrivs här.

På 1500-talet demonstrerade de ledande sjömakterna sin överlägsenhet genom att bygga jättelika örlogsskepp som *Henry Grace a Dieu* (1514) i engelska flottan, franska *Grande Françoise* (ca 1524), Danmarks *Fortuna* (1566) och Lybecks *Adler* (1566) (Glete 1993 s. 5). Helt jämförbara var svenska flottans storskepp som byggdes vid samma tid. Ca 1530 sjösattes *Store Kravelen* på 1800 ton, då ett av de största skeppen i Europa. *Mönsterås/Drakenäs Skeppet* från 1587 var på 2400 ton. (Glete 2010 s. 350, 370.) Namnen på dessa tidiga jätteskepp ger exempel på hurdana namn som gavs åt örlogsskeppen då Sverige blev en betydande sjömakt.

Glete (1993 s. 7) tar *Mönsteråsskeppet* (1587) även kallat *Drakanässkeppet* och *Stora Skeppet* som exempel på att många skepp under lång tid, ibland under hela sin livstid, inte hade »några egentliga namn». Först 1599 fick skeppet ett »verkligt namn» nämligen *Julius Caesar* (ibid. s. 14). Samma svårigheter med växlande namn och avsaknaden av »egentligt namn» påpekades redan av Axel Zettersten (1890 s. 370). Han citerar i detta sammanhang Erik XIV:s brev år 1565 till befallningsmannen i Helsingfors: »Långa Barken, som du kallar gamla jakten». Dessa namn som egentligen betecknar olika fartygstyper, eventuellt försedda med förtydligande epitet som i namnet *Arvid Kurcks skepp*, utgjorde hela en fjärdedel av namnen under flottans tidiga historia (av 345 löpnamn).

Å andra sidan levde den gamla traditionen att namnge fartyg efter djurbeteckningar, t.ex. *Lejonet* 1537/8 och *Röde Draken* 1566. Ofta citerad är Gustav Vasas befallning i ett brev till ståthållaren på Stockholms slott från år 1559, då örlogsskeppet *Elefanten* fick sitt namn, att låta måla »en elefant, det ståtligaste målarer det göra kan» (t.ex. Soop 2007 s. 43). Sammanlagt användes över fyrtio olika djurbeteckningar. Den överlägset vanligaste beteckningen var *lejon*, men andra vanliga beteckningar var *björn*, *hjort* bland landdjuren och bland fågelbeteckningarna *svan* och *falk*. Namn efter djurbeteckningar var sammanlagt den vanligaste namntypen och utgör närmare 40 % av de 345 löpnamnen.

Namnen ur antik mytologi kom tidigt, t.ex. de jättelika örlogsskeppen *Mars* (1563) uppkallat efter romarnas krigsgud och *Neptunus* (1566) namngivet efter havets härskare. Men också andra av antikens gestalter lånade sina namn åt örlogsskeppen. Särskilt populära var *Fortuna*, *Hector* och *Hercules* som bl.a. återfinns i namnen *Emder Fortuna*, *Danska Hector* och *Svenske Hercules*. Man valde vidare namn efter helgon, t.ex. *Sankt Erik* (1559), och gestalter ur Bibeln, t.ex. *Mikael Ängel* (1599) och *Samson* (1565). Även namn efter personbeteckningar av typen *Ängeln* eller *Jägaren* var relativt populära.

Många som forskat i örlogsflottans historia har vittnat om det glidande i namngivningen så att samma skepp under olika tider och i olika källor kunde ha helt olika namn. Både krigsskepp och handelskepp köptes eller lånades, främmande makters örlogsskepp erövrades i strid eller kapades. Namn bibehölls, ändrades eller försvenskades. Vi kan se hur utländska namn vandrade in och gav mönster för svensk namngivning.

2.2. Stormaktstiden (1611–1721)

»Näst på Gud hänger Rikets säkerhet på dess flotta» är ett berömt uttalande av Gustav II Adolf (Soop 2007 s. 49). Kungen visade också under hela sin regeringstid stor omsorg om örlogsflottan. Under trettioåriga kriget (1618–1648) var örlogsflottans insatser livsviktiga. Från en rad hamnar i Sverige-Finland transporterades nämligen varje år nya kompanier av soldater och proviant till Stralsund, Lübeck, Wismar och Rostock. Kriget innebar ett kontinuerligt flöde av manskap, hästar och materiel över Östersjön. Utöver dessa uppgifter hade flottan att utkämpa regelrätta sjöslag. (Ericson Wolke & al. 2009 s. 78.)

Den dubbla uppgiften att upprätthålla förbindelserna inom det svenska Östersjöimperiet och att utkämpa sjöslag kvarstod hela stormaktstiden igenom. Mot en lång rad av sjöslag, belägringar och kapningar avtecknar sig bl.a. den förkrossande segern över danskarna vid Femern 1644, det katastrofala sjökriget mot Danmark och den holländska republiken 1675–1679 och insatserna i det stora nordiska kriget 1700–1721. Fortfarande under det stora nordiska kriget skulle örlogsflottan trygga förbindelserna mellan hemlandet och svenska armén som kämpade mot ryssar, polacker och sachsare. Freden i Nystad 1721 avslutade stormaktstiden, men maktförhållandena kring Östersjön hade då på ett avgörande sätt förändrats. Ryssland var nu en betydande sjömakts och ett hot för ett århundrade framåt. Under hela stormaktstiden förekom perioder av intensivt byggande av allt större skepp. En ny örlogsbas inrättades 1680 i Karlskrona, där en del av dessa fartyg byggdes. (Ericson Wolke & al. 2009 s. 82 ff., Ericson Wolke 2011 s. 172 ff.) I fortsättningen behandlas till en början namnen på rikets stora prestigeskepp.

2.2.1. Namn efter kungar, kungamaktens och rikets symboler

Den regerande Vasaätten hade i sitt sköldmärke en »vase», som utformades som ett spöknippe eller en halmkärve, ibland t.o.m. med markerade sädesax. Ända sedan Gustav Vasas tid fanns »vasen» i riksvapnets hjärtsköld. I riksvapnet återfinns också i första och tredje mittfältet den gamla rikssymbolen trekronorsvapnet från sent 1300-tal samt folkungalejonet i andra och fjärde mittfältet.

Man hade redan 1598 byggt ett örlogsfartyg på ca 900 ton som kallades *Riksvasen*. Det örlogsskepp som började byggas 1626 kallades *Nye Wassan* sannolikt för att skilja det från det äldre skeppet. I samtida handlingar varierar namnet mellan *Wassan*, *Wasan* och *Wasen* (Soop 2007 s. 59). Här använder jag den moderniserade formen *Vasa*. Under sommaren 1628 låg Vasa vid nuvarande Skeppsbron för att utrustas för sin jungfrufärd. Sjösättningen den 10 augusti följdes av en stor skara människor, men utvecklade sig till en tragedi då skeppet sjönk ett hundratal meter utanför Skeppsholmen och drog med sig ett trettiotal människor i djupet. För flottan var katastrofen och förnedringen total. (Ericson Wolke & al. 2009 s. 70.) Namnet *Vasa* användes inte på nytt inom örlogsfloTTan. Som känt återfanns vraket av Vasa 1956, lyftes sedermera ur djupet tillsammans med tusentals figurskulpturer, ornament och arkitekturdelar, varpå ett omfattande restaurerings- och forskningsarbete inleddes.

Trekronorsvapnet, det gamla riksvapnet, gav namn åt örlogsskeppet *Tre Kronor* på 800 ton som levererades 1626 i Stockholm. Skeppet kom att tjäna i flottans tjänst under trettioåriga kriget fram till 1650. Namnet gavs på nytt ett halvt sekel senare då Sveriges flotta spelade en viktig roll i det stora nordiska kriget (1700–1721). Nya örlogsskepp byggdes under kriget, bland dem det tungt bestyckade *Tre Kronor* på 2000 ton som sjösattes 1706. (Glete 2010 s. 398, 428.)

Det kungliga danska vapnet (stora riksvapnet) har i det första och fjärde fältet tre lejon, vapnet för det egentliga Danmark, och i andra fältet två lejon, vapnet för hertigdömet Schleswig. I sjöslaget vid Femern i oktober 1644 togs ett tiotal danska örlogsskepp av svenskarna, bland dem örlogsskeppet *Tre Løver* på över 1000 ton och det något mindre *Tu Løver*. I svenska flottan tjänade de under namnen *Tre Lejon* och *Två Lejon*. (Glete 2010 s. 413.)

Ett medelstort örlogsskepp, som sjösattes 1654, bar namnet *Amarant*. Namnet anspelar inte på något vapen, men har en koppling till en kunglig person. Fartyget fick sannolikt sitt namn efter den mytiska herdinnan Amaranta, som drottning Kristina föreställde vid den fest då hon instiftade Amaranterorden år 1653. (Nordisk familjebok 1 s. 759, art. Amarantorden.)

En lång räcka av örlogsfartyg namngavs efter riksregalierna: svärdet, kronan, spiran, äpplet och nyckeln. Regalierna har en djup symbolisk betydelse; de representerar kungens världsliga och andliga makt och styrka att kämpa för

det goda och straffa det onda. Örlogsskeppen blir genom sina namn symboler för rikets kungamakt, den svenska nationen och kampen för det goda emot ondskan.

Man byggde redan de första åren av 1600-talet några skepp som fick namn efter riksregalierna. De var *Förgyllda Äpplet* (1601), *Scepter* (1601), *Svärdet* (1604, fullbordat först 1617) och *Nyckeln/Lilla Nyckeln* (1607). De två förstnämnda förolyckades år 1611. Under 1600-talet fram t.o.m. 1668 namngavs nya stora örlogsskepp fortfarande efter riksregalierna så att man nu kan tala om systembunden namngivning på de största örlogsskeppen i Sverige. Serien av dessa namnbärare var: 1615 *Scepter*, 1616 *Nyckeln*, 1618 *Gamla Kronan*, 1622 *Äpplet*, 1625 *Svärdet*, 1628 *Äpplet*, 1630 *Nyckeln*, 1632 *Kronan* och 1634 *Scepter. Nyckeln* (1630) utförde uppdraget att sommaren 1633 segla den avlidne hjältekungen Gustav II Adolfs lik från staden Wolgast i norra Tyskland till Nyköping (Soop 2007 s. 50).

Alla dessa skepp var stora, men ännu praktfullare örlogsskepp byggdes fortfarande med samma namn på 1660-talet. De nya prestigeskeppen var *Svärdet* (1662), *Äpplet* (1662), *Nyckeln* (1664) och *Kronan* (1668). De fyra skeppen deltog med ödesdigra följder i slaget vid Ölands södra udde 1 juni 1676. Vid sjöslaget sköts *Svärdet* i brand och gick brinnande till botten, *Kronan* sprang i luften och efter att även *Äpplet* förolyckades var alla de tre praktfulla örlogsskeppen förlorade. Med i drabbningen vid Öland var också *Nyckeln*, som undkom för att sedan förloras i strid några år senare. (Soop 2007 s. 131 f., Ericson Wolke & al. 2009 s. 113 ff.) Härmed avslutas den systembundna namngivningen efter riksregalierna.

Åren 1693–1694 var ett nytt stort skepp under byggnad på örlogsbasen Karlskrona (grundad 1680). Det var fråga om det största bygget i Karlskronas historia under den karolinska tiden, en tredäckare med hundra kanoner. Då skeppet var klart att löpa av stapelbädden befallde Karl XI att namnet skulle vara *Konung Karl*. Kungen motiverade namnet med att monarker i andra länder lät döpa sina främsta skepp efter sig själva. (Ericson Wolke & al. 2009 s. 125 f.)

Redan år 1650 under drottning Kristinas regeringstid sjösattes örlogsfartyget *Carolus*, som förmodligen syftade på drottningens farfar Karl IX. Men speciellt under Karl XI:s tid (1660–1697) blomstrade namngivningen efter kungafamiljen. Två stora örlogsfartyg fick namnet *Carolus XI*, nämligen ett skepp på 1700 ton år 1678 och ett annat på närmare 2000 ton år 1683. Även flera andra namn ur kungafamiljen lanserades på 1680-talet: *Drottning Hedvig Eleonora*, *Drottning Ulrika Eleonora*, *Prins Karl* och *Prinsessan Hedvig Sofia*. Namnlätare var i nämnd ordning kungens mor Hedvig Eleonora av Holstein-Gottorp (1656–1693), kungens gemål Ulrika Eleonora av Danmark fr.o.m. 1680 Sveriges drottning, kungens barn prins Karl, sedermera Karl XII,

och prinsessan Hedvig Sofia. Ulrika Eleonora var drottning ännu 1692 då ytterligare ett fartyg med namnet *Drottning Ulrika Eleonora* sjösattes. Efter Karl XII:s död var hans syster, även hon med namnet Ulrika Eleonora, monark 1719–1720, då hon efterträddes av sin make Fredrik av Hessen-Kassel (Fredrik I). År 1719 fick ett tredje stort örlogsskepp namnet *Drottning Ulrika Eleonora*. Kungaparets son hade redan 1704 fungerat som namnlåtare åt örlogsskeppet *Prins Karl Fredrik*. *Prins Fredrik Wilhelm* däremot var ett skepp som erövrades i Windau i Kurland år 1702 och införlivades med Sveriges flotta. (Se även Berg 1993 s. 24.)

Det förefaller naturligt att se namngivningen efter kungligheterna som ett uttryck för det karolinska enväldet, vilket framför allt karaktäriserade Karl XI:s regeringstid och tiden fram till Karl XII:s död. Behovet att bygga upp flottan, fästningarna och organisera armén på nytt låg bakom de beslut på riksdagarna 1680 och 1682 som ledde till envælde och reduktion. Suveränitetsakten 1693 lade sedan makten i kungens händer. (Nilsson 1984 s. 43 ff.)

2.2.2. Mytologiska namn

Namn ur antikens myter förekom som skeppsnamn under stormaktstiden men hade gamla förebilder. Antikens gudanamn gavs nämligen som namn åt fartyg redan i antikens Grekland. Speciellt gudar som ansågs beskydda sjöfarande var populära så som *Isis*, *Castor* och *Pollux* samt *Aesculapius*, som ansågs hålla skeppet friskt. Även i den romerska flottan användes namnen på myternas gudar och hjältar som skeppsnamn, bland annat *Ceres*, *Fortuna*, *Hercules*, *Juno*, *Minerva*, *Neptunus* och *Venus*. (Casson 1994 s. 110 f.) Under renässansen återföddes i Europa intresset för antikens litteratur och tankevärld och även fartygsnamnen avspeglade antikintresset. Sålunda blev klassiska namn dominerade i Västeuropas, speciellt i Englands, örlogsflottor på 1600- och 1700-talen. (Karlsson 1970 s. 17.)

I Sveriges örlogsflotta var de antikmytologiska namnen fortfarande under stormaktstiden populära så att det nu sammanlagt finns ett femtiotal löpnamn. Antalet lexikala namn är 22. Bland fartygen med antikmytologiska namn finns de verkligt stora örlogsskeppen, t.ex. *Mars* (1665), *Jupiter* (1665), *Venus* (1667) och *Mercurius* (1671), alla på 1250 ton. Bland de något mindre, mellan 500 och 1000 ton, återfinns redan tidigare *Andromeda* (1620), *Apollo* (1622), *Caesar* (1623) och *Achilles* (1624). Men också mindre örlogsfartyg får antika namn. I början av 1700-talet finns namnen *Castor*, *Pollux* och *Fama* på mindre kryssare och galejor.

Samma namn används på nytt när ett skepp förlorats eller sålts. De namn som sammanlagt förekommer på minst tre olika skepp är följande: *Jupiter*, *Fama*, *Neptunus*, *Victoria*, *Andromeda*, *Castor*, *Fortuna*, *Mars*, *Mercurius*, *Pollux*. Namnförrådet kompletteras också hela tiden av andra namn ur antiken,

t.ex. *Bellona*, *Hercules*, *Orpheus*, *Perseus*, *Phoenix*, *Saturnus*, *Ulysses* och *Vulcanus*.

Namnen visar hur dominerande och långvarigt inflytandet från renässansen var i Sverige. Renässansens antikdyrkan kom till uttryck i konst, arkitektur och litteratur. Målningar och skulpturer i tidens mest storartade palats frammanade renässansens myllrande bildvärld av antika gudar och symboliska gestalter. Georg Stiernhielms poetiska huvudverk *Hercules* (delvis färdigt 1648, tryckt 1658) var en moralisk vägledning för de unga ädlingarna och innehåller tidstypiska personifieringar av abstrakta ting, såsom Fru Lusta och Fru Dygd. Renässansen påverkade med sitt formspråk allt byggande. Den påverkade inte bara namnen i örlogsfloTTan utan även utsmyckningen av skeppen.

2.2.3. Namn efter ortnamn

På 1680-talet inleddes på linjeskeppen en ny typ av namngivning efter landskap. Även andra ortnamn togs i bruk. Serien av stora linjeskepp började med *Öland* år 1681. Sedan följde nästa år *Blekinge*, *Gotland* och *Halland*. År 1683 sjösattes linjeskeppen *Estland* och *Livland* som syftar på viktiga länder i stormaktens Östersjövälde samt *Ösel*. År 1684 tillkom *Göta* och *Skåne*. År 1684 sjösattes även det stora linjeskeppet *Sverige*. På 1680- och 90-talen tillkom *Småland*, *Södermanland*, *Västmanland* och *Pommern*. År 1684 byggdes ett örlogsskepp på närmare 2000 ton i Kalmar och döptes till *Sverige*. Ett nytt linjeskepp med namnet *Skåne* tillkom 1697. Till slut byggdes ett nytt linjeskepp med namnet *Öland* år 1705.

Dessa namn hade samband med Sveriges kamp mot ärkefienden Danmark och landets utveckling till europeisk stormakt. Vid sjöslaget vid Femern 1644 vann svenskarna en förkrossande seger över danskarna. Då fred slöts erhöU Sverige *Ösel*, *Gotland*, *Jämtland* och *Härjedalen* samt *Halland* på 30 år. Westfaliska freden år 1648, som avslutade det trettioåriga kriget, gav Sverige *Pommern*, *Wismar* och *Bremen-Verden* som besittningar. (Ericson Wolke & al. 2009 s. 74.)

För att riva upp den förnedrande freden från 1645 med stora landavträdelser förklarade Danmark år 1657 krig mot Sverige, men sjöslagen vid *Møn* 1657 och i *Öresund* 1658 mot den jämbördiga svenska flottan blev ödesdigra för Danmark som endast tack vare ett ingripande från den nederländska flottan överlevde som stat. Freden i *Roskilde* 1658 gav Sverige *Skåne*, *Halland*, *Blekinge*, *Bornholm*, *Bohuslän* och *Trondheims län*. (Ericson Wolke & al. 2009 s. 90 ff.) De ovannämnda örlogsskeppen bar alltså namn som betecknade krigets lysande troféer.

Stora örlogsskepp uppkallades även efter städer. *Stockholm* (1621) är ett tidigt exempel på detta, och namnet valdes också 1708. *Göteborg* hette linjeskepp som sjösattes 1656 och 1696. För de stora linjeskeppen valdes vidare

namn på städer som var strategiska punkter i uppbyggandet av stormaktsväldet, nämligen *Wismar* 1646 och 1694, *Riga* 1675, 1684, 1707, *Kalmar* 1677, 1695, *Stettin* 1695, *Bremen* 1705 och *Verden* 1706.

Linjeskeppet *Karlskrona* (1686) på 1400 ton var uppkallat efter den nya örlogsbasen som Karl XI grundade som hemmahamn för örlogsflottan och där det på kort tid skapades stora varvsanläggningar och samlades arbetsfolk och materiel från hela riket. *Karlskrona* var även namnet på ett blockskepp 1703 och en fregatt 1714. Bland linjeskeppen med stadsnamn kan ytterligare nämnas *Norrköping* (1698) och *Halmstad* (1699). Det stora örlogsskeppet *Oldenburg* var erövrat från Danmark 1644 och *Demenhorst* var annekterat från holländarna 1658. Några fregatter och mindre kryssare fick stadsnamn såsom *Stralsund* 1687, *Dorpat* 1703, *Narva* (1703), *Reval* (1704), *Wolgast* (1705), *Viborg* (1707), *Christiania* (1711) och *Strömstad* (1718).

Vi kan alltså konstatera att en ny typ av namngivning hade växt fram i flottan. Namnen var uttryck för nationell ära och stolthet då de betecknade etapper i de erövringar som gjorde Sverige till stormakt och härskare över Östersjön.

2.2.4. Namn efter djurbeteckningar

Så långt tillbaka i tiden som det finns skriftliga uppgifter förekommer djurbeteckningar bland fartygsnamnen. Antikens trierer (örlogsfartyg) kunde ha namn som *Duvan*, *Biet*, *Gasellen*, *Lejoninnan* och *Varginnan*. Vikingarnas storskepp hade, förutom Olav Tryggvasons berömda *Ormrinn langi*, namn som *Hreininn 'renen'*, *Visunden 'bisonoxen'*, *Uxinn 'tjuren'*, *Oxe* och *Swyn 'svan'*. Traditionen var starkt levande under 1600-talet, då beteckningar för fåglar, fiskar, landdjur och till och med husdjur förekom som fartygsnamn. (Modéer 1935 s. 126, Karlsson 1970 s. 12, 38 f.)

Traditionen att namnge örlogsfartyg efter djurbeteckningar kan följas genom hela örlogsflottans historia. Under stormaktstiden bär sammanlagt 118 fartyg sådana namn (27 % av löpnamnen). De största skeppen, över och kring 1000 ton, är *Draken* (1632) och *Draken* (1655) byggda i Riga respektive Stockholm samt *Göta Lejon* (1702), ett jättelikt örlogsfartyg på 2300 ton, bestyckat med 94 kanoner. En besläktad namnstruktur med ett landskapsnamn som epitet finns i *Östgöta Lejonet* (1611), *Västgöta Lejonet* (1629) och *Smålands Lejonet* (1633).

Sammanlagt finns bland namnen 50 olika djurbeteckningar. De flesta namnen innehåller beteckningar för landdjur, som ofta genom storlek och överlägsen styrka passar att beteckna krigsskepp. Några exempel på sådana namn är *Lejonet*, *Svarta Björn*, *Dromedarius*, *Ålands Hjorten*, *Kamelen*, *Leoparden*, *Oxen*, *Tigern*, *Grå Ulven* och *Väduren*. Fågelbeteckningar är också vanliga i namnen, t.ex. *Hollands Falken*, *Förgyllda Gåsen*, *Höken*, *Korpen*, *Måsen*, *Papegojan*, *Fågel Struts*, *Svanen*, *Tranan* och *Örnen*. Beteckningar för fiskar

och vattendjur finns bl.a. i namnen *Delfin/Delfinen*, *Hummern*, *Kräftan*, *Laxen*, *Västerviks Makrillen*, *Sjökatten* – en gammalt ord för säl, *Svärdfisken* och *Valfisken*. Flera av örlogsfartygen bär namn som innehåller ord för fabeldjur. Förutom *Draken* (se ovan) kan nämnas *Gripen*, en blandning av örn och lejon, *Enhörningen*, *Fågel Fenix* och *Havhästen*, som drog Poseidons, havsgudens, vagn.

De vanligaste djurbeteckningarna är *Falken* (10 namnbärare), *Lejonet* (9), *Gripen* (9), *Delfin* (7), *Fenix* (5), *Örn* (5) och *Mjöhunden* (ett äldre ord för vint-hund) (4). *Draken*, *Elefanten* och *Pelikanen* har tre namnbärare var.

Fram till 1700-talet är det svårt att se att en viss typ eller storlek av örlogsfartyg skulle bära en viss typ av djurbeteckning i namnet. Kring sekelskiftet 1700 börjar emellertid en sådan namngivning bli synlig. År 1713 får en rad galärer av samma storlek (125 ton) namn efter fåglar: *Svanen*, *Örnen*, *Phoenix*, *Gripen*, *Tranan* och *Pelikanen*. Samma år får en rad mindre galärer (50 ton) namn efter fiskar och vattendjur: *Gäddan*, *Valfisken*, *Svärdfisken*, *Braxen* och *Delfin*.

2.2.5. Övriga grupper

De namn efter kvinno- och mansnamn som finns i örlogsflottan anspelar ofta på monarker och andra kungliga personer. Det stora örlogsfartyget *Gustavus* (1623) anspelar sannolikt på Gustav II Adolf och *Kristina* (1624) på änkedrottning Kristina av Holstein-Gottorp. *Fredrika Amalia* (1674) och ett senare slagskepp med samma namn (1698) har uppkallats efter hertiginnan Fredrika Amalia av Holstein-Gottorp och fregatten *Fredericus* (1698) efter hennes son och Karl XII:s svåger hertig Fredrik av Holstein-Gottorp. (Berg 1993 s. 23.) Drottning Kristina använde skeppsbyggeriet i diplomatins tjänst som då hon lät bygga örlogsskeppet *Julius* (1646) som en personlig gåva åt Frankrikes makthavare, kardinal Jules Mazarin, och *Sankta Anna* (1648) som en gåva åt drottning Anna av Frankrike. I gruppen finns dock också erövrade kryssare och galärer som fått behålla sina namn såsom *Charlotta*, *Margareta*, *Lovisa*, *Lucretia* och *Bernhardus*.

Den spirande nationalromantiken syns i namngivningen av två mindre kryssare år 1701. De heter *Astrild* och *Frigga*. Namnet *Astrild* är skapat av Stiernhielm från isl. *ást* 'kärlek' och *ild* 'eld' som en nordisk motsvarighet till antikens *Cupido* och *Amor*. Frigg var Odens gemål och den främsta av asynjorna i nordisk etymologi. Det finns också fyra mindre kryssare sjösatta år 1701 som bar namn ur nordisk mytologi, nämligen *Disa*, *Göja*, *Oden* och *Thor*. (Nordisk familjebok 2, art. Astrild, Otterbjörk 1979.)

På 1660-talet började också framstående sjömilitärer få örlogsskepp uppkallade efter sig. Några av dem var riksamiral Carl Gustaf Wrangel (1613–1676) och riksamiral Gustaf Otto Stenbock (1614–1685), som gett upphov till namnen

Wrangel (1664) och *Stenbock* (1679). Amiralgenerallöjtnant Hans Wachtmeister, president för Amiralitetskollegium 1683–1713, var namnlåtare åt *Wachtmeister* 1680 på 700 ton. År 1697 sjösattes i Karlskrona ett örlogsskepp på 750 ton som fick namnet *Wrede*. Fartyget är uppkallat efter det kungliga rådet Fabian Wrede (1641–1712), som ingick i Karl XII:s förmyndarregering 1697 och då hade ansvaret för flottan. Kommendören Jonas Ruschenfelt (1647–1710) i Stralsund byggde och sålde fartyg till flottan, bl.a. en fregatt år 1700 som fick namnet *Ruschenfelt*. (Berg 1993 s. 24.)

Under medeltiden präglade kristendomen såväl människornas tänkande som deras vardagsliv. Också namnen på skeppen vittnade om religionens makt över sinnena. *Santa Maria*, *San Salvador* och *Gracedieu* 'Gud nåde' var typiska skeppsnamn under Europas medeltid. (Kennedy 1974 s. 29, Sandahl 1994 s. 275.) Det heliga namnet gav oberörbarhet och ställde fartyget under en högre makts beskydd. Uppenbart skapades då traditionen att namnge fartyg efter de centrala gestalterna i kristen föreställningsvärld, personer ur Bibeln, helgon och andra heliga gestalter – en tradition som levde vidare under de kommande århundradena.

Fortfarande under stormaktstiden finns 26 skepp uppkallade efter helgon och gestalter ur Bibeln i örlogsflottan. (I handelsflottan var traditionen mångfalt starkare, se avsnitt 3.2.1.) Namnet *Sankt Johannes* bärs av tre mindre örlogsfartyg. Vidare förekommer *Sankt Jakob* på två skepp samt *Nye Sankt Jakob*. *Sankt Marcus*, *Sankt Mattias* och *Sankt Thomas* finns på fregatter från åren 1706–1707. Det största av skeppen med helgonnamn är *Sankt Hieronymus* på 1 100 ton. Inget av dessa skepp är dock byggt och namngivet för örlogsflottan utan de är erövrade eller köpta. I örlogsflottan finns också fartyg med namn ur Bibeln, mest ur Gamla Testamentet. Vi har namnet *Jonas*, som syftar på profeten Jonas sjöäventyr. Vidare finns några skepp med namnen *Abraham* (tidigare *Abrahams Offrande*), *Raphael* och *Samson*. Andra bibliska namn är bl.a. *Konung David*, *Maria*, *Noe Ark*, *Ebenezer* och *Habor*.¹

Namn efter personbeteckningar återfinns på fregatter upp till 500 ton, mindre kryssare och små galejor, alltså inte på de allra största krigsfartygen. Populärast är *Jägaren* med 8 namnbärare, men även *Gröne Jägaren* och *Lille Jägaren* finns med i gruppen. *Postiljon* eller *Postryttaren* (4) är ett annat populärt namn liksom även *Jungfrun* (3). Namn med religiös färgning är *Älvsborgs Ängeln*, *Hollands Ängeln*, *Ängeln*, *Unge Salvator* och *Salvator*. *Stormaren* (1644), tidigare danskt, *Wismarske Meerman* (1632), *Wismarske Meerweib*

¹ *Ebenezer* är ett ortnamn ur Bibeln (1 Samuëlsboken 4:1) med laddad symbolbetydelse. Namnet förekommer i skildringen av israeliternas kamp mot filistéerna och påminner om att Herren är vår hjälpare. *Habor* förekommer också i Bibeln som ortnamn med osäkert ursprung (1 Krönikaboken 5:26). Alternativt kan namnet syfta på folkvisehjälten Habor. Habor och Signild var välkända i Norden (Nordisk familjebok 10, art. Hagbard och Signy).

(1632) och *Kuriska Ängeln* (1659) är erövrade fartyg som visar på namntypens utländska mönster. Ett lämpligt namn på en liten galeja är *Uppassaren*, medan en större fregatt fick namnet *Vainquer* 'vinnaren'. Två ovanliga beteckningar kräver en närmare förklaring. *Snarensven* är bildat med förleden *snar* i betydelsen 'snabb' (SAOB S 7966) men erinrar även om folkvisehjälten Sivar(d) Snarensven(d) (se Danmarks gamle Folkeviser 12 s. 171 ff. med hänvisningar), och *Luren* har förmodligen betydelsen 'listig person' (Karlsson 1970 s. 174). Sammanlagt 33 skepp hör till gruppen namn givna efter personbeteckningar.

En grupp namn efter himlakroppar och väderleksfenomen (13 namnbärare) finns med i materialet, bl.a. *Solen* (1634, 1667), *Månen* (1624, 1653, 1655), *Jute/Danske Stjärnan* (1611) och *Nordstjärnan* (1670, 1703). En bombare gavs 1698 det passande namnet *Åskedunder*. Hit har också hänförts fregatterna *Illerim* och *Jarramas*, som Karl XII namngav efter hemkomsten 1716 från landsflykten i Turkiet. Namnen torde nämligen betyda 'blix' och 'dunder'. (Karlsson 1970 s. 71, Berg 1993 s. 35.)

Namn efter abstrakta begrepp kommer in i flottans namnförråd via erövrade skepp som behåller sina namn, t.ex. *Recompens* (1632, 1659) 'ersättning, gottgörelse', *Fides* (1644) 'tillit, trohet' och *Patientia* (1644) 'tålmod'. Snart ges även svenskbyggda örlogsfartyg namn av detta slag såsom *Spes* (1666) 'hopp', *Enigheten* (1696) och *Freden* (1707). Namnen blev långlivade: *Enigheten*, *Hoppet* och *Freden* hör ännu 200 år senare till de mest populära skeppsnamnen (Schybergson 2009 s. 115).

I början av 1700-talet introduceras en ny adjektivisk namnform som består av egenskapsord, d.v.s. *Framfuss* (1717) och *Stadig* (1718). År 1721 ges en hel serie av galejor på 120 och 140 ton sådana egenskapsnamn: *Beständig*, *Flink* och *Färdig*, *Hurtig*, *Lustig*, *Näsvis*, *Snäll* och *Vaksam*. Sammanlagt har vi i denna grupp 20 örlogsfartyg.

En namngrupp på i huvudsak mindre örlogsfartyg i början på 1700-talet representerar en ny typ av expressiva namn som består av utrop. Namnen är *Töva Lite*, *Vivat*, *Stå Fast*, *Stå Bra* och *Gå på*. Sammanlagt åtta skepp bar namnen.

2.3. Kvantitativ analys

Namnen på flottans största och stoltaste örlogsskepp, som delvis redovisats här ovan, var de mest kända och utgjorde eventuellt mönster för namngivning av fartyg i handelsflottan. Ser vi till vilka namn som var vanliga inom flottan oberoende av storlek, blir bilden emellertid en annan. Även om de minsta fartygen under 100 ton och galärerna i det stora hela är utelämnade, erbjuder ändå materialets 434 fartyg en möjlighet till kvantitativ analys. Tabell 1 visar vilka kategorier av namn som var vanligast.

Tabell 1. Namnkategorier i örlogsflottan under stormaktstiden 1611–1621.

Kategori	Antal namnbärare	Procent
Djurbeteckningar	118	27 %
Ortnamn	60	14 %
Antik mytologi	50	12 %
Personbeteckningar	34	8 %
Förnamn	30	7 %
Bibliska och kristna namn	26	6 %
Abstrakter och egenskapsord	19	4 %
Regalier och vapensköldar	19	4 %
Kungliga namn	17	4 %
Övriga sammanlagt	61	14 %
Summa	434	100 %

De vanligaste enskilda namnen i örlogsflottan under stormaktstiden är följande: *Delfin*, *Falken*, *Gripen* med 6 namnbärare, *Jupiter*, *Jägaren*, *Phoenix* med 5 namnbärare och *Fama*, *Mars*, *Mjöhunden*, *Neptunus*, *Nyckeln*, *Victoria* med 4 namnbärare var. Namn efter djurbeteckningar, även beteckningarna på fabeldjur, står alltså starkt och också namnen ur antik mytologi är väl representerade bland de vanligaste namnen.

2.4. Diakron utveckling under stormaktstiden

Jämfört med namnen från tiden 1521–1611 försvinner eller minskar under stormaktstiden några kategorier av namn. Fartygsnamn av typen *Lille Kravelen* eller *Nye Holken*, som tidigare utgjort en fjärdedel av namnen, försvinner nästan helt. Djurbeteckningarna, som tidigare utgjorde närmare 40 % av hela materialet, minskar till under 30 % även om de fortfarande utgör den största gruppen. Också personbeteckningarna av typen *Kämpan* blir färre.

Andra kategorier av namn blir å andra sidan populärare under stormaktstiden. Namn ur antik mytologi är procentuellt sett dubbelt så många nu som under 1500-talet. Det samma gäller fartyg som uppkallats efter släktnamn (*Wachtmeister*). Den största skillnaden jämfört med tidigare är ändå att helt nya typer av namn växer fram och blir dominerande under stormaktstiden. Tidigare hade ortnamn enbart funnits i framförställda epitet såsom i *Smålands Lejonet* eller *Kalmar Björnen*, men nu uppkallas skepp direkt efter ortnamn, namn på landskap (*Småland*), städer (*Göteborg*), varv (*Västervik*) och fästningar (*Varberg*). Tillsammans utgör skeppsnamn givna efter ortnamn den näst

största gruppen. Närmare ett tjugotal skeppsnamn kan klassas som givna efter abstrakta begrepp (*Spes 'hopp'*). Namnen kommer först in som namn på erövrade eller kapade utländska fartyg, men börjar sedan också ges åt nybyggda svenska skepp. De blev under 1700-talet mycket populära. Som Berg (1993 s. 34) har visat namngav Gustaf III nästan alla sina linjeskepp efter abstrakta egenskaper, bl.a. *Dygd, Manlighet, Enigheten* och *Styrkan*.

I början av 1700-talet dyker två grupper av namn upp som för tanken till soldatnamn (se Lindqvist 1990 s. 20, Wahlberg 1990 s. 52), dels egenskapsnamn som *Framfus, Hurtig, Näsvis*, dels expressiva utrop som *Gå på, Stå fast, Töva litet*. Vi har också i början av 1700-talet en grupp av namn ur nordisk mytologi (*Oden, Thor*), en grupp som senare kommer att bli dominerande i örlogsflottan (Berg 1993 s. 28).

Stormaktstiden för även med sig exempel på systembunden namngivning så att fartyg av en viss storlek eller med speciella uppgifter sammanbinds av samma typ av namn. Detta gäller framför allt de största örlogsskeppen som förkroppsligar rikets makt och flottans slagkraft, nämligen serien av namn efter riksvapen och riksregalier (*Tre kronor, Äpplet*) som sedan ersätts av en serie namn efter kungligheter (*Drottning Hedvig Eleonora*). Men också bland mindre örlogsskepp, fregatter och galärer, kan man iakttä liknande tendenser. I början av 1700-talet kan vi se att vissa typer av galärer får namn efter fågel- respektive fiskbeteckningar (se avsnitt 2.2.4). Örlogsflottan var större än någonsin och det fanns ett behov av att med namnen skilja på fartygen. Som Thorsten Andersson har påpekat (1994 s. 27) är det vanligt att »en stor mängd presumtiva namnbärare pressar fram namnsystem av olika slag, som alltså har en praktisk bakgrund». Samma praktiska system användes senare också i andra örlogsflottor, t.ex. den ryska och den tyska (Ekman 1956, 1966).

3. Namnen i handelsflottan

3.1. Utrikeshandeln under 1600-talet

De geografiska upptäckterna hade öppnat nya vägar för handeln, och allt större delar av världen drogs in i varuutbytet. Nordvästra Europa blev centrum för denna utveckling, där nya ekonomiska centra blev Antwerpen, Amsterdam, London och Hamburg. Härifrån strömmade holländskt kapital ut i Europa, även till Sverige-Finland. Småningom utvecklades även England till en stark maktfaktor inom handeln. 1600-talet var det århundrade då svensk handel kopplades till internationella marknader och även blev beroende av dem. Först under följande århundrade blev Sverige en jämbördig handelspartner med Holland och England. (Dahlgren & Norman 1988 s. 1 f., Müller 1998 s. 283.)

Sverige var på 1600-talet ledande i Europa inom framställning av järn, koppar, tjära och beck. Av järn och koppar såldes 85 % utomlands, av tjära och beck det mesta. Saltet var en viktig importvara, men småningom ökade också importen av spannmål. Bland importvarorna fanns även textilier som siden-, silver- och gulddyger, vin, öl och brännvin. Hur utrikeshandeln utvecklades hängde samman med urbaniseringen, som dock gick snabbt med Stockholm som en stark motor för utvecklingen. Vid 1660-talets mitt var följande städer starka handelscentra: Stockholm, Åbo och Viborg i Finland, Kalmar, Norrköping, Västervik, Nyköping, Göteborg, Uddevalla, Halmstad, Wismar, Stralsund och Stettin. Framför allt härifrån bedrevs utrikeshandeln. (Fahlborg 1923 s. 256 ff., Villstrand 2011 s. 406, 423, 434.)

Ännu vid mitten av 1600-talet anlätades i stor utsträckning holländska skepp för frakterna inom handeln och därmed tog holländarna sin andel av vinsterna. Holländarna behärskade med sin handelsflotta Östersjön och de lukrativa varuströmmarna från Baltikum. Svenska statens fasta avsikt hade emellertid länge varit att bryta holländarnas sjöfartsmonopol. Man strävade att på många sätt understöda den inhemska handeln och utvecklade olika grader av tullfrihet, något som gjorde det lönsamt att bygga större skepp, som i krig kunde tas i bruk som transportfartyg och där man kunde träna upp dugliga sjömän för rikets försvar. Så uppstod systemet med helfria och halvfria skepp. (Fahlborg 1923 s. 210 ff., Villstrand 2011 s. 438.)

Under de engelsk-holländska sjökrigen (1652–1654 och 1665–1667) hindrades holländska fartyg att ta sig in i Östersjön. Exportvaror som järn och timmer blev liggande i hamnarna och importvaror som salt och vin steg kraftigt i pris. Senast nu insåg man vikten av att satsa på en inhemsk handelsflotta. Hel- och halfriheten utvidgades och tullnedsättningar för svenska handelskepp infördes i alla svenska hamnar. Ansträngningarna visade sig vara effektiva och på 1680-talet skedde redan en större del av handelsutbytet med svenska fartyg. (Fahlborg 1923 s. 220 ff., Bjurling 1972 s. 42 f.)

Sjöfart och skeppsägande ingick naturligt i handeln under denna period. De flesta handelsmän av betydelse i huvudstaden bedrev sjöfart och ägde andelar i skepp. Det vanliga var att redarna ägde delar av flera skepp och på så sätt kunde dela eventuella förluster. Denna metod hade utvecklats speciellt i Holland och de svenska handelsmännen var inte sena att ta efter. Ett annat sätt var att efter mönster av de ledande länderna i världshandeln ansluta sig till ett skeppskompani, som ägde skeppen och stod för frakterna. Ett sådant var Västerviks skeppskompani grundat 1646. Ett annat var Svenska Afrika-kompaniet 1649–1663, vars fartyg seglade till Guineabukten, där man inhandlade guld, elfenben och slavar för att sedan bege sig till Västindien där slavarne byttes mot socker. 1600-talet var kompaniernas gyllene århundrade. (Fahlborg 1923 s. 223, Nováky 1990 s. 34, 84 ff., Müller 1998 s. 180.)

Det utländska inslaget bland storköpmän, skeppsägare och finansmän var stort. Dessa företagare hade vidsträckta affärskontakter till världsekonomens centra i Europa och kunde bidra med kapital och krediter. Kronan strävade därför att få dem att permanent bosätta sig i Sverige, något som också rätt ofta lyckades; t.ex. Erik Larsson von der Linde, Jakob och Abraham Momma (adlade Reenstierna), Louis De Geer och tysken Hans Brehmer kan nämnas i detta sammanhang. (Villstrand 2011 s. 435.)

3.2. Namnförrådet på 1670-talet

Materialet för namnen på handelsfartygen omfattar 659 löpnamn. En större del av namnen (ca 60 %) är lån ur andra egennamnskategorier, nämligen helgonnamn, namn ur Bibeln, personnamn, namn ur antik mytologi och ortnamn. En mindre del (ca 40 %) är givna efter appellativer, såsom beteckningar för djur, växter, himlakroppar, artefakter och abstrakta egenskaper.

3.2.1. *Religiöst färgade namn*

I materialet utgör namn efter helgon försedda med epitetet *Sankt/Sankta* den största gruppen. Manliga helgonnamn pryder 120 fartyg, medan de kvinnliga har getts åt 27 fartyg. Det är fråga om 16 manliga helgonnamn, även om namnet *Sankt Gabriel* närmast syftar på ärkeängeln Gabriel. De kvinnliga helgonnamnen med epitetet *Sankta* är sex.

Några av helgonnamnen är speciellt populära som skeppsnamn, nämligen *Sankt Johannes* och *Sankt Peter/Petter* som har 30 respektive 26 namnbärare. Även *Sankt Andreas* med 11 namnbärare, *Sankt Jacob* med 14, *Sankt Jörgen/Jurgen/Jürgen* med 7 och *Sankt Nicolas* med 9 namnbärare är populära. Utöver *Sankt Peter/Petter* finner vi följande namnformer: *Sankt Peder* (2), *Sankt Päder/Pädher* och *Sankt Pär*. Vidare kan nämnas följande helgonnamn ur materialet: *Sankt Bartolomeus*, *Sankt Gabriel*, *Sankt Georg*, *Sankt Johan*, *Sankt Jöran*, *Sankt Lorentz*, *Sankt Marcus*, *Sankt Paul*, *Sankt Martin*, *Sankt Mathias* och *Sankt Oluff*.

Några av helgonnamnen förekommer även som dopnamn. Enligt Ingvar Fredriksson (1974) finns *Jakob* (stavat med *k*) och *Olof* i hela Sverige, *Per* är ett av de mest frekventa dopnamnen och *Peder* är vanligt. *Jörgen*, *Jorgen* finns inom gamla dansk-norska områden och *Jöran* är en sydlig form av *Jören* (som inte hör till de vanliga).

De kvinnliga helgonnamnen ges genomgående åt betydligt färre skepp. På fyra manliga helgonnamn går ett kvinnligt. Men också här är vissa helgon populärare än andra. Speciellt omtyckta är *Sankta Maria* med 11 namnbärare och *Sankta Anna* med 9. *Sankta Catarina* med 3 namnbärare kommer på en

god tredje plats. Vidare finns namnen *Sankta Margareta*, *Sankta Sophia* och *Sankta Ragnel*.²

De kvinnliga helgonnamnen finns även i samtiden som kvinnonamn. *Maria* framstår som 1600-talets modenamn och både *Maria* och *Anna* är ytterst vanliga över hela det svenska området i slutet av 1600-talet. *Margareta* var likaså vanligt över hela landet. *Catarina* och *Ragnill* finns belagda. (Leibring 2011 s. 58 ff., Leibring & Neumüller 2013 s. 122 ff.)

I gruppen finner vi vidare namn efter ärkeänglarna, profeterna, patriarkerna och andra bibliska gestalter. Det är fråga om 40 löpnamn och 12 lexikala namn. Det populäraste av dessa namn är *Konung David* med 12 namnbärare. Andra populära namn är *Engel Gabriel* med 7 namnbärare, *Engel Raphael* med 6 samt *Salomon* och *Samson*, båda med tre namnbärare. Övriga fartygsnamn ur Bibeln är *Abrahams offrande*, *Abel*, *Engel Michael*, *Jacob Patriarcha*, *Johan Baptista*, *Johannes Döparen*, *Johannes Evangelista*, *Patriarck Jacob von Stade*, *Propheta Daniel*. Frånsett *Abel*, *Salomon* och *Samson* är de bibliska namnen tvåordsnamn som innehåller ett förklarande epitet. Annorlunda bildat är *Abrahams offrande* där det ingående egennamnet utgör bestämningsord.

3.2.2. Namn efter förnamn

Namn som utgår från manliga och kvinnliga förnamn är en mindre kategori bland namnen på handelsfartyg. Eftersom det delvis är fråga om samma namn som i helgonnamnen ovan behandlas de här. Det gäller 47 löpnamn, något fler mansnamn än kvinnonamn (27/21). Av mansnamnen är *Tobias/Unge Tobias* vanligast med 7 namnbärare. Andra namn som återfinns på 2–3 fartyg är *Emanuel*, *Johannes*, *Carolus*, *Christoffer* och *Jacob*. Vidare finns följande namn på ett fartyg vardera: *Alexander*, *Bartholomeus*, *David*, *Fransiscus*, *Gustavus*, *Isach*, *Raphael*, *Wilhelm*.

Några av mansnamnen i listan är sällsynta som personnamn. Förebilderna är uppenbarligen bibliska gestalter och helgon. Det gäller apostelnamnet *Bartholomeus*, *Franciskus*, den helige Franciskus, franciskanordens grundare, och ärkeängeln *Raphael*. Skeppet *Bartholomaeus* från Christianopel hade enligt skeppslistan från 1672 en skeppare vid namn Bartholomeus Folqwart så det är möjligt att skutan har fått skepparens namn. En del namn användes i samtiden mera allmänt som personnamn, nämligen *Christoffer*, *David*, *Isac*, *Jacob* och *Johannes*. Även *Wilhelm* fanns sedan gammalt i olika former. (Fredriksson 1974, Utterström 1995 s. 60, 61, Leibring & Neumüller 2013 s. 119 ff.)

Kvinnonamnen *Elisabeth* (*Jungfrun Elisabeth*), *Margareta* och *Maria* har fyra namnbärare var bland skeppen och *Debora* har två. Vidare finns följande

² *Sankta Ragnel* syftar på Ragnhild av Tälje, ett tidigt svenskt lokalhelgon, kanske identisk med gemålen till kung Inge d.y. (regent 1118–1125). (Otterbjörk 1979 s. 183.)

kvinnonamn på ett fartyg var: *Anna Margareta, Birgitta, Christina, Dorothea, Hedvig Eleonora, Judith, Krönte Constantia*. Ett par av kvinnonamnen har kungliga förebilder, nämligen *Christina* och *Hedwig Eleonora*. Det förra namnet kan syfta på Kristina av Holstein-Gottorp, gift med Karl IX 1604–1611 och sedermera änkedrottning till sin död 1625, eller möjligen på drottning Kristina (regent 1632–1654). Det senare namnet syftar sannolikt på drottning Hedvig Eleonora av Holstein-Gottorp, gift med Karl X Gustav 1654. Hon var drottning i sex år och därefter riksänkedrottning till sin död 1715 (Berg 1993 s. 23). *Elisabeth, Margareta* och *Maria* är även helgonnamn, liksom *Anna* som finns i skeppsnamnet *Anna Margareta*. Också *Birgitta, Constantia*, som finns i namnet *Krönte Constantia*, och *Dorothea*³ är helgonnamn. *Birgitta* är som känt namnet på det mest kända svenska helgonet, den heliga Birgitta (1303–1373). Förebilder för skeppsnamnen kan mycket väl ha varit helgonen, men *Elisabet, Margareta, Maria* och *Anna* var även vanliga kvinnonamn över hela landet. *Judith* hör till de namn som spreds som dopnamn på 1600-talet (Leibring 2011 s. 58 ff., Leibring & Neumüller 2013 s. 122 ff.). *Debora*, ett namn som pryder två skepp, är hämtat ur Gamla Testamentet, där Debora framställs som en ledande kvinna, domare och profetissa under domartiden. *Judith* är ett annat gammaltestamentligt namn, som har betydelsen ’lovad, prisad’. I Gamla testamentet är det namnet på Esaus maka och på hjältinnan i Judits bok. (Otterbjörk 1979 s. 170.)

Eftersom de flesta av de kvinnonamn som återfinns i skeppsnamnen även var brukliga som personnamn i det samtida svenska samhället, är det alltså inte uteslutet att handelsfartygen var namngivna efter redarnas hustrur och döttrar, något som förekommer dokumenterat i sjöfartens historia. Marin- arkeologisk forskning (Rönby & Adams 1994) har lyft fram saltskutan *Anna Maria*, byggd på 1690-talet, vars namn lånats från hustrun till en av redarna.

3.2.3. Mytologiska namn

Bland örlogsfartygen var antikmytologiska namn vanliga och rikt varierade så att över ett tjugotal olika namn förekom. Inom handelsflottan är bilden en annan. Gruppen mytologiska namn är visserligen procentuellt sett relativt stor, men långt ifrån varierad. Den består i huvudsak av namnet *Fortuna*, som pryder hela 53 fartyg. Förutom *Fortuna* finns *Die Gyldene Fortun* och *Store Fortuna*. Några andra namn ur antik mytologi bärs av ett eller två fartyg, nämligen *Jupiter, Mercurius, Gylden Phaenix, Hercules, Mars, Neptunus* och *Venus*.

³ Dorothea var en av nödhjälparna, en grupp helgon som var mycket populära under senmedeltiden och ansågs skydda mot olika sjukdomar och faror (KL 8 spalt 342, 20 spalt 160).

3.2.4. Namn efter ortnamn

En grupp skeppsnamn är uppkallade efter ortnamn, bl.a. namn på landskap och städer. Vi har *Gottland* och den latinska formen *Gottlandia*, *Ölandh* samt *Laland* som syftar på Lolland, en dansk ö. Många stadsnamn på fartygen står för skeppets hemmahamn, t.ex. *Calmar*, *Carlshambn*, *Christianstad*, *Die Stadt Stade*, *Götheborg*, *Helsingfors*, *Norkjöping*, *Nye Helsingfors*, *Staden Refwal*, *Stadt Ronneby*, *Stockholm*, *Söderköping* och *Wismar*.

Det största antalet namn efter ortnamn (ca 30) är givna efter slott, fästningar och bemärkta hus, speciellt i Stockholm, men också t.ex. rådhus i andra städer. Fartyg namngivna efter slott och fästningar är t.ex. *Castellet* 'fästning, borg' från Göteborg och en lång rad mera preciserade byggnadsverk: *Arensburg*, en fordom befäst stad på Ösel, *Borckholm*, efter Borgholms slott på Öland som kallades *Borkholm* ända till 1800-talet, *Calmar slott*, *Castel von Helsingburgh*, *Castellet af Calmar*, *Burg von Stade*, *Die Burg von Stade*, *Drottningeholm*, kungens lustslott, *Geffleborgh*, slottet i Gävle byggt av Johan III, *Johannesborg*, ett befäst slott utanför Norrköping, *Ny Elfzborg*, vid Göta älvs mynning, *Slott Warberg* i Varberg, där för övrigt också klostret som gett namn åt *Åhs-Kloster* fanns, *Stegeborgs Slott*, kungligt slott väster om Söderköping, *Stockholms Slott* och *Åbo Slott*. Från Norrköping kom *Gravelike Huys De la Gardie*. Samma namngivningsmönster återkommer i *Das Rathaus von Stade*, *Das Rathaus von Stettin* och *Götheborgz Stadzhus*.

I Stockholms handelsflotta finns en rad fartyg som fått namn efter stadens mest bemärkta byggnader och platser: *Brehmerhus*, *Diuregården*, *Ridderhuset*, *Stockholms Rådhus* och *Stockholms Järnvåg*,⁴ *G:e Magni Palleijs*, *G:e Wrangels Palleijs*, *Grafft: Huys van De la Gardie*. (Om Magnus Gabriel De la Gardie och greve Carl Gustaf Wrangel, samtidens stora byggherrar, se närmare avsnitt 3.2.7.)

3.2.5. Namn efter djur- och växtbeteckningar

Fartygsnamn givna efter djurbeteckningar är den näst största gruppen bland handelsfartygen. Sammanlagt 96 fartyg bär sådana namn, d.v.s. 15 % av löpnamnen. Den stora mängden kan vara uttryck för en väl inarbetad tradition, men också örlogsfartygens namn kan ha varit en av inspirationskällorna. Namnet *Smålands Lejonet* bars av flera stora örlogsskepp, det senaste sjösatt 1633–34. Samma namn finns på fyra handelsfartyg.

Det populäraste namnet i denna grupp är *Falcken* som med olika varianter har 15 namnbärare. Namnet *Swanen* förekommer ett tiotal gånger. Vanliga är

⁴ Den plats där stångjärnet från Bergslagens talrika hyttor vägdes och bars från Mälaren till Saltsjön för att sedan skeppas vidare till utlandet.

också *Hiorten* och *Dufwan* med 6 namnbärare var. *Pelicanen*, *Leijonet*, *Lammet* och *Björnen* med varianter finns som namn på 4–5 fartyg.

Namn efter fågelbeteckningar är rikligt företrädda bland handelsfartygen. Förutom de populäraste namnen som nämns här ovan finns *Adler*, *Förgylte Örnen*, *Nachtigal*, *Papegoij*, *Der Grüne Papigoije*, *Der Swartze Hahn*, *Die Meve* (mås), *Förgylt Gåsse* samt de vingburna fabeldjuren *Gripen* och *Vogel Phoenix*. Namn efter landdjur finns vidare i namnen *Gråå Wargen*, *Leoparden*, *Camelen*, *Helsingbocken*, *Hwita Hästen*, *Kattan*, *Lindormen*, *Oxen*, *Salamander* och *Uhla Reen*. Namn efter vattendjur är något mindre vanliga, men några exempel är *Geddan*, *Delphin*, *Laxen*, *Cronfisk*, *Dreij Hering* (tre sillar) och *Ålen*. Cronfisk avser 'stockfisk' eller 'klippfisk', d.v.s. torrfisk. En krönt stockfisk ingick sedan medeltiden i Islands vapen. (Karlsson 1970 s. 80.)

Själva namnen har en för den moderna läsaren charmfullt ålderdomlig form. Över en tredjedel av alla namn i denna grupp är tvåordsnamn. De innehåller inte sällan färgord som i *Die Blaw Taube*, *Förgylte Wargen*, *Hwita Lambert*, *Hwite Swan*, *Förgylte Falcken* och *Swarte Örnen*. Som epitet finns vidare adjektiviska particip och räkneord som i *Flygande Ulfwen*, *Krönte Biörnen* och *Tree Laxar*. Inslaget av tyska är markant, vilket inte förvånar då stormaktens hamnar omfattar också Stettin, Stralsund och Wismar, men tyskan var vid denna tid också ett vanligt språk i de gamla riksdelarna, i Stockholm och andra städer.

Fartygsnamn efter växtbeteckningar utgör en mindre grupp än djurbeteckningarna, sammanlagt 23 löpnamn. De populäraste namnen är *Rosen*, *Röde rosen* och *Drufwan*. Vidare finns varianterna *Die Weintraube*, *Förgylte Drufwan*, *Gyllene Drufuan*, *Hwijta Drufwan*, *Wijndrufwan* och *Windrufwan af Helsingburgh*. Vinimporten var betydande, så ett namn som innehåller ordet *vindruva* antyder nog i vissa fall att fartyget tillhörde en vinimportör och seglade till vinhamnar i Frankrike och annorstädes. Enligt Fahlborg (1923 s. 222 f.) ägde räntmästare Börje Cronberg i Stockholm *Vinfatet* som seglade till Malaga efter vin. Andra vinimportörer hade kring 1667 fartygen *Vindruvan*, *Vinberg* och *Röde Vinfatet*. Rätt många trädbeteckningar finns bland namnen: *Apellbohm* (äppelträd),⁵ *De Gecrynte Pilsbom* (pilträd), *Der Eichbaum* (ek), *Granen* och *Oraniebohm* (apelsinträd).

3.2.6. Namn efter abstrakta begrepp

En relativt stor grupp fartygsnamn återgår på abstrakta appellativer. Det finns 76 löpnamn, men bara 29 lexikala namn. Ser vi till namnens innebörd kretsar

⁵ Namnet på detta stockholmsskepp kan också syfta på Harald Appelboom som var svensk diplomat i Haag i mitten av 1600-talet och vars korrespondens med det kungliga majestätet ger intressanta inblickar i Hollands ekonomiska förhållanden (Fahlborg 1923 s. 208).

många namn kring begreppen »hopp», »kärlek» och »trohet». Förutom *Hoppet* och *Hoffnung* eller *Die Hoffnung* finns *Förgylte Hoppet*, den danska formen *Håbet*, de holländska formerna *De Hoppe*, *Hoop*, det franska *Bonn'Esperance* 'gott hopp' och latinets *Spes* 'hopp'. Begreppet »kärlek» finns i sammanlagt tolv namn, nämligen *Charitas*, *Die Liebe*, *Die Gecronde Liefde*, *Kleine Liebe*, *Krönte Kärleken*, *Liefde* och *Lille Kärleken*. Begreppet »trohet» finns i två namn, nämligen *Fides* från Wismar och *Troheet* från Åbo. Populärt är också *Patientia* 'uthållighet, tålmod' samt *Justitia* 'rättvisa' som pryder två fartyg. *Der Friede* och *Die Friede* från Stralsund för tankarna till det länge brukade skeppsnamnet *Freden*. Ett verkligt önskenamn har fartyget från Ronneby som heter *Gud med oss*.

Mycket tyder på att vi har att göra med ett nytt internationellt mode som håller på att vinna insteg i svenskt nautonomastikon. En större del av namnen (60 %) har antingen tysk eller latinsk språkform. Tyskan överväger medan latinets, Europas lingua franca vid denna tid, finns i lika många namn som svenskan. En större del av skeppen i denna grupp hör även hemma i hamnar på andra sidan Östersjön som Reval, Stade, Stettin, Stralsund och Wismar. Att man började använda abstrakta begrepp i fartygsnamn hade alltså sannolikt att göra med svenska väldets utvidgning till Europas kontinent och inflytelserna därifrån.

3.2.7. Övriga kategorier

Namnen i en liten grupp på sju fartyg är givna efter släktnamn och bildar namnfraser där sådana ingår. Det imponerande namnet *General Wrangel zu Pferde* bärs av ett skepp som hör hemma i Stettin. Namnet syftar på riksamiral Carl Gustaf Wrangel (1613–1676) som hade en lång militär karriär. Wrangel blev bl.a. generalguvernör över svenska Pommern, där Stettin var huvudstad. I Skoklosters slott, som Wrangel lät uppföra, finns en ståtlig målning av David Klöcker Ehrenstrahl (1628–1698) som föreställer generalen till häst (Losman 1988 s. 92). Skeppet *Graf Magnus Gabriel de la Gardie* hörde hemma i Arensburg. Namnlåtaren Magnus Gabriel De la Gardie (1622–1686) var greve, riksmarskalk, riksdrots och rikskansler, alltså en av samtidens makthavare, en tid drottning Kristinas gunstling och även författare. Bland grevens olika förläningar finns bl.a. Arensburg på Ösel.

Från Stockholm är fartygen *Banéer*, *Boender*, *Unge Boender* och *Lille Silfwercrona*. Det förstnämnda fartyget har fått sitt namn efter riksrådet och fältmarskalken Johan Banér (1596–1641) som deltog i en lång rad drabbningar i trettioåriga kriget. Skeppet *Boender* hade enligt skeppslistan 1672 en skeppare som hette Gerbrandt Classon Boender och som också möjligen var ägare till skeppet. Namnet *Unge Boender* antyder att rederiverksamheten gick i arv. *Lille*

Silfwercrona ägdes av Johan Silfwercrona. Fartyget bär alltså sin ägares namn med epitetet *Lille*, vilket gör att namnet kanske är ett relationsnamn.

Namnen i denna lilla grupp hedrar alltså krigare och makthavare men också i några fall ägaren till skeppet. Helt avvikande är dock namngivningen av Norrköpingskeppet *Marcus Curtius*. Marcus Curtius var en mytisk hjälte från antikens Rom som beskrivs i en sägen från 362 f. Kr. I en situation då en katastrof hotar förstöra Rom, räddar hjälten staden genom att offra sitt eget liv. (Nordisk familjebok 5 s. 975.)

Namn efter personbeteckningar finns på 40 fartyg. Namnen har till övervägande del religiös bakgrund. Det vanligaste namnet i denna grupp är *Salvator* 'frälsaren' som har 11 namnbärare och dessutom finns i *Lille Salvator* och *Salvator Mundi*. Innebörden 'ängel' finns i namnen *Der Engel* i Wismar och i Stralsund och *Gylden Engel* från Stralsund, *Engelen* från Helsingfors och *Förgylte Engeln* från Uddevalla. Följande namn finns på endast ett skepp var: *Heliga Trefaldigheet*, *Tree Patriarcher* och *Verlohrne Sohn*.

Till gruppen hör också några namn efter »profana» beteckningar av vilka kan nämnas *Jägaren* med 5 namnbärare och *Gröne Jägaren* med 4. I örlogsflottan finns *Jägaren* och *Gröne Jägaren* på ett tiotal mindre örlogsskepp. Inspirationen till namnet har möjligen kommit från örlogsflottan, men det tyska namnet på *Der Grüne Jäger* från Wismar antyder att det också var ett internationellt modenamn.

Namn efter himlakroppar och väderleksfenomen bärs av 24 fartyg. Gruppen domineras av *Halfwe Månan* med fyra namnbärare samt *Förgylte Solen* och *Die Sonne* som tillsammans finns på fem fartyg. Vidare finns namnen *Der Regenbogen*, *Fyra Wind*, *Fyra Wäder*, *Morgonstierna*, *Nordstjernen*, *Norrstiernen*, *Röde Stiernen*, *Siustiernen*, *Stiernen* och *Södherstiernen*.

3.3. Kvantitativ analys och namnfrekvens

Namnförrådet på 1600-talets handelsfartyg förefaller brokigt och mångskiftande. Varje fartygsnamn har sin egen historia som är svår för eftervärlden att utforska. Enskilda namn kommer kanske alltid att behålla sin hemlighet. Men likheterna mellan namnen hjälper oss att svara på frågan: Vilka typer av namn var vanliga i handelsflottan under stormaktstiden?

Tabell 2 visar att de vanligaste fartygsnamnen i handelsflottan är namn givna efter helgon och gestalter ur Bibeln. Denna kategori är ungefär dubbelt så stor som var och en av de övriga större grupperna, nämligen namn efter djurbeteckningar, abstrakta begrepp, namn ur antik mytologi och ortnamn.

Tabell 2. De vanligaste typerna av fartygsnamn i handelsflottan, 1600-talets senare del.

Namn	Antal namnbärare	Procent
Helgonnamn, namn ur Bibeln	189	29 %
Djurbeteckningar	96	15 %
Abstrakta begrepp	76	12 %
Antik mytologi	64	10 %
Ortnamn	63	10 %
Förnamn	48	7 %
Personbeteckningar	40	6 %
Himlakroppar	24	4 %
Växtbeteckningar	23	3 %
Övrigt	36	5 %
Summa	659	100 %

Det överlägset populäraste enskilda namnet är *Fortuna* efter lyckans och välgångens gudinna med hela 54 namnbärare. Bland de 15 vanligaste namnen finns hela sju helgonnamn. Det är *Sankt Johannes*, som är namnet på 31 skepp, följt av *Sankt Peter/Petter* med 27 namnbärare. De övriga är *Sankt Jacob*, *Sankt Andreas*, *Sankta Maria*, *Sankt Nicolaus* och *Sankta Anna*, alla med ca 10 namnbärare. Vi kan vidare konstatera att *Konung David* och *Salvator* finns bland de allra populäraste namnen med 12 namnbärare var. Högt placerar sig också *Die Hoffnung/Hoffnung* och *Hoppet* med 21 respektive 15 namnbärare. Av namn efter djurbeteckningar återfinns *Falcken* och *Swanen* på 13 respektive 9 skepp.

4. Jämförelse mellan namnen i örlogs- respektive handelsflottan

Örlogsfartygens namn såsom de presenterats i undersökningen är en sammanfattning av namnen under hela stormaktstiden, medan handelsfartygens namn är dokumenterade under en begränsad del av 1670-talet. De två materialen är i detta avseende olika, men båda är relativt omfattande (434 och 659 namn) och kan därför ge en allmän bild av likheter och skillnader mellan namnen i örlogs- respektive handelsflottan. Samma typer av namn finns representerade i båda materialen, men proportionerna mellan kategorierna och namnen inom kategorierna skiljer sig åt.

1. Namn efter helgon och gestalter ur Bibeln dominerar i handelsflottan, där de utgör ca 30 % av alla löpnamn; i örlogsflottan är de endast 6 %.
2. Namn efter djurbeteckningar är i handelsflottan 15 %, i örlogsflottan hela 27 %.
3. De mytologiska namnen i handelsflottan domineras av namnet *Fortuna* (56 fartyg av 64), medan namnen i örlogsflottan är mera varierade (22 olika antikmytologiska namn).
4. Namnen efter personbeteckningar har i handelsflottan till ca 50 % en religiös prägel (*Engelen, Salvator*), medan de religiösa namnen i örlogsflottan begränsar sig till ca 15 % av gruppen.
5. Namnen efter abstrakta begrepp är flera bland handelsfartygen (12 % mot 4 %), men gruppen består till hälften av namnen *Hoppet, Die Hoffnung, Hoffnung*.
6. Namnen efter kungar, kungamaktens och rikets symboler är utmärkande för örlogsflottan och saknas i handelsflottan.
7. Namnen efter släktnamn har 16 bärare i örlogsflottan, och det rör sig om namn efter amiraler och andra ansvariga för sjökriget, medan endast 7 namnbärare finns i handelsflottan, främst namn givna efter ägare.
8. Namnen efter ortnamn är i flottan oftast bildade till landskaps- och stadsnamn, medan namn på hus och slott dominerar i handelsflottan.

4.1. Utländskt inflytande över namnen

I örlogsflottan seglade också fartyg som hade erövrats i strid, kapats eller köpts av inhemska eller utländska entreprenörer. Vi har upprepade gånger kunnat iaktta hur erövrade örlogsfartyg fått behålla sina namn som i fallet *Tre Lejon (Tre Løver)*, eller hur utomlands köpta skepp medförde nya namn som *Gröne Jägaren* eller *Enhörningen*. Namnen som är givna efter abstrakta begrepp kommer först från andra länder, såsom *Recompens* 1632 eller *Fides* 1644, för att sedan ges åt örlogsfartyg på inhemska varv som *Spes* 1666 eller *Enigheten* 1696. Ofta var det också så att det svenska namnet i sig anspelade på av vem fartyget erövrats eller köpts, t.ex. *Lybska Fortuna, Danske Gripen, Danska Hector, Skotske Lejonet, Franske Ormen*. Även handelsfartyg köptes i stor utsträckning utomlands, bl.a. i Nederländerna. Också handelsfartyg fick behålla sina ursprungliga namn, och skepp från inhemska varv fick namn efter mönster från destinationshamnar som man seglade till.

5. Namn på allmogeåtar

Det fanns en livlig lantmannaseglation längs Finlands och Norrlands kuster och längs Sveriges västkust. Namnen på dessa fartyg, om de alls hade namn, är omöjliga att spåra, med ett undantag. Albert Sandklef (1973) har utforskat allmogesjöfarten på Sveriges västkust 1575–1850. Ur detta digra material har jag kunnat excerpera 217 fartygsnamn från 1600-talet. Sandklef säger själv att de äldsta fartygen som påträffats saknar namn. De redovisas på skepparens namn. Tidigast från 1660 dyker namnen på fartygen upp i Sandklefs material. Till övervägande del är fartygen från Halland, en handfull från Göteborg och Bohuslän.

5.1. Namn efter helgon och andra religiöst färgade namn

Den största namnkategorin är namn efter helgon med inledande *Sankt/Sankta*, som utgör 72 löpnamn eller 34 %. De lexikala namnen är 13. De vanligaste manliga helgonnamnen är *Sankt Anders* med 20, *Sankt Johannes* med 17 och *Sankt Peter* med 11 namnbärare. Samma helgonnamn återfinns också bland de vanligaste i städernas handelsflottor, dock med den skillnaden att vi bland allmogeåterna har *Sankt Anders* i stället för *Sankt Andreas*. Enligt Fredriksson (1974) tillhör *Anders* de allra mest spridda och brukade personnamnen. Vidare finns *Sankt Michael*, *Sankt Jacob*, *Sankt Jörgen*, *Sankt Nicolaus* och *Sankt Paulus*.

Antalet namn efter kvinnliga helgon är få i jämförelse med de manliga, ungefär en tredjedel jämfört med dessa. De tre vanligaste är *Sankta Maria* med 7 namnbärare, *Sankta Anna* med 5 och *Sankta Catharina* med 3 namnbärare. Dessa namn återfinns också som namn på städernas handelsfartyg, men så är inte fallet med *Gertrud*, som är ett helgonnamn med stor popularitet och de vägfarandes skyddshelgon, och inte heller med *Johanna*, som förekommer i Nya Testamentet som namn på en av kvinnorna kring Kristi grav. Som tidigare nämnts fanns *Maria*, *Anna* och *Catharina* som samtida dopnamn. Också *Gertrud* förekommer som dopnamn, medan *Johanna* börjar bli allmänare. (Otterbjörk 1979 s. 169, Leibring 2011 s. 58 ff.)

Ytterligare några namn med religiös prägel och med anknytning till religiösa föreställningar kan nämnas. Ett av fartygen bär namnet *Konung Salomon*, vilket hänvisar till Gamla Testamentet. Vidare finns *Den Hwita Engelen*, *Hwita Engelen* samt två fartyg med namnet *Salvator*.

5.2. Namn efter förnamn

Fartygsnamn efter manliga eller kvinnliga förnamn bildar en stor grupp. Den omfattar sammanlagt 42 löpnamn, alltså 20 % av namnen. De lexikala nam-

nen är 21. De vanligaste fartygsnamnen utifrån mansnamn är *Emanuel* med 7 namnbärare och *Tobias* med 4. Vidare finns *Carolus*, *Johannes* och *Michael* som namn på 2 fartyg var. Andra namn som förekommer är *Bartolomeus*, *David*, *Gideon*, *Mårten*, *Mathaeus*, *Raphael*, *Unga Tobias* och *Vilhelmus*. Många har en religiös anknytning. *Michael* är ett änglanamn och *Mathaeus* syftar på evangelisten Matteus medan *Mårten* är en svensk form av helgonnamnet *Martin*. *Gideon* åter var en gammaltestamentlig hjälte som befriade Israel från midjaniternas förtryck. *Gideon* var inte ovanligt under stormakts-tiden, då Gustav II Adolf jämfördes med den gammaltestamentlige hjälten Gideon (Soop 2007 s. 94 f). Som tidigare nämnts förekom t.ex. *David*, *Johannes* och *Wilhelm* i olika former också som dopnamn.

Fartygsnamnen utifrån kvinnonamn var *Maria* med 8 namnbärare och *Elisabeth* med 3. Vidare fanns *Birgitta*, *Hedewig Eleonora*, *Hedewig Sophia*, *Swarta Catharina*, *Ulrica Eleonora* och *Victoria*. De populäraste fartygsnamnen, *Maria* och *Elisabeth*, var bland de tre vanligaste också i städernas handelsflottor och även *Birgitta* förekom där. *Victoria* förekom upprepade gånger som namn på örlogsfartyg.

Som personnamn var följande kvinnliga förnamn brukliga på 1600-talet: *Maria*, *Elisabeth* och *Catharina*. *Birgitta* användes mest i den folkliga formen *Brita*. (Leibring 2011 s. 58 ff., Leibring & Neumüller 2013 s. 122 ff.)

5.3. Namn efter djurbeteckningar

Fartygsnamn efter djurbeteckningar utgör en stor grupp om 31 löpnamn, vilket är 14 % av namnen. De vanligaste i denna grupp är *Hwita Dufwan* med 7 namnbärare och *Falken* med 6. Sammanlagt fem fartyg bär dessutom namnen *Dufwan* eller *Blå Dufwan*. Flera fågelbeteckningar finns i namnen, nämligen *Svanen*, *Pelican*, *Gåsen*, *Måken*, *Tärnan* och *Unga Pelikan*. Man kan även notera två beteckningar på landleddjur, nämligen *Lambet* och *Uttern*, samt två beteckningar på fiskar, nämligen *Abborren* och *Horngäddan*. Mytiska djur som gripen och draken lyser med sin frånvaro, medan djur som finns i skärgården finns med. Namnen har alltså koppling till namngivarnas egen miljö.

5.4. Namn från abstrakta begrepp samt övriga grupper

En grupp om 20 namn karaktäriseras bäst som givna efter abstrakta begrepp. Här har vi framför allt *Hoppet* som återkommer som namn på 14 fartyg. Namnet *Patientia* bärs av tre fartyg. Härutöver finns *Charitas*, *Enigheten* och *Lilla Spes* med vardera en namnbärare.

I materialet finns i övrigt ett par släktnamn, nämligen *Hammar* och *Hane*, och ett par kungliga namn, nämligen *Princessan Ulrica* och *Prins Carl*. Det

populära *Fortuna* bärs av hela 18 fartyg och *Justitia* av sex. Det finns också en grupp namn som består av växtbeteckningar, nämligen *Röde Rosen*, *Windruffwan*, *Klöfwerblad*, *Lillian* och *Rosen*.

5.5. Kvantitativ analys och diskussion

Ytterst vanliga namn bland allmogefartygen är *Sankt Anders* med 20 namnbärare, *Sankt Johannes* med 17, *Sankt Peter* med 11 och *Sankta Maria* med 7 namnbärare. Helgonnamnen står alltså starkt. Förnamnen *Maria* och *Emanuel* med 8 respektive 7 namnbärare hör till de mest populära namnen. Andra populära namn är *Fortuna*, som finns på 18 fartyg, och *Hoppet* som finns på 14 fartyg.

Bland allmogefartygen finns några namn som för tankarna till örlogsskeppen, t.ex. *Ulrica Eleonora*, *Prins Carl* och *Victoria*. Likheterna med namnen på städernas handelsfartyg är dock påfallande. Namnkategorierna är de samma och procentuellt ungefär lika stora med ett undantag. Fartygsnamn efter manliga eller kvinnliga förnamn är vanligare bland allmogefartygen, 20 % mot 7 % av löpnamnen. Namngavs fartygen efter ägarna och deras familjemedlemmar? Namn efter djurbeteckningar har ibland en lokal prägel som i *Måken* ('måsen'), *Tärnan*, *Abborren* och *Horngäddan*. I övrigt har namnförrådet stora likheter med namnen bland städernas handelsfartyg, men namnen i allmogsjöfarten är mindre varierade. Liknande skillnader i namngivningen mellan två olika socio-ekonomiska miljöer har dokumenterats också från annat håll (Schybergson 2009 s. 144 ff., 2012 s. 92 f). I tabell 3 sammanfattas och jämförs typerna av namn bland allmogefartygen.

Tabell 3. De vanligaste kategorierna av fartygsnamn bland allmogefartygen 1660–1669.

Namn	Antal namnbärare	Procent
Helgonnamn	73	34 %
Förnamn	42	20 %
Djurbeteckningar	31	14 %
Mytologiska namn	25	12 %
Abstrakta begrepp	20	9 %
Övrigt	26	11 %
Summa	217	100 %

6. Sammanfattning och diskussion

I artikeln har behandlats två huvudsakliga typer av fartyg från 1600-talet med sinsemellan olika uppgifter, ägare och namngivare, nämligen örlogsfartyg å ena sidan och handelsfartyg inklusive allmogeägda fartyg från västkusten å andra sidan. Örlogsfartygen stod i krigets tjänst med allt vad därtill hörde av sjöslag, blockader, kapningar och transporter. Handelsfartygens uppgift var att föra ut landets exportvaror och sköta viktig import samt skapa profit och ekonomiskt välstånd. Örlogsflottan tjänade riket och fartygen namngavs av kungen, medan handelsfartygen hade många olika ägare bland entreprenörer, redare och grosshandlare och därmed många olika namngivare. Det är ofrånkomligt att fartygstyperna och ägarförhållandena avspeglar sig i namnen.

För örlogsfartygens del kan man framhålla namn efter rikets vapen, riksregalierna och namn ur kungahuset. Namn efter ortnamn består i örlogsflottan till stor del av sådana landskaps- och stadsnamn som betecknar erövrade områden och etapper i Sveriges utvidgning till en europeisk stormakt. Även amiraler och makthavare som var ansvariga i sjökriget har fungerat som namnlåtare. Namnen avspeglar till dessa delar ära, makt och vunna segrar.

Bland handelsfartygen framträder två namn som vanligare än några andra, nämligen *Fortuna* med 54 namnbärare och *Hoppet* (m.fl. former) med sammanlagt 36 namnbärare. Namnen frambesvärjer lycka och välgång, med andra ord en önskan om lönsam utdelning på gjorda investeringar. Andra namn, t.ex. *Patientia* 'tålmod' och *Diligentia* 'noggrannhet, sparsamhet', betecknar dygder i affärsverksamheten. Bland släktnamnen som givits fartygen skymtar skeppare och ägare (*Boender*, *Silfverkrona*) och bland ortnamnen har vi namn efter slott och byggnader med koppling till skeppsägarna som *G:e Wrangels Palleijs*, *Graffl: Huys van De la Gardie*. Ibland kan t.o.m. lasten antydast som i namnet *Wijndrufwan*.

Som nämnt (avsnitt 2.2.4) var seden att ge fartyg namn efter djurbeteckningar urgammal. Undersökningen har visat att seden fortfarande på 1600-talet var starkt levande. Inom örlogsflottan är namn efter djurbeteckningar den största gruppen med 27 % av löpnamnen, inom handelsflottan är dessa namn den näst största gruppen med 15 %. I örlogsflottan finner man ofta beteckningar för stora landdjur som lejonet, björnen och elefanten samt på fabeldjur som gripen, draken och fågel Fenix. I handelsflottan är namn efter fågelbeteckningar som falcken och svanen vanliga. Även bland allmogefartygen finns en rätt stor grupp fartygsnamn efter djurbeteckningar (14 %), där det karaktäristiska är beteckningar från närmiljön som i *Tärnan* och *Abborren*. Fartygsnamn efter djurbeteckningar förekom fortfarande under kommande århundraden. Undersökningar (t.ex. Berg 1993, Højgaard Holm 1994, Schybergson 2009) har visat att namntypen fortfarande finns representerad i nutida fartygsförteckningar.

Den största andelen av handelsfartygen och allmogefartygen bar namn efter helgon och gestalter ur Bibeln. Ursprunget till namnen kan sökas i medeltiden (se avsnitt 2.2.5). Det kan förefalla överraskande att just fartygsnamn givna efter helgon, i formen med *Sankt/Sankta* före namnet, fortfarande var i bruk under hela 1600-talet, eftersom reformationen gradvis hade genomförts redan på 1500-talet. Som känt var den protestantiska kyrkan starkt negativ mot helgondyrkan. Ivar Modéer har också gjort gällande (1935 s. 133 f., 1956 s. 21) att helgonnamnen försvann från skeppen när reformationen infördes i de nordiska länderna. Helgonen behövdes inte mera som fartygens skyddspatroner, och de skeppsnamn av denna typ som trots allt fanns var av utländskt ursprung, priser i krig eller köp i utlandet, hävdar Modéer. Detta stämmer inte helt för örlogsflottans del och definitivt inte för handelsflottans. Närmare 30 namnbärare i örlogsflottan (6 %) har helgonnamn och namn efter gestalter ur Bibeln. I handelsflottan var namnbärarna närmare 200 och utgjorde 29 % av löpnamnen. Till detta kommer religiöst färgade namn som *Ängeln* och *Salvator*, som förekom i örlogsflottan och fanns talrikt i handelsflottan. En tredjedel av handelsfartygen hade således religiöst färgade namn, mest helgonnamn i formen *Sankt/Sankta*. Intrycket förstärks ytterligare av förrådet av fartygsnamn i allmogeselegationen. Också där är namn efter helgon den största kategorin med 34 % av löpnamnen.

För den djupt religiösa 1600-talsmänniskan var naturen ett bevis för Guds allmakt och skaparkraft. Bibeln och naturen – Guds ord och Guds verk – uttryckte ett och samma budskap. Tidens symboltänkande gav förmodligen en religiös färgning också åt en del av djurbeteckningarna i fartygsnamnen. En klart kristen symbolik är närvarande i namn som *Hjorten*, *Pelicanen*, *Hwite Dufwan* och *Hwita Lammet*. Hjorten representerade Kristus själv. Pelikanen återfinns i kyrkokonst, där den framställs som en fågel som sticker sig i bröstet och matar ungarna med sitt eget blod. Pelikanen framstår som en sinnebild för frälsningen genom Kristi blod. Duvan symboliserar den helige ande och lammet Kristus. (Schiller 1971 s. 178 f.) Namnens religiösa ursprung i 1600-talets fromma tänkande har under tidens gång förbleknat, men namnen har överlevt som kraftfulla och fantasieggande metaforer.

I tidigare avsnitt (2.2.2) har jag berört renässansens starka inflytande på kulturen i vidaste mening och min undersökning har visat att antikens hjältar återfinns också i namnen på fartygen. Till de största kategorierna bland 1600-talets fartygsnamn hör gruppen namn ur antik mytologi och historia. Både i örlogs- och i handelsflottan är namnen i denna kategori många, och de utgör 10–12 % av löpnamnen. I handelsflottan favoriseras som nämnt framom andra namnet *Fortuna*, medan de antika namnen är mer varierade i örlogsflottan, där det finns 22 lexikala namn. Namnen avspeglar renässansens inverkan

på namngivarna. I synnerhet furstarna, som avgjorde namnen i örlogsflottan, visar stor förtrogenhet med antikens hjältar.

Över huvud var variationen av namn större i örlogsflottan än i handelsflottan och bland allmogefartygen. Variationskoefficienten är för örlogsflottans del 1,4, för handelsflottan 2,1 och för allmogefartygen 2,6.⁶ Det är i handelsflottan och bland allmogefartygen de verkligt populära namnen står att finna, de namn som med tiden framstod som prototypiska fartygsnamn och bildade en standarduppsättning av traditionella namn (Andersson 1994), ett mentalt nautonomastikon. De tio oftast använda fartygsnamnen i de två sistnämnda materialen är *Fortuna* med 72 namnbärare, *Hoppet* (50), *Sankt Johannes* (48), *Sankt Andreas/Sankt Anders* (31), *Falken* (25), *Sankt Peter* (18), *Sankta Maria/Maria* (15), *Sankt Jakob* (14), *Konung David* (12) och *Salvator* (12).

Litteratur

- Aldrin, Emilia 2019: Båtnamn som sociolingvistisk resurs. En studie av svenska fritidsbåtagares syn på namnvalet. I: NoB 107. S. 83–107.
- Andersson, Thorsten, 1994: Olika egennamnskategorier – förenande och särskiljande drag. I: Övriga namn. Handlingar från NORNA:s nittonde symposium i Göteborg 4–6 december 1991. Red. av Kristinn Jóhannesson & al. Uppsala. (NORNA-rapporter 56.) S. 15–41.
- Berg, Lars O., 1965: Svenska flottans fartyg 1850–1900. En tabellarisk framställning. I: Forum navale 21. S. 53–91.
- 1968: Svenska flottans fartyg 1808–1849, skärgårdsfartyg. En tabellarisk framställning. I: Forum navale 24. S. 91–142.
- 1970: Karolinsk flotta. Studier och tabeller. I: Forum navale 25. S. 61–65.
- 1993: Gref Wachtmeister och Cajsa Warg, Göta Rike och Alnösund, Lejonet och Kramsfågeln. Om svenska örlogsfartygsnamn efter 1680. I: Forum navale 49. S. 20–38.
- Bergman, Ernst 1954: Gamla varvet vid Göteborg 1660–1825. Historik och beskrivning. Göteborg.
- Bjurling, Oscar, 1946: 1672 års skeppslista. I: Forum navale 7. S. 80–111.
- 1972: Stockholms och Sveriges sjöfart åren 1680–1692. I: Forum navale 27. S. 42–59.
- Börjeson, David Hjalmar Theodor, 1932: Stockholms segelsjöfart. Anteckningar om huvudstadens kofferdiflotta och dess män med en översikt av stadens och rikets sjöfartsförhållanden från äldsta tid intill våra dagar. Minnesskrift 1732–1932. Stockholm.
- Casson, Lionel, 1994: Ships and seafaring in ancient times. London.
- Dahlgren, Stellan & Norman, Hans, 1988: The rise and fall of New Sweden. Stockholm.
- Danmarks gamle Folkeviser 1–12. 1853–1976. København.

⁶ Talen betyder att i genomsnitt 1,4 eller 2,6 fartyg bar samma namn.

- Ekman, Per-Olof, 1956: Ryska fartygsnamn. I: Tidskrift i sjöväsendet 1956:9. S. 666–704.
- 1966: Tyska fartygsnamn. I: Tidskrift i sjöväsendet 1966:7. S. 397–449.
- Ericson Wolke, Lars, 2011. Den svenska flottan under stormaktstiden. I: Sveriges historia 1600–1721. Stockholm. S. 169–177.
- Ericson Wolke, Lars & al., 2009: Svenska sjöslag. Stockholm. (Forum navales skriftserie 36.)
- Fahlborg, Birger, 1923: Ett blad ur den svenska handelsflottans historia 1660–1675. I: Historisk Tidskrift 43. S. 205–281.
- Fredriksson, Ingvar, 1974: Svenskt dopnamnsskick vid 1500-talets slut. Lund. (Anthroponymica Suecana 7.)
- Glete, Jan, 1993: Johan III:s Stora Skepp. Att finna ett skepp i 1500-talets skeppsgårdsräkenskaper. I: Forum navale 49. S. 3–17.
- 2010: Swedish naval administration, 1521–1721. Resource flows and organisational capabilities. Leiden.
- Hornborg, Eirik, 1925: Historik över sjö- och stapelstaden Borgås utrikes sjöfart. Helsingfors.
- Højgaard Holm, Lilliane, 1994: Om *Danmark, Lillebelt, Valdemar, Marie* – og alle de andre! Et studie i danske færgers og ruteskibes navne. I: Övriga namn. Handlingar från NORNA:s nittonde symposium i Göteborg 4–6 december 1991. Red. av Kristinn Jóhannesson & al. Uppsala. (NORNA-rapporter 56.) S. 295–311.
- Johannessen, Ole-Jørgen, 1998: Systembundet navngivning i bergenske skipsnavn 1945–1998. I: Ord etter ord. Heidersskrift til Oddvar Nes. Red. av Gunnstein Akselberg & Jarle Bondevik. Bergen. S. 163–178.
- 2000: Noen synspunkter og problemstillinger i skipsnavnforskningen. I: Namn gjennom 2000 år – navn i år 2000. Den 9. nasjonale konferansen i namnegransking. Blindern 11. – 12. mai 2000. Red. av Kristin Bakken & Åse Wetås. Oslo. S. 203–220.
- 2005: The typology of ship names. I: Proceedings of the 21st International Congress of Onomastics Sciences. Uppsala 19–24 August 2002. 1. Ed.: Eva Brylla & al. Uppsala. S. 185–195.
- 2008: Skipsnavn i oljevirksomheten. I: Norræn nöfn – Nöfn á Norðurlöndum. Hefðir og endurnýjun/Nordiska namn – Namn i Norden. Tradition och förnyelse. Handlingar från Den fjortonde nordiska namnforskarkongressen i Borgarnes 11–14 augusti 2007. Red. av Guðrún Kvaran & al. Uppsala. (NORNA-rapporter 84.) S. 249–262.
- 2009: *Fortuna* og *Amor*. Skipsnavn hentet fra den antikke mytologien. I: Namn och kulturella kontakter. Handlingar från NORNA:s 37 symposium i Hapsal den 22–25 maj 2008. Red. av Leila Mattfolk & Terhi Ainiala. Uppsala–Helsingfors. (NORNA-rapporter 85; Forskningscentralen för de inhemska språken. Skrifter 5.) S. 151–163.
- Kennedy, Don H., 1974: Ship names. Origins and usage during 45 centuries. Charlottesville. (The Mariners museum. Publication 31.)
- Karlsson, Hugo, 1970: Studier över båtnamn, särskilt namn på backebåtar och bankskutor från 1700-talets Bohuslän. Göteborg. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 12.)
- Leibring, Katarina, 2011: *Karin, Kirstin* och *Per Månssons svära* – det tidiga 1600-talets kvinnonamn och namnfraser i Sverige. I: SAS 29. S. 37–61.

- Leibring, Katharina & Neumüller, Kristina, 2013: Personnamn i stadsmiljö. En jämförande studie av två svenska städer vid 1600-talets slut. I: Namn i stadsmiljö. Handlingar från NORNA:s 42 symposium i Helsingfors den 10–12 november 2011. Red.: Leila Mattfolk & al. Uppsala–Helsingfors. (NORNA-rapporter 90; Institutet för de inhemska språken. Skrifter 7.) S. 115–132.
- Lindqvist, Tor-Erik, 1990: Soldatnamn vid Åbo läns infanteriregemente 1716–1804. Åbo. (Turun yliopiston pohjoismaisen filologian laitoksen julkaisuja 8.)
- Losman, Arne, 1988: Skokloster – Europe and the world in a Swedish castle. I: The age of New Sweden. Eds.: Arne Losman & al. Stockholm.
- Ludwig, Otto, 1952: Træk af skibsnavnenes historie. I: Årbog. Udg. af Selskabet Handels- og Søfartsmuseets Venner. Helsingør.
- Meldgaard, Eva Villarsen, 1990: Studier i københavnske fornavne 1650–1950. København. (Navnestudier udg. af Institut for Navneforskning 32.)
- Modéer, Ivar, 1935: Nordiska båtnamn. I: Nysvenska studier 15. S. 121–149.
— 1956: Skeppsnamn och skärgårdsnamn. Stockholm.
- Müller, Leos, 1998: The merchant houses of Stockholm, c. 1640–1800. A comparative study of early-modern entrepreneurial behaviour. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia historica Upsaliensia 188.)
- Nilsson, Sven A., 1984: Den karolinska militärstaten. Fredens problem och krigets. I: Tre Karlar. Karl X Gustav, Karl XI, Karl XII. Stockholm. S. 29–51.
- Nordisk familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi 1–38. 1904–1926. Stockholm.
- Nováky, György, 1990: Handelskompanier och kompanihandel. Svenska Afrikakompaniet 1649–1663. En studie i feodal handel. Uppsala. (Studia historica Upsaliensia 159.)
- Otterbjörk, Roland, 1979: Svenska förnamn. 3 uppl. Stockholm. (Skrifter utg. av Svenska språknämnden 29.)
- Rönby, Johan & Adams, Johan, 1994: Saltskutan alias ”Anna Maria”. Ett flöjtskepp med historia. I: Östersjöns sjunkna skepp. En marinarkeologisk tidsresa. Stockholm. S. 79–89.
- Sandahl, Bertil, 1994: Engelska och nederländska fartygsnamn från tiden 1280–1380. I: Övriga namn. Handlingar från NORNA:s nittonde symposium i Göteborg 4–6 december 1991. Red. av Kristinn Jóhannesson & al. Uppsala. (NORNA-rapporter 56.) S. 269–294.
- Sandklef, Albert, 1973: Allmogesjöfart på Sveriges västkust 1575–1850. Vänersborg. (Institutet för västsvensk kulturforskning. Skrifter 10.)
- Schiller, Gertrud, 1971: Ikonographie der christlichen Kunst 3. Die Auferstehung und Erhöhung Christi. Gütersloh.
- Schybergson, Anita, 2009: Kognitiva system i namngivningen av finländska handelsfartyg 1838–1938. Helsingfors. (Nordica Helsingiensia 17.)
— 2012: Adonis och Aallotar. Finländska fartygsnamn i historiskt perspektiv. Helsingfors. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 763.)
— 2013: Namn på segelskutor i Finlands skärgård 1865–1912. I: Nøvn i strandamentanini/Navne i kystkulturen. Forelæsninger fra det 41. NORNA-symposium i Tórs-havn 2.–4. juni 2011. Red.: Tina K. Jakobsen & al. Uppsala. (NORNA-rapporter 89.) S. 258–273.

- 2015a: Kognitiva mönster i namn på segelbåtar i Finland. Tradition och innovation. I: Innovationer i namn och namnmönster. Handlingar från NORNA:s 43:e symposium i Halmstad den 6–8 november 2013. Red. av Emilia Aldrin & al. Uppsala. (NORNA-rapporter 92.) S. 251–268.
- 2015b: Nationella, språkliga och sociala gränser i det finländska nautonomastikonet. I: Navne og skel – Skellet mellem navne. Rapport fra Den femtende nordiske navneforskerkongres på Askov Højskole 6.–9. juni 2012. Red. af Birgit Eggert & Rikke S. Olesen under medvirken af Bent Jørgensen. 1. Uppsala. (NORNA-rapporter 91:1.) S. 191–203.
- Schybergson, Anita & Johannessen, Ole-Jørgen, 2017: Nordiska fartygsnamn från 1800-talets första decennier i ett komparativt perspektiv. I: Namn som kjelder. Rapport från Den sekstande nordiske namnekongressen på Jæren folkehøgskule, Kleppe 8.–11. juni 2016. Red. av Tom Schmidt & Inge Særheim. Uppsala. (NORNA-rapporter 96.) S. 201–217.
- Soop, Hans, 2007: Flytande palats. Utsmyckning av äldre svenska örlogsfartyg. Stockholm. (Forum navales skriftserie 17.)
- Svavar Sigmundsson, 1997: Isländska namn på båtar. I: Ord och några visor tillägnade Kurt Zilliacus 21.7.1997. Red. av Marianne Blomqvist & al. Helsingfors. (Meddelanden från Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet B:18.) S. 304–309.
- Utterström, Gudrun, 1995: Dopnamn i Stockholm 1621–1810. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Nomina Germanica. Arkiv för germansk namnforskning 19.)
- Villstrand, Nils Erik, 2011: Sveriges historia 1600–1721. Stockholm.
- Wahlberg, Mats, 1990: Svenska soldatnamn. En forskningsöversikt. I: SAS 8. S. 47–68.
- Zettersten, Axel, 1890: Svenska flottans historia. Åren 1522–1634. Stockholm.
- 1903: Svenska flottans historia, åren 1635–1680. Norrtälje.

Summary

Fortuna, Delfin and Sankt Johannes – 17th-century ship names in war and commerce

By Anita Schybergson

The aim of this study was to establish what ship names were in use in Sweden–Finland in the 17th century. Three different sets of data have together provided a clear overall picture of naming practices: the names of 434 naval vessels from the period 1611–1721, of 659 merchant vessels owned by townspeople during the 1670s, and of 217 merchant vessels owned by country people (farmers and fishermen) over the period 1660–99. The analysis shows that names referring to animals, names based on place-names, names deriving from ancient mythology and names referring to abstract concepts represent major categories in the three data sets. Considerable differences are found, however, between the names used in the navy, on the one hand, and those given to merchant vessels owned by townspeople or country dwellers, on the other, differences that can be attributed to the different areas of use of these types of vessels. Names of merchant vessels owned by people living in towns or rural areas are dominated by

names referring to saints (e.g. *Sankt Johannes*), which make up some 30 per cent of the total. In addition, there are first names of religious origin (*Fransiskus, Raphael, Dorothea*), names based on personal designations of a religious character (*Salvator, Ängeln* 'Angel'), and names referring to animals with a religious symbolism (*Duvan* 'Dove', *Pelikanen* 'Pelican'). Of the naval names, only 6 per cent refer to saints and even fewer are other names of a religious character. The dominant types here are names based on words for animals, place-names, often linked to conquered territories, a rich variety of names from ancient mythology, names referring to royalty and national symbols, and names given after admirals and others with positions of responsibility in times of war. The names used in the navy are varied, while those given to townspeople's merchant vessels tend to be chosen from a limited set of popular names. The findings of earlier research (Modéer 1935, 1956) have been revised as far as saints' names are concerned, and the analysis carried out has provided a more multifaceted and precise picture of the name stock. As regards the navy, the study also describes the development of the onomasticon over time, from more indefinite names, which are more like appellative designations (*Stora Skeppet* 'The Big Ship'), to more individualising names (*Julius Caesar*), as well as the emergence of special systems of names for particular types of naval vessels, such as names referring to the regalia (*Äpplet* 'Orb'), to members of the royal family (*Carolus XI*) or to provinces (*Blekinge*).

Smärre bidrag

Juttern och Djursdala

Den medelstora sjön Juttern har en utbredning över tre socknar: Horns sn, Kinda hd, Östergötland, samt Djursdala och Södra Vi sn, Sevede hd, Småland. Sjön är mycket långsmal med en längd på dryga milen. Vid sjöns sydände ligger byn Djursdala, vars namn allmänt har ansetts vara bildat till sjönamnet *Juttern*.

Äldre belägg för sjönamnet är: Juttern Lacus 1651 LSA G 12, Jutter Siön u.å. [1600-talets slut?] LSA G 4-13:4, Jutern Lacus 1660 LSA D 10-22:2. Dialektuttalet är: *jútttern* (OAU).

Tidigaste belägg för bynamnet och det därtill bildade sockennamnet är: ii iwrdsal 1398 11/6 Ålhult SRAp, j jwrzsdal sokn een gardh j jwrzsdal 1422 25/1 Ringstadaholm SRAp, en gardh i jwzsdall i jwrsdala sokn 1430 20/7 Stockholm SRAp.

Elof Hellquist (1903–06 1 s. 275 f., 6 s. 13) menade att sjönamnet *Juttern* innehåller en indoeuropeisk rot *eud-* med betydelsen 'vatten'. Namnet skulle, liksom *Vättern*, helt enkelt betyda 'vattnet'. Detta föranleder honom att säga (1 s. 275): »Vi ha för oss här ett namn som säkerligen tillhör det älsta laget af de svenska sjönamnen.» Hellquists tolkning har sedan upprepats utan närmare motivering av flera forskare (Noreen 1913 s. 118, 1924 s. 48, 86, Harry Ståhl i Svensk uppslagsbok 7, 1948, sp. 596, Hallberg 1983 s. 96).

Förklaringen är uppenbarligen vetenskapligt föråldrad. De tre ord på avestiska och sanskrit som Hellquist (s. 275) hänvisar till som innehållande roten *eud* – »avest. *aoða* 'gewässer', sskr. *ódma* 'flut', sskr. *ódati* 'quellend, wallend'» – betecknar Mayrhofer (1992–2001 1 s. 279) som hörande till en rot *od-*, sannolikt bildat som sekundärt avljudsstadium («Sekundär-Hochstufen») till roten i *vatten* etc. (jfr Pokorny 1959–69 1 s. 78). Litauiska *áudra*, som Hellquist likaledes för till roten *eud-* och översätter med 'flut', betyder i själva verket 'storm' och anses ha osäker etymologi, kanske hörande till samma rot som *väder* etc. (Derksen 2014 s. 68; jfr Pokorny 1959–69 1 s. 83).

Natan Lindqvist (1926 s. 163 ff.) ville i stället se *Juttern* som en bildning till ordet *juver* < urnordiska **iuðara*. Men det är en lika omöjlig tolkning eftersom det är fullständigt osannolikt att man skulle få en sådan helt annan ljudutveckling i sjönamnet än i appellativet.

Senast har SOL (s. 65) betecknat sjönamnets etymologi som oviss, men anser att det »sannolikt ska sammanhållas med **Iur*, ett äldre namn på Slätbaken». Detta senare åsyftar Gösta Franzéns (1977) rekonstruktion av ett äldre namn på Slätbaken som ett **Iur* till en variantrot *eur* till *aur-/ur-* 'vatten'. Att Slätbaken haft namnet **Iur* förefaller troligt, men etymologin bakom är fortsatt osäker. Om man antar att Juttern också haft namnet **Iur* skulle det vara svårt att förklara *t*:et i namnet.

Mitt förslag till tolkning är i stället att sjönamnet *Juttern* innehåller djurbeteckningen *utter* < fsv. *utr*, antingen som första led i en sammansättning **Utrsior* som via prepositionsfrasen **i Utrsio* kommit att omtolkas till **Iutrsior*. Det vore den enklaste förklaringen till namnet *Juttern* (som en ellips av vanlig typ), men det är något osä-

kert om ett **Iutrsioardal* (eller med sekundär *s*-genitiv: **Iutrsiosdal*) skulle ha kunnat reduceras till **Iutrsdal* redan 1389.

Alternativt kunde man utgå från en *-ur*-avledning fsv. **Utrur* 'uttersjön, sjön där det finns (mycket) utter' > **Iutrir*. Bynamnet *Djursdala* skulle då vara ett fsv. **Iut-rursdal* som först utvecklats till **Iutrsdal*.

Oavsett ursprung skulle **Iutrsdal* sedan kunna förändras vidare till *Iursdal*, antingen genom dissimilatoriskt bortfall av *t*: **Iutrsdal* > *Iursdal* eller genom metates **Iutrsdal* > *Iurtsdal* > *Iursdal*. Stavningen *jwrzdal* 1422 kan mycket väl återge ett *Iurtsdal*. Det är väl dessutom inte omöjligt att skrivningen *jwzsdall* 1430 avspeglar en variantform *Iutsdal* < *Iurtsdal*.

Litteratur

- Derksen, Rick, 2014: Etymological dictionary of the inherited Baltic lexicon. Leiden.
 Franzén, Gösta, 1977: Slätbakens namn. I: NoB 65. S. 98–104.
 Hallberg, Göran, 1983: Ortnamn i Småland. Stockholm.
 Hellquist, Elof, 1903–06: Studier öfver de svenska sjönamnen, deras härledning ock historia [1–6]. Stockholm. (SvLm 20:1–6.)
 Lindqvist, Natan, 1926: Bjärka-Säby ortnamn 1. Stockholm.
 Mayrhofer, Manfred, 1992–2001: Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen 1–3. Heidelberg.
 Noreen, Adolf, 1913: Spridda studier. Populära uppsatser 3. Stockholm.
 — 1924: Spridda studier. Populära uppsatser 4. Lund.
 Pokorny, Julius, 1959–69: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch 1–2. Bern.
 Svensk uppslagsbok. 2 uppl. 1–32. 1947–55. Malmö.

Staffan Fridell

Salgha i Gårdveda Fjärravhängig ortnamnsbildning?

Om vissa formellt sekundära ortnamn har Bror Lindén (1947 s. XVII, 1950 s. 106 f.) använt ordet *fjärravhängig* med innebörden »bildad till namn på en avlägsen lokalitet genom förmedling av en eller annan geografisk faktor s[å]s[om] vattendrag, myr- el. bergsträckning, väg eller rågång». Inom den hydronymiska forskningen i Norden är fjärravhängig ortnamnsbildning en välbekant företeelse. Redan före sin epokbildande doktorsavhandling räknade Jöran Sahlgren (1908 s. 45 f.) med en sådan process, när han antog att det närkiska sjönamnet *Frännen* har bildats till gårdnamnet *Fräntorp* genom förmedling av ett mellanliggande vattendrag. Magnus Olsen (1939 s. 33 f.) har talat om Oluf Ryghs »lagfölge-metode» med exemplet *Hvín* (älvsnamn) – **Hvínløgr* (sjönamn) – *Hvínir* (fjordnamn). Se vidare om fjärravhängig ortnamnsbildning bl.a. Strandberg 1991 s. 160 ff., 172 ff., 190 ff., Edlund 1997 s. 85 ff., Edlund 2004 s. 22 ff. samt Fridell 1997 s. 31 ff. (*Nätter-*, *Lister-*) och Neumüller 2007 s. 137 f. (*Sotsjön – Sotån – Sotnoret*).

De småländska ortnamnen *Lenhovda*, *Line*, *Linnebjörke* och *Linneros* har betraktats som vittnesbörd om att en och samma hydronym (fsv. **Lin-*) fordom använts om en lång kedja av vattendrag mellan olika sjöar i häradena Kinnevald, Konga och Uppvidinge; se Strandberg 1991 s. 162 med hänvisning till arbeten av Eric Elgqvist och andra forskare; jfr Fridell 1997 s. 34 med not 51.

Ytterligare ett småländskt exempel på fjärravhängig ortnamnsbildning kan föreligga i en vattenkedja från sjön Saljen i Östra härad till Emån i Aspelands härad.

Saljen är en ej obetydlig sjö i de småländska socknarna Nye, Skirö och Stenberga (T 6F SO, 6F SV). Äldre skrivningar avseende detta vatten är bl.a. *Salien* u.å. LSA E 7, *Salien Lacus* 1688 LSA E 25 och *Salien Lacus* 1690 LSA E 37.

Ett med Saljen förbundet vattendrag har under fornsvensk tid kallats **Salgha*. Härom vittnar namnen på en fiskeinrättning och en kvarn: *parrochia skire cum piscarijs ibidem dictis salghowirke* 1278 21/12 Jönköpings slott SRAp or. (SD 1 s. 534), *saluo qwaern* 1392 19/1 Vadstena SRAp or. (DN 8 s. 265) och *salga quern, salgo quern* 1451–1480 Arfstvisten Gyllenstjerna–Bjelke s. 81. Ånamnet har burits av den från Saljen rinnande Saljeån, framhåller Elof Hellquist (1903–06 1 s. 519).

Beläggmaterialet tyder i första hand på att *Salgho* är en ursprungligare form än *Salvo*. En övergång *Salwo* > *Salgho* är dock tänkbar; se Rostvik 1969 s. 78 ff. om *lg-lv*. Om **salw-* i hydronymer Hellquist a.a. 1 s. 518, 521, DSÅ 6 s. 17 f., Strandberg 1991 s. 210 f. Elof Hellquist (a.a. 1 s. 519) nämner möjligheten att sammanhålla *Saljen* med färgadjektivet *urgerm. *salwa-*.

Söder om Saljen ligger byn Salshult, som tidigare har varit säteri (AF 4 s. 1485 f.); Hellquist (a.a. 1 s. 519) ställer frågan om dess namn återgår på ett äldre **Salghshult*. Byn är belägen vid den lilla Galtasjö men samtidigt så nära Saljen att namnet på ett skogsområde mellan sistnämnda sjö och Salshult (*salshultt* SmH 1540:9 s. 22) kan föreligga i bebyggelsenamnet.

Vattendraget från Saljen rinner närmast till den obetydliga Höljen och den obetydliga Skärvetesjön. Under namnet *Skärveteån* löper det sedan genom sjön Narrveten och därifrån vidare österut till sjöarna Yttre och Övra Vrängen, Flaten och Bysjön mellan Virserum och Gårdveda. Förbindelsen mellan Bysjön i Gårdveda och Emån kallas *Gårdvedaån*. (T 6F SO, 6G SV.)

Vid Bysjön ligger Salsnäs, en gång frälsegods och senare komministerboställe i Gårdveda socken (AF 4 s. 214 f. not 12, 1236 f.). Tidiga belägg för gårdens namn är bl.a. *salsnæs* 1337 11/11 Notaby SRAp or. (SD 4 s. 581) och *Salznes* 1537 GFR 11 s. 378.

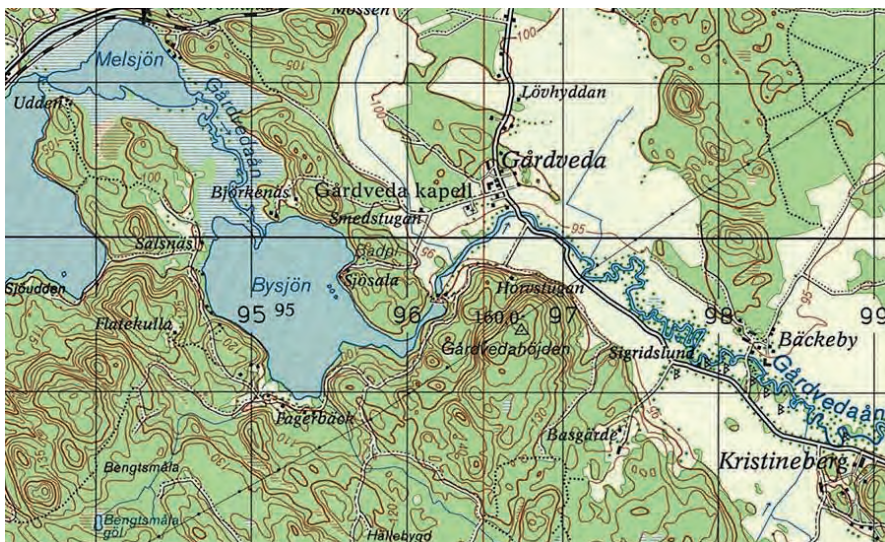

Fig. 1. Utsnitt ur topografiska kartan 6F SO. Bilden visar Gårdvedaån och Salsnäs väster om Bysjön. © Lantmäteriet.

I SmH 1541:11:B omtalas *salga åå* i samband med ett hemman i Gårdveda by. Av handlingen framgår också att ett hemman i Fagerbäck vid Bysjön har fiske i *salga åå*.¹ Hydronymen *Salgha å* får antas ha avsett den genom Bysjön rinnande Gårdvedaån, den sista delen av vattenleden från sjön Saljen i Östra härad (se fig. 1). En rätt närliggande tanke blir därmed att namnet *Salgha* en gång har använts eller kunnat användas om hela åsträckningen från Saljen fram till Gårdvedaåns utflöde i Emån. Om detta har varit fallet, kan *Salsnäs* i förleden innehålla ett till *Salgha* bildat sjönamn; att *Bysjön* inte är det äldsta namnet på sjön närmast Salsnäs är ett ytterst rimligt antagande. Vi kan sålunda i socknarna Nye, Skirö, Stenberga och Gårdveda stå inför ännu ett småländskt exempel på fjärravhängig ortnamnsbildning i äldre tid.

Källor och litteratur

AF 4 = Almquist, Joh. Ax., 1976: Frälsegodsens i Sverige under storhetstiden med särskild hänsyn till proveniens och säteribildning 4. Småland. Stockholm. (Skrifter utg. av Svenska riksarkivet 1.)

Arfstvisten Gyllenstjerna–Bjelke = Arfstvisten emellan Erik Eriksson (Gyllenstjerna) och Ture Turesson (Bjelke) 1451–1480. Efter handskrifter i Riksarkivet utg. af Karl Henrik Karlsson. 1908. Stockholm. (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 40.)

¹ Bild 94 och 187 i återgivningen av SmH 1541:11:B på nätet.

- Edlund, Lars-Erik, 1997: Från Gene till Myckelgensjö – kring ett hydronymkomplex i norra Ångermanland. I: Ortnamn i språk och samhälle. Hyllningsskrift till Lars Hellberg. Red. av Svante Strandberg. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Nomina Germanica 22.) S. 85–106.
- 2004: *Rödån, Rödåsel och Rödålund* – kring ett nordligt namnkomplex. I: Namenwelten. Orts- und Personennamen in historischer Sicht. Hrsg. von Astrid van Nahl, Lennart Elmevik & Stefan Brink. Berlin–New York. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde 44.) S. 22–32.
- Fridell, Staffan, 1997: Två blekingska hydronympar. I: SOÅ. S. 29–38.
- Hellquist, Elof, 1903–06: Studier öfver de svenska sjönamnen, deras härledning och historia [1–6]. Stockholm. (SvLm 20:1–6.)
- Lindén, Bror, 1947: Dalska namn- och ordstudier gällande särskilt Mora tingslag och Österdalsområdet [1:1]. Stockholm. (SvLm B 49.)
- 1950: Dalska namn- och ordstudier gällande särskilt Mora tingslag och Österdalsområdet 1:2. Stockholm. (SvLm B 55.)
- Neumüller, Kristina, 2007: *Vattensjön och Vattenån*. Samband mellan sjönamn och ånamn i Medelpad. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 96.)
- Olsen, Magnus, 1939: Norge. I: Stedsnavn. Utg. av Magnus Olsen. Stockholm–Oslo–København. (NK 5.) S. 5–62.
- Rostvik, Allan, 1969: Ortnamnet *Harv*. I: NoB 57. S. 75–82.
- Sahlgren, Jöran, 1908: Edsbergs härads sjönamn. Några randanmärkingar till Elof Hellquists »Studier öfver de svenska sjönamnen». I: SvLm. S. 43–54.
- SmH = Smålands handlingar i KA. Källan tillgänglig digitalt via: <https://sok.riksarkivet.se>
- Strandberg, Svante, 1991: Studier över sörmländska sjönamn. Etymologi, namnbildning och formutveckling. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. B. Meddelanden 8.)

Svante Strandberg

Sjönammen *Åländern* och *Ämmern* i Kinda härad

Åländern är en inte obetydlig sjö i östgötasocknarna Kättilstad och Tjärstad (T 7F NO, 7G NV, 8F SO). Den avrinner till den närbelägna, likaledes stora sjön Ämmern i socknarna Hägerstad, Kättilstad och Tjärstad (fig. 1). Dessa två sjöar i Kinda härad tillhör Stångåns vattensystem.

Åländern och *Ämmern* har tidigare uppfattats som inbördes obesläktade namn. I mitt bidrag vill jag här fästa uppmärksamheten vid ett 1500-talsbelägg avseende sjön Åländern som talar för att de två hydronymerna sammanhänger genetiskt och även ger stöd åt Ann-Christin Mattissons antagande att formen *Ämmern* återgår på ett fsv. **Empnir*.

Elof Hellquist (1903–06) har behandlat hydronymerna *Åländern* och *Ämmern* i sin stora sjönamnsmonografi. Innan jag går in på hans tolkning av namnen, redogör jag för påträffade äldre skrivningar av de två namnen.

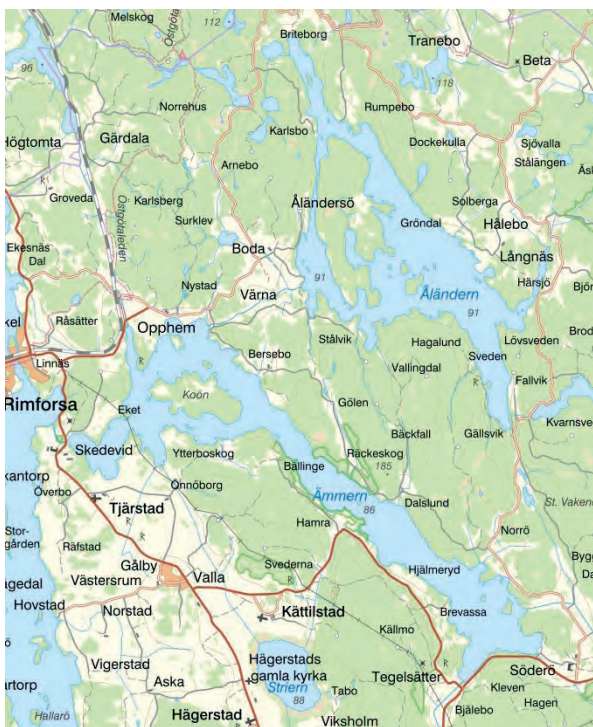

Fig.1. Utsnitt ur topografisk webbkarta (Kartsök och ortnamn), © Lantmäteriet. Hämtat 2020-12-17.

Ämmern

Av Hellquist anförda belägg från 1760 är *Ämmern* och *Ämmarn*. Den äldsta skrivning han redovisar är »*Ommern* Lotter c. 1750, säkerligen tryckfel». I OAU redovisas under *Ämmern* LSA-beläggen *ameren lakus* 1660, *Ämmern* 1744 och *Ämmern* 1776. Andra skrivningar är *Emmern* 1695 LSA D 21:27, *Emmaren Lacus* 1713 LSA D 115–48:1 och *Embern* 1783 LSA D 115–28:1.

Åländern

Det tidigaste av Hellquist anförda belägget är *Åländern* 1810; senare skrivningar är *Åländern* och *Åländaren*. Hydronymen är emellertid betygad från Vasatiden: *vtj ålemnaren*, *vtj ålemnaren*, *vtj ålemnaren* 1550 EEV.¹ En LSA-karta med årtalet 1660 och signum D 10 har framställts av Johan de Rogier. På denna möter skrivningen *Åmmern Lacus* vid Åländerns sydöstra strand och *Omers Öön* på Åländersö (se nedan om denna).

I OAU har två excerperade LSA-belägg förts till sjönamnet *Åländern*: *Omern Lacus* 1660 och *Ommen* 1693. Andra skrivningar är *Ålendarn* 1695 LSA D 21:28 och *Åländern* 1814 LSA D 115–46:1. Sjönamnet har upptecknats som *ålännarn* och *ålännern*, med grav accent och huvudtryck på första stavelsen (1905, OAU).

En stor ö i Åländern kallas *Åländersö*. Äldre LSA-skrivningar som man i OAU har ställt till detta namn är *ämmerö* 1660, *Omers Öön* 1660 och *Ommarsöhn* 1693. Belägg i OAUjb för önamnet *Åländersö* är *ålenessö* 1564, *alnes ö* 1569, *ollnäss ö* 1582, *Årnenäsö* 1594 (*Årn*- osäkert), *Ållendersö* 1680 och *Ålendersö* 1715.

Att beläggmaterialet för *Åländern*, *Åländersö* och *Åmmern* uppvisar vissa former med begynnande *Om(m)-/Åmm-* hindrar inte ansättandet av äldre former med *Åmn-* och *-åmn-*. Felläsning eller felskrivning kan tänkas ligga bakom *Om(m)-/Åmm-* och måhända också associationer till den stam *åmm-* 'dimma, rök, ånga, imma' som föreligger i det östgötska *Omberg* (Hellquist 1903–06 1 s. 766 f., dens. 1948 s. 730).

Så till namnens tolkning. Hellquist är (a.a. 1 s. 784) snarast böjd att återföra *Åmmern* på ett fsv. **Æmir*, avlett av det **ām-* som föreligger i sv. dial. *åmme* m. 'ånga, imma' (jfr a.a. 1 s. 107 f., 766 f.). Efter en undersökning av Ann-Christin Mattisson (1980 s. 36 ff., dens. 1986 s. 170 ff., 188 ff.) ter det sig dock rimligare att återföra dagens *Åmmern* på ett fsv. **Æmpnir* m., vars genitivform ingår i det medeltida sätesgårdnamnet *Æmpnis-holm*. Mycket talar för att bebyggelselämningar på en höjd (Amelie ö) vid *Åmmern*, i Tjärstads socken, är återstoden av det medeltida herresätet.

Mattissons rekonstruktion av ett fsv. **Æmpnir* bakom våra dagars *Åmmern* förutsätter att *-mn-* givit *-mm-*. En sådan förändring ter sig ingalunda orimlig; se om assimilationen *mn > mm* (eller reduktionen *mn > m*) bl.a. Noreen 1904 s. 227, Ericsson 1914 s. 131, Ålander 1935 s. 39 ff., Mattisson 1986 s. 189 f. och Strandberg 1991 s. 186 f.

Hellquist (a.a. 1 s. 766) sammanställer *Åländern* med »det just i Ög. förekommande *åländi(g)* 'småningom sluttande' = ä.-nsv. **afländig* (Dähmert, SAOB) eller ännu närmare med ä.-nsv. *afländ* (Dähmert, SAOB), sv. dial. *aflänt* n. Rz; jfr äfven isl. *aflendr* 'aflägsen från land'. Sannolikt är det helt enkelt nom. af detta adj.»

De kända äldre skrivningarna för *Åländern* och *Åmmern* kan förenas med antagandet att de två vattnen bär genetiskt samhöriga namn eller möjligen ett och samma namn. I ett *Ålännern* (< **Ålännern*) har ljudförbindelsen *-mn-* i så fall genomgått en annan utveckling, *mn > nn*, än i *Åmmern*; se om *mn > nn* Strandberg 1991 s. 186 f. med exempel och litteraturhänvisningar. I samma landskap som *Åländern* påträffas gårdnamnet *Rannebo* i Rinna socken, 1380 skrivet (*j*) *Rampnabodhom* (1/5 Skänninge SRAp or.). En 1928 upptecknad form av det östgötska bynamnet *Ränninge* i Hällestads socken är *ränninge* med grav accent (OAU). Jfr även SOÄ 2 s. 46 f. (*Rampnabærg > Ranneberg*) och se beträffande *Ramn-*: *Rann-* vidare OGB 1 s. 252 not 3, OGB 5 s. 54, 77, 100, 193, OGB 9 s. 87 f., 119, OGB 20:1 s. 160 och OGB 20:2 s. 219. Att ljudutvecklingen har blivit en annan i *Åländern* än i *Åmmern* sammanhänger möjligen med att

¹ Bild 155, 156 och 157 i LSA-återgivningen av EEV på nätet.

-ämn- varit mindre betonat i *Åländern* än i *Ämmern*. Processen har kanske påverkats av associationer till ord som *land* och det av Hellquist anförda östgötska *åläнди(g)*.

Det är inte svårt att finna exempel på att två olika sjöar i varandras närhet burit (redan i begynnelsen eller sekundärt) likalydande namn till vilka man fogat särskiljande förleder. Se t.ex. Hellquist 1903–06 1 s. 273 ff. om de östgötska namnen *Mellanjuten*, *Västjuten* och *Östjuten* och Hellquist 1903–06 1 s. 91, 124, 447, 503 f., SOV 3 s. 61 f., 77, Rosell 1984 s. 117 om bl.a. *Djuprämmen* och *Näsrämmen* i Värmland och jfr Sahlgren 1946 s. 96, 98. Behovet att språkligt åtskilja *Åländern* och *Ämmern* bör dock ha inställt sig tidigt.

Att de två sjöarna i Kinda härad ligger nära varandra och förenas genom ett vattendrag har möjligen lett till att de erhållit ett och samma namn. Mot denna möjlighet talar kanske att båda vattnen är så betydande. Det förefaller säkrare att överväga fjärravhängig ortnamnsbildning. Ett namn på vattendraget från *Åländern* till *Ämmern* eller måhända ett namn på landtungan mellan sjöarna kan ha förmedlat avledning-basen i *Ämmern* – ett **Amn-?* – till *Åländern*; det kan sålunda vara fråga om två olika sjönamn på fsv. *Æmn-*, t.ex. **Æm(p)nir* och **Æm(p)na(r)sio(r)*.

Här är inte platsen för en närmare etymologisk granskning av hydronymerna *Ämmern* och *Åländern*. Tanken går dock lätt till det om Gullspångsälven använda fsv. *Amn*; se om detta bl.a. Andersson 1972 s. 19 not 65 med litteraturhänvisningar. Det supponerade fsv. **Æmpnir* i *Æm(p)nisholm* kan vara en dehydronymisk bildning. Elementet *Ål-* i *Åländern* är flertydigt.

Hur *Åländern* och *Ämmern* är förbundna med varandra historiskt-morfologiskt är svårt att avgöra. Men de äldsta nu kända beläggen för hydronymerna ger – vilken rekonstruktion man än stannar inför – stöd åt antagandet att *Ämmerns* forntida namn har varit **Æm(p)nir* och att detta genetiskt sammanhänger med namnet *Åländern*.

Källor och litteratur

- Andersson, Thorsten, 1972: Norden och det forna Europa. Några synpunkter på ortnamns ålder och samband. I: NoB 60. S. 5–58.
- EEV = Jordebok på fru Ebba Eriksdotter Vasas gods anno 1550. Frälse- och rusttjänstlängder -1632. Frälsemännens egna längder. Vol. 9:1:55. SRA. Källan tillgänglig digitalt via: Frälsemännens egna längder – NAD (riksarkivet.se)
- Ericsson, Torsten, 1914: Grundlinjer till undersökningen av Södermanlands folkmål. Inledning ock historik, ljud- och formlära. Stockholm. (SvLm B 8.)
- Hellquist, Elof, 1903–06: Studier öfver de svenska sjönamnen, deras härledning ock historia [1–6]. Stockholm. (SvLm 20:1–6.)
- 1948: Svensk etymologisk ordbok. 3 uppl. Lund.
- Mattisson, Ann-Christin, 1980: *Æmpnisholm*. Lokalisering av en medeltida sätesgård. I: NoB 68. S. 36–53.
- 1986: Medeltida nordiska borg- och sätesgårdsnamn på *-holm*. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Nomina Germanica 17.)
- Noreen, Adolf, 1904: Altschwedische grammatik mit einschluß des altgutnischen. Halle. (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte 8. Altnordische grammatik 2.)
- Rosell, Erland, 1984: Ortnamn i Värmland. Stockholm.
- Sahlgren, Jöran, 1946: Nordiska ortnamn i språklig och saklig belysning 17. Sura. I: NoB 34. S. 91–98.

- Strandberg, Svante, 1991: Studier över sörmländska sjönamn. Etymologi, namnbildning och formutveckling. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. B. Meddelanden 8.)
- Ålander, A. T., 1935: Konsonanterna i Östergötlands folkmål. Ljudhistorisk och dialektgeografisk översikt. 2. Uppsala.

Svante Strandberg

Recensioner

Samuli Aikio: Davvisámi báikenamat oktan čilgehusaiguin [’Nordsamiska ortnamn med förklaringar’]. 272 s. Kárášjohka: ČálliidLágádus 2017. ISBN 978-82-8263-220-1.

Samuli Aikio har under en följd av år genom sina noggranna och välskrivna undersökningar gjort en viktig insats som person- och ortnamnsforskare, och även som historiker. Dessutom har han genom att skriva flera av sina studier på nordsamiska bidragit till att utveckla samiskan som akademiskt språk. Den nya boken – ett uppslagsverk med förklaringar av nordsamiska ortnamn och ortnamnsleder – är ett gott exempel på detta.

Den inleds med ett par kartor, en över de samiska språken och nordsamiskans huvuddialekter, en över gränserna för samebyarna (*siiddat*) i Finnmark och angränsande områden före gränsdragningen 1751. En introduktion presenterar hur boken är upplagd, de principer Aikio har följt för artiklarna, några grundläggande fakta om nordsamiska ortnamn och en översikt över namnens olika historiska bakgrunder. Introduktionen är kort men informativ och innehåller framför allt de upplysningar som läsare som inte är specialister på ortnamn behöver för att kunna använda boken. Efter en förkortningslista följer ett par sidor som exemplifierar hur tvåstaviga element i centrum av treledade nordsamiska ortnamn förkortats i dagligt tal (som att ett ursprungligt *Fiellogeadggehjohka* blivit *Fiellogahjohka*; s. 14), och så en karta över nordligaste Norge, Sverige och Finland med kommungränserna utsatta och med de förkortningar som i boken används för kommunnamnen.

Huvuddelen (s. 19–190) upptas av nästan 700 namnartiklar och artiklar över namnleder (från *áhpi*, ’hav’, till *vuovdi*, ’skog’). Artiklarna har olika längd, från några få rader till dryga 50. Efter det nordsamiska uppslagsordet anger artiklarna namnformer på andra språk (annan samiska, kvänska, norska, svenska, finska, ryska) om sådana finns. Om en plats har olika namn hos olika samiska grupper anges det. Ett exempel är att jukkasjärvisamer har använt namnet *Bárbmoriika* om den halvö på gränsen mellan Nordland och Troms fylken som lokala samer kallar *Stuoranjárga* (norskt namn: *Skånlandhalvøya*), medan kustsamerna där har känt *Čohkkiras* (finskt och svenskt namn: *Jukkasjärvi*) som *Badjeriika* (s. 61).

Det ges också information om var namnet förekommer, och när äldre namnformer är belagda anges ett urval av dessa. Den största delen av varje namnartikel utgörs av en etymologisk diskussion av de appellativ som ingår i namnet, en diskussion som när det är möjligt avslutas med ett förslag till tolkning. Artiklarna över namnleder förklarar dessa på motsvarande sätt. De flesta artiklarna avslutas med en eller flera referenser.

Många av namnartiklarna tar inte enbart upp det namn som är uppslagsord, utan ger också exempel på andra namn med samma namnled i närområdet (alltså delar av namnfamiljer). Artikeln *Deatnu* (svenskt namn: *Tanaälven*), nämner till exempel också kommunnamnet *Deanu gielda*, *Deanušaldi* som är namnet på centralorten i kommunen, och dessutom bland annat några av de naturnamn som är bildade till älv-

namnet, *Deanonjálbmi*, *Deatnovárit*, *Deanobohvárri* och *Deatnomuotki* (s. 68). En del av artiklarna innehåller information om ortnamn som betecknar platser långt ifrån varandra, men som har liknande eller samma namn. Ett exempel är artikeln om det tidigare nämnda namnet *Stuoranjárga* (till *stuora*, 'stor', och *njárga*, 'udde, halvö'), som både används om halvön på gränsen mellan Nordlands och Troms fylken, är namnet på den halvö i Troms fylke som på norska heter *Tromshalvøya*, namnet på den halvö i Finnmarks fylke som på norska heter *Revsnes*, och namn på flera andra halvöar och uddar längs havskusten, och även på större uddar i insjöar (s. 170).

Texten kompletteras med 59 svartvita fotografier, ganska jämnt fördelade bland namnartiklarna, och sju kartor. Av dessa tar fyra upp religionshistoriskt intressanta namn som innehåller appellativ med betydelserna 'helig', 'offerplats', 'underjordiskt väsen' och 'sejte' ('sten el. träföremål som dyrkats i äldre samisk religion', Svenska Akademiens ordlista, s.v. *sejte*). Övriga kartor visar exempel på namn på vattendrag i utbredningsområdet till *Deatnu*, namn på öar och stränder i och vid *Leavdnjavuotna* (norskt namn: *Vesterbotn*), som är en fjordarm i inre delen av *Porsángu* (norskt namn: *Porsanger*), och namn i fjordområdet i Troms fylke.

Sist i boken följer flera register med hänvisningar till de namnartiklar där orden nämns, ett intressant (och ovanligt) över historiska namnformer (bland annat de i äldre källor), ett över personer, mytologiska termer och ord för djur, ett ortnamnsregister och ett register över namnleder som varken finns bland dem som behandlas i huvuddelen av texten eller i registret över historiska namnformer. Sist följer en källförteckning som omfattar både intervjuer, handskrifter och tryckt material.

Ortnamnsförklaringarna som ges är noggrant underbyggda och argumenten övertygande. När det inte går att förklara ett namn anges detta och hypotetiska resonemang presenteras som just det. När tidigare forskare har föreslagit flera olika tolkningar vägs de mot varandra innan Aikio presenterar och motiverar sin egen tolkning. Ibland anger han flera möjliga tolkningar av det appellativ som ingår i ortnamnet. I många av artiklarna presenterar han nya förslag till etymologier och kompletterar ofta de språkliga resonemangen med intressanta kulturhistoriska upplysningar.

Det är naturligtvis inte möjligt att i ett uppslagsverk som detta ta med mer än ett litet urval av alla ortnamn i det stora nordsamiska området. Förutom bebyggelsenamn och namn på större naturformationer har Aikio valt att ta med sådana naturnamn som är särskilt intressanta, till exempel därför att de är svåra att tolka eller därför att de eller platserna de betecknar har varit eller är viktiga i ett kulturhistoriskt perspektiv.

Davvisámi báikenamat är ett välskrivet uppslagsverk med noggranna och självständiga analyser av nordsamiska ortnamn baserade på ett omfattande källmaterial. Förutom den språkliga informationen innehåller arbetet många upplysningar av kulturhistoriskt intresse. Namnartiklarna är korta och koncisa, men samtidigt informativa utan att för den skull bli svårlästa. Boken är nämligen skriven på ett sådant sätt att den kan läsas också av den som inte har specialkunskaper. Man kan hoppas att den kommer att översättas till finska, norska eller svenska, eller kanske engelska, för att nå en större läsekrets. Avslutningsvis vill jag ge en särskild eloge till Minna Saastamoinen som gett boken en mycket tilltalande formgivning. Layout och typografi bidrar till att göra den både lättläst och lätt att hitta i.

Håkan Rydving

Bebyggelsenamnens dynamik. Handlingar från NORNA:s 47:e symposium i Lund 11–12 maj 2017. With summaries in English or German. Red. av Kristina Neumüller & Elin Pihl (huvudred.), Sofie Laurine Albris & Jesper Hansen. 97 s. Uppsala: NORNA-förlaget 2019. (NORNA-rapporter 97.) ISBN 978-91-7276-099-8. Permanentlänk: http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:sprakoch_folkminnen:diva-1658

NORNA:s 47:e symposium, *Bebyggelsenamnens dynamik*, avhölls i Lund 2017 som ett samarrangemang mellan Nätverket för bebyggelsenamnsforskning och Institutet för språk och folkminnen. Handlingarna från symposiet har nu publicerats digitalt. Symposiets tema avsåg att rikta uppmärksamheten mot förändringar av olika slag i bebyggelsenamnskicket, utan begränsning till någon särskild tidsperiod.

Det ter sig naturligt att inleda denna översikt med Peter Dams bidrag. Dam var inbjuden att med ett plenarföredrag presentera sin postdok-avhandling *Bebyggelser och stedsnavnetyper* (2015), ett för bebyggelsenamnsforskningen centralt och viktigt arbete. Dam arbetar med storskaliga statistiska undersökningar och avancerad GIS-behandling av namntyper. Till grund ligger en heltäckande klassificering och digitalisering av Danmarks bebyggelsenamn, omfattande ungefär 15 000 poster. Detta är i sig ett storverk som öppnar helt nya möjligheter för ortnamnsforskningen. I bjärt kontrast framstår förhållandena i Sverige, där digitaliseringen av ortnamnssamlingarna ännu befinner sig på 1990-talsnivå, och där ansvarig myndighet under flera decennier noga undvikit att skaffa sig GIS-kompetens eller satsa på en forskningsinriktad digitalisering.

Även om tekniken är ny är många av de kriterier Dam valt att undersöka gamla och välkända, som t.ex. kyrkbyfrekvens och storlek uttryckt i *tönder hartkorn* i Christian V:s matrikel från 1688. Mer spännande blir det när han använder GIS-tekniken till fullo och undersöker den arkeologiska fyndtätheten runt namn av olika typer. Det är en s.k. sekundär arkeologisk metod för ortnamnsdatering. Metoden har använts då och då inom särskilt dansk forskning och diskuteras ganska ingående av John Kousgård Sørensen och Vibeke Dalberg i *Stedsnavneforskning 1* (1972), men först med modern GIS-teknik har den blivit möjlig att använda i stor skala och utan en orimlig arbetsinsats.

Dam intresserar sig särskilt för en typologisering av bebyggelsen och relationen mellan olika bebyggelseslag och namntyper. Det enorma materialet ger hans slutsatser tyngd. Så konstaterar han t.ex. att »när der analyseres tusindvis af bebyggelser træder der dels lag af ældre bebyggelser frem, der har været helt eller næsten stabile siden før vikingetiden, og dels træder der lag frem af senere, udskilte og mindre bebyggelser» (s. 10). För de senare särskiljer han fem olika typer av bebyggelseetablering: klassisk utflyttarbebyggelse, koloniseringsbebyggelse, omlokalisering, namnskifte och sammanflyttning (»ballung-bebyggelse»). Av dessa är enligt hans mening den klassiska utflyttarbebyggelsen den i särklass vanligaste. Här finns en del att diskutera, bl.a. relationen mellan bebyggelseetablering och namnetablering. Namnskifte är t.ex. inte en typ av bebyggelseetablering utan av namnetablering, och »omlokalisering» är ett både besvärligt begrepp och svårfångat fenomen. Men det är småsaker i sammanhanget; Dams avhandling är en milstolpe inom nordisk namnforskning.

Inom samma forskningstradition som Dam rör sig Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen i sin studie över namn på *-tved* på nordvästra Själland. Det är en bred, statistisk undersökning som analyserar olika kriterier, bl.a. de äldsta beläggens ålder, namnbärarnas naturgeografiska förhållanden, kyrkbyfrekvens och ekonomisk stor-

lek. Jakobsen uppfattar *-tved*-namnen som röjningsnamn; de hör hemma i inlandets backlandskap och är ungefär jämgamla med namnen på *-torp*. Uppsatsen, som är en pilotstudie inför ett större arbete, är utförd med stor precision och jag uppskattar de återkommande jämförelserna med andra namntyper som t.ex. *-torp* och *-rød*. I fortsättningen kunde gärna diskussionen av namnelementets betydelse och ursprung fördjupas. Kan vi vara säkra på att de är röjningsnamn? Att det till grund liggande verbet har betydelser som 'skära' och 'hugga' skulle kunna tyda på ett samband med ett urgammalt skottskogsbruk, varvid namnen kan vara väsentligt äldre än de bebyggelser de kommit att beteckna.

Vidar Haslum ger sig i kast med uppgiften att klassificera yngre bebyggelsenamn (bostedsnavn). Han menar att dessa inte kan ges en språklig-kronologisk klassificering på linje med de gamla bebyggelsenamnen, eftersom namngivningsmönstren i senare tid gått i otakt med språkutvecklingen i övrigt: »svært mye gammelt gjeninnføres samtidig som mye nytt vokser fram» (s. 19). Som exempel på gammalt som återinförs nämner han bl.a. namngivning av nybyggen (koloniseringsbruk) i Troms och Finnmark på 1800-talet. Gårdarna fick där ofta namn på *-heim*, *-stad*, *-land* och *-rud*, ålderdomliga namnelement som vid denna tid inte hade någon levande betydelse. Haslums lösning på klassificeringsproblemet är att helt frångå de språkliga kriterierna och i stället dela in namnen utifrån vilken typ av bosättningar de avser. Således får vi klasserna »yngre gårdpartnavn», »frie bruksnavn», »husmannsplassnavn», »lystgårdsnavn», »navn på koloniseringsbruk», »navn på bureisingsbruk» och »villanavn og navn på tomtebruk». Denna rent semantiska indelning flyttar fokus från namnen till bebyggelserna och får bl.a. som konsekvens att namn av samma formella typ (som man ändå måste kalla dem) kan hamna i helt olika kategorier. Ortnamn som består av personnamn i genitiv (*Halldors*, *Hansa* etc.) kan således uppträda både som yngre gårdpartnavn och husmannsplassnavn. En semantisk indelning kan säkert vara användbar, men jag tror att vi i vissa sammanhang också behöver indelningar på formellt språklig grund även av yngre bebyggelsenamn. Haslums intressanta och lärorika genomgångar av de olika semantiska typerna med deras regionala särdrag visar att mer formella indelningar nog inte är meningslösa.

Kristina Neumüller tar sig an språkhistoriskt oregelbundna förändringar i bebyggelsenamnen under historisk tid. Diskrepanser och oregelbundenheter i beläggs-serier från 1500-talet och framåt har knappast tilldragit sig något större intresse inom namnforskningen, även om man i t.ex. verk som Sveriges ortnamn kommenterat och försökt förklara dem – ofta dock i förbigående och lite nödtvunget. Men för Neumüller är det själva förändringarna som står i centrum, »att följa vad som händer med namnen när de är i bruk» som hon formulerar det (s. 46), ett slags processuell onomastik där namnens ursprung är av underordnad betydelse och där någon slutprodukt egentligen inte finns. Hon går metodiskt tillväga och undersöker hur variationer och namnförändringar kommer till uttryck i olika skriftliga källor som jordeböcker, kyrkböcker och lantmäterihandlingar. En jämförelse görs även med uppteckningar från början av 1900-talet, som ofta kan ge viktiga ledtrådar till förändringarnas orsaker. »Att förstå det komplexa samband som en rekontextualisering från tal till skrift innebär är i många fall nyckeln till att förstå varför de skriftliga beläggen ser ut som de gör» skriver hon (s. 48) och det är en central formulering, för även beläggen i t.ex. kyrkböcker och jordeböcker är ju resultat av sådana rekontextualiseringar.

Som Neumüller här och i tidigare arbeten visat har variationer och förändringar under historisk tid ett intresse som sträcker sig bortom de enskilda fallen. De kan belysa drivkrafter bakom namnvariation med stor kronologisk och rumslig räckvidd. Särskilt gäller det namnförändringar orsakade av namnkonkurrens som verkar kunna spåras långt tillbaka i järnåldern. Neumüller undersöker 120 namn i Bråbo härad i Östergötland, och av dessa är det nära en femtedel som uppvisar belägg som avviker från en förväntad utveckling. Detta inbegriper då, vad jag kan förstå, allt från morfologiska avvikelser som t.ex. växling mellan singular och plural form till verkliga namnbyten. De senare kan i många fall härledas till högreståndsmiljöer under 1600- och 1700-talen. Släkten Crusebjörn, som under 1600-talet förvärvade gårdar i området, låg t.ex. bakom namnbyten som *Näs* till *Björnsnäs*, *Tjuvestad* till *Björnviken* och *Knüllerstad* (*Kullerstad*) till *Krusenhov*. I dessa fall rör det sig ofta om en önskan att i samband med säteribildning ge bebyggelserna ett av den tidens högstatusnamn på *-näs*, *-berg* eller *-hov*. Men det handlar också – som framgår av exemplen – om att undvika olyckliga associationer i de gamla namnen. En strävan efter pietet, efter att undvika det vulgära och fula, kan också ligga bakom ombildningen av *Bassatorp* till *Bådatorp*. Förleden är här ett personnamn *Basse* 'vildsvinsgalt', men *basse* kunde dialektalt också betyda 'stor, grov, ohyfsad karl' eller t.o.m. ha en obscen innebörd. Sådana ombildningar eller utbyten av namn av estetiska eller rent av moraliska skäl, p.g.a. att vissa ord anses olämpliga i namn eller att ljudförändringar gett upphov till olämpliga associationer, har varit en viktig drivkraft bakom namnförändringar och är så än i vår tid.

Kombinationen av ljudförändringar och associationer kan stundtals skapa stor oreda. När det gäller *Dvardala* är variationen av namnformer så stor att Neumüller menar att det är mer befogat att tala om namnförvirring än namnkonkurrens. Förleden skrivs bl.a. *Dvar-*, *Diur-*, *War-*, *Warge-* och *Twar-*. Ätminstone en del av förklaringen till denna förvirring ligger i att *d* faller i förbindeln *dv-* i den lokala dialekten, men såväl formen *Dvar-* som *Var-* har uppenbarligen varit föremål för omtolkningar. Tyvärr har vi här inget facit; namnet saknar medeltida belägg och förleden är därför svårtolkad.

I en intressant avslutande kommentar anknäver Neumüller fallen av namnkonkurrens till namnbrukarkretsens storlek och bebyggelsens läge. Hon menar att en stor namnbrukarkrets har varit avgörande för t.ex. de många olika namnvarianterna för *Svarttorp*. Och vad gäller *Dvardala* är »det svårt att tro att samma grad av namnförvirring skulle kunnat uppstå om namnet avsett en avsides belägen bebyggelse» (s. 56) – och därmed haft en mindre namnbrukarkrets. Det är intressant. I vanliga fall brukar ju en stor namnbrukarkrets anses borga för namnstabilitet. Kanske rör det sig i fall som *Svarttorp* inte om en, stor namnbrukarkrets, utan om en rad olika namnbrukarkretsar där olika namnformer har kunnat vinna fotfäste. Konkurrensen kan då beskrivas delvis som en konkurrens mellan olika namnbrukarkretsar och deras inflytande inom olika traderingsdomäner som kyrkböcker eller skattelängder.

Med sin litteraturvetenskapliga verktygslåda har Line Sandst mutat in ett eget revir inom nordisk namnforskning. I sin uppsats om onomastisk skalareduktion formulerar hon en teoretisk bakgrund till den i stadsmiljöer så vanliga kategorinamn-givningen, eller *gruppenavngivning* som hon kallar den. Ett område där kategorinamn-givning tillämpas, så att gatunamnen följer ett gemensamt tema, bildar vad hon kallar »en

sproglig by i byen». Hon betraktar detta som en retorisk strategi, där namnens samhörighet frambringar föreställningen om en plats, en avgränsad och unik del av staden. Detta sker på bekostnad av att gatunamnen ger upp sin verklighetsbeskrivande kvalité och i stället får sin mening inom systemet: »Det er gadenavnets status som medlem af gruppe, der validerer dets sproglige indhold» (s. 61). Med termen *onomastisk skala-reduktion* vill hon fånga in detta fenomen.

Symposiet omfattade också en workshop om namnen på *-lev/-löv*. Den presenteras i rapporten av två bidrag. Sofie Laurine Albris och Peder Dam ger en utförlig, initierad och balanserad översikt över forskningen kring dessa namn. Stor vikt läggs vid frågan om betydelsen av *-lev/-löv* ska uppfattas som 'något efterlämnat' eller 'något mottaget', och om de personnamn och personbeteckningar som ofta ingår i förlederna således betecknar den som efterlämnat egendomen (i arv?) eller den som mottagit den. Språkligt sett står båda möjligheterna öppna. Albris har i sin avhandling (Stednavne og storgårde i Sydsandinavien i 1. årtusindet, 2017) förespråkade det senare och föreslagit att namnen representerar gods som en kung eller hövding överlätit brukningsrätten till i utbyte mot lojalitet och tjänster, således ett slags »ämbetsgods» även om den termen nog är anakronistisk. I föreliggande uppsats intar hon och Dam en mer avvaktande hållning, men lyfter ändå fram förhållanden som kan sägas stödja ett sådant synsätt, t.ex. förekomsten av krigartitlar som **saiwaharjaz* i förlederna och topografisk anknytning till kända centralplatser. När det gäller förhållandet mellan de nordiska *-lev*-namnen och de tyska *-leben*-namnen i Türingen skriver Albris & Dam att det saknas en diskussion utifrån en nutida arkeologisk synvinkel. Här kan tilläggas att början till en sådan diskussion gavs av arkeologen Frands Herschend på Nätverket för bebyggelsenamnsforsknings upptaktsmöte i Uppsala 2014, men hans föredrag kom tyvärr aldrig att tryckas. Albris & Dam skisserar också perspektiv och frågor för framtiden, där de bl.a. föreslår en jämförande undersökning mellan namnen på *-lev/-löv* och *-sted/-stad*, två förhistoriska namntyper med en stor andel personnamnsförleder.

Albris & Dams presentation kompletteras fint av Ola Svenssons diskussion av skånska namn på *-löv*. Han lyfter särskilt fram »den särartade klusterliknande utbredningen» som tycks koncentrera sig runt de båda överregionala centralorterna Uppåkra och Vä. Intressant nog finns inga liknande kluster runt de centralplatser som befinner sig på en något lägre hierarkisk nivå, såsom Ravlunda och Järrestad. Svensson konstaterar vidare att *-löv*-bebyggelserna i Skåne i stor utsträckning uppträder inom områden med »det tätaste arkeologianknutna exploateringstrycket i Skandinavien» under de senaste 30 åren (s. 85) och att det här således finns mycket goda förutsättningar för fortsatta undersökningar av de skånska *-löv*-namnen i ett tvärvetenskapligt perspektiv. Det är bara att hoppas att han själv kan få möjlighet att genomföra en sådan studie – någon mer lämpad person är svårt att tänka sig.

Det står helt klart att greppet med en workshop kring ett gemensamt tema har varit mycket fruktbart. Det nordiska perspektivet som genomsyrar diskussionen lyfter ämnet till en ny nivå, precis som det ska vara i NORNA-sammanhang. Förhoppningsvis är det ett exempel som vinner efterföljd.

Per Vikstrand

Martin Sejer Danielsen: Da Lille Peder fik Per Lilles Eng i faddergave. Et studie af stednavneforklarende elementer i den folkloristiske genre sagn. Pdf. 348 s. København: Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet 2017. http://static-curis.ku.dk/portal/files/186419048/Ph.d._afhandling_2017_Danielsen.pdf

Ett av de grundläggande kriterier som brukar användas för att definiera folksågner är att de är knutna till en plats. Därför är det glädjande att en ortnamnsforskare tar sig före att studera hur sägner hanterar ortnamn. Martin Sejer Danielsens avhandling har fått sitt namn efter en sägen där huvudtemat är att förklara hur ett ängsområde fått sitt namn.

Danielsen har använt sig av de sägner som den store danske folkminnesupptecknaren Evald Tang Kristensen samlade i Nordslesvig (Sønderjylland) omkring år 1900. Syftet med avhandlingen är att undersöka dels hur tidigare forskning uppmärksammat ortnamnsförklaringar i folksågner, dels hur sägenberättarnas hemvist förhåller sig till de platser som figurerar i deras berättelser.

Danielsen konstaterar att det bland folklorister sedan 1960-talet funnits en tendens att nedvärdera äldre arkivmaterial eftersom det ofta saknade utförliga kontextupplysningar. Han visar hur betydande uppgifter om berättarna och den historiska kontexten kan hämtas ur samtida arkivmaterial och hur åtminstone delar av berättarsituationen kan rekonstrueras ur Tang Kristensens fältanteckningar. I dessa är nämligen notaten uppställda i kronologisk ordning till skillnad från i de tryckta utgåvorna. Tang Kristensen tycks dessutom ha frågat speciellt efter ortnamn i sina samtal med informanterna.

Människors behov av att förklara svårbegripliga ortnamn har gett upphov till etymologiskt felaktiga folketymologier. Danielsen visar att sägner ger förklaring inte bara till de svårförklarliga ortnamnen utan även till de ganska självklara. Han utgår från den danske folkloristen Axel Olriks teori om ortfästelse och begreppet ortfäste, vilket syftar på att en sägen placeras geografiskt i förhållande till den yttre verkligheten. Ur språkteoretisk synvinkel jämför författaren hur den skolade ortnamnsforskaren utgår från att ett ortnamn kan härledas etymologiskt med hur den oskolade sägenberättaren kan tilldela ortnamnet en hemmagjord betydelse. För sådana folkliga tolkningar föreslår Danielsen termen *tydning*.

Två sägenuppteckningar som Danielsen valt att granska närmare innehöll ovanligt många ortfästen, vilket enligt Axel Olrik och andra samtida forskare skulle tyda på att traditionen funnits länge i samma bygd. Danielsen kan tvärtom visa att de lokala namnen måste ha uppkommit inom loppet av ganska få årtionden. Han föreslår att de många ortnamnen i sägner kan tolkas som en retorisk strategi för att styrka trovärdigheten i en berättelse som kunde vara socialt känslig att återge.

Tang Kristensen upptecknade en vers och 10 sägner efter det äkta paret Ane Poulsen och Jes Petersen Marcorsen i Øster Løgum socken. Trots de knappa uppgifterna i Tang Kristensens fältanteckningar har Danielsen med hjälp av samtida källor kunnat identifiera de två individerna och teckna deras livshistorier. Ane och Jes tillhörde den bärgade bondeklassen och det var sådana värderingar som kom till uttryck i deras sägner. När författaren märkte ut sägnernas lokalisering på en karta framträdde ett sammanhållet narrativt landskap, som visar på generationer av stor lokalbundenhet. Detta bekräftades av en genealogisk kartläggning av de tätt sammanflätade relationerna mellan bondesläkterna i byden.

Flera av parets sägner handlar om magiska förvandlingar av det fysiska landskapet, något som Danielsen sätter i relation till de omfattande förändringar som faktiskt ägde rum vid denna tid så som jordbruksreformer och bygge av järnväg. Också erfarenheter av de nyligen timade krigen återspeglas i sägnerna. Bland de dansksinnade bönderna fanns en medvetenhet om vikten av att dokumentera folkminnen som sägner, dialekter och ortnamn. Säkert gällde detta också Ane och Jes.

Det framgår att de två inte var några vana sägenberättare. Deras sägner är fragmentariskt återgivna och det är stundtals svårt att avgöra vem av de två som förde ordet. Åtminstone vid ett tillfälle har Tang Kristensen misstagit sig på vem som är berättare. Danielsen kategoriserar de två som passiva traditionsdeltagare och konstaterar att de inte berättar sägnerna, utan meddelar dem.

Författaren menar att tidigare forskare har generaliserat alltför mycket på grundval av alltför selektivt utvalda exempel från alltför olikartade källor. Man skulle rentav kunna påstå att det var forskarna själva som skapade kategorin ortnamnsförklarande sägner. Danielsen har i sin avhandling velat vända på tankegången och framhäva hur sägenberättaren strävar efter att i varje unik kontext berätta vad publiken vill höra.

Tyvärr uppvisar avhandlingen några svagheter inom det folkloristiska området, framför allt när det gäller behandlingen av vissa facktermer och i fråga om avsaknaden av den nyare teoretiska litteraturen. Detta får antagligen skyllas på den tråkiga omständigheten att det sedan många år inte existerar någon folkloristisk miljö vid Köpenhamns universitet.

Det övervägande omdömet är att Martin Sejer Danielsen har gjort en i högsta grad lovvärd insats med sin demonstration av hur ny kunskap kan skapas när man kombinerar analytiska verktyg från två olika discipliner.

Ulf Palménfelt

Martyna Gibka: Literary Onomastics: a Theory. 171 s. Łódź: ArchaeGraph 2019. ISBN 978-83-66035-55-3 (tryck), 978-83-66035-56-0 (pdf). Länk: [Literary Onomastics: a Theory | Martyna Katarzyna Gibka – Academia.edu](https://www.literaryonomastics.com/)

Litterær onomastikk kan defineres som navneforskning som henter sitt materiale fra litteraturen og forsøker å kartlegge forfatterens overordnede strategi bak navn og navnebruk. Hypotesen som ligger til grunn, er at personnavnene i et litterært verk ikke bare eksisterer side om side, men danner et mønster i verket, slik at de til sammen utgjør et bestemt system. De må ses i gjensidig samspill med hverandre, og i forhold til det appellative ordforrådet. Den primære oppgaven for litterær onomastikk må derfor være å beskrive og forklare så vel det enkelte navns funksjon som struktureringen av det man kan kalle «navnelandskapet» i verket, og derved tydeliggjøre personnavnernes andel i gestaltningen av personer og tema.

Ut fra disse forutsetningene ser man at litterær onomastikk er et tverrfaglig forskningsfelt som kombinerer litteraturteori og kunnskap om navn og navnebruk. Det har vært forsket på dette fagfeltet gjennom hele 1900-tallet, i utgangspunktet mest i Øst-Europa. På 1960- og 70-tallet vokste det frem en sterk interesse for litterær ono-

mastikk i USA. Den britiske navneforskeren Wilhelm F.H. Nicolaisen deltok aktivt i arbeidet med å videreutvikle den litterære onomastikken i USA, og hans innsats har vært essensiell for det gjennombruddet som førte til at man også i Vest-Europa fattet interesse for navnebruk i litteraturen.

Både internasjonalt og i Norge har navneforskningen som fag tradisjonelt vært konsentrert om etymologisk analyse og kategorisering av språklige, kronologiske, geografiske og sosiologiske variasjoner av det reelle onomastikonet. Hittil har det meste av den litterære navneforskningen gått ut på å vurdere navnematerialet på et historisk-empirisk grunnlag, i tråd med det som har vært vanlig innenfor den opprinnelige navnegranskning som den litterære onomastikken er sprunget ut fra. Man har sammenlignet navnene i de litterære verkene med den reelle navnebruken i den tidsepoken og det geografiske området handlingen er lagt til. Enkelte av arbeidene har vært konsentrert om forholdet mellom navn, kjønn og sosial klasse. I de første avhandlingene ble navnenes betydning eller tematiske og symbolske funksjon i verkene bare sporadisk berørt, men i den senere tid er det kommet flere artikler og avhandlinger der man går inn på navnenes tematiske og symbolske rolle i verket.

Ikke desto mindre har den litterære onomastikken vært hemmet i sin videre utvikling av en mangel på anvendbar teori – en teori som kan tas i bruk i den generelle forskningen og gi sammenlignbare resultater som kan løfte fagfeltet opp på et høyere og mer samstemt, internasjonalt nivå.

Det er nettopp denne mangelen på teori den polske navneforskeren Martyna Gibka ønsker å råde bot på med boken *Literary Onomastics: a theory*. Dette er et grundig og omhyggelig arbeid der hun presenterer et teoretisk rammeverk for arbeidet med navn i litterære verker. Teorien er i første omgang utelukkende beregnet på analyser av romaner – for å klargjøre hva hun legger i begrepet «roman», viser hun til M.H. Abrams definisjon (s. 48–49) – men i en artikkel publisert i *Onoma, Functions of character's proper names in television series: Theoretical outline* (*Onoma* 53, 2018, s. 67–80), viser hun hvordan den også kan tilpasses til arbeidet med navn i TV-serier. Gibka understreker at hennes teori bare er myntet på personnavn, og at analysene ikke vil omfatte andre typer navn som for eksempel toponymer eller krematonymer.

Boken er inndelt i tre hovedavsnitt eller kapitler – en faghistorisk oversikt, en innføring i den teorien hun har utviklet, og til slutt analyser av tre romaner som eksempler på anvendelse av teorien.

Det første kapittelet gir en oversikt over tidligere forskning innen litterær onomastikk, naturlig nok med en hovedvekt på østeuropeiske, og da først og fremst polske, studier. Navet i denne fremstillingen er Aleksander Wilkońs bok fra 1970, *Nazewnictwo w utworach Stefana Żeromskiego*, som etter Gibkas mening utgjør den grunnmuren en stor andel av senere forskere har bygget på, bevisst eller ubevisst. Hun gir en innsiktsfull gjennomgang av den typologien Wilkoń utviklet, og bruker den som et utgangspunkt for å vise hvordan senere forskning har videreutviklet eller kritisert teorien hans. Hun har valgt å inndele forskningshistorikken ikke etter kronologi, men etter hvordan de ulike forskerne forholder seg til Wilkońs tanker og teorier. Hun konsentrerer seg hovedsakelig om sine kolleger i Polen – Ł.M. Szewczyk, I. Sarnowska-Giefling, C. Kosyl med mange flere – og om de mange og viktige bidragene de har tilført fagfeltet gjennom mange år. I tillegg har hun et relativt kortfattet avsnitt om engelskspråklige studier innen litterær onomastikk.

Hensikten med Wilkońs bok fra 1970 er en historisk-litterær analyse av personnavnene i verker av Stefan Żeromski. Arbeidet er todelt; én del der han sammenligner nav-

nematerialet fra de litterære verkene med onomastikonet, og én del der han undersøker hvilke funksjoner navnene har i Žeromskis verker. I tillegg til å betegne og identifisere enkeltpersoner og steder, noe som etter hans oppfatning er navnenes grunnleggende funksjon (Wilkoń 1970 s. 82), peker han på ytterligere fem roller:

1. den lokaliserende – navnet plasserer handlingen i tid og/eller rom
2. den sosiologiske – navnet gir indikasjoner på den fiktive karakterens sosiale tilhørighet, eventuelle gruppetilhørighet og/eller nasjonalitet
3. den hentydende – navnebruk som i større eller mindre grad hentyder til virkelige mennesker og steder
4. den beskrivende – de fiktive personene karakteriseres gjennom navnets bokstavelige eller metaforiske betydning
5. den ekspressive – navnet brukt som uttrykk for forfatterens og/eller de fiktive skikkelsenes emosjonelle holdninger, slikt at det medvirker til å etablere en bestemt følelsesmessig tone i hele verket eller i deler av det.

Det er Wilkońs modell, som altså legger hovedvekten på de funksjonene et navn kan ha i teksten, som ligger til grunn for den teorien Gibka selv har utviklet, og som hun presenterer i kapittel to i boken sin.

Gibka er av den oppfatning av man må utvide og utdype spekteret av de mange og varierte funksjonene et navn kan ha i en roman, og teorien hennes tar utgangspunkt i to konkrete handlinger – først selve navngivningen, som hun betegner som en «permanent funksjon», og dernest bruken av navnet i det litterære verket, som hun omtaler som en «momentan funksjon» som uttrykker forholdet mellom de litterære skikkelsene. Slik Gibka ser det, vil en analyse basert på selve navngivningen gjøre det mulig å identifisere navnets funksjoner fra det øyeblikket det skapes og videre gjennom hele handlingen, uavhengig av den individuelle bruken av navnet.

Gibkas oppfatning av navngivningsprosessen, de elementene som inngår i den (forfatteren, den navngitte personen, eventuelle fiktive navngivere, navnet selv, brukerne av navnet og leseren av verket), og forholdet mellom dem, er fremstilt i et diagram (s. 50), fulgt av en tabell med en systematisk oppramsing av de mulige elementer og kombinasjoner av elementer som kan gjøre seg gjeldende. Det påfallende er at hun tillegger forfatteren og forfatterens omstendigheter og situasjon i navngivningsøyeblikket så stor vekt i en slik analyse. Hun hevder for eksempel at navnene må vurderes som et uttrykk for forfatterens egne følelser for de fiktive karakterene som får tildelt dem (s. 56). Man kan også sette spørsmålstegn ved om det er riktig å trekke leserens eventuelle reaksjoner på navnene inn i analysen – man kan jo i utgangspunktet bare ha kjennskap til egne reaksjoner og eventuelle reaksjoner innenfor egen omgangskrets.

Denne første delen av teorien videreføres med et komplekst diagram og en omfattende systematisering av prosessen i romaner som omfatter *to* fiktive verdener (s. 59 f.) – for eksempel romaner som har en rammefortelling.

Del to av teorien, som altså gjelder selve bruken av navnene – det Gibka betegner som navnets momentane funksjoner – fremstilles på samme detaljerte måte gjennom diagrammer og tabeller som viser alle de funksjonene som hittil er identifisert. Gibka understreker at listen over mulige funksjoner ikke er endelig, men må kompletteres etter hvert som nye blir avdekket. Hun gir ingen konkrete eksempler som kan forklare og illustrere diagrammene og tabellene, og det kan til tider være ganske krevende å følge tankegangen hennes og holde styr på de mange ulike funksjonene og kombinasjonene.

Mangelen på illustrerende eksempler i teoridelen av boken oppveies i rikt monn av romananalysene som utgjør del III. Her tar Gibka for seg tre romaner av relativt nyere dato; *Waterland* av Graham Swift, *The Amazing Maurice and his Educated Rodents* av Terry Pratchett, og *Silkeormen* av Robert Galbraith (pseudonym for J.K. Rowling). Bøkene er valgt ut med stor omhu, slik at de fiktive verdenene de skildrer, representerer helt forskjellige strukturer – *Waterland* har én fiktiv verden, *The Amazing Maurice and his Educated Rodents* har to fiktive verdener, og *Silkeormen* har ikke bare en fiktiv verden inne i en fiktiv verden, men inneholder også personnavn fra andre litterære verker som fungerer i den ikke-litterære verdenen.

Analysene av disse tre verkene er imponerende, ikke minst på grunn av de utførlige – men også uhyre kompliserte – diagrammene som ledsager dem (se f.eks. diagrammet over den fullstendige strukturen av fiktive universer i *Silkeormen* på s. 117). Det krever et høyt nivå av konsentrasjon å følge denne omhyggelig utarbeidede strukturen. Gibka foretar en grundig og på mange måter inspirerende gjennomgang av de mange ulike funksjonene navnene har i disse tre litterære tekstene, og dette vil utvilsomt være nyttig for senere studier innen litterær onomastikk.

Martyna Gibkas arbeid er beundringsverdig i all sin detaljrikdom og grundighet, men det har også sine svakheter. Som nevnt innledningsvis, er litterær onomastikk et tverrfaglig forskningsfelt som krever både onomastiske kunnskaper og litterærteoretisk innsikt. Jeg har i andre forbindelser påpekt at studier innen dette feltet så langt bærer preg av at det for det meste er navneforskere som utfører dem – ofte uten å ha den nødvendige kunnskapen om eller interessen for litteraturteori. Gibkas teorier og oversikter over navnenes funksjoner i teksten mangler det samlende elementet som kan bidra til at arbeidet hennes åpner nye, meningsbærende lag i teksten, gir økt forståelse av tematikken i teksten og fremhever forfatterens litterære strategi som har ført frem til at nettopp disse navnene ble valgt. Siden dette i utgangspunktet må sies å være den overordnede hensikten med litterær onomastikk, må det anses som en ganske vesentlig brist i den metoden hun presenterer. Men når det er sagt, er jeg overbevist om at denne boken blir et verdifullt tilskudd til den videre forskningen.

Benedicta Windt-Val

Onoma. Journal of the International Council of Onomastic Sciences 50 (2015). Editors-in-chief Oliviu Felecan & Unni-Päivä Leino. 145 s. Uppsala: International Council of Onomastic Sciences (ICOS) 2019. ISSN 0078-463X, eISSN 1783-1644.

Onoma 50 (2015) är en av tre volymer av ICOS årliga tidskrift som utkom under 2019, sedan Oliviu Felecan trätt in som ny och effektiv editor-in-chief (jfr recensioner av vol. 51 och 52 nedan). Nämnas bör också redaktionssekreteraren Alina Bugheşiu, som liksom den nye chefredaktören är verksam vid universitetet i Baia Mare, Rumänien. En långvarig och bekymmersam eftersläpning i utgivningen av *Onoma* är därmed på väg att åtgärdas.

Onoma 50 har ett synnerligen blandat innehåll, men den är huvudsakligen inriktad mot studiet av personnamn. Alexander Pustjakov skriver intressant om traditionell namngivning hos olika grenar av marifolket, ett finsk-ugriskt folk huvudsakligen bosatt vid Volga och Kama men sedermera spritt. Hos marierna har den inhemska, animistiska religionen länge behållit sitt grepp. Namnet hade där av tradition en oerhörd betydelse: Ett barn som dog utan att ha fått ett namn blev en ond ande, och därför var man snabb med att ge ett barn namn, ofta ett provisoriskt sådant, innan det permanenta namnet valdes. Namnet måste dock passa individen, eftersom namn och individ ej kunde skiljas åt. Hade ett barn fått ett namn som inte passade – något som kunde visa sig i skrik och gråt, sjukdom m.m. – kunde namnet bytas.

Donna L. Lillian behandlar personnamn, huvudsakligen kvinnonamn, i Suzette Haden Elgins trilogi om livet på planeten Ozark. På denna planet är namnet av största vikt. Enligt den magiska »numerologin», i vilken bokstäverna motsvaras av tal, ger olika namn vid den speciella sammanräkningen olika summor, och dessa summor spelar en avgörande roll för namnbärandens personlighet och handlande. På Ozark iaktas särskilt vid namngivningen av kvinnor numerologins lagar. Lillian undersöker hur väl romangestaltarnas egenskaper »numerologiskt» stämmer med de namn som författaren har givit dem.

Lasse Hämäläinen har företagit en betydande kvantitativ undersökning av de användarnamn som brukas av drogförsäljarna inom kryptomarknaden AlphaBay på »Darknet», ett anonymt datanätverk. Dessa försäljare, som givetvis måste dölja sina riktiga namn, kan via sitt användarnamn förmedla uppgifter och intryck till intresserade köpare. Av namnet kan t.ex. framgå vilken produkt de säljer, som det mer allmänna *Harddrugspecialist*, eller det mer specialiserade *LSDirect*, medan andra vill ge intryck av laglig medicinsk eller kemisk försäljning. Ofta imiterar de »vanliga» firmanamn, och relativt sällan understryker de kriminalitet eller upproriskhet. Vissa användarnamn anspelar på drogernas behagliga verkningar som *happygarden* eller *Triptotheuniverse*. Hög kvalitet antyds av *BestDutchStuff* och *LabTested* och snabb och säker leverans av *ChemExpress* eller *StealthMasters*.

Lars-Jakob Harding Kællerød & Barbara Ana Revuelta-Eugercios skriver om de för Danmark så kännetecknande mellannamnen, och väljer att undersöka dessa i 1880 års danska folkräkning. I denna uppsats beskrivs ingående de metoder som utarbetats för undersökningen. Författarna har sedan bl.a. jämfört förekomsten av mellannamn i olika amt, hos män respektive kvinnor, i urbaniserade områden respektive landsbygd. Att män mycket oftare än kvinnor uppträder med mellannamn framgår klart, men skillnaden är större bland de äldsta åldersgrupperna för att avta bland de yngre, där allt fler kvinnor också har mellannamn. Den geografiska förekomsten av mellannamn visar sig högst egenartad – störst i några jylländska amt och minst på Själland. Någon klar skillnad mellan urbaniserade områden och landsbygd framgår inte heller. Författarna diskuterar olika orsakssammanhang och håller öppet för att skälen till att mellannamn antas kan vara tämligen olika, och både traditionellt lantligt namnbruk som modern, urban strävan efter ett identifierande namn kan ha spelat in.

Richard Coates uppsats Naming Shirehampton and the name *Shirehampton* handlar väsentligen om ortnamn. Det är en pedagogiskt anlagd studie där författaren tydligt, nästan övertydligt, vill demonstrera hur den historiska namnforskningens olika metoder kan samverka för att hjälpa forskaren att nå fram till ett ortnamns etymologi.

Det är bra för den historiska namnforskningens framtid att sådana studier görs, och man skulle önska att fler sådana gjordes i skilda länder och språkområden, eftersom det utgångsmaterial som forskaren har till sitt förfogande kan vara så olikartat beroende på källäge m.m.

Eva Nyman

Onoma. Journal of the International Council of Onomastic Sciences 51 (2016). Editors-in-chief: Oliviu Felecan & Unni-Päivä Leino. 246 s. Uppsala: International Council of Onomastic Sciences (ICOS) 2019. ISSN 0078-463X, eISSN 1783-1644.

Onoma 21 har temat asiatisk namnforskning. Uppsatserna i volymen tar huvudsakligen sina ämnen från länder i Ost- och Sydostasien, och en uppsats behandlar ett ämne från den indiska subkontinenten. Två uppsatser är skrivna på franska, de övriga på engelska – mer eller mindre begriplig. Språkgranskning hade varit önskvärd.

František Kratochvíl, Benidiktus Delpada & Francesco Perono Cacciafoco skriver intressant och djupgående om ortnamnslandskapet hos Abui-folket på ön Alor i Indonesien. Denna undersökning innefattar åtskilligt, såsom uppteckning och lokalisering av ortnamn, namntolkning, myter kring namn, sambandet mellan namn och äganderätt m.m., i ett i hög grad muntligt samhälle, där kännedomen om namnmyter och liknande har stor betydelse. »Abui traditional law considers the correct citation of the sequence of place names to be proof of land ownership.» (s. 101).

Hur gatunamnen förändrats i Hanoi alltsedan den franska tiden beskrivs av Phùng Thị Thanh Lâm. Intressant nog var det i det gamla Vietnam tabu att namnge såväl gator som andra lokaler efter människor. Fransmännen införde dock denna sed, som sedan dess tycks ha blivit regel. Gatunamnen, i hög grad memorialnamn, har sedan ändrats i takt med de politiska omvälvningarna.

En ovanlig typ av ortnamn behandlas av Xu Duoduo. I Västerlandet delar man som bekant in ekliptikan i delar, zodiaken, djurkretsen. I klassisk kinesisk astronomi/astrologi indelas ekliptikan i 28 delar, så kallade *månhus*, på engelska *lunar mansions*. Dessa används i vissa kulturer som ett medel för att förutsäga lämpliga och olämpliga tidpunkter för olika aktiviteter. Xu Duoduo har undersökt vad dessa månhus traditionellt kallas inom olika folkgrupper i sydvästra Kina och vad namnens etymologi kan säga om kulturell påverkan mellan folkgrupper.

Särskilt uppsatserna om de ostasiatiska namnen för in i en namnvärld som skiljer sig betydligt från den som vanligen behandlas i NoB. I den inledande artikeln förklarar författarna Sungjae Choo, Peter Kang & Multamia R. M. T. Lauder, att ostasiatiska namn – ortnamn liksom personnamn – inte kan förstås i grunden utan kännedom om det kinesiska skriftsystemet. Detta påstående illustreras tydligt av Peter Kang, när han behandlar gatunamngivning i Taiwans huvudstad Taipei efter andra världskriget. Än tydligare blir skriftsystemets avgörande, snarast överväldigande betydelse för de sydkoreanska ortnamnen, något som utreds förtjänstfullt av Sungjae Choo.

För namnforskare som är vana att utgå från att ortnamn och personnamn normalt uppstått i talspråket, förändrats där och så småningom skriftfästs och därigenom fått stadga, är det överraskande att läsa om hur ett uråldrigt skriftsystem, fyllt av symbolkraft och prestige, tidigt har varit avgörande för vilket namn ett barn skulle få eller i vår tid för vilket uttal ett ortnamn får liksom för om ett ortnamn skall anses vackert eller fult, om det är lyckobringande eller om det tvärtom måste bytas ut.

Irena Kałużyńska tar upp hur de kinesiska personnamn som motsvarar våra förnamn/dopnamn/individnamn bildas. Dessa visar sig avvika mycket från de flesta »västerländska» dopnamn, i det att det inte tycks finnas ett förråd av namn färdiga att använda, utan dopnamnet nybildas utifrån det appellativa ordförrådet, huvudsakligen. Därvid läggs stor vikt vid betydelsen hos de i namnet ingående morfemen/orden. Den vanliga västerländska synen, att namnet skulle vara en meningslös »etikett» med huvudsakligen identifierande funktion, passar inte alls in på de kinesiska dopnamnen, för namngivarna lägger avgörande vikt just vid namnets betydelse. En annan sak är, att namnet endast i sin skrivna form förmedlar det väsentliga som namngivarna har avsett. Endast skriftens tecken klargör namnets avsedda betydelse, ty när namnet uttalas, kommer språkets starka homonymi att göra namninnebörden mångtydig. Namnet i talad form betraktas därför som mindre viktigt: från den talade formen kan man inte med någon säkerhet söka sig till det riktiga namnet, nämligen det skrivna.

Två uppsatser behandlar klannamn. Purnama Rika Perdana, Multamaria R. M. T. Lauder & Allan F. Lauder behandlar namnbruket inom en »huvudklan» med »underklaner», inom en folkgrupp, som huvudsakligen bor på Norra Sumatra. Där används klannamnet närmast som familjenamn. Fadern ger namnet – om han så vill – till sina barn. Emellertid kan man tas upp i en annan klan eller gifta sig in i den, men dessutom kan man på eget bevåg ändra sitt klannamn. Intressantast blir det, när författarna går ned på individnivå och frågar varför en viss person bär en annan klans namn eller inget klannamn alls. Det visar sig att somliga slutat använda klannamnet såsom en anpassning till det moderna samhället, men för andra uttrycker namnet traditionsmedvetande och samhörighet.

Philippe Ramirez har studerat de synnerligen komplicerade klanförhållandena i nordöstra Indien. Där ärvs klannamnet patri- respektive matrilineärt, beroende på folkgrupp. Dessutom kan »samma» klan uppträda med olika namn beroende på geografisk hemvist: i den egna etniska omgivningen bär klanmedlemmarna ett namn, som minoritet i en annan etnisk omgivning bär de ett annat. Eftersom man måste gifta sig utom den egna klanen – annat ses som incest – blir namnets utsaga om härstamningen av största vikt.

Alla uppsatser håller inte önskvärd kvalitet. Veronica V. Robustovas uppsats om personnamnssystemet i Malaysia begränsar sig till en av de större etniska grupperna i landet, malajerna. Hon söker visa hur förnamnets popularitet ändrar sig i takt med att kulturen ändras. Men de namngrupper som hon diskuterar är oklart definierade, och varför ett visst namn skall räknas hit eller dit framgår sällan. Det är möjligt att en malaysier utifrån sin kulturella förförståelse skulle få ut något av uppsatsen, men för en internationell publik är den misslyckad. Marcienne Martins uppsats om ort- och personnamnen hos den japanske författaren Yasunari Kawabata är en ändå större besvikelse. Uppsatsen borde enligt recensentens mening inte ha medtagits, då den är så ytlig att den i stort sett saknar onomastiskt intresse.

Onoma. Journal of the International Council of Onomastic Sciences 52 (2017). Editors-in-chief: Oliviu Felecan & Unni-Päivä Leino. 122 s. Uppsala: International Council of Onomastic Sciences (ICOS) 2019. ISSN 0078-463X, eISSN 1783-1644.

Fram till och med volym 31 (1994) innehöll *Onoma* bara internationella, bibliografiska notiser och sammanställningar, men året därefter tillkom vetenskapliga artiklar och ibland recensioner. Oftast har artiklarna varit samlade kring ett geografiskt eller ämnesmässigt tema – afrikansk namnforskning, namnforskning i Norden, kommersiella namn, namn och lag, namn och religion osv. – men på senare år har även några öppna, s.k. non-themed, volymer presenterats. Nr 52 (2017) är en sådan – tunn men mycket innehållsrik.

Förutom ett förord av Richard Coates, ordförande i tidskriftens redaktionsråd (Editorial Board), innehåller vol. 52 fem längre artiklar med mycket blandat innehåll samt två s.k. »Notes/Anmerkungen», snarast att jämföra med NoB:s »Smärre bidrag». Först ut är just Richard Coates med artikeln *The meaning of names. A defence of The Pragmatic Theory of Properhood (TPTP) addressed to Van Langendonck, Anderson, Colman and McClure*. Det engelska *properhood* kan snarast översättas som 'namnighet' eller 'namngrad'. Coates lanserade denna teori i början av 2000-talet och har sedan dess utvecklat och förfinat den i ett stort antal artiklar och recensioner. I det här inlägget sammanfattar han inledningsvis teorins huvuddrag i tre påståenden: 1) »Names are linguistic devices for referring senselessly [...] = Names have no sense, i.e. they have no synchronic semantic content [...]»; 2) »An expression which is used on some occasion to refer senselessly is a name [...]» och 3) »Etymological sense is cancelled or suspended by the process of becoming a name and by the act of creating one [...]». Avgörande för hur man ställer sig till dessa påståenden är hur man förstår vissa centrala begrepp: Coates förklarar hur han skiljer *meaning* från *sense* liksom *denotation* från *reference*, och han drar då in även begrepp som *intension* och *extension*, *association* och *connotation*. Huvuddelen av artikeln ägnar han sedan åt att med ytterligare förtydliganden bemöta kritik mot teorin som framförts av de i uppsatstiteln nämnda forskarna. Artikeln är ett mycket viktigt och läsvärt inlägg i den namnteoretiska debatten, men den ställer stora krav på läsarens engelskkunskaper, då mycket av argumentationen rör närbesläktade termer och begrepp och ofta inbegriper språkliga nyanser och knepiga, semantisk-logiska resonemang.

Flera av dessa klassiska namnfrågor diskuteras också – både roande och insiktsfullt – av Adrian Koopman i artikeln *Call me Brigadier Sir Nils Olav*. *Properhood in bird names and the naming of military mascots*. Med utgångspunkt i en specifik pingvin, kallad Brigadier Sir Nils Olav, som är maskot hos det norska förbandet Hans Majestet Kongens Garde, behandlar Koopman dels fenomenet militära djurmaskotar och deras namn, dels frågan om »properhood» utifrån enskilda (djur)individens namn/benämningar (*Nils Olav*, *King Olav*) kontra namn/benämningar på arter och raser av djur (t.ex. *pingvin* eller *kungspingvin*, eng. *King Penguin/king penguin*). Även bruket av initial versal eller inte i olika sammanhang och språk dras in i resonemanget om namnighet och namn kontra appellativ (jfr t.ex. sv. *söndag* med eng. *Sunday*). Koopman anknyter till tidigare forskare som John Anderson, Richard Coates och Willy van Langendonck och tycks själv föredra att se »properhood» som ett flytande, icke-statistiskt begrepp, beroende av sammanhang och situation.

Även de två smärre bidragen i bokens slut behandlar »properhood» på olika sätt. I det ena lanserar Richard Coates termen *onymoid* för »a proper name which is lexically and grammatically transparent in the language with which it is most closely associated». I det andra diskuterar Evgeny Shokhenmayer hur termen *properhood* ska över sättas till franska. Han stannar för *proprialité*.

De övriga tre artiklarna i Onoma 52 berör helt andra ämnen. *The Ragman Roll* kallas en serie medeltida dokument i vilka skotska adelsmän, prelater, borgare och städer betygar sin tro och huldhet till kung Edward I Plantagenet omedelbart efter att England invaderat Skottland år 1296. Dokumenten, som visar tydliga spår av germanska språk, latin och framför allt anglo-fransk dialekt, innehåller ca 1 900 förnamn och efternamn/binamn, varav ca 80 bärs av kvinnor. I sitt bidrag till Onoma 52 diskuterar Valeria di Clemente dessa kvinnors sociala och institutionella ställning (hustrur, döttrar, jordägare) och analyserar ingående de av kvinnornas namn som hon bedömer vara av germanskt ursprung. Hon redogör för namnens etymologi liksom för deras språkliga och kulturhistoriska bakgrund.

En artikel behandlar »franska», officiella ortnamn i Libanons huvudstad Beirut. Förf. Jack Keilo använder genomgående pronomenen *we*, *our* och *us*, trots att han är ensam forskare bakom och författare till artikeln, vilket känns lite märkligt. Dessutom tyngs framställningen, enligt min mening, av en något udda terminologi och en vetenskaplig »ambitionsgrad» som ibland gör texten mer svårtillgänglig än nödvändigt. De officiella namnen i Beirut kallas exempelvis »toponymic inscriptions» och sägs vara »inscribed on the map». En passage i textens början lyder: »In our article we treat toponyms as 'images/icons' of their prototypes, in following the distinction made by [...] in the matter: the image is always dissimilar to the prototype 'in the essence' but always similar to it 'in the hypostasis' and 'in its name' [...]». Solklart, eller? Keilo har excerperat sitt namnmaterial från stadskartor, publicerade under perioden 1920, då Libanon blev ett s.k. NF-mandat, till 2011, då landet länge varit självständigt, och han har kompletterat detta genom egna fältstudier fram till 2017. Sammantaget finner han 44 »franska» namn (varav många är memorialnamn) av de ca 1 200 officiella namn som finns i staden. Han delar in dem i tre grupper representerande Frankrike som 1) »the Mandatory, military, and the sovereign power», 2) »the Eldest Daughter of the Church» och 3) »a knowledge power», alltså namn som vittnar om politiska/militära eller religiösa eller vetenskapliga och kulturella influenser. Enskilda namn kommenteras och relateras till de senaste hundra årens libanesiska historia.

Maria Sarhema, slutligen, skriver om sammansatta ord i finsk och ungersk slang, i vilka en av de ingående lederna är ett personnamn, på svenska svarande mot ord som *bollkalle* och *viktigpetter*. Hon redovisar från vilka källor hon hämtat sitt material och beskriver sammansättningarna såväl strukturellt som semantiskt. Från det finska materialet har hon hämtat 145 ord med 75 olika ingående personnamn; från det ungerska är motsvarande siffror 88 resp. 61, varav huvuddelen är diminutiver. I de allra flesta fallen utgör personnamnet sammansättningens huvudled, men det finns också exempel som fi. *yrjötäuti* 'magsjuka' (eg. *Yrjö* + 'sjukdom'), där namnet utgör bestämningsled. Om man ser till vad dessa sammansättningar syftar på, och hur de används, så handlar det ofta om att med ett drastiskt uttryck fånga människors inre och yttre egenskaper, och samtidigt kan man notera att vissa personkategorier oftare än andra blir föremål för dessa uttryck, t.ex. soldater, poliser, bönder och andra landsbygdsbor. Sarhema visar att det mellan finska och ungerska »appellativiserade» sammansätt-

ningar av den här typen finns såväl likheter som skillnader. En tydlig skillnad är att kvinnonamn används betydligt mer i ungerskan än i finskan, särskilt namnet *Mária* med diminutiver.

Sammanfattningsvis kan jag konstatera att redaktionen bakom *Onoma 52* har lyckats få ihop en blandad och innehållsrik volym av hög kvalitet.

Staffan Nyström

Författarna i denna årgång

Staffan Fridell, professor em., Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

staffrid@yahoo.com

Märit Frändén, fil. dr, forskningsarkivarie, Avdelningen för arkiv och forskning, Institutet för språk och folkminnen.

marit.franden@isof.se

Olof Holm, fil. dr, Riksdagsbiblioteket, Stockholm/Centrum för medeltidsstudier vid Stockholms universitet.

olof.holm@historia.su.se

Magnus Källström, docent, Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

magnus.kallstrom@raa.se

Michael Lerche Nielsen, lektor, ph.d., Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.

lerche@hum.ku.dk

Eva Nyman, professor em., Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

eva.nyman@nordiska.uu.se

Staffan Nyström, professor em., Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

staffan.nystrom@nordiska.uu.se

Ulf Palménfelt, professor em., Institutionen för kulturanthropologi och etnologi, Uppsala universitet.

ulf.palmenfelt@etnologi.uu.se

Håkan Rydving, professor, Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap, Universitetet i Bergen.

hakan.rydving@uib.no

Anita Schybergson, fil. dr, Helsingfors.

anita.schybergson@gmail.com

Svante Strandberg, professor em., Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

svante.strandberg@nordiska.uu.se

Inge Særheim, professor em., Institutt for kultur- og språkvitenskap, Universitetet i Stavanger.

inge.særheim@uis.no

Per Vikstrand, docent, Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet.

per.vikstrand@arkeologi.uu.se

Benedicta Windt-Val, ph.d., navnegransker, Oslo.

bewiva@outlook.com

Auktoriserade translatorn Martin Naylor, Uppsala (martin.naylor@telia.com), har svarat för språkgranskning och översättning till engelska.

Förkortningar

ANF	= Arkiv för nordisk filologi	GR	= Gotlands runinskrifter 1–2 (SRI 11–12)
APhS	= Acta philologica Scandinavica	GR3	= Manuskript till Gotlands runinskrifter 3 samt supplement till GR. (https://www.raa.se/kulturarv/runor-och-runstenar/digitala-sveriges-runinskrifter/gotlands-runinskrifter-3/)
AS	= Anthroponymica Suecana	GsR	= Gästriklands runinskrifter (SRI 15:1)
ATA	= Antikvarisk-topografiska arkivet, RAA	hd	= härad
bek	= beskrivning till ekonomisk karta	hgd	= herrgård
BK	= Bergens kalvskinn. Utg. av O.-J. Johannessen (2016)	Isof	= Institutet för språk och folkminnen
BNF	= Beiträge zur Namenforschung	jb	= jordebok
BSH	= C. G. Styffe, Bidrag till Skandinavians historia ur utländska arkiver	JHD	= Jämtlands och Härjedalens diplomatarium
BØ	= Bustadnavn i Østfold	jr	= jordregister
DAG	= Dialekt-, namn- och folkminnesarkivet i Göteborg	KA	= Kammararkivet (i SRA), Stockholm
db	= dombok	kb	= kyrkbok
DD	= Diplomatarium Danicum	KB	= Kungliga biblioteket, Stockholm
DDal	= Diplomatarium Dalecarlicum	KL	= Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid
DFU	= Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, Isof	KrA	= Krigsarkivet, Stockholm
DGP	= Danmarks gamle Personnavne	l.	= län
DI	= Diplomatarium Islandicum	LB	= M. Lundgren, E. Brate & E. H. Lind, Svenska personnamn från medeltiden (1892–1934)
DMS	= Det medeltida Sverige	Lind	= E. H. Lind, Norsk-isländska dopnamn och fingerade namn från medeltiden (1905–15)
DN	= Diplomatarium Norvegicum	Lind Bin.	= E. H. Lind, Norsk-isländska personbinamn från medeltiden (1920–21)
DR	= Danmarks Runeindskrifter	Lind Suppl.	= E. H. Lind, Norsk-isländska dopnamn och fingerade namn från medeltiden. Supplementband (1931)
DRA	= Rigsarkivet, København	LMA	= Lantmäterimyndigheternas arkiv (Landsarkivet, Härnösand)
DRAp	= pergamentsbrev i DRA	LSA	= Lantmäteristyrelsens arkiv (i SRA)
DRApp	= pappersbrev i DRA	LSB	= Linköpings stadsbibliotek: Stiftsbiblioteket
DRB	= Danmarks Riges Breve	LSBp	= pergamentsbrev i LSB
DS	= Danmarks Stednavne	LUB	= Lunds universitetsbibliotek
DSt	= B. Jørgensen, Danske stednavne (3. udg., 2008)		
DSÅ	= J. Kousgård Sørensen, Danske sø- og ånavne (1968–96)		
ek	= ekonomisk karta		
FMU	= Finlands medeltidsurkunder		
FRA	= Riksarkivet, Helsingfors		
Fv	= Fornvännen		
G	= Generalstabens karta över Sverige, södra delen		
gd	= gård		
GFR	= Konung Gustaf den förstes registratur		
glk	= geologisk karta		
Gn	= Generalstabens karta över Sverige, norra delen		

LUP	= L. Peterson, Lexikon över urnordiska personnamn (http://www.www.isof.se) (2004)	SAOB	= Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien
ml	= mantalslängd	SaoS	= Saga och sed
MM	= Maal og minne	SAS	= Studia anthroponymica Scandinavica
NE	= O. Rygh, Norske Elvenavne	SD	= Svenskt diplomatarium
NEn	= Nationalencyklopedin	SDa	= Diplomatarium Svecanum. Appendix. Acta pontificum Svecica
NG	= O. Rygh, Norske Gaardnavne	SDns	= Svenskt diplomatarium [ny serie] från och med år 1401
NG Indl.	= O. Rygh, Norske Gaardnavne. Indledning	Sdw	= K. F. Söderwall, Ordbok öfver svenska medeltids-språket (1884–1918)
NÍ	= G. Kvaran & S. Jónsson, Nöfn Íslendinga (1991)	Sdw Suppl.	= K. F. Söderwall, Ordbok över svenska medeltids-språket. Supplement (1925–73)
NIYR	= Norges innskrifter med de yngre runer	skg	= skeppslag
NIÆR	= Norges Indskrifter med de ældre runer	SkO	= Skånes ortnamn
NK	= Nordisk kultur	SMP	= Sveriges medeltida personnamn
NN	= Namn og nemne	SMPs	= SMP:s samlingar, Isof, Uppsala
NO	= Norsk ordbok	SMR	= Svenska medeltidsregister 1434–1441
NoB	= Namn och bygd	SmR	= Smålands runinskrifter (SRI 4)
NPL	= K. Kruken & O. Stemshaug, Norsk personnamnleksikon (2. utg., 1995)	sn	= socken
NRA	= Riksarkivet, Oslo	SNF	= Studier i nordisk filologi
NRL	= L. Peterson, Nordiskt runnamnslexikon (5 rev. utg., 2007)	SOB	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Blekinge län
NSL	= Norsk stadnamnleksikon. Red. av J. Sandnes & O. Stemshaug (4. utg., 1997)	SOD	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Dalarnas län
NäR	= Närkes runinskrifter (SRI 14:1)	SOH	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Hallands län
OAU	= Ortnamnsarkivet i Uppsala, samlingar, Isof	SOHä	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Hälsingland
OAUjb	= excerpter i OAU ur kameralt material i SRA	SOJä	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Jämtlands län
ODS	= Ordbog over det danske Sprog	SOJö	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Jönköpings län
OGB	= Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län	SOKa	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Kalmar län
or.	= original	SOKo	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Kopparbergs län
OSDs	= samlingarna till Ordbok över Sveriges dialekter, Uppsala, DFU	SOL	= Svenskt ortnamnslexikon. Red.: M. Wahlberg (2 rev. uppl., 2016)
OUN	= Ortnamnssällskapet i Uppsala. Namnspalten i UNT	SOSk	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Skaraborgs län
OUÅ	= Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift	SOU	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Uppsala län
RAÄ	= Riksantikvarieämbetet, Stockholm	SOV	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Värmlands län
RB	= Biskop Eysteins Jordebog (Den røde Bog). Udg. ved H. J. Huitfeldt (1879)	SOVm	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Västmanlands län
Rep	= Repertorium diplomaticum regni Danici mediaevalis	SOVn	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Västernorrlands län
RGA	= Reallexikon der germanischen Altertumskunde von Johannes Hoops. 2. Aufl.		

SOÅ	= Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift	UUB	= Uppsala universitetsbibliotek
SOÄ	= Sverges ortnamn. Ortnamnen i Älvsborgs län	UUBp	= pergamentsbrev i UUB
SOÖg	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Östergötlands län	UUBpp	= pappersbrev i UUB
SRA	= Riksarkivet, Stockholm	u.å.	= utan år
SRAp	= pergamentsbrev i SRA	vid.	= vidimation
SRApp	= pappersbrev i SRA	VJb	= Kong Valdemars Jordebog. Udg. ved S. Aakjær (1926–45)
SRI	= Sveriges runinskrifter	VrR	= Värmlands runinskrifter (SRI 14:2)
SRP	= Svenska riks-archivets pergamentsbref	VsR	= Västmanlands runinskrifter (SRI 13)
SvLm	= Svenska landsmål och svenskt folkliv	ÖgR	= Östergötlands runinskrifter (SRI 2)
SöR	= Södermanlands runinskrifter (SRI 3)	ÖIR	= Ölands runinskrifter (SRI 1)
T	= Topografisk karta över Sverige (Terrängkartan)	ÖNON	= Övre Norrlands ortnamn. Ortnamnen i Norrbottens län
tg	= tingslag	ÖNOV	= Övre Norrlands ortnamn. Ortnamnen i Västerbottens län
tl	= tiondelängd		
u.d.	= utan datum		
u.o.	= utan ort		
UR	= Upplands runinskrifter (SRI 6–9)		

Ortnamnsregister till årgångarna 107 (2019)–108 (2020)

Förkortningar: bibl. = bibliskt namn, D = Danmark, Eu = Europa, F = Finland, Fär = Färöarna, I = Island, litt. = litterärt namn, Lux = Luxemburg, Mau = Mauretanien, N = Norge, Rum = Rumänien, S = Spanien, St = Storbritannien, sam. = samiskt namn, T = Tyskland, Uk = Ukraina, Un = Ungern. Utan beteckning = Sverige (eller Norden). * = konstruerad form.

Bokstavsföljd: a, b, c, d, ð (đ), e, f, g, ʒ, h, i, j, k, l, m, n, ŋ, o, q, p, q, r, s, t, þ, u, v (w), x, y (ü), z, å, ä (æ), ö (ø, œ, ö). Siffror följer efter ö. – Bokstavsföljden påverkas inte av accenttecken, ej heller av diakritiska tecken som saknas i nordiska språk.

Acsád Un 107:129, Alffs kæl 108:69, Alfskälen 108:48, 67 ff., 75, Alsókápolna Un 107:130, Ammer 108:136, Ammerån 107:132, 108:136, *Amn 107:132, *Amn- 108:200, Am(p)n, Ampn 107:132, Andersgård 108:50, 77, *Andersgård 108:53, Anneröd 107:141, Anwäksht Mau 107:137, arp 107:21, arp- 107:23, arpe 107:18, Arpsund 107:22 f., Arvesund 108:68, 73, Asak N 107:144, Asmild D 107:56, *Augland N 108:36, Auglend, *Auklendi N 108:25 f., Aurr N 107:71, Ausdalslega N 107:67, 69, Austbø N 108:41, Austrått N 108:37 f., Axelsberg 107:17.

Backegård 108:50, Backen 108:49 f., 67, Badjeriika sam. 108:203, Båile 1 Mai Rum 107:139, Balaton Un 107:128, Balten N 107:71, Banc d'Arguin Mau 107:137, Bårbmoriika sam. 108:203, Bassatorp 108:207, *Berg N 108:68, -berg 108:207, Berge 108:50, 68, Berge- N 108:36, *Bergsær N 107:65, Berkje- N 108:36, Berkjeland N 108:30, 35, Berlin T 108:124, 126, *Bersa N 107:65, Berse N 107:64 f., Bersetjørn N 107:65, Bessa N 107:64 f., Bessevatn N 107:65, Besso N 107:64 f., Bingselva N 107:124, Birke- N 108:36, Birkeland N 108:30, 35, Biskupslæina N 108:68, Bispgården 108:50, 53 f., (j) Biællandom 107:141, *Bjárland, Bjelland N 108:39, Bjårhaug, Bjårland, Bjårvatnet N 108:42, Bjållane 107:141, Bjørn- N 107:63, 65, 72, Bjørna- N 107:63, 72, Bjørnabakken N 107:65, Bjørnahiet, Bjørnahola, Bjørnaklampen, Bjørnasteinen N 107:63, Bjørndalen N 107:63 f., Bjørndalsniba, Bjørndalsvatnet, Bjørndalsviga N 107:63, Bjørneflua N 107:71, Bjørnemyren 107:141, Bjørnen F 107:71, Bjørnen, Bjørneskjer N 107:71, Bjørn(e)tjern N 107:65, Bjørnklam 107:24, Bjørnkula N 107:63 f., Bjørns- N 107:63, 72, Bjørnsfleck N 107:66, Bjørnsgård 108:77, Bjørnshivatnet N 107:63, 65, Bjørnsnäs 108:207, Bjørnsskogen 107:141, Bjørnsstronda, Bjørntjernet, Bjørntjønn N 107:65, Bjørnviken 108:207, Bjørnåger N 107:66, Bjørnøy N 107:71, Bjørsgård 108:77, Bjørstorp 108:117, Blacksta 108:143, -bol 108:64, 76, Bon Pays Lux 107:137, bor, Boren 107:119 f., Borkholm 108:177, *Born 107:120, Botilsäter 107:132, Botåsen 108:69, Brattbyn 108:58, 62, 64, 79, Braud- N 108:36, Bredbyn 108:48, 62, 79, Bredgård 108:48, 51, 62, Bru-, Brua- N 108:36, Brualand N 108:38, Brunflo 108:50, Bråd- N 108:36, Bugge- N 108:37, Buggeland N 108:35, 37 f., Bugården 108:49, 77, By 108:1 f., 57 ff., 63 f., 74, 76, 79, Bya 108:57, 79, Bye 108:47, 57 ff., 79, bygd 107:131, -by(n) 108:47 ff., 57 ff., 63 f., 74 ff., 79 f., Byn 108:47, 50, 58 ff., 69, 79, By(n)om 108:57 ff., Bynom 108:57 ff., 79, Bynom(gårdarna) 108:57, 79, Byom 108:59, 61, 63, 79, býr 108:63, býr 108:54, 63 ff., Byrkjeland N 108:30, Bysjön 108:196, Bådstorp 108:207, Bø N 108:39 ff., *Bø N 108:41, -bø N 108:42, Böle 108:59, 64 ff., 68, -böle 108:48, 64 ff., 75 f., bøle N 108:65, bór 108:63, Böszörmény Un 107:130, Bøtrelsetra 107:132.

Cape Blanco Mau 107:137, Charkiv, Charkov Uk 107:137, Čohkkiras sam. 108:203.

-dal N 107:66, *Dalen 107:132, Dalkarby F 108:64, Dansaas 108:68, Deanobohvárri, Deanonjálbmi sam. 108:204, Deanu gielda, Deanušaldi sam. 108:203, Deatnomuotki, Deatnovárit sam.

108:204, Deatnu sam. 108:203 f., Debrecen Un 107:129, Djursdala 108:193 f., Donau Eu 107:130, Duna Un 107:130, Dvardala 108:207, Dysjaland N 108:35.

Ebenezer bibl. 108:169, Eggen 108:49, Egyházaspércs, Egyházatlanpércs Un 107:130, Eige- N 108:36, Eigeland, *Eigeland, Eigelandsskogan, Eikeland, *Eikiland N 108:29, Éislak Lux 107:137, Ekeby 107:10, Ekebyborna 107:119 f., Elwedalen 107:132, Elvgård 108:50, 77, Endre- berg N 108:68, Er- N 108:36, Eriksgård 108:49, 77, Erlenbach T 107:10, erv N 107:67, Erveknud- den N 107:67 f., Esbjörnegården 108:56, Esbjörnégård 108:48, 77, Esbjörnsgård 108:77, Espe- N 108:36, Espeland N 108:34 f., *Espiland N 108:34.

Fanbyn 108:61 f., 79, Fannbylägden 108:79, Fannbyn 108:52, 61 f., 79, Farbrorsåger N 107:69, Farfarhagen N 107:62, Farskvæv, Fastesåger N 107:69, Fastgård 108:77, Fastgården 108:52, 77, Fejér-Béla Un 107:128, Fella, Felledalen N 107:63, Felsökápolna Un 107:130, Fiellogahjohka, Fiellogeadggehjohka sam. 108:203, Finneset, Finntangen, Fintaland N 108:39, Fors 108:50, fors 108:118, Frebo 108:118, Fresta 108:143, Fridhem 107:11, Frigidam Toplam Un 107:128, Frännen, Fräntorp 108:195, Frölland 107:144, Frøy- N 108:37, 41, Frøyland N 107:144, 108:35, 37, Fug- lestad N 108:39, Färman 107:150.

Galtböle 108:65, Galten N 107:71, Gamleby 108:61, Gamlefar- N 107:61, 69 f., Gamlefarknuden N 107:69 f., Gandar skipreiða N 108:37, Garde 108:144, 150, -gardher 108:53 f., 75, -gardr 108:53 f., Gategård 107:141, Gaubedalen N 107:63, Gausland N 108:40, Gautböle 108:65, Gau- tegård 108:77, Gautkälén 108:69, Gengzaas 108:68, Gerrebo 107:141, Getingböle 108:65, Gis- selgård 108:49 f., 52, 77, Gisselåsen 108:66, (j) Giælobudum 107:141, Glådåpros 107:132, Glava 107:132, Goa N 108:42, Godegård 108:54, Godfar N 107:62, Godfar-, godfar N 107:61 ff., God- farbakken N 107:62, Godfarbekken N 107:63, Godfardalen N 107:61, 67 f., 74, Godfärfjellet N 107:61, 63 ff., 72, 74, Godfarhagen N 107:62, Godfarknuden N 107:67, Godfarlega N 107:67, 69, 74, Godfarlia N 107:68, Godfarlona, Litla, Stora N 107:67, Godfarlonene N 107:67 f., God- farlykkja N 107:62, Godfarmyra N 107:68, Godfarsdalen N 107:67, Godfarskaret N 107:67 f., 74, Godfarskjegget, Godfarskjeggfossen N 107:62, Godfarslåttå N 107:68, Godfarsteinane N 107:62, Godfartjørn N 107:68, Godfartjørna N 107:61, 67, Godfartjørna, Litla, Stora N 107:67 f., 74, Godfartjørnene N 107:67, Godfartona N 107:61, 65 f., 72, 74, Godfartona, Vestra, Øystra, N 107:65, Godfarågeren N 107:62, Godmors-, Godmorsheia, Godmorsåger N 107:69, Gofa(r)-, Goffa(r)- N 107:61, Goma, Gometeigen N 107:62, Gowthækiel 108:69, Grelsgård 108:50, 55, 77, Gremmelgård 108:50, 77, Grubbgård 108:52 f., 78, Gräsgård 108:54, Grødheim N 108:40, Gubbyn 108:74, Gudfastegård 108:74, 77, Gudmestad N 108:40, Gudniötsböle 108:65, Gun- gård 108:50, 52, 77, Gunnilsböle 108:65, Gutland, Guttlund Lux 107:137, Gyllebacken 107:141, -gård(en) 108:47 ff., 62 f., 69 f., 74 ff., 77 ff., Gårdvedaån 108:195, Gåsböle 108:65, Gåuthegård 108:54, Gåxåsen 108:66, Gällö 108:58, Gängsås 108:69, Gölinkläppen 108:66.

Habor bibl. 108:169, Hade 107:24, Hadland N 108:30, 35, Hagen av Bjørn N 107:66, Haghtors- næsit 108:68, Hajdúböszörmény Un 107:130, Hakonabakka 108:67, Hallagard 108:56, Hallagård 108:48, 52, 77, *Hallaland N 108:30, Halland N 108:30, 35, 39, Halldors N 108:206, Hallen 108:57, 59, Hammarnäs 108:68, 73, Hammarsgård 108:50, 52 f., 78, Hanabekken N 108:31, Hanaland N 108:31 f., 35, *Hanaland N 108:31, Hanalandstjørna N 108:31 f., *Hani N 108:31, Hansa N 108:206, Haraldsgård 108:77, Haralds gårdhen 108:54, Harp- 107:23 ff., 26, *Harp- 107:22 ff., harp 107:25, harp- 107:17, 23 ff., 26, *harp- 107:22 ff., Harpa 107:21, *Harpa 107:20 f., 23, 26 f., *Harpa N 107:21, 24, *harpa 107:18, 27, Harpan 107:25, *Harpan 107:26, Harparen, Harpar- myren, Harpars, Harparänget 107:25, Harpe T 107:25, harpe 107:22, *harpe 107:18, Harpebo, Harpebol, Harpen, Harpens 107:25, Harphult 107:22, Harphålet 107:25 f., *Harpjö T 107:22, Harplinge 107:22, *Harpokarlssund 107:18, Harporna 107:26, *Harposioa(r)sund, *Harposio(r) 107:27, Harposjön 107:26 f., Harposund 107:17, 26 f., Harpsjön, Lilla, Stora 107:26, Harpsund 107:17 ff., Harpsundssjön 107:17, 21, Harpsø D 107:24, Harptjärnen 107:25 f., *Harpund 107:22,

Harpås 107:22, 26, Harpælyung, Harpö 107:22, Harva- N 108:36, Hasmöld D 107:56, *Hapuz 107:24, Haug(a)- N 108:36, Haugaland N 108:37 f., *Há(va)land N 108:30, Hawd Ärgħin Mau 107:137, *Heðinsland N 108:28, -heim 108:206, -heim N 108:42, *Heinreksland N 108:39, Heis- N 108:36, *Heisland, Heislandsrudla N 108:28, Helga- N 108:37, 41, Helgaland N 108:35, 37 f., Helgebacken 108:49, 66 f., 73, Helgegård 108:77, Heljesund 108:68, 73, Helland N 108:35, Hel- liegaardt 108:54, Helsingaard 108:55, -hem 108:61, Hemm[i]ngsgard 108:54, Hemmingsgård 108:74, 77, Hemmingsuigge 108:68, Hemsjön 108:50, Henriksgård 108:48, 74, 77, Herfa-Bach T 107:22, Herping D 107:24, 26, *Herpr 107:21, Herve- N 108:36, Hessland 108:28, Hétföhely Un 107:129, Hetland N 108:39, -hi N 107:66, Hideg Tepla Un 107:128, Hindersland, Hinnarsland N 108:39, Hisböle 108:65, Hoddeland N 108:35, 37 ff., Hódmezővásárhely Un 107:129, Holand N 108:30, -hole N 107:66, *Holmsland N 108:29, Hompland N 108:29, 35, *Hompland, Homplands- kjelda N 108:29, Homsí N 108:27, 33, Homsland N 108:29, 34, Hornsjöböle 108:65, Horpedal N 107:24, Horpestad N 107:24 f., -hov 108:207, Hovde- N 108:36, Hovdeland N 108:35 f., 39, Hove N 108:37 f., 41, Hovedøya, Hovedøykollen N 107:143, Høð N 107:24, Hudik, Hudiksvall 107:143, *Hund N 108:34, hund 107:31, *Hunn, Hunnefossen N 108:34, -hus 108:70, Husabø N 108:41, Husby 107:31, 34, 36 f., *Hváll N 108:27, Hvasgardh 108:52, 54, 74, 78, Hvín, Hvínir, *Hvínlogr N 108:195, Hynn- N 108:37, Hynnland N 108:33 ff., Hynnlandsbekken N 108:34, Håkgård 108:77 f., Håkansgård 108:49, 77 f., Håland N 108:30, 35, 40, Hårbörsta 107:25, Hårdgård 108:50, 52, 78, Häljeborg, Hällböle 108:66, Håsselby 108:62, Högbyn 108:62, 79, Högen 108:50, Höljes 107:145, Høm D 107:56, *Hóna N 108:35 f., Høne- N 108:36 f., Høneland N 108:35, 42, Hörlösa 108:61, Hörpukarlshaugr I 107:18, Høstcløf D 107:53 ff., Høsteløf D 107:54, Høstrlid D 107:54, 56, Høstrløf D 107:54, Høy- N 108:36, Høyland N 108:35, 38.

Idenor 107:144, Ingeborgzbölett 108:68, (j) Ingwarsasom 108:69, Inwäkschüt Mau 107:137, Isbla-, Isbladskärret 107:151, *Iur 108:193, Iursdal, *Iutrsdal 108:194, *Iutrsior 108:193 f., *Iutrut 108:194.

Jakobsgård 108:78, Jomfruland N 107:71, Jonsgård 108:50, 78, Joxåsen 108:69, 73, Jukkasjärvi 108:203, Juttern 108:193 f., Jærlaleinar N 108:68, Järpen 107:21 f.

Kaknäset 107:150, Kallsoy Fär 107:70, Kallsta 108:61, Kammarjaksberget 107:150, Kap Blanc, Kap Blanco Mau 107:137, Karl Johans gate N 107:134, Karlsgård 108:50, 78, Ketils keel, Ketils kelin 108:69, *Ketilsland N 108:29, Kettilskälen 108:69, Kingård 108:49, 78, Kjervastad N 108:37 f., Klypholmen, Knipan, Knipen 107:24, Knüllerstad 108:207, Knutsgård 108:78, Knutz- gård 108:54, Kockharpan 107:25, Kohiseva F 107:10, Konungzberg 108:68, Kougsta 108:63, Krabböle 108:65, *Kråka, *Kråkaland N 108:30, Krigsmandtzgaardt 108:54, Kristmangård 108:78, Kroksgård 108:49, 52 ff., 73, 78, Krusenhov 108:207, Kråge- N 108:37, Krågedalen N 108:30, Krågeland N 108:30 f., Kråksta 108:63, Kullerstad 108:207, Kumla 107:34, Kummel- strömmen 107:34, 37, Kungsgården 108:53, Kungsnäs 108:67, Kusböle 108:65, Kusegård 108:78, Kvidaland N 108:34, 40, Kvide holane, Kvidemyr(a) N 108:40, Kvåle N 108:27, -kvæv N 107:66, Kyllesøydgården N 108:29, Kyrjarsteinur Fär 107:138, kyrkby, Kyrkbyn, kyrkobil, kyrkobord 108:62, Kälbacken 108:67, Kälen 108:67, 69, Kättlarböle 108:65.

Labbgård 108:50, 78, Lagberget 107:132, Lagmansgården 108:53, La Maladeta S 107:138, Lambda N 107:134, -land 108:206, -land N 108:19 ff., Landa, Landalia, *Landar N 108:42, Landego(de), Landet gode N 107:71, Landgaard 108:55, *Landir N 108:42, Landverk 108:50, Lappkärret 107:150, Lassbyn 108:62, 69, 73, Lassgård 108:50, Lassúduna Un 107:128, Lauv- N 108:36, Leavdnjavuotna sam. 108:204, -leben T 108:208, Legene 107:141, Leigvoll N 108:38, 41, Leinar N 108:68, Lenhovda 108:195, Lëtzebuerg Lux 107:137, -lev/-löv 108:208, Lidherne 107:149, Lin(d)- N 108:36, Lin(d)land N 108:35, Line 108:195, Line N 108:42, Linnebjörke, Lin- neros 108:195, Litla- N 108:36, Ljunggård 108:50, 78, lon N 107:67, Losiuduna Un 107:128, Ludensgård 108:49 f., 78, Lugnet 107:11, Lundby 108:117, Lunde N 108:37 f., 41, Lundhmers

bøle 108:68, Lundzgårdz lägden 108:49, Lunnagård 108:118, Lusbøle 108:65, Lussemburgo, Luxemburgo, Luxemburg Lux 107:137, Lviv, Lvov Uk 107:137, Lybeck 107:145, Lübeck T 107:145, Lynga- N 108:36, Lyngaland N 108:27, *Lyngaland N 108:27 f., 33, 34 f., Lyngalandsberget N 108:27 f., *Lyngvaland N 108:27, Långharpan 107:25 f., Lædherbobygdh 107:41, Lägerbobygd 107:39 ff., 47 ff., Lägerbo vad 107:40, Lägerbovade 107:39 ff., 47 ff., Lägernäs 107:49, 51, Lægh-erbowadha 107:41, (i) Læifsgarððe 108:54, -löv 108:208.

Magdbyn 108:74, male 107:112, Malstrand 107:134, Marby 108:57, 62 ff., 79, (af) Margaretavellæ N 108:68, Marghaby 108:59, 63, Marieby 108:57, 62 ff., 79, Maros, Marosvásárhely Un 107:130, Marstrand, Mastrand 107:134, Mattmar 108:57 f., Mattmartjärnen 108:57, Me- N 108:36, Med-elby 107:149, Medvigge 108:61, Meðal- N 108:36, Mellanharpan 107:25 f., Mellbyn 108:62, 79, Mellgård 108:62, Melrakk(e)- N 107:69, Messuflöt I 107:138, Mickelsgård 108:49, 52, 54, 73, 78, Mor- N 108:36, Morast 107:131, Morbrorstøa, Morsåger N 107:69, Mülin Fär 107:70, Myckelgård 108:49, 52, Mühlbach T 107:9, (i) Myklagardhe 108:54, Myr- N 108:36, Myre 108:49, Mågård 108:49, 78 f., måla, -måla 107:112, Månsåsen 108:66, Mårdsund 108:68, Mårtensgård 108:78, Mårtenssgård 108:54, Mæ- N 108:36, Mällbyn 108:57, 62, 79.

Naava N 107:123, *Nab- 107:124, *nafn 107:121 ff., *nafn N 107:121 f., Namn 107:121 ff., namn 107:121, Namnå N 107:124, Namnåa N 107:124, Naum, nav 107:123 f., *Nav(a) 107:124, Nawākshūt Mau 107:137, Navem 107:123, Nav(h)em 107:124, Nedgård 108:49, Neffneaa N 107:124, Nilsgård 108:78, Njarðar- N 108:41, Njarðarheimr, *Njarðarland N 108:20, Njærheim N 108:41, *Nor 107:31, 34, 37, nor 107:31 ff., *Nora 107:31, 34, 37, Nordbyn 108:63, 79, Nord-eråsen 108:50 f., Norheim N 108:42, *Norhund 107:31, 34, 37, Norunda 107:32 ff., Norunda hund-dare 107:31, Norunda härad 107:31 ff., Norunda hæradh 107:31, Nouakchott Mau 107:137, nõf 107:123 f., Nygård 108:50 f., 62, Nygården 108:49, 51, *Nærdhe 108:50, Nærheim N 108:20, Nærland N 108:20, 41 f., Näs, -näs 108:207, Näset 108:67 f.

Oesling Lux 107:137, Omberg 108:199, Orre N 108:42, Orrgården 108:49, 52, 79, Orstad N 108:42, Ottersgård 108:49, 78, Oxbøle 108:65.

Persgård 108:78, Persåsen 108:67, Péterfalva Un 107:129, Pinnaköll 108:69, Plattensee Un 107:128, Polås 108:68, Porsanger N 108:204, Porsangu sam. 108:204, Prisgård 108:49, 79, Präst-bordet 108:50, Prästgården 108:53, Püspökfürdő Rum 107:139, Pålgård 108:50, 52, 54, 78, Pål-åsen 108:69.

Ra's al-Abyad, Ra's Nuādhibu Mau 107:137, Rauda- N 108:36, Refs- N 108:36, Revsnæs N 108:204, Rib- N 108:36, Ringsta 108:61, 63, Rit- N 108:36, Ros- N 108:36, Rosendal 107:11, Rosenthal T 107:11, Rossa- N 108:36, Rossaland N 108:35, 37 f., Rossbol 108:64, -rud 108:206, Rudskoga 107:132, Rug- N 108:36, Rugland N 108:42, *Rugland N 108:37 f., Ruglandsleidet N 108:37, rum, -rum 107:111, ryd 108:118, -ryd 108:135, Rå- 107:148, -rød 108:206, Rösta 108:58, 63, Røysa-, Røyse- N 108:36, Røyseland N 108:35.

*Salgha 108:195 f., Salghowirke 108:195, Saljen 108:195 f., Saljeån, Salshult 108:195, Salsnäs 108:196, Sandve N 108:42, Schwarzbach T 107:10, Sem 108:58 ff., Shirehampton St 108:214, Sigurdsgård 108:78, Singsjöbøle 108:64 f., sjö 108:143, Skallgård 108:52 f., 79, Skei N 108:38 f., 41, Skottgården 108:79, (j) Skralundi 107:141, Skretting, Skrettingland N 108:19, 36, Skrub-baglepsa N 107:63, Skråland 107:141, Skålla 107:143, Skånlandhalvøya N 108:203, Skåregård 108:79, Skårveteån 108:195, Slettabø N 108:42, Slitegårds 108:54, Slätbaken 108:193, *Sme(d)- N 108:36, Smedsåsen 108:67, Smørnøs Fär 107:70, Sola N 108:42, Solna, Solnø 107:149, Soma N 108:42, Sopron Un 107:129, Sotnoret, Sotsjön, Sotån 108:195, Spinkelsgård 108:48, 52, 79, -sta(d) 108:61, 63, -stad 108:206, 208, -stad N 108:42, -stadhir 108:61, 63, stadsvad 107:40,

Stangaland N 108:42, Stav- 107:148, Stavaland N 108:35, Stavsgård 108:50, 52, 79, -sted 108:208, Steins- N 108:36, Steins walla 108:54, 70, Stensgård 108:49, 52, 54, 70, 73, 78, Stensvalla 108:54, Stock-, Stockholm, Stockholm(en), *Stockholmssund, Stocksund 107:148, Stokka N 108:36 f., Stokkaland N 108:36 ff., Storgård 108:50 ff., Storgården 108:49, 52, Stor-Lägen 108:49, Storrsheia N 108:27, Strand 107:131 f., Stuaranjårga sam. 108:203 f., Suensgord 108:54, Sund 108:68, 117, Sundby 108:117, Sunnestbyn 108:58, 64, 79, (j) Suæinsgarðe 108:54, Svart-Jonsböle 108:65, Svarttorp 108:118, 207, Svebastad N 108:37 f., Svensgård 108:78, Svensåsen 108:69, 73, Svi-landsoydgarden N 108:29, *Svins- N 108:36, Székelyvásárhely Un 107:130, Szentmárton, Szentpál, Szombathely Un 107:129, Säby 108:62, Södergård 108:50, 53, 62, 74, Søllested, Sølsted D 108:109, Sörbyn 108:58, 62 f., 79, Sørbo N 108:42.

Tanaälven 108:203, Tans- N 108:37, Tansland N 108:35, (i) Thorder wik 108:69, Tiðaðs I 107:138, Tingvalla 107:132, Tisza Un 107:130, Tivarsgård 108:49, 52, 54, 73, 78, Tjems- N 108:36, Tjemsland N 108:39, Tjet- N 108:36, Tjetland N 108:29, *Tjetland, Tjetlandsvadet N 108:29 f., Tjolöholm 107:133, Tjureda 108:106, Tjursåker 107:133, Tjuvestad 108:207, Tjärnböle 108:66, to N 107:65 f., -to N 107:66, Togård, Tomasgård 108:78, Toppa-, Tor- N 108:36, Torda wiik 108:69, Tordsbyn 108:62, Torzdbyynn 108:69, Torkelsgård 108:78, torkildgord 108:54, Torland N 108:39, -torp 108:206, Torsbyenn 108:69, Torsgård 108:50, 78, Torsåker 107:9, 133, Tramsta 108:63, Trollsåsen 108:66, Tromshalvøya N 108:204, Tryggåsen 108:69, Trygieåsen 108:68, Tufve 108:118, -tved 108:205 f., Twil D 107:55, 57, Tvilum D 107:55, Tving 107:24, Tvis D 107:55, Tvøstlutur Fär 107:70, Tys- N 108:37, Tångböle 108:66, Tånäs 107:131, Täby 108:62.

*Þiul- 107:133, *Þiurēþ, *Þiurēþ, *Þiurēþ 108:106, Þorsaker 107:9.

Uadal, Ualand N 108:27, Ubyn 108:57 f., 62, 79, Ulla- N 108:37, 40 f., Ullaland N 108:19 f., 34 f., 37, 40, Ulland N 108:35, 40, Ullandhaug N 108:40, *Ullarland N 108:19, Ullsätter 107:144, Under Godfartona N 107:65, Undrom 108:49, Utgård 108:62, *Utrsior 108:193 f., *Utrur 108:194.

Valla 108:49, 54, Valland N 108:19, 36, 42, Vat- N 108:36, Vatland N 108:28 ff., 35 f., *Vatland, Vatlandsbakken, Vatlandsbekken, Vatlandsdalen, Vatlandsfjellet, Vatlandskleiva, Vatlandslega, Vatlandsurd, *Vatzland N 108:28, vapi 107:39 ff., 51, -vapi 107:49, W. B. Samson konditori N 107:134, Vesterbotn N 108:204, Vettaland N 108:39, *Vig- N 108:37, Vigge 108:57, 61, 68, Viken 108:49, 69, Vilan 107:11, -vin N 108:42, Vllabowadi, Vllawi 107:49, 51, Voll N 108:19, 36, Vädla 107:149, (a) Vælli N 108:68, Vänern 107:9, Värila 108:106, Väsby 107:149, Västbyn 108:58, 63, 79 f., Västerhus 108:70, Västersem 108:60, Västervigge 108:61, Västeråsen 108:68, Västerövsjö 108:67, Västön 107:148, Vättern 107:9, 108:193.

Ytragarden 108:56, Yttre Lidherne 107:149.

Zigenarbacken 107:138.

Ålemnaren 108:199, Åländern 108:198 ff., Åländersö 108:199, Åräs 107:146, Åsak 107:144, Åsen 108:50, 67 ff., Åsmundegården 108:49, 78, Återslöp 107:146.

Ækis-herad 107:132, Ämmern, *Æmpnir 108:198 ff., Æmpnisholm 108:199.

Ödfastgård 108:77, Ödsgård 108:58, Ölman 107:145, Øm D 107:56, Ön 107:20, Önningby F 108:64, Ørslev D 107:55, Ørslev kloster, Ørslevkloster D 107:53 ff., Ösling Lux 107:137, Öst- anås 107:146, Östbylågden 108:58, 80, Östbyn 108:58, 63 f., 80, Østerild D 107:54, Østerløf D 107:55, Østersem 108:60, Östervigge 108:57, 61, 79, Österåsen 108:68, Österövsjö 108:67, Östra

Lidherne 107:149, Östön 107:148, Öuindzgård 108:54, Överbyn 108:48, 62, 80, Övergård 108:62, Övergården 108:48 f., 62, Överundrom 108:49, Övindsgård 108:78, Övre Liderne 107:150, Øydgard, Øydgarden N 108:29 f., Øydgardsbekken, Øydgardsberget N 108:29 f., Øydgardshagen, Øydgardshammaren, Øydgardskjelva, Øydgardsmyra N 108:29, Øydgardsvatnet N 108:29 f.

Övriga register till årgångarna 107 (2019)–108 (2020)

Förkortningar: bibl. = bibliskt namn, litt. = litterärt namn, myt. = mytiskt namn, * = konstruerad form.

Bokstavsföljd: a, b, c, d, ð (đ), e, f, g, z, h, i, j, k, l, m, n, η, o, q, p, q, r, s, t, þ, u, v (w), x, y (ü), z, å, ä (æ), ö (ø, œ). Siffror följer efter ö. – Bokstavsföljden påverkas inte av accenttecken, ej heller av diakritiska tecken som saknas i nordiska språk.

Personnamn

-aell 108:126, Agrelius, Agrell 108:116, Ahlin 108:144, Alf 108:67, 70, Aluer 108:69, Amin 108:126, 128, Amor (myt.) 108:168, Amrén 108:124, 136, -án 108:116, -ander 108:117, 119, Anders 108:183, Andersén 108:117, Anders Helsingh 108:55, Andersin 108:117, Anders Kroker 108:52 f., Andersson 107:9, 108:117, 120, 122, André, Andrell 108:117, Andrén 108:119, 135, Anna 108:174 f., 183, Apel 108:126, Apell 108:126, 128, Arfwid 108:68, Axén 108:136, Aydin 108:128, **aykerþar**, **ayt[ia]rf** 108:92.

Bartholomeus 108:175, Basse 108:207, -berg 108:117, Berglin 108:126, Berlin 108:124 ff., *Bidén 108:115, Bierschmidt 107:9, Biörn ī Granbý 108:91, Birgitta 108:176, 184, Biur 108:77, Björk 108:126, Björn 107:141, Björn 107:66, Björn Landason 108:53, Björsell 108:117, Blackstadius 108:143, Bo 108:77, Bodell 108:150, Bófi 108:77, Bonnmora 107:135, Böt- 108:108, Bote 108:69, Bóthæiðr 108:105, Bove 108:77, Bovin 108:118, Brita 108:184, Brunzell 108:150, Búi 108:77.

Campbell 108:128, Catarina 108:175, Catharina 108:183, Cetin 108:128, Christoffer 108:175, Colet, Colin, Coliin 108:118, Collin, Collinus 108:116, Constantia 108:176, Crusebjörn 108:207, Cupido (myt.) 108:168.

-dal 108:117, Dalin, Dalinus 108:116, Dandenell 108:118, David 108:175, 184, Debora 108:176, Diamant 108:125, -diarfkr 108:92, der Dicke, die Dicke 107:9, Dorothea 108:176.

Edin 108:143 f., -een 108:117, 126, -éen, -ehn, -éhn 108:126, Ek 108:126, -el 108:116, Elias 107:134, Elisabet 108:176, Elisabeth 108:176, 184, -elius 108:118 f., -ell 108:115 ff., 145 ff., 151 ff., -éll 108:126, Elve 108:77, -en 108:117, -én 108:115 ff., 130 ff., 151 ff., -enius 108:118 f., -ér 108:116 ff.

Fahlén 108:135, Faste 108:52, Fasthæiðr 108:105, Fasti 108:98, 110 f., **fasti** 108:98, 110, Fernelius, Fernell 108:116, Fläder 108:125, Forkuðr 108:100, Forkun(m) 108:100 f., 111, **forkuþr** 108:100, -fors 108:117, Forsel 108:126, Forselius 108:118, Forsell 108:118 f., 149 ff., Forsén 108:116, Franciskus 108:175, Frans 108:119, Fransén 108:134 f., Franzelius 108:119, Franzén 108:116, 119, 134 f., Franzenius 108:116, Fredrik 107:134, Frestadius 108:143, Fridell 108:150, -friðr 108:105, Frøya (myt.) 108:35, 37, Frøyja (myt.) 108:35, Fughil 108:52.

Gabriel 107:134, Gardelin 108:144, 150, Gardell 108:150, 153, Gauffin 108:128, Gaukr 108:66, Gautdiarfkr 108:92, Gaute 108:54, Gautr 108:69, Gavelin 108:144, Gengh 108:68, Gertrud

108:183, Gideon 108:184, Gísl 108:105, Gisle 108:52, 66, Gran 108:126, Gregers, Gregis 108:55, -gren 108:117, *Grimhild, Grímhildr, *Grimle, Grimolf 108:77, Grubbi 108:53, Gubbe, Gubbi, Gudhbiorn 108:74, Gudhløgh 108:66, Gudhmund 108:52, Gudhniut 108:65, Gudlög 108:96, 100 f., Guðdiarfr 108:92, Guðlaug 108:96 ff., 100, 103 f., 111, Guðlæifr, Gullaug 108:104, Gumme 108:52, Gunnar haralsson 108:54, Gunnhæiðr 108:105, Gylle 107:141, Gültekin 108:128, Gædda 108:108, Gæirdiarfr 108:92, Gøker 108:66, Gøt, Gøthe 108:69.

Hagelin 108:124, 144, Halle 108:52, Hallin 108:143, Hamar 108:52, Haptor 108:68, Harpare 107:25, Hassel 108:126, Havardh 108:52, Heðinn 108:28, 36, Heinrekr 108:39, Helge gregusson 108:55, Helge Hvas 108:52, Helghe 108:67, Helgie 108:54, Hellashjärta 107:135, Hemming 108:54, Henrik 107:134, Hermelin 108:125, 128, Hjalmar, Hjalmar Hjortron (litt.), Hjortron, *Hjortron Hjalmar 108:125, Holmfríðr 108:105, Hossain 108:128, **hulmríp** 108:105, Hussain 108:128, Hvas 108:52, -hæiðr 108:105, Hælghe 108:66, Hæra 108:108.

-ien, -ihn, -ijn 108:126, -in 108:115 ff., 136 ff., 151 ff., -inder, -inius 108:119, Iō(h)an, Iōn 108:108, Ionne 108:78, Isac 108:175, Iunne 108:78, -ius 108:116 ff.

Jacob 107:134, 108:69, 175, Jakob 108:174, János Hunyadi 107:130, Johanna 108:183, Johannes 108:175, 184, Johansson 108:120 ff., Johan Suenson 108:54, Jorgen 108:174, Judith 108:176, Juldagoline, Juldagoline Andersdatter, Juldagoline Andersen, Julda Guline Anders Datter, Juuldag Guline Andersen 107:134, Jöran, Jören, Jörgen 108:174.

keisl 108:105, **kelbapewas** 108:110, Keskin 108:128, Ketil 108:101, **ketil** 108:100, Ketill 108:29, *Kinne 108:78, **kitelfr** 108:100, Kjetil 108:36, der Kleine, die Kleine 107:9, Klinga 108:126, Knuth 108:54, Kolmodin, Kolmodinus 108:116, **koplah** 108:100, Krisman 108:54, Kroker 108:52, Kúsi 108:78, **kutirfr** 108:92, **kuþrlaug** 108:96 ff., 100, 103, 106, 110, Kuþrlauk 108:97, **kuþrlauk** 108:103 f., 106, Kuþulauk 108:97, -kvist 108:152, Kætil 108:69, 100, Kætilgærðr 108:111, Kæt[il]ælf 108:100 f., 111, Könyves Kálmán 107:130.

Labbe 108:78, Lachgeorg 107:9, Lans 108:126, Lasse 108:69, *Laug 108:107, -laug 108:107 f., -laugr 108:107, Lejon 108:125, Levin, Lewin 108:128, Lidén 108:135, Likn- 108:108, -lin 108:116, Lind- 108:152 f., Lindberg 108:152, Lindell 108:118, 149, 152 f., Lindén 108:134, Lindgren 108:152 f., Lindkvist, Lindquist, Lindqvist, Lindström 108:152, Lingon 108:125, Linus 107:134, Littorin 108:144, Lorin 108:118, Ludhin 108:78, Lundell 108:115, 149, Lundén 108:115, Lundin 108:115, 117 f., 124, 142, 144, *Lundmar 108:68, Löfven 108:126.

Magga 108:74, Magnus 108:66, Margareta 108:74, 175 f., Maria 108:175 f., 184, Mária 108:219, Martell 108:150, 153, Martin 108:54, 67, 128, 184, Martinell 108:118, Mávi 108:78, Melin 108:142 f., Michael (bibl.) 108:184, Michel 108:54, Mikael 108:52, Molin 108:143, Morell 108:125, Morin 108:118, 144, 151, Myrén 108:136, Mård 108:125.

Nicolas 108:118, Nils 107:134, Nilsson 108:121, Njord (myt.) 108:20, 41, Nobel 108:116, 126, Nordin 108:118, 142 f., Norell 108:150, 153, Norén 108:118, 134 f., Norlin 108:116, Nylén 108:135, Nypon 108:125.

Oblyg 107:135, Odel, Odellius, Odell 108:116, Odon 108:125, Olaf 108:53, Olof 108:53, 55, 174, Olof Lande 108:53, 55, Orre 108:52.

Paal, Pal 108:54, Pale 108:50, 52, 68, 78, Pavel 108:50, 68, Peder, Per 108:174, Pinne 108:69, *Prunell 108:115.

-quist, -qvist 108:152.

Ragn(h)æiðr 108:104, Ragnill 108:175, Raphael (bibl.) 108:175, Rasmus 107:134, Refr 108:36, Rockstierna 107:135, Rolf 108:36, Rosell 108:150, 153, Rosén 108:134, Rubin 108:124 f., 128, Rudin 108:125, Rydell 108:153, Rydén 108:118 f., 134 f., Rydenius 108:119.

Safir 108:125, Sahin 108:126, 128, Sandel 108:126, Sandelin 108:124, 144, Sandell 108:149, 153, Saphir 108:125, Saygin 108:128, Selin 108:118, Severin 108:128, Silfi, Silve, Silvester 108:109, Sirén 108:126, Sjödin 108:118, 143, Sjölin 108:143, Skalli 108:53, *Smaragd, Smultron 108:125, Smyrill 108:52, Solfa 108:109, Soljänta 107:135, -son 108:120, 152, *Sortin 108:115, Spinkel, Stáløx, Staver 108:52, Stein 108:54, 70, Sten 108:52, **sulfa** 108:109, Sundel 108:126, Sundelin 108:144, Sundell 108:117, 149 f., 153, Sundén 108:117, Sundin 108:117, 142 f., Sundkvist, Sundström 108:117, Sven 108:69, Svæina 108:108 f., Svæinhæiðr 108:105, Sylfa 108:97, 108 ff. Syrén 108:126, 128.

Throgils 108:66, Thulin 108:144, Tivar 108:54, *Topas 108:125, Torell 108:153, Torkil, Torkild 108:54, Torsell 108:153, Tove 108:78, Trydjæ 108:68, Tufvén, Tufverin 108:118, Turkos, *Turkos 108:125, Tyffwad 108:54, Týhvatr 108:52.

-þiaud, þiud, *Þiudfríðr 108:105, Þiudhæiðr 108:97, 104, 106, **þiuppreiþr** 108:97, 104 ff., Þördiarfr 108:92, Þörir, **þurir** 108:100, Þæxla 108:108.

Ull (myt.) 108:19 f., 35, 37, 41, Ullr (myt.) 108:35, Undrlaug 108:97, 106 ff., **untrlauh** 108:106, uQuamatha 107:138, -us 108:116 ff., uThixo 107:138, **utrlaukar** 108:106.

Wagnijö, **wagnijo** 108:110, Valentin 108:124 f., 128, Wallén, Wallenius 108:119, Wallentin 108:128, Wallin 108:116, 142, 144, Widell 108:153, Wilhelm 108:175, 184.

Yalein, Yassin 108:128, Yrjö 108:218.

Zafir 108:125.

Åsell 108:150.

-äll, -æll 108:126, Ærra 108:108, Æshæiðr 108:105.

Ødhgisl 108:52, Ødiærf, Ødiæruer hultasson 108:92, Ønd 108:54, Østar, *Østri, Øthær 107:55, Øy- 108:91 f., Øyborg 108:92 f., Øydiarfr, Øygærðr 108:92, Øyndr, Øyvindr 108:91.

Djurnamn

Brigadier Sir Nils Olav 108:217, King Olav 108:217, Nils Olav 108:217, Ni Talar Bra Latin 107:133.

Övriga namn

Abborren 108:184 f., 186, Abel 108:175, Abraham 108:169, Abrahams Offrande 108:169, 175, Achilles 108:165, Ada 107:96, 98, Adler 108:161, 178, Aesculapius 108:165, Aiolos 107:94, Albin 107:92, 97, 99, Alexander 108:175, Amandla 107:92, Amarant 108:163, Amor 108:168, Amour-ette 107:94, Andromeda 108:165, Ankarolina 107:94, 96, Anna Margareta, Anna Maria 108:176, Apellbohm 108:178, Apollo 108:165, Arensburg 108:177, Ariel 107:97, Arvid Kurcks skepp 108:161, Astrild 108:168, Awesome Blue 107:92.

Bajjabu 107:94, Banéer 108:179, Bartholomeus 108:175, Bartolomeus 108:184, Bea 107:94, 97, Bellona 108:166, Bernhardus 108:168, BestDutchStuff 108:214, Beständig 108:170, Bianca 107:92, 99, Bianca Jagger 107:95, 97, Biet 108:167, Big Enough 107:99, Birgitta 108:176, 184, Björklund 107:94 f., Björnen 108:178, (Die) Blaw Taube 108:178, Blekinge 108:166, Blå Dufwan 108:184, Blåkråkan 107:95, Boender 108:179, 186, Bonn'Esperance 108:179, BONUS 107:100, Borckholm 108:177, Born 107:94, Born 1 107:99, Braxen 108:168, Brehmerhus 108:177, Bremen 108:167, Brilljant 107:94, 99, Burg von Stade, (Die) Burg von Stade 108:177.

Cablegate 107:147, Caesar 108:165, Calmar, Calmar slott 108:177, Camelen 108:178, Carlshambn 108:177, Carolus 108:160, 164, 175, 184, Carolus XI 108:164, Casanova 107:92 ff., Castellet, Castellet af Calmar, Castel von Helsingburgh 108:177, Castor 108:165, Cayenne 107:93 f., Ceres 108:165, Charitas 108:179, 184, Charlotta 108:168, ChemExpress 108:214, Chilla 107:92, 94 f., 100, Chiriro 107:93, 99, Christiania 108:167, Christianstad 108:177, Christina 108:176, Christof-fer 108:175, Cina 107:97, Colibri 107:95, Congestus 107:94 f., 97, 99, Corvus Corone 107:95, Cronefisk 108:178.

Danska Hector 108:162, 182, Danske Gripen 108:182, Danske Stjärnan 108:170, Darya 107:93, David 108:175, 184, Debora 108:175, Delfin 108:168, 171, Delfinen 108:168, Delphin 108:178, Demenhorst 108:167, Diligentia 108:186, Disa 108:168, Diuregården 108:177, Doris 107:97, 99, Dorothea 108:176, Dorpat 108:167, Drakanässkeppet 108:161, Draken 108:167 f., Drakenäs Skep-pet 108:161, Dreij Hering 108:178, Dromedarius 108:167, Drottningeholm 108:177, Drottning Hedvig Eleonora 108:164, 172, Drottning Ulrika Eleonora 108:164 f., Drufwan 108:178, Dufwan 108:178, 184, Duvan 108:167, Dygd 108:172.

Ebenezer 108:169, (Der) Eichbaum 108:178, Elefanten 108:161, 168, Elisabeth 108:175, 184, El Yaque 107:99, Emanuel 108:175, 184 f., Emder Fortuna 108:162, Emla 107:92, 97, (Der) Engel 108:180, Engelen 108:180, 182, Engel Gabriel, Engel Michael, Engel Raphael 108:175, Enhör-ningen 108:168, 182, Enigheten 108:170, 172, 182, 184, Estland 108:166.

Falcken 108:177, 181, Falken 108:12, 171, 184, 188, Fama 108:165, 171, Fenix 108:168, Fides 108:170, 179, 182, Flink och Färdig 108:170, Flygande Ulfwen 108:178, Fortuna 108:161 f., 165, 176, 181 f., 185 ff., Framfuss 108:172, Framfuss 108:170, Fransiscus 108:175, Franske Ormen 108:182, Freden 108:170, 179, Fredericus, Fredrika Amalia 108:168, Frida 107:97, (Der) Friede, (Die) Friede 108:179, Frigga 108:168, Fröken Ellen 107:94, Fyra Wind, Fyra Wäder 108:180, Fågel Fenix 108:168, Fågel Struts 108:167, Förgyllda Gåsen 108:167, Förgyllda Äpplet 108:164, Förgylte Drufwan 108:178, Förgylte Engeln 108:180, Förgylte Falcken 108:178, Förgylte Hoppet 108:179, Förgylte Solen 108:180, Förgylte Wargen, Förgylte Örnen, Förgylt Gässeen 108:178.

Gamla jakten 108:161, Gamla Kronan 108:164, Gasellen 108:167, (Die) Geconde Lieffde 108:179, (De) Geccrynte Pilsbom 108:178, Geddan 108:178, Geffleborgh 108:177, G:e Magni Pal-leijs 108:177, General Wrangel zu Pferde 108:179, Geronimo 107:93, Gertrud 108:183,

Ge Wrangels Palleijs 108:177, 186, Gideon 108:184, Glitter, Godis 107:94, Gotland 108:166, Gottland, Gottlandia 108:177, Gracedieu 108:169, Graffl: Huys van De la Gardie 108:177, 186, Graf Magnus Gabriel de la Gardie 108:179, Grande Françoise 108:161, Granen 108:178, Granuaile 107:98, Gravelike Huys De la Gardie 108:177, Gripen 108:168, 171, 178, (Der) Grüne Jäger 108:180, (Der) Grüne Papigoije 108:178, Grå Ulven 108:167, Gråå Wargen 108:178, Gröne Jägaren 108:169, 180, 182, Gud med oss 108:179, Gudvig 107:94, Guldkriget 107:147, Gullefjun 107:94, 97, 99, Guppa Lagom 107:94, Gustavus 108:168, 175, Die Gyldene Fortun 108:176, Gylden Engel 108:180, Gylden Phaenix 108:176, Gyllene Drufuan 108:178, Gå på 108:170, 172, Gåsen 108:184, Gäddan, Göja 108:168, Göta 108:166, Göta Lejon 108:167, Göteborg 108:166, 171, Götheborg, Götheborgz Stadzhus 108:177.

Habor 108:169, Halfwe Månan 108:180, Halland 108:166, Halmstad 108:167, Hammar, Hane 108:184, happygarden, Harddrugsspecialist 108:214, Harrygate 107:147, Havhästen 108:168, Hector 108:162, Hedewig Eleonora, Hedewig Sophia 108:184, Hedwig Eleonora 108:176, Heliga Trefaldighet 108:180, Helsingbocken 108:178, Helsingfors 108:177, Henry Grace a Dieu 108:161, Hercules 108:162, 165 f., 176, Hiorten 108:178, Hjorten 108:187, Hoffnung, (Die) Hoffnung 108:179, 181 f., Hollands Falken 108:167, Hollands Ängeln 108:169, Hoop, (De) Hoppe 108:179, Hoppet 108:170, 179, 181 f., 184 ff., 188, Horngäddan 108:184 f., Hreininn 108:167, Hummern 108:168, Hurtig 108:170, 172, Hwijta Drufwan 108:178, Hwita Dufvan 108:184, Hwita Engelen, (Den) Hwita Engelen 108:183, Hwita Hästen, Hwita Lambet 108:178, Hwita Lammet, Hwite Dufwan 108:187, Hwite Swan 108:178, Häbet 108:179, Höken 107:95, 108:167.

Illerim 108:170, Irangate 107:147, Isach 108:175, Isis 108:165, Itza Storm 107:94 f.

Jacob, Jacob Patriarcha 108:175, Jarramas 108:170, Johan Baptista 108:175, Johanna 108:183, Johannes 108:175, 184, Johannesborg 108:177, Johannes Döparen, Johannes Evangelista 108:175, Jonas 108:169, Judith 108:176, Julius 108:168, Julius Caesar 108:161, Jungfrun 108:169, Jungfrun Elisabeth 108:175, Juno 108:165, Jupiter 108:165, 171, 176, Justitia 108:179, 185, Jute Stjärnan 108:170, Jägaren 108:162, 169, 171, 180.

Kalmar 108:167, Kalmar Björnen 108:171, Kaluha 107:94, Kamelen 108:167, Karat 107:94, 100, Karlskrona 108:167, Kattan 108:178, Kleine Liebe 108:179, Klöfwerblad 108:185, Konung David 108:169, 175, 181, 188, Konung Karl 108:164, Konung Salomon 108:183, Korevino 107:93, Korpen 108:167, Kristina 108:160, 168, Kronan 108:164, Kräftan 108:168, Krönte Biörnen 108:178, Krönte Constantia 108:176, Krönte Kärleken 108:179, Kuriska Ängeln 108:170, Kämpen 108:171.

LabTsted 108:214, Laland 108:177, Lambet 108:184, Lammet 108:178, Laxen 108:168, 178, Lazy Days 107:94, Lazydays 107:100, Leijonet 108:178, Lejonet 108:161, 167 f., Lejoninnan 108:167, Leoparden 108:167, 178, Leukothea 107:93 f., (Die) Liebe, Liefde 108:179, Lilla Nyckeln 108:164, Lilla Spes 108:184, Lille Jägaren 108:169, Lille Kravelen 108:171, Lille Kärleken 108:179, Lille Salvator 108:180, Lille Silfwercrona 108:179 f., Lillian 108:185, Lindormen 108:178, Lira 107:94 f., Livland 108:166, Lovisa 108:168, LSDirect 108:214, Lucretia 108:168, Luren, Lustig 108:170, Lybska Fortuna 108:182, Långa Barken 108:161.

Majina McRill 107:94, 97, Major Tom 107:95, 100, Manlighet 108:172, Marcus Curtius 108:180, Margareta 108:168, 175, Maria 108:169, 175, 184 f., 188, Mario 107:92, Mars 108:162, 165, 171, 176, Mathaeus 108:184, Mercurius 108:165, 176, (Die) Meve 108:178, Michael 108:184, Mikael Ängel 108:162, Minerva 108:165, Mjöhunden 108:168, 171, Morgonstierna 108:180, MyWay 107:97, Måken 108:184 f., Månen 108:170, Märten 108:184, Måsen 108:167, Märy 107:97, Mönsteråskeppet 108:161.

Nachtigal 108:178, Narva 108:167, Nemo 107:94, 97, 99, Neptunus 108:162, 165, 171, 176, Niña 107:95, Nixe 107:94, N-Joy 107:96, Noe Ark 108:169, Nordstjernen 108:180, Nordstjärnan 108:170, Norkiöping 108:177, Norrköping 108:167, Norrstiernan 108:180, Nyckeln 108:164, 171, Nye Helsingfors 108:177, Nye Holken 108:171, Ny Elfzborg 108:177, Nye Sankt Jakob 108:169, Nye Wassan 108:163, Näsvis 108:170, 172.

Oden 108:168, 172, Oldenburg 108:167, Olga 107:94, Oraniebohm 108:178, Ormrinn langi 108:167, Orpheus 108:166, Oxe 108:167, Oxen 108:167, 178.

Paddlington 107:92, 94, Papegoj 108:178, Papegojan 108:167, Patience 107:95, 99, Patientia 108:170, 179, 184, 186, Patriarck Jacob von Stade 108:175, Pelican 108:184, Pelicanen 108:178, 187, Pelikanen 108:168, Perseus 108:166, Phoenix 108:166, 168, 171, Pim Pim 107:94, Polaris 107:94, Pollux 108:165, Pommern 108:166, Postiljon, Postryttaren 108:169, Princessan Ulrica 108:184, Prins Carl 108:184 f., Prinsessan Hedvig Sofia 108:164, Prins Fredrik Wilhelm 108:165, Prins Karl 108:164, Prins Karl Fredrik 108:165, Propheta Daniel 108:175, Pyra 107:92.

Raphael 108:169, 175, 184, (Das) Rathaus von Stade, (Das) Rathaus von Stettin 108:177, Recompens 108:170, 182, (Der) Regenbogen 108:180, Reval 108:167, Ridderhuset 108:177, Riga 108:167, Riksvasen 108:163, Rio 107:94, 96, Rosen 108:178, 185, Ruschenfelt 108:169, Röde Draken 108:161, Röde Rosen 108:178, 185, Röde Stiernan 108:180, Röde Vinfatet 108:178.

Saga 3 av SärDAL 107:94, Salamander 108:178, Salomon 108:175, Salvator 108:169, 180 ff., 187 f., Salvator Mundi 108:180, Samson 108:162, 169, 175, Sani 107:93, Sankta Anna 108:168, 174, 181, 183, Sankta Catarina 108:174, Sankta Catharina 108:183, Sankta Margareta 108:175, Sankta Maria 108:174, 181, 183, 185, 188, Sankt Anders 108:183, 185, 188, Sankt Andreas 108:174, 181, 183, 188, Sankta Ragnel, Sankta Sophia 108:175, Sankt Bartolomeus 108:174, Sankt Erik 108:162, Sankt Gabriel, Sankt Georg 108:174, Sankt Hieronymus 108:169, Sankt Jacob 108:174, 181, 183, Sankt Jakob 108:169, 188, Sankt Johan 108:174, Sankt Johannes 108:169, 174, 181, 183, 185, 188, Sankt Jurgen, Sankt Jürgen, Sankt Jöran 108:174, Sankt Jörgen 108:174, 183, Sankt Lorentz 108:174, Sankt Marcus 108:169, 174, Sankt Martin, Sankt Mathias 108:174, Sankt Matthias 108:169, Sankt Michael 108:183, Sankt Nicolas 108:174, Sankt Nicolaus 108:181, 183, Sankt Oluff, Sankt Paul 108:174, Sankt Paulus 108:183, Sankt Peder 108:174, Sankt Peter 108:174, 181, 183, 185, 188, Sankt Petter 108:174, 181, Sankt Päder, Sankt Pädher, Sankt Pär 108:174, Sankt Thomas, San Salvador, Santa Maria 108:169, Saturnus 108:166, Scepter 108:164, Sea Star 107:94 f., Silfverkrona 108:186, Siustiernan 108:180, Sjökatan 108:168, Sjövild 107:94, 99, Skotske Lejonet 108:182, Skum 107:92, Skåne 108:166, Slott Warberg 108:177, Småland 108:166, 171, Smålands Lejonet 108:167, 171, 177, Snarensven 108:170, Snäll 108:170, Solen 108:170, (Die) Sonne 108:180, Speakeasy 107:92, 94, Spes 108:170, 172, 179, 182, Staden Refwal 108:177, Stadig 108:170, Stadt Ronneby, (Die) Stadt Stade 108:177, StealthMasters 108:214, Stegeborgs Slott 108:177, Stenbock 108:169, Stettin 108:167, Stiernan 108:180, Stjärnan 107:94 f., Stockholm 108:166, 177, Stockholms Järnväg, Stockholms Rådhus, Stockholms Slott 108:177, Stora Skeppet 108:161, Store Fortuna 108:176, Store Kravelen 108:161, Stormaren 108:169, Stralsund, Strömstad 108:167, Styrikan 108:172, Stå bra 108:170, Stå fast 108:160, 170, 172, Sunbeam 107:95, Svanen 108:167 f., 184, Swanen 108:177, 181, Svarta Björn 108:167, Swarta Catharina 108:184, Swarte Örnen, (Der) Swartze Hahn 108:178, Svenske Hercules 108:162, Sverige 108:166, Swyn 108:167, Svärdet 108:164, Svärdfisken 108:168, S/Y Zyrena 107:97, Söderköping 108:177, Södermanland 108:166, Södherstiernan 108:180.

Teolisa 107:97, Thor 108:168, 172, Tigern 108:167, Tjärekan 107:92, 99, Tobias 108:175, 184, Tranan 108:167 f., Tree Laxar 108:178, Tree Patriarcher 108:180, Tre Kronor 108:163, 172, Tre Lejon, Tre Løver 108:163, 182, Triptotheuniverse 108:214, Troheet 108:179, Tu Løver 108:163, Tussilago 107:97, 99, Två Lejon 108:163, Tärnan 108:184 f., 186, Töva lite(t) 108:160, 170, 172.

Uhla Reen 108:178, Ulrica Eleonora 108:184 f., Ulysses 108:166, Unga Pelikan, Unga Tobias 108:184, Unge Boender 108:179, Unge Salvator 108:169, Unge Tobias 108:175, Uppassaren 108:170, Uttern 108:184, Uxinn 108:167.

Wachtmeister 108:169, 171, Vainquer 108:170, Wait and sea 107:95, Vaksam 108:170, Valfisken 108:168, Varberg 108:171, Var é Vi 107:94 f., Varginnan 108:167, Vasa, Wasan, Wasen, Wassan 108:163, Watergate 107:147, (Die) Weintraube 108:178, Welma 107:92 ff., Venus 108:165, 176, Verden 108:167, Verlohrne Sohn 108:180, Viborg 108:167, Victoria 108:165, 171, 184 f., Wijn-drufwan 108:178, 186, Wiking 107:92, Wilhelm 108:175, Vilhelmus 108:184, Vinberg 108:178, Vindra 107:92, Windrufwan 108:185, Windrufwan af Helsingburgh, Vindruvan, Vinfatet 108:178, Wismar 108:167, 177, Wismarske Meerman, Wismarske Meerweib 108:169 f., Visunden 108:167, Vivat 108:170, Vogel Phoenix 108:178, Wolgast 108:167, Wrangel, Wrede 108:169, Vulcanus 108:166, Väduren 108:167, Västervik 108:171, Västerviks Makrillen 108:168, Västgöta Lejonet 108:167, Västmanland 108:166.

Zacke 107:92, 94, Zahira 107:94.

Åbo Slott, Åhs Kloster 108:177, Ålands Hjorten 108:167, Ålen 108:178, Åskedunder 108:170.

Älvsborgs Ängeln 108:169, Ängeln 108:162, 169, 187, Äppet 108:164, 172.

Öland 108:166, Ölandh 108:177, Örn 108:168, Öرنen 108:167 f., Ösel 108:166, Östgöta Lejonet 108:167.

NAMN OCH BYGD

TIDSKRIFT FÖR NORDISK ORTNAMNSFORSKNING

Namn och bygd, grundad 1913 av Jöran Sahlgren och utgiven av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, utkommer årligen. Register ingår i jämna årgångar.

Bidrag till tidskriften sänds digitalt till Staffan Nyström med adressen staffan.nystrom@nordiska.uu.se. Författare till bidragen ger – genom att sända in dem – sitt tillstånd till att dessa får publiceras i Namn och bygd i såväl tryckt som digital, öppet tillgänglig form. PM för manuskript finns på tidskriftens hemsida (<http://gustavadolfsakademien.se>). Böcker som önskas recenserade sänds till redaktionen på nedanstående adress.

Tidskriften distribueras av eddy.se ab, Box 1310, SE-621 24 Visby, Sweden. E-post: order@eddy.se. Telefon: 0498-253900. Frågor rörande abonnemang och distribution riktas till eddy.se ab.

ISSN 0077-2704

NAMN OCH BYGD
Institutionen för nordiska språk
Box 527
SE-751 20 UPPSALA
Sweden